

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ,
МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА КРАЇН
ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ**

Видання друге, доповнено та виправлено

Затверджено
на засіданні Вченої Ради
Донецького національного університету
протокол №
від

Донецьк – 2012

ББК ТЗ(О)6 – 6я73
В 604

Зовнішня політика країн Центральної та Східної Європи:
Навчальний посібник для студентів / Кер. авт. колективу О.В.Крапівін. –
Донецьк, 2012. – 274 с.

У посібнику з нових методологічних позицій розкриваються найбільш характерні напрями зовнішньої політики країн регіону в ХХ – початку ХХІ століття. Особливу увагу приділено сучасним зовнішньополітичним пріоритетам країн Центральної та Східної Європи.

Книга є навчальним посібником з курсу «Зовнішня політика країн Центральної та Східної Європи», який викладається у вузах України та країн СНД.

ISBN 966-7277-72-0

Авторський колектив:

О.В.Крапівін (Вступ, розд. I, теми I-III, V-VII, розд. II, теми I-III, V-VII, розд. III, теми III-VII, IX, XII-XIII, Заключення); ***М.О.Володіна*** (розд. I, тема IV, розд. II, тема IV, розд. III, тема IX); ***А.М.Каракуц*** (розд. III, теми I-II, VI, XIII); ***Р.М.Морозов*** (розд. III, тема XIV); ***І.Я.Тодоров*** (розд. III, теми VIII, X-XI).

Рецензенти: доктор історичних наук, професор ***Манжола В.А.*** (Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка);

доктор історичних наук, професор ***Докашенко Г.П.*** (Горлівський державний педагогічний інститут іноземних мов);

доктор історичних наук, професор ***Михайлюк В.П.*** (Східноукраїнський національний університет імені В.Даля).

ISBN 966-7277-72-0

© Крапівін О.В. та ін.

© Донецький національний університет, 2009

© Донецький національний університет, 2012

ВСТУП

XX століття стало часом бурхливого розвитку історичної і політичної науки в цілому та досліджень з міжнародних відносин, зокрема. Це призвело до того, що деякі нові напрями почали формуватися в самостійні наукові та навчальні дисципліни. Так сталося, наприклад, з історією міжнародних відносин, а потім з історією зовнішньої політики світових держав, яка виникла в її руслі.

На початку нового XXI століття помітну роль у світовій політиці, як і раніше, відіграють країни найважливішого Європейського регіону – Центральної і Східної Європи, число яких перебільшало за два десятки. Зовнішня політика великих і малих держав регіону впливає на весь хід розвитку нової системи міжнародних відносин. З кінця 80-х – початку 90-х років у країнах регіону почалися радикальні структурні, політичні та економічні перетворення, зміст яких можна позначити як демонтаж в більшості країн комуністичної системи, що базується на монопольній владі однієї партії і ототожнюється офіційною пропагандою з соціалізмом. Штучно привнесена планова авторитарна система була рішуче відкинута слов'янськими та іншими народами Центрально-Східної Європи і втратила своє значення як альтернатива парламентській демократії і ринкових відносин. Одночасно відбулося і руйнування федеративних держав, на території яких були створені нові незалежні держави: Союзна Республіка Югославія, Словенія, Хорватія, Чехія, Словаччина, Македонія, Боснія і Герцеговина.

Незважаючи на набуття до початку 90-х років державного суверенітету, в ряді цих держав все ще зберігається поживний ґрунт для міжнаціональної ворожнечі. Більш повільно визначається модель економічного розвитку, хоча ніхто не заперечує необхідності ринкового господарства. Демонструючи прагнення інтегруватися країни Центрально-Східної Європи стали на початку XXI ст. членами Європейського союзу і НАТО. Помітна на початку останнього десятиліття XX століття тенденція до створення регіональних угод поки не отримала поглибленого розвитку.

Особливе місце в новій системі відносин країн Центрально-Східної Європи належить Україні. Розвиток подій в ній, зовнішньополітична орієнтація України дають нам підстави стверджувати, що вона стала одним з важливих суб'єктів нового світового співтовариства. Новий поштовх отримав розвиток культури, науки, зокрема, історичних і політичних наук. Разом з тим викладачі, студенти, громадськість країни зіткнулися з дуже серйозною проблемою – відсутністю спеціальної наукової літератури, навчальних посібників, вільних від ідеологічної зашореності. У старих виданнях питання міжнародних відносин і зовнішньої політики розглядалися однобічно, через призму марксизму-ленінізму. Щей досі у стані формування знаходиться і методика викладання даних дисциплін.

Пропоноване видання належить до навчальних посібників нового покоління. Автори, спираючись на першоджерела, праці українських та зарубіжних істориків і політологів, зробили спробу дати максимально об'єктивний аналіз основних тенденцій розвитку зовнішньої політики країн Центральної та Східної Європи у XX столітті та першому десятилітті XXI століття. Причому, основну увагу приділено пріоритетам у зовнішній політиці країн регіону в ці роки. Посібник є однією з перших спроб в українській історіографії вирішити ці завдання. Вивчення зовнішньої політики країн Центрально-Східної Європи пов'язано з необхідністю аналізу великої кількості історичних дат, численних історичних фактів, подій і явищ в їх хронологічній послідовності, бо тільки так у достатньому обсязі можна досягнути їх взаємозв'язок, взаємопричинність і логіку.

У посібнику даються лаконічні оцінки найважливіших подій і фактів, видання не претендує на вичерпний аналіз усіх сучасних проблем зовнішньої політики країн Центрально-Східної Європи, оскільки це нереально, та й не потрібно.

Мета посібника – допомогти студентам гуманітарних факультетів засвоїти курси «Зовнішня політика країн Центральної та Східної Європи», «Загальна історія», «Введення в міжнародні відносини», «Міжнародні відносини та зовнішня політика». Цей матеріал може стати корисним у вивченні спецкурсів «Регіональні конфлікти в міжнародних відносинах другої половини XX століття», «Регіонознавство і дипломатія» та ін.

Цілі і завдання посібника визначили його структуру. Відповідно до принципу проблемного хронологічного викладу матеріалу, навчальний посібник складається з кількох самостійних розділів, що відображають найважливіші проблеми зовнішньої політики держав Центрально-Східної Європи.

Запропонований читачам навчальний посібник з зовнішньої політики країн Центральної та Східної Європи XX століття і першого десятиліття XXI ст. було підготовлено викладачами кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Донецького національного університету, в період, коли в історичній і політичній науці ще не завершено перегляд концепцій і поглядів. Посібник носить експериментальний характер. Будь-які критичні зауваження будуть з вдячністю прийняті авторами.

РОЗДІЛ I

КРАЇНИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ І ПІВДЕННО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ У МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ 1914-1945 рр.

ТЕМА I. КРАЇНИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ І ПІВДЕННО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ У МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.

Політичне становище в Європі в кінці ХІХ – початку ХХ ст. було досить складним. У результаті завершення процесу об'єднання всередині Німеччини та Італії з'явилися нові потужні суб'єкти міжнародних відносин. Практично відразу ж вони вступили в протиріччя з Англією, Францією, Росією та Австро-Угорщиною.

Суперництво між великими державами було викликано відмінностями їх глобальних інтересів. Загострення конфліктів було пов'язано з боротьбою за колонії, за сфери впливу і збройне панування на морі і на суші. Експансіоністські стремління обґрунтовувалися націоналістичними і геополітичними теоріями та ідеями. Зовнішня політика великих держав визначалася насамперед військово-силовим тиском і амбітними прагненнями. Силова політика з'єднувалася з таємною дипломатією, секретними договорами, явними і прикритими компромісами, реальними і фальшивими погрозами. Важливе місце у всьому цьому відводилося регіону Центральної і Південно-Східної Європи.

Через вплив на цю частину континенту стрімко погіршилися російсько-німецькі та австро-російські відносини, що наблизило, в свою чергу, Німеччину і Австро-Угорщину. 7 жовтня 1879 р. у Відні був підписаний австро-німецький договір про союз. Разом з тим Німеччина не залишала спроб утримати Росію, принаймні, на рівні «нейтральної» держави. Саме в цьому плані потрібно розглядати відновлення в 1881 р. «Союзу трьох імператорів» і укладення в 1887 р. російсько-німецького «перестраховального договору». Однак, незважаючи на подібні спроби, Росія поступово переходила у бік головних противників Німеччини.

Подальша діяльність німецького канцлера Бісмарка з ізоляції Франції і «нейтралізації» Росії призвела до укладення 20 травня 1882 р. договору між Німеччиною, Австро-Угорщиною та Італією, що увійшов в історію під назвою Троїстого союзу. Цей договір був укладений на 5 років, але через кожні 5 років він поновлювався і проіснував до 1915 р.

Цікаво, що антиросійська політика правлячих кіл Німеччини в кінцевому підсумку спрацювала проти неї ж самої. Так, відмова Німеччини

надати кредити Росії наприкінці 80-х рр. штовхнула останню на встановлення міцних економічних відносин з Францією. Вже в 1887 р. Росія отримала першу французьку позику, за якою надійшли і інші. А за економічним зближенням, як відомо, іде і політичне. До того ж новий німецький імператор Вільгельм II (з 1888 р.) санкціонував проведення так званого «нового курсу» у зовнішній політиці країни, що полягав в енергійній підготовці до війни і проти Франції, і проти Росії.

Підсумовуючи все сказане вище, слід підкреслити, що цілком природним в цих умовах виглядало російсько-французьке зближення, яке стрімко активізувалося. У липні 1891 р. відбувся візит в Кронштадт французької військової ескадри. Ще раніше розпочалися двосторонні переговори про укладення союзу, які завершилися в серпні 1891 р. підписанням франко-російського консультативного пакту. Через рік, у серпні 1892 р., обидві країни підписали військову конвенцію, яку ратифікували наприкінці 1893 р. Таким чином, угодами 1891, 1892 і 1893 рр. був оформлений франко-російський союз, спрямований проти Троїстого союзу.

Кілька слів доречно сказати і про політику Англії. Володіючи величезною колоніальною імперією, займаючи острівне геополітичне становище, Англія наприкінці XIX ст. проводить політику так званої «блискучої ізоляції», тобто намагається прямо не втручатися в континентальні конфлікти, а «загрібати жар» чужими руками. Однак зростаюча конкуренція з боку Німеччини, особливо у справі військово-морських озброєнь, змусила правлячі британські кола поступово переглянути принципи своєї зовнішньої політики. Вже на початку XX ст. на зміну «блискучої ізоляції» приходить активний пошук союзників проти Німеччини. Потенційними союзниками з усіх великих держав об'єктивно могли бути тільки Франція і Росія.

Незважаючи на все сказане, не слід малювати картину міжнародних відносин тільки в похмурих, так би мовити, «конфронтаційних» тонах. Наприкінці XIX ст. виникла ідея пом'якшення міжнародної обстановки, прагнення приборкати гонку озброєнь, вирішувати міждержавні конфлікти за столом мирних переговорів. Примітно, що ідея ця виходила від самої потужної у військовому відношенні держави – Росії. У серпні 1898 р., передбачаючи небезпеку світового конфлікту, російський імператор Микола II виступив з нотою про небезпеку «збройного світу» і закликав провести міжнародну мирну конференцію з метою обмеження гонки озброєнь. Дійсно, в травні-липні 1899 р. відбулася Гаазька мирна конференція. На жаль, через позицію, передусім Німеччини та Франції, на конференції не вдалося вирішити головне питання – про обмеження озброєнь, але вже сам факт скликання представницького міжнародного форуму був надзвичайно позитивним моментом.

Отже, до початку XX ст. значно покращилися англо-французькі відносини. Необхідно нагадати, що в основу франко-англійського

зближення був покладений англо-німецький антагонізм і традиційні і все наростаючі протиріччя між Францією і Німеччиною. 8 квітня 1904 р. в Лондоні було підписано англо-французьку таємну угоду. Це стосувалося насамперед питання про розмежування «сфер впливу» між двома державами на півночі Африки (зокрема, за Англією визнавалися «права» на Єгипет, а за Францією – не захоплення Марокко). Дана угода отримала назву «Сердечної згоди», або у французькій транскрипції Антанта. Англо-французька угода була підписана відразу ж після початку російсько-японської війни 1904-1905 рр. У цьому зв'язку можна визначити цю війну – поряд з іспано-американською війною 1898 р. і англо-бурською війною 1899-1902 рр. – в якості однієї з перших імперіалістичних воєн, тобто воєн, спрямованих на перерозподіл вже поділеного світу. Як відомо, Росія у війні з Японією зазнала поразки, уклавши 5 вересня 1905 р. Портсмутський мир. Сумний для Росії результат війни, а також перша російська революція 1905-1907 рр. змінили політику Англії стосовно Росії.

Англія тепер припинила розглядати ослаблену Росію як небезпечного конкурента. Більше того – стала вважати її реальним союзником проти Німеччини і опорою в боротьбі з визвольним рухом азіатських народів. Активними прихильниками зближення двох держав виступили міністр закордонних справ англійського ліберального уряду Е.Грей і російський міністр закордонних справ А.І.Ізвольський, з ім'ям якого пов'язана радикальна переорієнтація зовнішньої політики російської держави.

Результатом цього зближення стало підписання 31 серпня 1907 р. в Петербурзі англо-російської конвенції про розмежування сфер впливу в Ірані, Афганістані й Тибеті. Угодою 1907 р. була створена Потрійна Антанта (Згода) у складі Англії, Франції та Росії. Цікаво, що єдиного союзного договору між трьома країнами не існувало: він буде укладений лише на початку Першої світової війни. Проте ні для кого в світі не становило секрету те, що Англія протистояла Троїстому союзу.

Таким чином, результатом розвитку міжнародних відносин на рубежі століть став поділ Європи і світу на два протиборчих військово-політичні блоки – Троїстий союз та Антанту. Обидва вони за своєю суттю були агресивними. Основним змістом політики великих держав у складі названих об'єднань стала підготовка до світової війни як форми боротьби за перерозподіл уже поділеного світу.

Як зазначалося вище, у зоні пильної уваги великих держав був і залишався регіон Центральної та Південно-Східної Європи, де до початку ХХ ст. значно посилювався національно-визвольний рух народів. Основним завданням цього руху стали зміцнення національно-державної незалежності тих країн, які домоглися цього ще в минулому столітті (Греція, Болгарія, Румунія, Сербія) і набуття суверенітету тими народами, які ще перебували в залежності від Османської імперії (частина болгар, македонці, албанці) і від Австро-Угорщини (чехи, словаки, хорвати, боснійці та ін.).

Геополітична ситуація в регіоні характеризувалася наступними тенденціями.

Болгарія фактично стала незалежною державою після російсько-турецької війни 1877-1878 рр., проте ще не всі болгарські землі звільнилися від влади Османської імперії. Формально Болгарське князівство ще залишалося васально залежним від Порти. Тому головним завданням правлячої династії Кобург і всього болгарського народу стало набуття країною цілковитої незалежності. Рішення цього завдання відповідало національним сподіванням болгар і мало об'єктивно прогресивне значення. Сприятливі умови для цього виникли влітку 1908 р., коли в результаті приходу до влади в Стамбулі младотурків, які прагнули до більшої самостійності країни, ставлення великих держав до Туреччини різко погіршилося. Заручившись підтримкою Австро-Угорщини, яка також розраховувала скористатися зручним моментом на свою користь, болгарський князь Фердинанд 22 вересня 1908 р. проголосив повну і остаточну незалежність Болгарії. Країна стала іменуватися царством, а Фердинанд – царем.

Економіка країни в значній мірі залежала від великого іноземного капіталу, який широким потоком вливався в Болгарію у вигляді позик і прямих вкладень через численні акціонерні компанії та банки. У цьому зв'язку необхідно підкреслити, що іноземні капіталісти не були зацікавлені у розвитку продуктивних сил Болгарії. Навпаки, великі європейські держави – Англія, Німеччина, Австро-Угорщина та ін. – прагнули до збереження промислової відсталості країни, тому що це давало їм можливість не тільки отримувати величезні прибутки, але й тримати Болгарію в стані економічної залежності і тим самим впливати на хід її політичного життя. Таким чином, на початку ХХ ст. Болгарія перебувала під владою «особистого режиму» царя Фердинанда. В економічному і політичному плані царський режим зміцнював зв'язки з Австро-Угорщиною і Німеччиною. У країні йшло посилене будівництво стратегічних залізниць, різко збільшилися військові витрати. Спираючись на підтримку з боку Німеччини та Австро-Угорщини, болгарський уряд приділяв багато уваги широким воєнним приготуванням до війни з Туреччиною.

Сербія отримала повну державну незалежність в результаті перемоги Росії у війні з Туреччиною 1877-1878 рр. На початок ХХ ст. вона була конституційною монархією. В країні встановлюється репресивний режим династії Обреновичей, масове невдоволення яким захопило всі верстви сербського суспільства. Наприкінці травня 1903 р. в країні відбувся державний переворот. Династія Обреновичей була скинута і королем був проголошений Петро Карагеоргієвич. Зміна династії супроводжувалася крутим поворотом і в галузі зовнішньої політики Сербії. Вона почала тепер, на відміну від проавстрійської орієнтації Обреновичей,

орієнтуватися на Росію та Францію. З цього моменту Сербія стає центром тяжіння національно-визвольного руху південнослов'янських територій Австро-Угорщини, Хорватії, Словенії і т.д., а також земель, що перебували під турецьким ярмом.

На початку століття різко погіршилися двосторонні сербсько-австрійські торговельні та політичні відносини. У 1908 р., коли Австро-Угорщина окупувала Боснію і Герцеговину, ледь не дійшло до збройного конфлікту між Сербією та Австро-Угорщиною. Сербська буржуазія, підтримувана Росією і Францією, претендувала на приєднання до Сербії всіх сербських земель, що знаходяться за її межами під владою Туреччини і Австро-Угорщини.

Чехія входила до складу Австро-Угорщини, будучи її найбільш економічно розвиненою частиною. Наприклад, Чехія давала близько 90% загальноімперської продукції металургії та машинобудування, понад 50% бумагопрядільної і ткацької промисловості. Економічно сильна чеська буржуазія не мала політичних прав, будучи підлеглою австрійській та угорській буржуазії.

На початку ХХ ст. населення земель перевищили 10 млн. чоловік. Чеські промислові підприємства входили як в австрійські монополістичні об'єднання (Залізний, Цукровий картелі), так і в міжнародні (Рейковий картель, Асоціація власників бавовняних фабрик та ін.)

Чеська національна буржуазія в цей період не ставила питання про відокремлення від Австро-Угорщини. Її ідеалом продовжувало залишатися федеративна держава та її поступове перетворення з двоєдиного в триєдине (австро-угорсько-чеське). Аж до початку Першої світової війни провідні чеські буржуазні і дрібнобуржуазні (Національна, Младочеська, Національно-соціальна, Аграрна і ін.) партії стояли на позиціях збереження та посилення монархії Габсбургів і її поступової федералізації.

Словаччина. На початку ХХ ст. Словаччина продовжувала залишатися найбільш відсталим, переважно аграрним регіоном імперії Габсбургів, що входив до складу Угорщини. Тільки 19% загальної вартості промислової продукції угорської частини імперії припадало на Словаччину. Брак національного капіталу обумовив той факт, що промисловість (гірничо-металургійна, лісопереробна, паперова, харчова) розвивалася в основному за рахунок вкладень угорських, австро-німецьких капіталів. Сільське господарство розвивалося переважно за «прусським» шляхом. Причому словацькі землі належали, насамперед, угорським поміщикам. Характерним явищем було масове безземелля і малоземелля словацьких селян.

Оцінюючи політичний розвиток Словаччини, треба звернути увагу на відносну нечисленність і політичну слабкість національної буржуазії. Єдиною політичною партією була Словацька національна партія. На початку ХХ ст. її лідери не тільки не ставили питання про відділення Словаччини від Угорщини, але навіть відмовлялися від гасла автономії в

рамках Угорщини (так званої Словацької околії), яке висувалося наприкінці XIX ст.

Боснія і Герцеговина. З 1878 р. перебували під владою Австрії, будучи її найбільш економічно відсталою частиною. У 1906 р. тут було 2,5 тис. жандармів, але менше 600 вчителів. Населення відчувало величезний податковий прес (в народі було поширено прислів'я: «краще турок із шаблею, ніж німець з пером»).

Основною галуззю економіки було сільське господарство (зайнято 9/10 економічно активного населення). Маса безземельних і малоземельних селян поступово пролетаризувалась. У селі часом ще зберігалися напівфеодальні відносини.

У першій декаді XX ст. в Боснії і Герцеговині спостерігався політичний підйом. Були утворені буржуазні політичні партії, які поділялися за національною і релігійною ознакою – сербські (православні), хорватські (католицькі) і мусульманські. У жовтні 1908 р., скориставшись сприятливими міжнародними умовами, габсбурзькі власті оголосили про остаточне приєднання (анексії) Боснії і Герцеговини до Австро-Угорщини та надання їм статусу імперських провінцій.

Хорватія входила до складу Угорського королівства. Національний рух у Хорватії відрізнявся сильними традиціями. Саме тому Хорватія в рамках Угорщини користувалася правами автономії (в питаннях адміністрації, суду, церковних справ, освіти), існували національні партії різної орієнтації. Авторитетною була партія «правашей», яка проповідувала ідеї національної незалежності і панхорватизма. Частина цієї партії і «прогресисти» (угруповання ліберально-демократичної молоді, засноване в 1904 р.), які зблизилися з ними, орієнтувалися на співпрацю з сербським національним рухом і ослаблення зв'язків між угорською частиною імперії та Австрією. Дрібнобуржуазна «Чиста партія права» і клерикали висували ідею австро-угорсько-хорватського триалізма і створення в складі імперії «Великої Хорватії» шляхом приєднання до неї Боснії і Герцеговини.

У зв'язку з цим слід підкреслити, що для Габсбургів основну небезпеку являв саме рух за хорватсько-сербську співпрацю. В кінці 1905 р. була утворена хорватсько-сербська коаліція, яка виступала проти Габсбургів і єдності їхньої імперії. У 1905-1914 рр. уряд неодноразово переходив до відкритої диктатури, хоча і тут у нього була відсутня послідовна лінія. Влада то намагалася отримати підтримку національної буржуазії шляхом поступок середнім верствам (в 1910 р. була проведена виборча реформа), то вдавалася до репресій (арешти діячів сербського руху, проведення в 1909 р. «Загребського процесу»), прагнучи ліквідувати хорватсько-сербську єдність. Все це свідчило про нестійкість австро-угорського панування в Хорватії.

Румунія. Ще в 1881 р. парламент проголосив Румунію королівством. Румунська корона перетворилася на родове надбання Гогенцоллернів-

Зігмарінгенов – бічної гілки прусського королівського дому, і проіснувала до кінця 1947 р.

У боротьбі за місця в парламенті змагалися два угруповання – ліберальне і консервативне. На рубежі століть, зазначеному все більш активізуючим зростанням промислового виробництва, правляча олігархія в Румунії перетворилася з поміщицько-буржуазної в буржуазно-поміщицьку: великі землевласники позбавлялися своїх колишніх законодавчих привілеїв. Румунський монарх зберігав при цьому чисто номінальну владу.

Переважаюча більшість православного населення давала привід правлячій олігархії не поспішати з визнанням рівності в правах для іновірців – мусульман та іудеїв, надавши його лише тим з них, хто брав участь у війні за незалежність 1875-1877 рр. Також «неуважність» проявив румунський парламент і до корінного населення Північної Добруджі, що увійшла до складу держави в 1878 р.: виборчого права жителі не отримали.

Об'єднання князівств Молдови та Валахії в єдину державу Румунію і набуття нею незалежності створювали єдиний національно-культурний простір. Значні зрушення на рубежі століть відбулися в розвитку освіти, мистецтва, літератури, науки.

Завоювавши свою незалежність за підтримки та прямої збройної допомоги Росії, вже через п'ять років, в 1883 р. Румунія виявилася пов'язаною з австро-німецьким військовим угрупованням. Союз цей зберігався в глибокій таємниці. Союзницькі угоди узгоджувалися румунською стороною з можливістю розширення меж за рахунок приєднання Бессарабії та інших територій, проте кріпили й розчарування.

У Бухаресті все частіше згадували про пригнічений стан румунського населення, що проживає в Австро-Угорщині, національний рух румун в Трансильванії (області зі змішаним румуно-угорським населенням) викликав в Румунії співчуття. Олігархія розуміла, які важливі переваги вона отримає, якщо поставить плани територіального розширення на цю, популярну в суспільстві основу, зверне їх проти габсбурзької монархії під гаслом об'єднання румунів по обидві сторони Карпатського хребта.

Так створювалися передумови для відходу Румунії від Троїстого союзу та зближення її з англо-франко-російським блоком, який утворився в 1904-1907 рр. та увійшов в історію під назвою Антанти. У німецького кронпринца, який відвідав у квітні 1909 р. Бухарест, склалося враження, що тільки один старий румунський король, за його власним твердженням, залишився вірним Троїстому союзу. Балканські війни ще більше розхитали зв'язки між Румунією та австро-угорським угрупованням. За Бухарестським мирним договором, що завершив Другу балканську війну, румунська олігархія відторгала у Болгарії Південну Добруджу, фортецю Сілістрію та район Добрич-Балчик на правому березі Дунаю. Але і ця поступка спливаючому союзнику з боку австро-угорського блоку вже не могла втримати Румунію.

У червні 1914 р., під час круїзу по Чорному морю, цар Микола II у супроводі міністра закордонних справ С.Д.Сазонова відвідав румунський порт Констанцу. Тут відбулася його бесіда з королем Румунії Каролом I і прем'єр-міністром Бретіану. Підбиваючи підсумки бесіди, Сазонов зазначив, що «Румунія буде намагатися приєднатися до тієї сторони, яка виявиться сильнішою і яка буде в змозі пообіцяти їй найбільші вигоди». Незабаром його висновки підтвердилися.

Угорщина. У ХХ століття Угорщина вступила, зазначивши перше тисячоліття угорської державності. Позаду залишилося багате історичними подіями та поворотами минуле нечисленного народу в центрі Європи, над яким пронеслися грізні бурі і випробування століть.

Початок нового століття спіткало Угорщину у складі двоєдиної монархії австрійських Габсбургів. Австро-Угорщина була великою державою, яка за своєю територією була другою, а за чисельністю населення – третьою державою в Європі. У її рамках статус Угорщини визначався угодою, укладеною в 1867 р. між Габсбургами та угорськими панівними класами. Угорщина залишалася конституційної парламентської монархією на чолі з королем і зберегла цей статус до 1918 р.

Двоєдина система управління означала відносну самостійність обох частин держави: Австрія та Угорщина в рівній мірі вели свої особисті державні справи, маючи при цьому у загальній власності зовнішню політику, армію, а також фінанси для покриття спільних витрат. Одне з цих спільних міністерств, що фактично не становлять «єдиний уряд», завжди очолював представник Угорщини, правда, це ніколи не був пост військового міністра.

У рамках двоєдиної монархії Угорщина мала всі найважливіші атрибути конституційної буржуазної держави – парламент і уряд. Ці органи влади самостійно вирішували всі питання державного управління: вони мали свою власну адміністративну систему, правосуддя, мережу народної освіти, фінансових та економічних установ. Угорщина мала навіть свою власну оборонну армію (піхоту і кавалерію), яка служила своєрідним «доповненням» до загальної армії Австро-Угорщини. Проте суверенітет Угорщини залишався обмеженим. Володіючи істотною самостійністю у внутрішніх справах, вона була частиною монархії і в цілому управлялася Габсбурзькою династією з єдиного політичного центру, де в основному і визначався зовнішньополітичний курс монархії. Австрійський імператор був в одній особі і королем Угорщини, тобто главою держави. Як такий він мав право скликання і розпуску угорського Державного зібрання (парламенту), призначення прем'єр-міністра країни, попереднього схвалення будь-якого законопроекту перед його винесенням на затвердження парламенту.

Вимоги до національної самостійності, які посилювалися напередодні Першої світової війни, давали про себе знати не тільки в Угорщині, але й у всій монархії, практично готуючи її крах. Радикалізація польського, румунського, сербського, словацького, хорватського, чеського та інших

національних рухів в Австро-Угорській монархії викликала опір з боку політичного керівництва двох переважаючих головних націй – австрійських німців та угорців. Не було єдності і в стані угорських політиків, де прихильників угоди з австрійським двором продовжувала критикувати «національна» опозиція, що прагнула до незалежності і відокремлення від Австрії. Характерно однак, що у демократичних сил практично не було спільної позитивної програми, яка об'єднувала б прихильників антигабсбурзького табору угорської незалежності та національних рухів. Зростаючі національні протиріччя виключали вироблення, а тим більше прийняття єдиної програми суспільно-політичного розвитку. У цьому і полягала слабкість демократичних сил довоєнної багатонаціональної Угорщини. Спроба зближення прогресивних сил угорської демократичної опозиції і югослов'янських національних інтересів мала місце в кінці 1905 р. Тоді хорвато-сербська коаліція бачила вигоду для себе в союзі з Угорщиною, підтримувала її прагнення до самостійності. Але ці можливості не були використані, Угорщина продовжувала залишатися в рамках монархії.

Плани реформування монархії виявилися запізненими. Перетворення її з дуалістичної в тріалістичну (триєдину) на деякий час ще задовольнило б потреби чехів, але такий план викликав явний опір з боку угорських панівних класів.

Таким чином, напередодні Балканських війн та Першої світової війни, країни і народи Центральної та Південно-Східної Європи стають об'єктом жорстокої політичної та економічної експлуатації з боку великих держав. Їм загрожувало назавжди залишитися аграрно-сировинними додатками іноземного капіталу і його монополій. Такому положенню в чималому ступені сприяло суперництво між самими державами Південно-Східної Європи, низький рівень їх суспільно-економічного розвитку. В економіці і соціальній структурі Болгарії, Греції, Румунії, Сербії і Чорногорії були великі відмінності. Якщо соціальний вигляд Румунії та Хорватії визначало панування поміщицького землеволодіння, то в Сербії та Болгарії, де поміщиків не було, розвиток капіталізму відбувався на основі розкладання селянського господарства, а в Боснії, Герцеговині, Далмації і Чорногорії розвиток капіталістичних відносин натраплявся на могутні середньовічні пережитки.

Тісні переплетіння національних і соціальних протиріч, панування іноземних держав в країнах Центральної і Південно-Східної Європи визначали в кінцевому рахунку їх становище напередодні Першої світової війни.

Саме в ці роки на Балканах склалася сприятлива ситуація для створення антитурецького союзу балканських держав. Восени 1911 р. Туреччина була втягнута у війну з Італією. На її європейських землях посилювалася національно-визвольна боротьба пригноблених народів у

Македонії, Албанії, на островах Егейського моря і т.д. При цьому класові суперечності ускладнювалися національними і релігійними. Монархи незалежних держав створили Союз, основу якого склав Болгаро-сербський договір, підписаний на початку 1912 р. Він передбачав спільний виступ проти Туреччини і розділ її європейських територій. Перша і Друга балканські війни (жовтень 1912 – серпень 1913 рр.) призвели не тільки до ліквідації турецького панування в Південно-Східній Європі, а й до великих територіальних змін. Незважаючи на поразку в Другій балканській війні і втрату Добруджі, Болгарія розширила свою територію на 16 тис. кв. км. Розрахунки Австро-Угорщини на ослаблення Сербії не виправдалися. Територія і населення Сербського королівства зросли вдвічі. Розміри Чорногорії збільшилися в півтора рази. До Греції були приєднані Південна Македонія, Західна Фракія і о.Крит. Албанія отримала незалежність.

Балканські війни призвели до загострення національних проблем в Південно-Східній Європі і прискорили наближення Першої світової війни. Протиріччя, які накопичувалися десятиліттями, вилилися в грандіозне зіткнення двох військово-політичних блоків. Горючого матеріалу в міжнародній політиці було так багато, що полум'я війни, яка спалахнула в кінці липня 1914 р. між Австрією і Сербією, протягом декількох днів поширилося на всю Європу, а потім, продовжуючи рости, охопило весь світ.

Перша світова війна – одна з найбільш руйнівних і кривавих в історії людства. У війну було залучено 38 держав. Людські втрати склали 10 млн. убитих і понад 20 млн. поранених і контужених, від голоду та епідемій померло близько 10 млн. чоловік. За її страшні наслідки несуть відповідальність правлячі кола провідних держав, які не побажали зупинити сповзання людства у прірву цієї світової «бійні» (тим більше, що фатальної неминучості війни не було).

Приводом до війни була ситуація на Балканах, яка стали ареною боротьби між Австро-Угорщиною і Росією. 28 червня 1914 р. у столиці анексованої Австро-Угорщиною Боснії – м.Сараєво був убитий спадкоємець австрійського престолу, ерцгерцог Франц-Фердинанд. Вбивство було скоєно бойовиками таємної організації «Молода Боснія» (Гаврило Принцип, Неділько Габрінович, Тріфко Грабеч), пов'язаної з впливовою сербською патріотичною організацією «Чорна рука» (або «Об'єднання або смерть»), на чолі якої стояв полковник генерального штабу Сербії Драгутін Дімітрієвіч («Апіс»). Постріли в Сараєво були відповіддю на антислов'янську політику Австро-Угорщини. 23 липня 1914 р. Відень пред'явила Белграду ультиматум зі свідомо нездійсненними вимогами. 28 липня Австро-Угорщина оголосила Сербії війну. Протягом цього періоду, відомого як «липнева криза», Німеччина проводить таємну мобілізацію і концентрацію військ на східній і західній межах. Росія також оголосила загальну мобілізацію. 1 серпня 1914 р. Німеччина оголосила війну Росії, а 3 серпня – і Франції.

Світова війна, що почалася 1 серпня 1914 р., тривала до 11 листопада 1918 р. Її масштаби до 1917 р. безперервно розширювалися. Вже в кінці серпня 1914 р. у війну з Німеччиною вступила Японія. До Німеччини і Австро-Угорщини в 1914-1915 рр. приєдналися Туреччина і Болгарія, які утворили Четверний союз. Число країн, які поступово вступали у війну проти Четверного союзу, безперервно зростала. Крім Японії до них залучилися Італія, Португалія, Румунія, США, Греція. З обох боків війна носила несправедливий, загарбницький характер, правлячі кола країн-учасниць війни переслідували далекосяжні цілі.

Хід світової війни, в першу чергу, визначався співвідношенням військово-економічного потенціалу ворогуючих коаліцій. На початку війни проти Німеччини та Австро-Угорщини виступили Росія, Франція, Сербія, Чорногорія, Бельгія та Англія. Людський потенціал Антанти (не враховуючи колоній) становив близько 260 млн. чоловік. Населення центральних держав налічувало всього 120 млн. чоловік. За іншими найважливішими показниками співвідношення також було на користь Антанти.

Два з гаком роки боїв не дали жодної зі сторін вирішальної переваги або навіть упевненості в швидкій перемозі. Загибель на фронтах мільйонів чоловіків, які складали «колір націй», а також голод і занепад економіки витверезуючи подіяли на всі кола суспільства. Пожвавилися пацифістські настрої в буржуазному середовищі, особливо серед тих угруповань, які були відтіснені від політичного керівництва. Все більш похмурими ставали перспективи продовження війни для Німеччини. Тим не менш, масштаби війни продовжували розширюватися. 6 квітня 1917 р. оголосили про свій вступ у війну США. Перемога Лютневої (1917 р.) революції в Росії не зупинила війни, проте сприяла піднесенню національно-визвольного руху країн і народів Центральної та Південно-Східної Європи, їх прагненню до досягнення повної національно-державної незалежності.

Влітку 1918 р. країни Антанти за підтримки США розгорнули наступ своїх армій у Південно-Східній Європі. Їх операції змусили Болгарію 29 вересня вийти з війни, а незабаром, після звільнення Сербії, капітулювати Туреччину.

Чехія і Словаччина вийшли зі складу Австро-Угорщини та 28 жовтня 1918 р. Національний комітет у Празі проголосив створення незалежної Чехословацької республіки.

Такий розвиток подій викликало відділення від Австро-Угорщини усіх південнослов'янських провінцій. 1 грудня 1918 р. було утворено Королівство Сербів, хорватів, словенців (з 1929 р. – Королівство Югославія). До України приєдналася Північна Буковина, а до Польщі, трохи пізніше, Галичина. На початку листопада тимчасовий австрійський уряд, від імені Австро-Угорщини, яка фактично перестала існувати, підписав перемир'я з Антантою. Австрія була проголошена республікою. В останній день Першої світової війни 11 листопада 1918 р. у Варшаві урочисто було проголошено

відновлення Польської держави. Геополітична ситуація в Центральній і Південно-Східній Європі стабілізувалася. Перед регіоном, як перед усією Європою тепер стояли питання мирного врегулювання повоєнних проблем.

Рекомендована література

1. Вознесенский В.Д. Кобурги в Болгарии // Новая и новейшая история. – 1991. – №3. – С.114-135.
2. Емец В.А. Извольский Л.П.: министр-неудачник или реформатор // Новая и новейшая история. – 1993. – №1. – С.131-152.
3. История международных отношений: Учебное пособие/Кол.авт.. под ред.Г.В.Каменской и др.-М.,2007.
4. История южных и западных славян: Курс лекций. – В 2-х тт.-М., 1998.
5. Любавский М. История западных славян. – М., 1918.
6. Ольденбург С.С. Царствование императора Николая II. – В 2-х тт. – М., 1992. – Т.1.
7. Хрестоматия по истории южных и западных славян. – В 3-х тт. – Минск, 1989. – Т.2.
8. Історія південних і західних слов'ян. – Київ, 1987.
9. Коппель О.А., Пархомчук О.С. Міжнародні відносини в ХХ столітті. – Київ, 1997.
10. Чорний В. Історія Болгарії.-Львів,2007.
11. Яровий В.І. Історія західних та південних слов'ян: Курс лекцій. – Київ, 1996.

ТЕМА II. БОЛГАРІЯ В СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН ВІД КІНЦЯ ПЕРШОЇ І ДО КІНЦЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Перша світова війна викликала руйнування і зростаюче невдоволення в країнах Центральної і Південно-Східної Європи. У більшості країн регіону це призвело до радикалізації настроїв населення, різко посилювалася політизація суспільства, що й зумовило багато в чому їхнє нове місце в системі міжнародних відносин післявоєнної Європи.

Внаслідок результатів Першої світової війни Болгарія, яка бореться на боці центральних держав, увійшла до групи переможених держав. Мирний договір в Нейї (27 листопада 1919 р.), продиктований Болгарії державами-переможцями, санкціонував не тільки сам факт програної війни, а й нав'язував Болгарії важкі умови миру. Виснажений війною болгарський народ змушений був примиритися з територіальними втратами і високими репараціями. Над психікою болгарського народу особливим чином тяжів тягар образливого диктату. Почуття образи і відособленість викликали прагнення до нівелювання наслідків ураження і перетворилися у джерела

болгарського ревізіонізму, що завдавало постійну небезпеку для Версальської системи і післявоєнного мирного порядку на Балканах. Ревізіонізм цей, будучи використаний також великими державами, незважаючи на свою поміркованість, був причиною постійних побоювань проверсальських держав.

Беручи до уваги політичні традиції, географічне положення, політичну роль, Болгарія стала, незважаючи на невдалі результати війни, важливим політичним об'єктом на Балканах, а також займала ключову позицію у міжнародній політиці цієї частини Європи. Це ставало виразнішим за термін заліковування ран військових, адаптації болгарської держави в умовах проверсальської Європи і появи тріщин на версальській системі. Керівники болгарської зовнішньої політики, віддаючи собі звіт в можливості поліпшення міжнародної політики своєї країни в мінливих міжнародних ситуаціях, намагалися зберегти свободу дій і не пов'язувати надмірно інтереси своєї країни ні з однією з держав. Багато років тримаючись на відомій відстані від свого союзника з часів Першої світової війни – Німеччини, Болгарія підтримувала багатообіцяючі відносини з Францією з одного боку, і з Італією – з іншого.

Значення Болгарії у міжнародній політиці значно зросло в другій половині 20-х рр. після невдалих проб створення т.зв. балканського Локарно. Неспроможність регіонального пакту безпеки на Балканах за образом рейнського пакту, політика французько-німецького зближення Бранда-Страссмана, домінування духу Локарно, поєднане із зростанням німецького ревізіонізму, загострення югославсько-італійського конфлікту, ревізіоністський наступ Угорщини, створили Болгарії сприятливу міжнародну кон'юнктуру. Перелом, що стався в міжнародних відносинах на початку 30-х рр., який знайшов своє відображення в таких фактах, як агресія Японії в Китаї, фіаско Конференції з роззброєння, декларація держав про визнання права Німеччини в рівності на озброєння, прихід до влади в Рейху Гітлера, вихід Німеччини з Ліги Націй і Конференція з роззброєння, похитнули всю структуру версальського порядку. Такі умови, в яких було ясно, що система міжнародних відносин детермінована результатами Першої світової війни і не втримається, і призвели до подальшого зміцнення позиції Болгарії.

Болгарія першої половини 30-х рр. вже не належала, за політичною думкою, до держав, на яких тяжіла ненависть країни, що програла війну. З плином часу і появою нових вимог політичної дійсності тодішньої Європи губився поділ на переможців і переможених, поступаючись місцем позиції держав незадоволених і держав, які висловлювались за утримання статус-кво. На відміну від першого післявоєнного періоду проверсальські держави перебували у відступі. Їх пасивність і поразництво посилювались разом зі зростанням активності або політичного наступу незадоволених таким порядком речей. Зроблені випробування, що мають на меті гальмування

територіального або правово-міжнародного становища, незабаром виявилися неефективними, щоб не сказати ілюзорними. Організаційний пакт Малої Антанти швидко піддався політичній девальвації. Розраховуючи на позбавлення політичної свободи Болгарії, балканська Антанта незабаром стала формою без змісту, а болгарсько-югославський договір від 1937 р. означав її політичну смерть. У другій половині тридцятих років обумовленості міжнародних умов були причиною того, що сусіди Болгарії не виявилися солідарними у своєму прагненні до її ізоляції. Міжнародну позицію болгарської державності зміцнював тоді вже сам факт зростаючого економічного і політичного проникнення гітлерівської Німеччини і фашистської Італії до Центральної і Південно-Східної Європи. Проникнення це було причиною не тільки усунення зв'язків між версальськими державами цього регіону, але перешкодило також заходам, спрямованим проти Болгарії західними державами, які змагаються з Берліном і Римом. З іншого боку суперництво між державами, у коловорот яких потрапила також Болгарія, створювало труднощі Німеччині та Італії в розширенні своїх впливів, а також перешкодило збереженню ними широкої свободи дій. Можна було говорити про сприятливу міжнародну кон'юнктуру для Болгарії і про зростання її міжнародного впливу.

Наприкінці 30-х рр., коли внаслідок експансії гітлерівської Німеччини і фашистської Італії в прискореному темпі настав розпад Версальської системи, коли чітко послаблювалися зв'язки між версальськими державами, а дезінтеграція версальської системи ставала політичною дійсністю, з'явилася ще одна обставина, що сприяла посиленню міжнародної позиції болгарської держави. Отже, домінування демократично-ліберальних методів управління першого післявоєнного періоду поступилося місцем державним пристроям, далеким від демократизму: автократичним, авторитарним або ж фашистським. Правлячі кола тодішньої Болгарії, також не здійснюючи владу демократичним чином, знаходилися у своїх починаннях в більш сприятливих умовах, ніж раніше. Керівники зовнішньої політики країни могли боротися за свої інтереси в умовах кращої міжнародної кон'юнктури. Говорячи про поліпшення міжнародних умов для Болгарії напередодні Другої світової війни, треба пам'ятати, що Болгарія стала об'єктом посиленого впливу великих держав. Їх суперництво, яке все більш загострювалось, визначило не тільки свободу починань, але і час існування цієї сприятливої кон'юнктури. Якщо необхідним є твердження того, що Болгарія кінця тридцятих років була державою, з якою рахувалися на міжнародній арені більше, ніж раніше, що вона являла собою ключ політичного та стратегічного домінування на Балканах, могла в істотній мірі вплинути на співвідношення сил у цій частині Європи, то тоді треба пам'ятати, що все це було тісно детермінованим в часі і несло з собою небезпеку ураження однієї з

протиборчих сторін. Болгарські політики намагалися уникнути цього. Не надаючи нахилів, вони бажали утримати нейтралітет як можна довше, що сприяло активізації політичних дій Болгарії і могло продовжити час сприяючій кон'юктурі, хоча тільки в певних межах, а точніше кажучи, до моменту, коли гітлерівська Німеччина зважилася на війну з західними державами, а потім Радянським Союзом. Коли напередодні нападу на Радянський Союз прийшов час реалізації балканського напрямку експансії гітлерівської Німеччини, треба було пожертвувати своїм нейтралітетом, щоб опинитися в сфері впливу III-го Рейху.

Аналіз позиції Болгарії, її місця і ролі в міжнародних відносинах у міжвоєнному періоді призводить до кількох узагальнюючих тверджень. Перш за все треба визнати, що виснажена війною, зарахована до переможених держав та ізольована Болгарія починала свій шлях з позиції держави, відсунутої на другий план міжнародною громадськістю, і була змушена покладатися тільки на свої власні сили і дипломатичні вміння. Незважаючи на важкий старт, Болгарія, не будучи в змозі не прийняти важких умов мирного трактату, змушена була підкоритися режиму Версальської системи. Вона вміло використовувала розвиток міжнародних умов для зміцнення своєї позиції і поступового посилення свого значення. Розвиток цей виявився сприятливим і тому Болгарія починає грати все зростаючу роль в системі європейських міждержавних відносин. Наприкінці мирного періоду вона була вже фактором, який вважається в міжнародному співвідношенні сил. Її значення було вже вище, ніж могло б впливати з економічного потенціалу. Комплекс програної війни міг вже не тяжити над психікою болгарського народу. Наприкінці 30-х рр. Болгарія була державою, позитивного ставлення якої домагалися інші. Болгарія, однак, не була силою, здатною протистояти тиску фашистських держав. Вона була державою середньою, яка, незважаючи на всі гідні якості, які були дані їй історією, геополітичним положенням, здатністю народу, хоробрістю солдатів, не могла бути великою державою і приймати доленосні рішення.

Досягнуті Болгарією в 30-х роках результати в галузі зовнішньої політики, насамперед перегляд низки умов Нейіського мирного договору і зрівняння їх у правах з іншими державами, дозволили перейти до вирішення територіальних проблем. Розпочата у вересні 1939 р. Друга світова війна обіцяла прискорити їх вирішення. Але, перш за все, Болгарія повинна була визначити своє місце в міжнародному конфлікті. На самому початку війни уряд Г.Кьосеіванова оголосив, що буде дотримуватися політики нейтралітету. Він хоче виграти час, щоб у протистоянні військових угруповань знайти для Болгарії таке місце, яке дозволило б їй з найменшими втратами витягти для себе максимальну користь при вирішенні територіальних проблем.

Виключно важливе стратегічне положення Болгарії обумовлювало напружену дипломатичну боротьбу за її зовнішньополітичну орієнтацію з

боку великих держав, насамперед Німеччини та Радянського Союзу. Як і в роки Першої світової війни, зовнішньополітична орієнтація була фактором, що розділяла внутрішньополітичні сили Болгарії. В кінці 1939 – початку 1940 р. пройшли вибори в Народне зібрання – парламент країни. Перемогу на них здобув уряд, що виступив за нейтралітет країни у війні, розвиток відносин як з Німеччиною, так і Радянським Союзом, рішення мирними засобами національно-територіальних проблем. Він отримав в парламенті 140 місць із 160. У лютому 1940 р., після відставки «за станом здоров'я» Г.Кьосеіванова був утворений кабінет на чолі з Б.Філовим. Проте єдності в правлячих колах, як і раніше, не існувало. Це змусило царя Бориса скаржитися: «Мої генерали-германофіли, дипломати-англофіли, цариця-італьянофілка, народ налаштований русофільськи. Тільки я – болгарофіл».

У центрі зовнішньої політики Болгарії даного періоду, що спиралася на протиріччя інтересів провідних держав, перебували добруджанське і фракійське питання. Останнє сприймалося з точки зору необхідності забезпечення Болгарії виходу до Егейського моря. Македонська проблема, не втрачаючи своєї значущості, опинилася в перші роки війни відсунутою силою обставин на другий план.

Розвиток міжнародних відносин, зокрема приєднання Радянським Союзом Бессарабії та Північної Буковини, сприяло висуванню Болгарією претензій до Румунії. Переговори між двома країнами почалися 19 серпня 1940 р. вони стосувалися передачі Болгарії території Південної Добруджі. Після запеклих суперечок сторони 7 вересня 1940 підписали договір, іменований «Крайовським». Територія Південної Добруджі з населенням близько 400 тис. осіб перейшла до Болгарії.

Натхнення, викликане висновком Крайовського договору, змінилося незабаром стурбованістю. Умови, які склалися, практично не залишали Болгарії місця для маневру. У жовтні 1940 р. Німеччина поставила перед нею питання про приєднання до Троїстого пакту, який оформився в вересні. Італія запропонувала домовитися про спільні дії проти Греції. У той же час Великобританія недвозначно попередила Болгарію, що вона стане театром бойових дій, якщо допустить німецькі війська на свою територію. Царю Борису знадобилося все своє вміння, щоб переконати Німеччину, Італію, Великобританію у лояльності Болгарії. Слідом за цим у листопаді 1940 р. надійшла пропозиція Радянського Союзу, який домагався включення Болгарії в сферу свого впливу, підписати пакт про взаємодопомогу. Цар Борис і уряд Б.Філова побоюючись «більшовизації» країни, відкидають радянську пропозицію.

Невдала спроба Італії розвинути наступ у Греції змусила Німеччину прийняти рішення про надання допомоги своєму союзнику. Болгарії була відведена роль «транзитного пункту» для перекидання в Грецію частини зосереджених до цього часу в Румунії німецьких військ. 3 грудня 1940 р. в

країну почали прибувати під виглядом туристів і бізнесменів німецькі військовослужбовці. Болгарський нейтралітет фактично перестав існувати.

Уряд германофіла Б.Філова після цих подій прагне прискорити приєднання Болгарії до Троїстого пакту. 1 березня 1941 р. болгарський прем'єр підписав у Відні акт про приєднання своєї країни до блоку фашистських держав. Легковажно і злочинно болгарська влада зв'язала долю країни з самозваними творцями «нового порядку» в Європі.

Після приєднання до Троїстого пакту зусилля царя Бориса були спрямовані на збереження, наскільки це було можливо, незалежності країни. Саме вони дозволили згодом охарактеризувати Болгарію як «норовливого» союзника Німеччини.

В середині квітня 1941 р. болгарські війська, спільно з німецькими, італійськими, угорськими та румунськими військами, що вторглися на територію Югославії, окупували південно-східні райони Сербії, більшу частину Вардарської Македонії і Західну Фракію. Більшість громадських сил Болгарії зустріло даний факт з натхненням. Офіційна пропаганда стала іменувати царя Бориса «об'єднувачем».

Проте незабаром після нападу Німеччини на Радянський Союз, як зазначав Б.Філов, настрій піднесення змінився смутком. Разом з тим, незважаючи на вимоги Німеччини, цар Борис і уряд не зважилися на оголошення війни СРСР та участь в агресії на Схід. Доводилося рахуватися з традиційними дружніми почуттями болгар до російського народу. Керівництво країни не наважилося і на розрив дипломатичних відносин з країною Рад. Болгарія виявилася єдиним союзником Німеччини, яка зберегла ці відносини протягом всієї війни.

Між тим, наявність в країні майже 700 тисяч німецьких солдатів і офіцерів, тісне економічне і політичне зближення з Німеччиною не могло не мати свого впливу на позиції царя та уряду. У грудні 1941 р. Болгарія опинилася в стані війни з Великобританією і США. Ця «символічна» війна, як її називав офіційний болгарський друк, дорого обійшлася Болгарії. В результаті бомбардувань англо-американською авіацією в кінці 1943 – початку 1944 р., коли кінець війни вже визначився, столиця Болгарії була сильно зруйнована. Крім Софії від бомбардувань англо-американської авіації постраждав ще ряд інших міст і населених пунктів. Число жертв цих бомбардувань склало близько 10 тис. чоловік. Сотні тисяч болгарських громадян опинилися без даху над головою та майна. У той же самий час, поступаючись вимогам Гітлера, цар Борис розпорядився відправити на Східний фронт для участі в операціях німецької армії під Москвою кілька інженерних підрозділів болгарської армії і один санітарний поїзд, укомплектований болгарським медичним персоналом.

Ці факти надали згубний вплив на політичний клімат в Болгарії. Посилилися опозиційні настрої, у відповідь увійшли в силу надзвичайні закони, за якими кожен, звинувачений у політичних діях, підлягав

військовому суду. Досвід фашистів з організації репресій не пройшов безслідно – болгарські в'язниці і концтабори наповнились антифашистами та представниками політичної опозиції, в числі якої були лідери центристських і дрібнобуржуазних партій, представники вищого офіцерства.

Не заручившись від царя Бориса і уряду участю болгарських військ у бойових діях на Східному фронті, Гітлер став наполягати на тому, щоб відправити болгар до Албанії для боротьби з місцевими партизанами. Цей факт викликав сильне занепокоєння громадськості країни.

Частина високопоставлених представників політичної еліти Болгарії вже в 1942 р. не приховували своїх симпатій до Англії і США. А на початку наступного року робляться перші спроби контактів з дипломатами цих країн в Берні (Швейцарія) і Стамбулі (Туреччина). Розгром німецьких військ під Сталінградом, чутки про ведення переговорів між різними державами, що воюють, розбіжності між союзниками Німеччини і, нарешті, вихід Італії з війни, змусили царя Бориса замислитися про роль Болгарії в міжнародних умовах, які створилися, і про можливість контактів із Заходом, щоб зберегти династію і трон.

Коливання царя Бориса стурбували Гітлера. У серпні 1943 р. відбулася їхня остання зустріч. Повертаючись з Берліна, цар Борис раптово помер. Сприйнята болгарською громадськістю як важка втрата, смерть царя Бориса III стала для неї додатковим джерелом невпевненості і страху перед майбутнім. Гітлер же прагнув до кінця використовувати все, що пов'язувало Болгарію з рейхом, для того, щоб перешкодити країні вирватися з стягуючих її пут.

Керівництво країною перейшло до регентської ради, створеної при малолітньому царі Симеоні (1938 р.н.), і нового уряду, який очолив Д.Божілов, що займав в уряді Б.Філова пост міністра фінансів. Наявних змін в політиці не відбулося. Соціальна база режиму ще більше звузилася.

Лідери країн антигітлерівської коаліції, які зібралися в Тегерані на конференції в кінці листопада – початку грудня 1943 р., домовилися почати проти Болгарії активні бойові дії з метою змусити її вивести свої війська з території Югославії і Греції. Й.Сталін дав згоду на оголошення війни Болгарії, у випадку, якщо вона зробить напад на Туреччину [24]. Болгари вперше, з часу початку війни, відчули страх перед війною, яка ставала для них все ближчою та більш реальною.

Виконуючи зобов'язання, дані союзникам, Радянський Союз зажадав від Болгарії припинення будівництва кораблів для Німеччини, надання їй своїх портів та аеродромів, використання болгарської території для підготовки та ведення бойових дій.

Сформовані навколо Болгарії нові міжнародні умови, складне внутрішньополітичне становище через партизанський рух, який все більше посилювався, і тиск буржуазної опозиції загрожували поставити країну на межу громадянської війни і призвели до чергової урядової кризи.

1 червня 1944 р. новим главою кабінету став І.Багрянов. До його уряду увійшли як прихильники, так і противники кардинальної зміни зовнішньополітичного курсу країни. Це відразу ж позбавило уряд І.Багрянова мобільності, що, власне, було головною вимогою моменту.

Тим часом відкриття другого фронту в Європі та нанесення Червоною Армією нищівного удару по німецьким військам в ході Яссько-Кишиньовської операції внесли повну дезорганізованість у діяльність болгарського уряду. Спроби з його боку зробити зовнішньополітичний «переворот» – за допомогою Великобританії і США вивести Болгарію з війни без найменшого натяку на розрив відносин з Німеччиною переслідували лише одну мету – відтіснити СРСР від вирішення балканських проблем. Але було вже пізно, Червона Армія стрімко наближалася до кордонів Болгарії. Оцінивши ситуацію, що склалася, прем'єр-міністр І.Багряний зажадав від німецького керівництва відкликати свої частини з території Болгарії, одночасно віддавши розпорядження Генеральному штабу почати виведення власних військ з Югославії. Однак ці заходи виявилися далеко недостатніми. Уряд фактично втратив контроль над ситуацією в країні.

24 серпня 1944 р. представники радикальної опозиції на зустрічі з прем'єром І.Багряновим зажадали від нього негайно передати їм владу. Отримавши відмову, опозиція закликала своїх прихильників збройним шляхом усунути уряд від влади і змінити зовнішньополітичний курс країни.

Щоб уникнути катастрофи, що насувається, регентська рада доручила одному з лідерів селянської партії БЗНС – «Врабча-1» К.Муравієву сформувати новий кабінет на основі широкої коаліції («національної концентрації»). Представники радикальної опозиції в особі, в першу чергу, лідерів Вітчизняного фронту відмовилися прийняти пропозицію про входження в новий уряд. Політична криза в країні продовжувала розвиватися.

Тим часом уряд К.Муравієва, сформований 2 вересня 1944 р., в той же день негайно скасував всі акти, які забороняли діяльність політичних партій, антисемітські закони, розформував каральні структури в особі жандармерії, оголосив амністію політичним в'язням і т.д. У зовнішній політиці кабінет К.Муравієва, ведучи переговори з англо-американським командуванням в Каїрі про укладення перемир'я, зобов'язався дотримуватися строгого нейтралітету і вивести Болгарію з війни. Незважаючи на це, Радянський Союз, який наполегливо вимагав від Болгарії оголошення нею війни Німеччині, проігнорувавши новий зовнішньополітичний курс болгарського уряду, 5 вересня 1944 р. сам оголосив війну Болгарії. У той же день бойові кораблі Чорноморського флоту, отримавши наказ, бомбардували болгарські міста Варну і Бургас. Ще через два дні частини 3-го Українського фронту під командуванням маршала Ф.І.Толбухіна отримали наказ Верховного Головнокомандувача форсувати Дунай, перейти болгарський кордон і

звільнити країну від залишків німецьких військ. 8 вересня почалася фактично мирна операція Червоної Армії із звільнення Болгарії.

8-9 вересня 1944 р. патріотичні сили в країні, в умовах повної дезорганізації органів місцевої адміністрації, почали брати владу в свої руки. Члени уряду К.Муравієва 9 вересня були заарештовані представниками Вітчизняного фронту, лідери якого в той же день сформували новий уряд. Кабінет Вітчизняного фронту очолив лідер Народного союзу «Ланка» К.Георгієв. У середині вересня 1944 р. була замінена і регентська рада. Дії Вітчизняного фронту, в Національний комітет якого, а отже, і до уряду, входили тільки представники лівих партій, не зустріли жодного опору, оскільки вони сприймалися в суспільстві як можливість уникнути нової «національної катастрофи». Прагнення забезпечити максимально сприятливий для Болгарії вихід з Другої світової війни, уникнувши нових територіальних втрат, зумовило політичне життя країни після 9 вересня 1944 р. і до лютого 1947 р., коли в Парижі був підписаний мирний договір з Болгарією, що гарантував їй, завдяки підтримці СРСР, цілісність її територій. Державні кордони країни залишилися в тому вигляді, як вони існували на 1 січня 1941 р.

Сформовані для Болгарії в період після 9 вересня 1944 р. нові умови гарантували, за підтримки СРСР, право на участь у війні проти Німеччини на її завершальній стадії.

Авторитет Радянського Союзу, дипломатичні відносини з яким Болгарія відновила в серпні 1945 р., безпосередньо позначився на настроях значної частини болгарського суспільства. Болгарам не залишалося нічого, як підтримати Комуністичну партію. Підтримавши Комуністичну партію, болгари протягом більш ніж 40 років під її керівництвом будували соціалізм у своїй країні, залишаючись всі ці роки найвірнішим і відданішим сателітом СРСР.

Рекомендована література

1. Балканы: между прошлым и будущим. – М., 1995.
2. Валиев Л.Б. Исследование по новой и новейшей истории Болгарии. – М., 1986.
3. Европа в международных отношениях. 1918-1939. – М., 1979.
4. История Болгарии. – В 2-х тт. – М., 1955. – Т.2.
5. История дипломатии. – В 5 тт. – М., 1965. – Т.IV.
6. История южных и западных славян: Курс лекций. – В 2-х тт.-М., 1998.
7. Кадацкий В.Ф. Политическая борьба в Болгарии: 30-е годы XX века. – М., 1981.
8. Крапивин А.В. Александр Стамболийский: Жизнь, взгляды, деятельность. – М., 1988.

9. Крапивин А.В., Пекарев И.М. Болгария в условиях нестабильного мира (1918-1923 гг.). Очерки внешней политики. – Донецк, 2005.
10. Крапивин А.В., Крапивина М.А. Болгария в системе международных отношений в годы Второй мировой войны // Історичні і політологічні дослідження. – Донецьк, 2000. – №1(3).
11. Краткая история Болгарии. С древнейших времен до наших дней. – М., 1987.
12. Хрестоматия по истории южных и западных славян. – Т.3. – Минск, 1991.
13. Чорній В. Історія Болгарії.-Львів,2007.

ТЕМА III. ЮГОСЛАВІЯ В СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН (1918-1945 рр.)

Перша світова війна принесла югослов'янським народам незліченні матеріальні та людські втрати, особливо постраждали Сербія, Македонія і Чорногорія. За чотири роки війни загинуло понад 720 тис. сербів та 200 тис. інших югослов'ян. У той же час війна призвела до розпаду Австро-Угорщини та Туреччини. Припинили існувати дві імперії, які століттями гнобили югослов'янські народи. Виникла рідкісна в їх історії можливість об'єднання, про що до війни, незважаючи на існуючу югослов'янську ідею, в практичному плані не було й мови.

Сербській нації було важко, якщо не неможливо, повністю об'єднатися в одній національній державі, не включаючи в себе частини інших народів. Аналогічна проблема стояла і перед хорватами. Здавалося, що створенням 1 грудня 1918 р. Королівства сербів, хорватів, словенців, це протиріччя усунулося. Сербський уряд Н.Пашича в ейфорії перемоги пішов на те, що остаточне об'єднання сербських земель відбулося не в великосербському, а в югослов'янському варіанті, хоча і при збереженні гегемонії сербів і правлячої сербської династії Карагеоргієвичів (Караджорджевічей).

Нова багатонаціональна держава з населенням в 12,5 млн. чоловік займала близько 249 тис. кв. км. Національні суперечності в новій державі відразу ж набули більшої гостроти: серби, що складали 40% усього населення, стали панівною нацією, хорвати і словенці, по суті, виявилися на других ролях, а македонці й албанці (проживали в Косово і Метохії) не могли навіть використати свою рідну мову в державних установах, школах, печатки. Щодо віросповідання населення також було вельми строкатим. Православних було близько 5,6 млн., католиків – 4,7 млн., мусульман – 1,3 млн.

Королівство сербів, хорватів і словенців (СХС) було відсталою аграрною країною. 1/4 населення була зайнятою в сільському господарстві, 10% – у промисловості, близько 15% становили чиновники, банкіри,

військовослужбовці, інтелігенція і т.п. Господарство було зруйновано війною, залізничний транспорт паралізований. Більш розвиненими районами були Сербія, Хорватія і Словенія, а найбільш відсталими – Чорногорія, Боснія і Герцеговина і Македонія.

У зовнішній політиці з моменту свого виникнення Королівство СХС орієнтувалося на Францію. Для зміцнення Версальської системи в Центральній і Південно-Східній Європі, за ініціативи Франції, був створений військово-політичний блок – Мала Антанта. Початок цього блоку було покладено в серпні 1920 р., коли Королівство СХС і Чехословаччина уклали між собою військову конвенцію. До цієї угоди потім приєдналася Румунія. Передбачалося також економічне співробітництво членів блоку. Активно відкидаючи жовтневий переворот 1917 року, який стався в Росії, уряд М.Пашича відмовлявся встановлювати будь-які відносини з більшовицькою Росією. Він гостинно прийняв на своїй території залишки врангелівських військ і багатьох білоемігрантів. Необхідно зауважити, що югославські уряди, так само як і політичні лідери країни, фактично не мали самостійної зовнішньополітичної концепції. Відомо, що ще влітку 1918 р. країни Антанти ратували за збереження після війни Габсбурзької монархії, вважаючи, що ця держава буде гарантом стабільності в країнах Дунайського регіону. Масові революційні виступи, що охопили Австро-Угорщину, стали однією з причин, з якої західні союзники Сербії змінили свою позицію. На підтримку створення єдиної югославської держави виступила Франція, яка побоювалась посилення Італії, що виношувала плани отримати якомога більшу частину Далмації.

Після створення Королівства СХС і в ході Паризької мирної конференції з новою державою встановив дипломатичні відносини цілий ряд європейських держав, а також США. Визначення державних кордонів Королівства СХС сталося наприкінці 1919 – початку 1920 р. на основі Сен-Жерменського, Нейського, Тріанонського і Раппальського договорів з Австрією, Болгарією, Угорщиною та Італією. Добросусідські відносини Югославія підтримувала з Румунією і Грецією. Після вирішення ряду спірних питань про кордони встановилися рівні стосунки з Австрією. Часом ворожими можна назвати на той момент відносини з Албанією, яка стала в 20-ті роки центром тяжіння інтересів Королівства СХС та Італії. Складними, часом непередбачуваними, були взаємини болгарської і югославської держав. Рівні відносини змінювалися періодами напруженості. У 1937 р. був підписаний болгаро-югославський договір про «вічну дружбу», але весь міжвоєнний період каменем спотикання у відносинах цих країн була Македонія, суперечка через яку тягнулася з часів Другої балканської війни 1913 р.

Питання про спірні території у Воєводині затьмарював весь міжвоєнний період югославо-угорських відносин. Воєводину відрізняв досить строкатий склад населення. У ній, крім сербів, проживало кілька

сот тисяч угорців, німців і румунів, а також досить велика кількість чехів, словаків, русинів та інших нацменшин.

Але найбільш напруженими в 20-е і 30-і роки були відносини з Італією. Вже в 1918 р. її військові кола розробили план дезінтеграції югославської держави. Згідно Лондонського договору 1915 р., Італія захопила ряд територій на далматинському узбережжі Адріатики, де проживало до 500 тисяч югослов'ян. У 1923 р. Італія захопила портове місто Ріску, яке було проголошено незалежною територією. Питання про межі Італії та Югославії були остаточно визначені тільки в 1924 р. договором в Римі.

Італійська влада підтримала рух усташів. На її території розташовувалися їхні військові табори, з Італії до Марселя прибула група усташів, яка підготувала вбивство короля Олександра. Урядові кола Риму підтримували чорногорських сепаратистів – прихильників колишнього короля Чорногорії Миколи, який, кинувши свою країну в 1916 р., знайшов притулок в Італії. Значно покращилися італо-югославські відносини при уряді, очолюваному М.Стоядіновичем. У березні 1937 р. приїзд до Белграда міністра закордонних справ Італії Чіано став дипломатичної сенсацією, як і укладений італо-югославський договір про дружбу і нейтралітет. Цей договір в цілому давав Югославії ряд вигод: відмова Італії від територіальних претензій, зобов'язання припинити допомогу усташам А.Павеліча, поліпшити становище югослов'ян, що проживають в Італії. У свою чергу югославський уряд визнавав анексію Ефіопії і певні інтереси Італії в Албанії. З початком Другої світової війни Італія знову стала виношувати плани розділу Югославії, негласно підтримуючи керівництво Хорватської селянської партії (ХСП) в досягненні автономних прав Хорватії.

З 1919 р. і до початку 30-х років Франція була головним гарантом незмінності кордонів югославської держави, визначених договорами 1919 р. і 1920 р. Франція виступала заступником системи договорів, укладених між Югославією, Румунією і Чехословаччиною, що мали назву Малої Антанти. Всі названі країни були зацікавлені, щоб влада Габсбургів в Угорщині не була відновлена (така спроба була зроблена Карлом Габсбургом в 1921 р.).

Новий югославо-чеський договір 1922 р. передбачав економічне, фінансове і військове співробітництво для захисту спільних інтересів і був спрямований не тільки проти Угорщини, а й проти Італії.

На початку 30-х років Франція і Англія стали ініціаторами створення нового союзу країн Балканського півострова. Так званий Балканський пакт підписали у лютому 1934 р. в Афінах представники Югославії, Румунії, Греції та Туреччини. Пакт був спрямований проти посилення впливу Італії на Балканах.

В цей же час зрослий авторитет СРСР, його мирні зовнішньополітичні ініціативи викликали серйозну зацікавленість правлячих кіл Югославії та інших країн Південно-Східної Європи.

У 1934 р. були встановлені дипломатичні відносини між СРСР і групою балканських країн (Румунією, Болгарією, Албанією). Однак ідея колективної безпеки, укладення низки регіональних пактів про взаємну допомогу і опір нападу будь-якого агресора, не знайшла в той період відгуку в правлячих колах балканських держав. У рамках старої блокової концепції тривали пошуки об'єднань, політико-економічних союзів. Іноді це була спроба політичної консолідації регіону в інтересах захисту від диктату великих держав. Але в переважній більшості в основі цих угруповань лежали спроби орієнтуватися на ту чи іншу велику державу.

Взагалі ідея об'єднання балканських країн існувала перманентно протягом всього міжвоєнного періоду. Її стійкість базувалася на успіху антитурецького балканського союзу початку ХХ ст. Разом з тим постійно змінюються міжнародні умови, що висуває нові спонукальні причини.

Поряд з верхівковими процесами в урядових колах балканських держав розвивалися нові тенденції, що посилювалися після закінчення Першої світової війни і встановлення післявоєнного світу в Південно-Східній Європі. Це був рух народів, рух солідарності в боротьбі проти національного і соціального гніту, проти втручання великих держав у внутрішні справи і зовнішню політику малих держав. Рух висунув ідею союзу балканських держав, який втілювався в гаслі соціалістичної федерації балканських автономних республік. До цього варіанту балканського об'єднання правлячі кола великих держав поставилися різко негативно.

У період, що передував мирній економічній кризі, проекти балканських спілок інспірувалися переважно великими капіталістичними державами з метою створення залежних від них угруповань, до того ж спрямованих проти однієї чи кількох держав. Так, восени 1922 р. визрівав план об'єднання Румунії, Югославії та Болгарії з метою боротьби на трьох фронтах: проти Радянської Росії, Туреччини та Італії. Конкретні кроки до створення блоку цих країн робилися англійським урядом на рубежі 1924-1925 рр., А потім, після серії проміжних комбінацій, вони втілювалися у відомому проекті гарантійного договору між Югославією, Румунією та Болгарією, який згодом отримав назву «Балканського Локарно». Відверта антирадянська спрямованість цієї британської ініціативи в поєднанні з загостреною боротьбою між великими державами призвели зрештою до невдачі проекту. Як справедливо зазначав югославський історик Ж.Аврамовський, їх мало що об'єднувало, крім загального прагнення до створення антибільшовицької Антанти на Балканах, кожна із зацікавлених держав відстоювала інтереси, що суперечили інтересам інших. Прагнення Англії зміцнити свої позиції на Балканах і в Східному Середземномор'ї, створити «свій» блок на противагу французької Малої Антанти викликало відповідну реакцію її конкурентів.

Англійський проект гарантійного пакту натрапив на зустрічну ініціативу Франції, почату в цілях організації країн Центральної та

Південно-Східної Європи під своєю егідою. Нове регіональне об'єднання мало стати доповненням до Малої Антанти. Активна протидія обом ідеям «Балканського Локарно» надавала фашистська Італія, політики якої твердо дотримувалися тієї точки зору (і намагалися її здійснити), що тільки Італія може і повинна грати роль покровительки балканських країн. Тому, використовуючи тимчасове поліпшення італо-югославських відносин, Муссоліні зміг не тільки перешкодити реалізації як англійської, так і французької ідеї, а й висунути свій варіант балкано-дунайського союзу, який у підсумку виявився ще менш життєвим.

Відродження ідеї балканського союзу відноситься до 1929 р. Причому в цей час в основі її лежали не міжурядові проекти, а рух громадських і політичних кіл балканських країн. Перша загальнобалканська конференція відкрилася в Афінах 5 жовтня 1930 р. і затвердила організаційний статут балканської конференції як постійної організації шести країн – Албанії, Болгарії, Греції, Румунії, Туреччини, Югославії. Вона повинна була «сприяти зближенню і співпраці народів Балкан в їх економічних, соціальних, культурних і політичних відносинах, щоб направити це зближення до об'єднання балканських держав». Верховним органом була Генеральна асамблея, виконавчим – Рада балканської конференції, складена з голів національних груп.

Конференції повинні були виробляти неофіційні рекомендації для урядів у зв'язку з проектами створення балканського союзу. Робота конференцій тривала протягом чотирьох років, зустрічаючи на перших порах схвалення урядів балканських країн. Однак, коли до початку 1932 р. був розроблений проект балканського пакту, міністри закордонних справ Греції, Туреччини і Югославії заявили, що політичні питання є виключною прерогативою урядів і не підлягають розгляду балканських конференцій. Сталося зіткнення двох течій. Вони не з'єдналися, як припускали організатори конференцій, а стали розвиватися паралельно: неофіційне – по затухаючій, а офіційне – по висхідній лінії.

Зміни в загальноєвропейських умовах з'явилися каталізатором балканського об'єднання на рівні урядів. Посилення ревізіоністських та реваншистських претензій Італії і Німеччини, зміна в зв'язку з цим курсу французької зовнішньої політики, до чого всі балканські країни незалежно від характеру їх взаємин з Францією були чутливі, вплив світової економічної кризи, що прийняв затяжний характер в аграрних країнах, – все це наприкінці 1933 р. створювало умови для утворення Балканської Антанти. Формування союзу відбувалося під гаслом «Балкани для балканських народів», що тим не менш не виключало, з одного боку, відокремлення деяких країн усередині регіону, а з іншого – активного втручання великих держав.

Ідея забезпечення миру і безпеки на Балканах зустрічала схвалення всіх урядів, але конкретний зміст, який вкладав кожний з них в цю

формулу, створювало часом непереборні протиріччя. Тому, коли 9 лютого 1934 в Афінах відбулося підписання Балканського пакту, дві країни – Албанія і Болгарія – не увійшли до нього.

Балканський пакт являв собою політичний союз Греції, Румунії, Югославії та Туреччини. Країни-учасниці переймали на себе зобов'язання взаємно гарантувати цілісність внутрішньобалканських кордонів, погоджувати політику відносно інших балканських країн. У розвитку пакту передбачався висновок військових конвенцій. У преамбулі містилися посилання на пакт Бріана-Келлога і принципи Ліги націй.

Офіційні кола Франції та країн-учасниць пакту відзначили створення нового союзу доброзичливими коментарями. За оцінкою газети «Енформасьон» Балканський пакт був «інструментом національної безпеки на базі регіональної солідарності». Міністр закордонних справ Югославії Ефтіч говорив тоді, що пакт є «першою і єдиною спробою, розпочатої в інтересах підтримки тривалого миру і безпеки на Балканах. Це – єдине, що можна було зробити в цих умовах».

Принципова орієнтація Балканської Антанти на Францію не спричиняла участь цієї організації у відповідних акціях французької дипломатії, хоча узгодження позицій, безумовно, мало місце. У комюніке Ради Балканської Антанти 2 листопада 1934 р. відзначалося, що Балканська Антанта вважає бажаним координування діяльності з іншими факторами світу. При цьому малосся на увазі співпрацю з Малою Антантою, Францією та СРСР. Причина такої позиції полягала в тому, що протягом найбільш активного та плідного періоду боротьби за створення системи колективної безпеки в Європі Антанта переживала організаційний період: спочатку ратифікація пакту відповідними урядами та введення його в дію (липень 1934 р.), потім вироблення статуту і створення у зв'язку з цим наприкінці 1934 р. Постійної ради, як керівного органу Балканської Антанти і консультативної економічної ради. Але, з іншого боку, творці Балканської Антанти продовжували знаходитися в полоні старих блокових уявлень, в основі яких лежало прагнення до об'єднання групи держав для створення противаги іншому угрупованню, що змагається. Але навіть і в цьому сенсі Балканська Антанта в основному не вийшла за межі вузько окресленого регіону, сприйнявши лише антиболгарську спрямованість.

З середини 30-х років відбуваються серйозні зміни у зовнішньополітичній орієнтації Югославії. Уряд Стоядіновича проголошує тезу про нейтралітет Югославії та її невтручання у разі загострення конфлікту між Францією і Німеччиною.

До цього часу в правлячих колах балканських країн відбулися такі зрушення, які свідчили про посилення позицій супротивників колективної безпеки. У червні 1935 р. в Югославії до влади прийшов уряд М.Стоядіновича, відкидав ті позитивні кроки, які були зроблені його попередниками в середині 30-х років по збереженню миру. Тоді ж, у

Румунії, в результаті підступів внутрішньої реакції був змушений піти у відставку Н.Тітулеску, що виділявся серед інших буржуазних балканських політиків реалістичним підходом до актуальних проблем війни і миру. Його місце зайняв В.Антонеску, який відкрив список румунських політиків, що призвели Румунію у фашистський табір. При спадкоємності старої кемалістською лінії в політиці Туреччини, яка зберігається зовні, виявлялися серйозні відхилення в бік дедалі тіснішого зближення з угодовською політикою Заходу. Що ж стосується Болгарії та Албанії, то стабільність ревізіоністської орієнтації першої та повне підпорядкування італійській політиці другої ще більше згущувало атмосферу нестійкості і бродіння на Балканах.

Підписання військової конвенції країн-учасниць Балканської Антанти 10 листопада 1936 р. в світлі змін, що відбулися в Середземноморському басейні і на Балканах, не зміцнило позицій цього блоку на міжнародній арені. Вони ставали все більш хиткими і неміцними тому, що союз підживлявся зсередини самими його учасниками. 24 січня 1937 р. в Белграді був підписаний пакт «Про вічну дружбу» між Болгарією та Югославією. Договір відкривав для Болгарії можливість згодом заявити про свої територіальні претензії до сусідів, перш за все до Румунії та Греції. Антиревізіоністська спрямованість Балканського пакту значною мірою втрачала свою цінність, бо за умовами угоди Болгарія могла розраховувати на неучасть Югославії у можливому конфлікті. За оцінкою німецького міністерства закордонних справ, підписання договору про дружбу з Болгарією мало результатом зведення до простої формальності участь Югославії в Балканській Антанті.

15-18 лютого 1937 р. на засіданні Постійної ради Балканської Антанти в Афінах болгаро-югославський пакт був схвалений після тривалої дискусії і запевнень з боку М.Стоядіновича про готовність виконувати всі раніше прийняті на себе зобов'язання щодо союзників. Складність ситуації полягала в тому, що на цьому засіданні відбувалося обговорення пунктів військової конвенції Антанти, за якими не було досягнуто домовленості під час зустрічі начальників генштабів Греції, Румунії, Югославії та Туреччини в листопаді 1936 р. Антиболгарська спрямованість концепції входила, таким чином, в протиріччя з болгаро-югославським пактом. І хоча у заключному комюніке Постійної ради містилася декларація про необхідність підтримки територіального статус-кво у Східному Середземномор'ї, Чорному морі і на Балканському півострові, дії окремих учасників Антанти сприяли заохоченню ревізіоністських і загарбницьких тенденцій.

Одночасно з болгаро-югославськими переговорами про пакт югославська дипломатія зробила рішучий крок до зближення з фашистськими державами. Це мало далекосяжні наслідки, сприяючи руйнуванню системи спілок і підризу регіональних об'єднань у Центральній та Південно-Східній Європі. З цього часу став активізуватися процес

роз'єднання малих країн, що зробив їх беззахисними перед загрозою економічної, а потім у військовій експансії нацистської Німеччини. Балканській Антанті, яка, як і Мала Антанта, могла при відомих умовах зробити свій внесок у створення системи безпеки в Європі, було завдано відчутного удару. Стара система союзів і політичних симпатій руйнувалася.

Усередині Балканської Антанти посилилася недовіра один до одного. Почастішали спроби досягти двосторонньої домовленості незалежно від Антанти. Так, влітку і восени 1937 р. йшли переговори між генштабами Греції і Туреччини про укладення довгострокового військового союзу. Причому грецький проект союзу передбачав попереджувальні заходи не тільки проти Болгарії, а вже й проти Югославії. Домовленість не була досягнута.

Уряди балканських країн тоді не відмовилися ще повністю від участі в заходах, спрямованих на обмеження активності фашистських агресорів. Зокрема, всі держави, які мали морські кордони (за винятком Албанії), підписали резолюцію про безпеку судноплавства в басейні Середземного моря, прийняту Ніонською конференцією у вересні 1937 р. Проте в цілому це була політика угодовства: у кращому випадку – балансування між двома ворогуючими імперіалістичними угрупованнями, а в гіршому – сповзання в бік держав «осі».

Відхід від колишніх союзників неминуче спричинив за собою перегляд позицій з найважливіших європейських проблем. Наприклад, Балканська Антанта в австрійському питанні повела себе аналогічно Малій Антанті. На черговій сесії Постійної ради Балканської Антанти в Анкарі 25-27 лютого 1938 р. при розгляді питання про «аншлюс» на підставі експозе, зробленого міністром закордонних справ Туреччини Рюшту Арас, було прийнято рішення, яке зводилося до чотирьох пунктів: 1) почекати розвитку подій; 2) з'ясувати ставлення до цього Італії; 3) не висловлювати передчасно своєї точки зору; 4) нічого не робити такого, що могло б прискорити «аншлюс».

Політика так званого нейтралітету правлячих кіл Югославії сприяла по суті значному посиленню німецького впливу на економіку країни. Німеччина стає головним партнером у зовнішній торгівлі. Своєрідно сприйняв уряд М.Стоядіновича аншлюс Австрії, заявивши, що це остаточно усуває небезпеку відтворення імперії Габсбургів і є внутрішньонімецькою проблемою. З аншлюсом Австрії гітлерівська Німеччина стала безпосереднім сусідом Югославії.

Слабшають зв'язки між країнами-членами Малої Антанти. У серпні 1938 р. в Югославії відбулася остання зустріч її представників. У дні Мюнхенської угоди правлячі кола Югославії та Румунії не надали жодної підтримки Чехословаччині.

Для Балканського півострова загроза військових конфліктів ще не стала такою реальністю, як для малих країн Центральної Європи. Але вона вже

назрівала. Балканські уряди втрачали надію на допомогу Англії і Франції і в той же час відмовлялися звертатися за підтримкою до Радянського Союзу, який був єдиним постійно діючим фактором миру в Європі.

У період, що передувє ліквідації незалежності Чехословаччини, Балканська Антанта, як організація, не виявляла активності. Югославія і Румунія діяли в рамках Малої Антанти, підштовхуючи свою союзницю Чехословаччину до краю прірви. Що ж до Албанії, то член Балканської Антанти Югославія активно брала участь в планах розчленування Албанії. Причому в якості можливого співучасника розділу передбачалася також і Греція. Так відбувалася деградація колись оборонного Балканського союзу: від непротивлення агресору до спроб спільного розподілу видобутку за рахунок балканської країни, яка не була членом Антанти, а потім, у період італо-грецької війни, до задоволення територіальних претензій також за рахунок союзника.

На початку 1939 р. припинила своє існування Мала Антанта, присутні в ці дні в Бухаресті лідери Балканської Антанти констатували, що вона ні за яких обставин не буде інструментом, направлєному проти Німеччини. Незабаром послїдував захват Італією Албанії, що мало наслідки, які далеко йдуть, для долї світу в Європі. У правлячих колах Югославії, як, втім, і інших країн Центральної та Південно-Східної Європи, посилювалися поражєнські настрої. У ряді інших країн, навпаки, виявлялося прагнення пожитися за рахунок сусїдів. Регїон заповзав у війну, ставши знову тільки периферією Європи, втративши елементи самостійності, які давала свідомість спільності судеб, прагнення до незалежності, до організації колективного опору агресії, тобто все те, що на окремих етапах міжвоєнної історії могло зробити балканський регїон суб'єктом, а не об'єктом міжнародної, загальносвітової політики.

Напад фашистської Німеччини на Польщу 1 вересня 1939 року, розгром Франції, окупація Німеччиною цілого ряду європейських країн, приєднання до Троїстого пакту Угорщини, Румунії та Болгарії зумовили приєднання до цього пакту 25 березня 1941 р. і Югославії. Події ж 27 березня 1941 р. зробили неминучим вторгнення фашистських агресорів до Югославії, яку роздирали міжнаціональні конфлікти, позбавлену реальних союзників і слабку у військовому відношенні.

6 квітня 1941 р. після бомбардування Белграда до Югославії вторглася добре озброєна німецька армія, чисельністю близько 1 млн. чоловік. В окупації території Югославії брали участь її сусїди, сателіти фашистської Німеччини – Італія, Угорщина та Болгарія. Вже 17 квітня в Белграді був підписаний акт про беззастережну капітуляцію югославської армії. За тиждень до цього хорватські фашисти (усташи) за згодою Німеччини та Італії проголосили створення так званої незалежної держави Хорватії на чолі з Анте Павеліч. Ця маріонеткова держава включала, крім Хорватії, ще Боснію і Герцєговину і частину Воєводини. Після окупації та розділу

країни югославський уряд в еміграції 4 травня 1941 р. оприлюднив декларацію про продовження боротьби з окупантами. Головну ставку в цьому емігрантський уряд робив на загони четників Драголюб (Дражи) Михайловича, що склалися із униклих полону офіцерів і солдатів королівської армії. Підтримуючи тісні контакти з англійським урядом, югославське емігрантське керівництво домоглося від нього військової та фінансової підтримки. З початку 1942 р. в штаб генерала Д.Михайловича прибув офіцер англійської розвідки Хадсон, а пізніше – англійська військова місія. З квітня 1942 р. англійська авіація почала регулярно постачати четників зброєю, боєприпасами, медикаментами, а також великими сумами іноземної валюти.

Незабаром після нападу фашистської Німеччини на Радянський Союз югославськими комуністами на чолі з Й.Б.Тіто був створений Головний (пізніше – Верховний) штаб народно-визвольних партизанських загонів Югославії. Він підтримував тісні зв'язки з комуністичним керівництвом СРСР і Президією Комуністичного Інтернаціоналу.

Існування двох центрів антифашистської боротьби ускладнювало боротьбу югославських патріотів за звільнення країни. У 1943 р. уряди США і Великобританії офіційно визнали Національний комітет визволення Югославії (НКВЮ), створений комуністами на II сесії Антифашистського віче народного визволення Югославії (29-30 листопада 1943 р.). Однак західні держави не втрачали надії на відновлення в Югославії довоєнного уряду.

Після Тегеранської конференції до активного надання військової та фінансової допомоги югославським антифашистам підключився Радянський Союз. На заключному етапі війни керівництво Великобританії та СРСР зробили спробу обговорити питання про розподіл Югославії на сфери впливу, але незабаром, через протиріччя, відмовилися від його дозволу.

На Ялтинській конференції представники «великої трійки» наполягли на введенні в дію угоди (2 листопада 1944 р.) про утворення об'єднаного югославського уряду. У березні 1945 р. відповідно до рішень Ялтинської конференції було сформовано об'єднаний уряд, який очолив Й.Б.Тіто. Заступником Тіто і міністром закордонних справ став І.Шубашича, який очолював емігрантський уряд у Лондоні. Незабаром об'єднаний уряд отримав міжнародне визнання.

Рекомендована література

1. Волков В.К. Германо-югославские отношения и развал Малой Антанты. 1933-1938. – М., 1966.
2. Гибианский Л.Я. Советский Союз и новая Югославия. 1941-1947. – М., 1987.
3. Европа в международных отношениях. 1917-1939. – М., 1979.

4. История международных отношений: Учебное пособие/Кол.авт., под ред. Г.В.Каменской и др.-М.,2007.
5. История Югославии. – В 2-х тт. – М., 1963. – Т.2.
6. История южных и западных славян: Курс лекций. –В 2-х тт.-М.,1998.
7. Сахаров А.Н. Война и дипломатия. 1939-1945.-М.,1995.
8. Смирнова Н.Д. Балканская политика фашистской Италии. – М., 1969.
9. Стругар В. Югославия в огне войны. 1941-1945. – М., 1985.
10. Сумарокова М.М. Демократические силы Югославии в борьбе против реакции и угрозы войны. 1929-1939. – М., 1980.
11. Хрестоматия по истории южных и западных славян. – В.3-х тт. – Минск, 1991. – Т.3.
12. Яровий В.І. Історія західних та південних слов'ян: Курс лекцій. – Київ, 1996.

ТЕМА IV. ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ПОЛЬСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ В 1918-1945 рр.

Землі колишнього Королівства Польського до Першої світової війни були поділені між Росією, Німеччиною та Австро-Угорщиною.

У роки війни російська частина Польщі була окупована австро-німецькими військами. Австро-угорські та німецькі влади у разі перемоги обіцяли Польщі незалежність, а Росії – автономію.

23 серпня 1918 р. Рада Народних Комісарів Росії ухвалила декрет про відмову від договорів колишньої Російської імперії про розділи Польщі. «Всі договори і акти, укладені урядом колишньої Російської імперії з урядами королівства Пруського та Австро-Угорською імперією, що стосуються поділів Польщі, зважаючи на їх протиріччя принципу самовизначення націй і революційній правосвідомості російського народу, що визнає за польським народом право на самостійність і єдність, – скасовується справжнім безповоротно », – так говорилося в декреті.

У середині листопада територія колишнього Королівства Польського була в основному звільнена від окупаційних німецьких і австро-угорських військ.

Як вже зазначалося вище, 11 листопада 1918 р. в урочистій обстановці було проголошено відновлення Польської держави на чолі з Ю.Пілсудським, який був призначений президентом («тимчасовим начальником держави») і головнокомандувачем польської армії (Військо Польське). Під його безпосереднім керівництвом різко розширилася великодержавна націоналістична пропаганда. Варшавські влади виступили з претензіями на білоруські, литовські та українські землі.

28 червня 1919 р. представники Польщі Падеревський і Дмовський скріпили своїми підписами Версальський мирний договір.

Уряди країн Антанти побоювалися повертати Польщі Західні землі, захоплені в різний час Пруссією, оскільки це неминуче повинно було викликати реваншистські настрої в Німеччині і стати причиною початку нової війни.

Найбільший польський порт Гданськ, розташований біля впадіння Вісли в Балтійське море, не був повернутий Польщі, а виділений в особливу «вільну державу Данциг». Польща отримала лише вузьку 70-кілометрову смугу морського узбережжя без єдиного порту. До цього узбережжя вів Гданський (Польський) коридор, по обидва боки якого тягнулися землі Німеччини. За Німеччиною збереглося не тільки майже все польське Помор'я, а й Вармія, більша частина Сілезії.

На деяких землях належало провести плебісцит з питання про їх державну приналежність. Проведений в 1920 р. плебісцит в округах Алленштейн (південна частина Східної Пруссії) і Марієнвердер (південно-західна частина) призвів до неприємних для Польщі результатів: ці округи були залишені Німеччині.

В цілому польсько-німецький кордон не дозволив польсько-німецьких протиріч. Країни Антанти надали Польщі свободу дій на сході. У лютому 1919 р. Польща захопила Ковель і Брест, в квітні – Барановичі, Вильню і Ліду, в серпні – Мінськ. Прибулі з Франції польські війська (армія Галлера) оволоділи в липні Західною Україною.

До осені 1919 р. чисельність польської армії досягла 600 тис. чоловік. Змішана англо-французька військова місія, що налічувала майже 3 тис. осіб, керувала бойовою підготовкою польських військ.

Пілсудський обіцяв, що після того, як опанує Білорусією, Литвою та Україною, він перетворить Польщу у федеративну державу, а білорусам, литовцям і українцям надасть автономію.

Національні демократи відкинули пропозицію про перетворення Польщі на федеральних засадах, вважаючи плани Пілсудського про відродження Польщі «від моря до моря» нереальними.

25 квітня 1920 р. польські війська відновили військові дії проти Радянської держави, а 6 травня оволоділи Києвом. 5 червня Червона Армія перейшла в контрнаступ і прорвала лінію польського фронту. У зв'язку з поразкою польської армії в Польщі назріла урядова криза.

23 червня було сформовано уряд на чолі з лідером національних демократів Вл.Грабським. Новий уряд спішно зажадав додаткової допомоги у керівників країн-переможниць, які зібралися на конференцію в бельгійському місті Спа.

Від імені конференції англійський міністр закордонних справ лорд Керзон направив радянському урядові ноту, в якій містилася вимога про припинення наступу Червоної Армії за встановлену в ноті розмежувальну лінію. «Лінія Керзона» в цілому відповідала етнографічному кордону Польщі і могла стати основою радянсько-польського кордону.

Польський уряд ухилився від прямих мирних переговорів з радянською стороною. Радянський уряд продовжував військові дії.

16-17 серпня 1920 р. на підступах до Варшави частини Червоної Армії зазнали поразки і стали відкатуватися назад. Незабаром після цього діяльність Польревкома припинилася.

Незважаючи на військовий успіх, польський уряд був не в змозі продовжувати війну, тому він почав мирні переговори з Радянським урядом, які проходили спочатку в Мінську, а потім у Ризі.

18 березня 1921 р. між Польщею і Радянською Росією був укладений Ризький мирний договір. Польща погодилася відмовитися від претензій на Правобережну Україну і ряд захоплених білоруських територій. У складі Польщі залишалися Західна Білорусія і Західна Україна (близько 180 тис. квадратних кілометрів). У той же час частина власне польських земель (понад 100 тис. квадратних кілометрів) залишалася поза державними кордонами Польщі, під владою Німеччини (так звані західні польські землі). Тим самим Польща виявилася штучно зміщеною на схід.

Польська Республіка мала дуже складні і напружені відносини з більшістю своїх сусідів, у тому числі з Німеччиною і СРСР, економічний і людський потенціал яких на кілька порядків перевершував польський. У перші повоєнні роки польська дипломатія орієнтувалася переважно на Францію, погоджуючись монтувати в Центральній і Південно-Східній Європі пов'язаний з нею військово-політичний блок, однаково спрямований проти Радянського Союзу і Німеччини. Але коли восени 1925 р. західні держави уклали в Локарно з Німеччиною низку угод, що не давали твердих гарантій непорушності польсько-німецького кордону, польські політичні еліти стали схилитися до проведення більш незалежної від Парижу зовнішньої політики. Особливо помітно це проявилось після державного перевороту 1926 р., коли повний контроль за зовнішньою політикою був зосереджений в руках Пілсудського.

Іноземний капітал (американський, німецький і французький) захоплював нові позиції в зруйнованій кризою економіці Польщі. Частка іноземного капіталу в польських акціонерних товариствах збільшилася з 33,9% в 1929 р. до 44,2% в 1933 р., а в основних галузях промисловості досягла 70-90%. Вилучення іноземним капіталом з Польщі високих норм прибутку затягувало і загострювало кризу.

На початку 30-х рр., в умовах корінної перебудови міжнародних відносин в Європі та світі, були сформульовані основні принципи нової польської зовнішньої політики, що отримала назву політики балансування. Відповідно до неї Польщі слід було проводити лінію «рівного віддалення» від Німеччини і СРСР і всіма засобами протидіяти їх можливого зближення і союзу на антипольській платформі. У рамках реалізації цього курсу в 1932 р. був укладений польсько-радянський договір про ненапад строком на 3 роки (був продовжений у травні 1934 р.), а в січні 1934 р.

підписана аналогічна польсько-німецька декларація строком на 10 років. У той же час Польща відмовилася брати участь у пропонуваному Францією та Радянським Союзом так званому Східному Локарно, яке мало стати ключовою ланкою європейської системи колективної безпеки, мотивуючи цей крок невір'ям у дієвість багатосторонніх договорів і бажанням забезпечити свою безпеку серією двосторонніх угод.

В результаті захоплення гітлерівцями влади в Німеччині в січні 1933 р. біля кордонів Польщі виник осередок агресії та війни. Створювалася загроза незалежності Польщі. Широкі кола польського народу охопило глибоке занепокоєння, зріло прагнення до створення демократичного та патріотичного антифашистського Народного фронту.

Серйозною перевіркою реалістичності польської зовнішньої політики стали події другої половини 30-х рр. Користуючись потуранням західних держав, Німеччина в 1935 р. здійснила демілітаризацію Рейнської області, взяла активну участь у громадянській війні в Іспанії на боці Франко. У березні 1938 р. Гітлер здійснив аншлюс Австрії. Польща не тільки не протидіяла цим акціям Німеччині, але використовувала кризу Версальської системи для досягнення власних цілей. Навесні 1938 р. нею був пред'явлений ультиматум Литві з вимогою визнати остаточний характер польсько-литовського кордону.

Польща взяла активну участь у розчленуванні Чехословаччини, яке стало прелюдією до початку Другої світової війни. Підривні дії проти сусідньої держави почали плануватися вже в 1935 р. У 1938 р., коли Гітлер домагався від західних держав згоди на відторгнення від Чехословаччини прикордонних територій з переважанням німецького населення, різко поживавилася діяльність польських спецслужб і дипломатії з метою приєднання до Польщі тих районів Тешинської Сілезії (Заользья), від яких вона змушена була відмовитися в 1920 р. У вересні почалося перекидання через кордон груп озброєних бойовиків, які повинні були здійснювати терористичні акції та демонструвати світовій спільноті прагнення польського населення Заользья до об'єднання з батьківщиною-матір'ю. На кордоні з Чехословаччиною концентрувалися війська. Міністр закордонних справ Польщі в ультимативній формі зажадав від Праги повернення спірної території, з чим вона, покинута західними союзниками, змушена була погодитися. 2 жовтня 1938 р., відразу ж після закінчення Мюнхенської конференції з питання Чехословаччини, польські війська приступили до окупації Заользья. Для обґрунтування правомочності своїх дій, що були прямим порушенням польсько-чехословацького договору 1926 р., польські офіційні кола і пропаганда використовували твердження, що тим самим відновлюється історична справедливість і возз'єднується з вітчизною польське населення, яке там проживало.

Польські спецслужби спільно з угорськими брали участь у терористичних акціях в Закарпатській Україні в кінці 1938 р., прагнучи не допустити створення тут «українського П'ємонту».

Надії польського керівництва на те, що Німеччина направить свою експансію не проти Польщі, а на Південний Схід, виявилися безпідставними. Уже в листопаді 1938 р. Берлін пред'явив Варшаві ряд вимог, прийняття яких істотно обмежувало б її суверенітет: погодитися на включення вільного міста Данцига (Гданська) до складу рейху, на будівництво екстериторіальної автостради і залізничної лінії через польське Помор'я («коридор») в Східну Пруссію, на взаємодію проти СРСР спільно з учасниками Антикомінтернівського пакту і т.д. Ці свої вимоги Німеччина відновлювала до квітня 1939 р., але кожен раз Польща рішуче їх відкидала.

Після окупації Німеччиною Чехії в березні 1939 р. Англія, прагнучи застерегти Гітлера від подальшої агресії, заявила про гарантії незалежності Польщі. 28 квітня 1939 р. Берлін денонсував декларацію 1934 р. і приступив до активної підготовки до війни.

Тристоронні штабні переговори делегацій Англії, Франції і СРСР, що проходили в Москві з квітня по серпень 1939 р., виявилися безрезультатними. Однією з радянських умов участі в угоді була згода Польщі на пропуск Червоної Армії через її територію, щоб увійти в зіткнення з Вермахтом. Ця вимога не суперечила статуту Ліги Націй. Але польський уряд такої згоди не дав.

23 серпня 1939 р. несподівано для світової громадської думки, але не для західних дипломатів, було підписано радянсько-німецький пакт про ненапад, до якого додавався секретний протокол. Він передбачав, що «у разі територіально-політичного перевлаштування областей, які входять до складу Польської держави, межа сфер інтересів Німеччини і СРСР буде приблизно проходити по лінії рік Нарев, Вісли і Сяну».

Радянсько-німецька домовленість про долю Польщі свідчила, що сталося те, чого так побоювалися польські політики і дипломати: дві сусідні великі держави об'єдналися для боротьби проти Версальської системи, невід'ємною частиною якої була Польща. І сталося це в умовах, коли західні союзники Варшави не були готові надати їй дієву допомогу. Англія не мала великих сухопутних військ, а у Франції досить поширеним було переконання, що французи не повинні гинути за «польський коридор».

У п'ятницю, 1 вересня 1939 р. у 4 години 45 хвилин ранку Німеччина напала на Польщу без оголошення війни. Почалася Друга світова війна. Співвідношення сил було явно на користь Німеччини: більш ніж подвійна перевагу за чисельністю населення, розвинений економічний і військовий потенціал, завчасно відмобілізована і добре навчена армія. Проти Польщі

було сконцентровано 1,8 млн. солдатів, 11 тис. гармат, 2,8 тис. танків, 2,6 тис. літаків.

У Польщі загальну мобілізацію резервістів було оголошено тільки 30 серпня, та так і не було проведено в повному обсязі. Польська армія налічувала 1,2 млн. солдат і мала на озброєнні понад 3 тис. гармат, близько 600 танків і 400 літаків. Розроблений польським військовим командуванням план війни виходив з того, що основні бойові дії розгорнуться у Великій Польщі. Польські війська повинні були з боями поступово відійти на лінію Вісли і перейти тут до позиційної війни. За цей час західні союзники Польщі змогли б провести мобілізацію і почати активні бойові дії проти Німеччини. Відповідно до польсько-французьких домовленостей в травні 1939 р. Франція на п'ятнадцятий день з моменту початку мобілізації повинна була «почати головними силами наступальні дії проти Німеччини».

До середини вересня стало очевидним, що Польща поодиночі не зможе протистояти Німеччині. Англія і Франція, які оголосили 3 вересня війну Німеччині, так і не почали активних бойових дій, віддавши перевагу так званій «дивній війні». У цих умовах змінилася позиція СРСР, що зберігало в перші тижні нейтралітет. 17 вересня 1939 р. до відома польського посла в Москві була доведена нота уряду СРСР, в якій говорилося, що оскільки Польська держава і її уряд практично перестали існувати, остільки припинили свою дію всі договори, укладені між СРСР і Польщею. Тому СРСР не може більше залишатися нейтральним. Вказувалося також, що Радянський уряд не може байдуже ставитися до того, що українці і білоруси, які проживають у Польщі, залишилися беззахисними, тому Червона Армія отримала наказ перейти кордон і взяти під свій захист життя і майно населення Західної України і Західної Білорусії.

Дії СРСР у вересні 1939 р. польське керівництво розцінило як агресію проти Польщі і до липня 1941 р. не мало з ним дипломатичних відносин, за договором про дружбу і кордон з Німеччиною радянська сторона зобов'язалася протидіяти будь-яким проявам національно-визвольних устремлінь поляків. Але вже з кінця 1940 р. вона стала негласно відходити від своїх зобов'язань. Послабилися репресії проти поляків, стали поліпшуватися умови їх життя. Групі польських офіцерів було запропоновано розпочати підготовку формування польських частин у складі Червоної Армії.

Поворот в польсько-радянських відносинах намітився після нападу Німеччини на СРСР. За наполяганням Англії польський уряд погодився на укладення угоди з СРСР про взаємодію на період війни. Це передбачало відновлення дипломатичних відносин, амністію полякам, засудженим у СРСР, анулювання всіх договорів з Німеччиною, що стосувалися територіальних змін у Польщі, а також створення в Радянському Союзі польської армії, яка в оперативному відношенні підпорядковувалася б радянському командуванню.

Польська армія була сформована в основному з колишніх військовослужбовців. Але участі в бойових діях на радянсько-німецькому фронті вона не брала. У 1942 р. за наполяганням польської сторони та Великобританії вона була евакуйована на Близький Схід. З СРСР виїхало 113 тис. військовослужбовців і 31 тис. членів їх сімей. Від'їзд польської армії в критичний для СРСР момент, коли німці рвалися до Сталінграду і на Кавказ, призвів до різкого погіршення і так досить напружених польсько-радянських відносин. Сторони розділяло ставлення до майбутнього міждержавного кордону, до питання про громадянство непольського населення колишніх східних територій Польщі, до порядку використання польської армії на Східному фронті.

Польський емігрантський уряд на чолі з генералом В.Сікорським, що знаходився спочатку в Парижі, потім у Лондоні, до нападу фашистської Німеччини на СРСР не підтримував з ним жодних стосунків, звинувачуючи його в агресії проти Польщі. Але 4 грудня 1941 р. з ініціативи польського емігрантського уряду в Москві було підписано радянсько-польський договір, що відновив дипломатичні відносини між двома сторонами.

У квітні 1943 р. німці сповістили світ про те, що в Катині виявлені могили розстріляних НКВС польських офіцерів. Радянська сторона відкинула ці звинувачення, заявивши, що це справа рук гітлерівців. Уряд Сікорського звернувся в Міжнародний Червоний Хрест з проханням про розслідування. Те ж саме зробила Німеччина. Радянський уряд звинуватив польський уряд в прагненні підірвати єдність антигітлерівської коаліції, у взаємодії і змові з Гітлером і 25 квітня 1943 р. в односторонньому порядку перервав відносини з польським урядом.

Новий глава польського емігрантського уряду С.Миколайчик (він став ним після трагічної загибелі В.Сікорського в липні 1943 р. в авіаційній катастрофі), переслідуючи суто політичні цілі, вирішив віддати наказ про початок повстання у Варшаві, не погодивши це питання з союзниками. Миколайчик мав на меті, у разі переможного повстання, перемістити до Варшави уряд і змусити СРСР відмовитися від підтримки лівих сил у Польщі.

Повстання почалося 1 серпня 1944 р. Воно було погано підготовлено у військовому відношенні. Німці досить скоро зуміли локалізувати повстання в декількох районах Варшави і приступити до його придушення за допомогою авіації та бронетехніки. Допомогу повстанню, правда з великим запізненням, стали надавати західні союзники з авіабаз в Італії та Англії, а з 14 вересня 1944 р. і радянські «кукурузники». 2 жовтня командування Армії Крайової (збройні сили емігрантського уряду) підписало акт про капітуляцію. Незадовго до цих подій частини радянської Червоної Армії і польські частини здійснили невдалий наступ на Варшавському напрямку. Захопивши невеликий плацдарм, після

восьмиденних запеклих боїв вони змушені були залишити його. Не вдалися і інші спроби форсувати Віслу.

Новий наступ Червоної Армії в Польщі почався в січні 1945 р. У його ході була звільнена вся територія країни. Плеч-о-плеч з радянськими військами боролися бійці Війська Польського, які взяли участь у штурмі Берліна. У ході визволення Польщі радянські втрати склали більше 600 тис. чоловік.

В кінці 1944 р. ПКНВ* був перетворений в Тимчасовий уряд Республіки Польщі. Складність його положення полягала в тому, що продовжував існувати польський уряд в Лондоні, визнаний США і Великобританією і який зберігав сильний вплив у Польщі. Необхідність доведення війни до перемоги змусила великі держави шукати компромісне рішення польського питання. На Ялтинській конференції 1945 р. було вирішено, що Тимчасовий уряд буде розширено за рахунок демократичних політиків лондонського табору і перетворено в Тимчасовий уряд національної єдності. Одночасно Сталіним було поставлено питання про західний кордон Польщі по лінії річок Одер і Нейсе. До Польщі повинна була також відійти частина Східної Пруссії. В якості східного кордону учасники конференції висловилися за лінію Керзона з деякими відхиленнями на користь Польщі.

Ялтинські домовленості означали, що Польща ставала однією з ланок військово-політичної системи безпеки в Європі, до формування якої приступив СРСР на завершальному етапі війни. Це її місце було закріплено укладеним 21 квітня 1945 р. Договором про дружбу, взаємну допомогу і післявоєнне співробітництво з СРСР.

Прийняті в Ялті рішення в повній мірі відповідали інтересам ППР та її союзників. Їм вдалося домогтися міжнародного визнання нової влади в Польщі, вивести з гри праві сили лондонського табору, зміцнити свої позиції в країні.

Рекомендована література

1. Григорьянц Т.Ю. Оккупационная политика фашистской Германии в Польше (1939-1945 гг.). – М., 1979.
2. Европа в международных отношениях. 1917-1939. – М., 1979.
3. История Польши. – В 3-х тт. – М., 1956-1958. – Т.2-3.
4. История южных и западных славян: Курс лекций. – В 2-х тт.-М., 1998.
5. Краткая история Польши. С древнейших времен до наших дней. – М., 1993.
6. Лебедева Н.С. Катынь: преступление против человечества. – М., 1994.

* Польський комітет національного визволення створений 21 липня 1944 лівими силами за підтримки СРСР.

7. Материалы «Особой папки» Политбюро ЦК РКП(б) – ВКП(б) по вопросу советско-польских отношений 1923-1944 гг. – М., 1997.
8. Сиполс В.Я. Великая победа и дипломатия. 1941-1945.-М., 2000.
9. СССР – Польша. Механизмы подчинения. 1944-1949 гг. – Сб. документов. – М., 1995.
10. Тегеран. Ялта. Потсдам: Сб. документов. – М., 1971.

ТЕМА V. ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ЧЕХОСЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ В 1918-1945 рр.

28 жовтня 1918 р., коли було проголошено створення Чехословацької держави, в Женеві йшла нарада представників двох керівних політичних центрів, один з яких діяв у чеських землях, а інший – в еміграції. Делегацію празького Національного комітету очолював його голова К.Крамарж. Чехословацька національна рада, перетворена 14 жовтня 1918 р. у тимчасовий чехословацький уряд, представляв міністр закордонних і внутрішніх справ Е.Бенеш – найближчий соратник Т.Г.Масарика, який перебував тоді в США. Вісті про події в Празі змусили чеських політиків швидко завершити переговори і в значній мірі сприяли досягненню компромісних рішень. Йшлося про найбільш «безболісні» способи створення нової держави, форми правління і персональний склад майбутнього уряду.

Трохи більше двох тижнів після проголошення незалежності функції уряду здійснювала президія Національного комітету, зусилля якої були сконцентровані головним чином на тому, щоб домогтися збереження «спокою і порядку». Спеціальне звернення «До чехословацького народу», опубліковане Національним комітетом ще 28 жовтня, проголошувало: «Особиста свобода і приватна власність не повинні бути порушені». Розпорядження, видані за цей час, передбачали збереження старого правопорядку, продовження функціонування колишніх органів адміністративного управління, обмеження правомочності місцевих національних комітетів.

13 листопада Національний комітет затвердив спішно розроблену тимчасову конституцію, що проголошувала створення Чехословацької республіки (ЧСР) і позбавляла Габсбургів всіх прав на землі, які входили до її складу. Чисельність Національного комітету поширилася до 256 членів шляхом призначення виконкомами політичних партій своїх представників пропорційно результатам останніх довоєнних виборів до австрійського рейхсрату. Так створювалося однопалатне «революційне» Національне зібрання, яке мало обрати президента республіки, правомочності і функції якого були спочатку дуже обмежені, а також відповідальний перед Національними зборами уряд.

14 листопада 1918 р. Національні збори одноголосно обрали Т.Г.Масарика президентом республіки. Без обговорення і істотних змін був затверджений і склад уряду, раніше погоджений в Женеві. Портфелі в уряді «загальнонаціональної коаліції», головою якого став К.Крамарж, були розподілені таким чином, що найважливіші позиції в економіці та державному управлінні зайняли представники буржуазних партій.

Маневрування, часткові поступки вимогам «низів», обмежені соціально-політичні реформи стали основою політики уряду Крамарж. Були скасовані дворянські привілеї, титули, узаконені свобода слова в друку, зборів, право на страйки, введений фактично явочним порядком 8-годинний робочий день, прийняті закони про державну допомогу безробітним і непрацевдатним, про розширення лікарняного страхування, охорони прав квартирантців.

В кінці 1918 – початку 1919 рр. в країну було перекинуто близько 30 тис. легіонерів з Італії та Франції. Наступною прибула французька військова місія, глава якої – генерал М.Пелле став і начальником генерального штабу чехословацької армії. До лютого 1919 р. уряд мав під рушницею до 100 тис. людей, яких він мав намір використовувати як для проведення більш жорсткого курсу у внутрішній політиці, так і для зміцнення своєї влади на території Словаччини та в тій частині чеських земель, де переважало німецьке населення. Спроба місцевих буржуазних партій, підтриманих соціал-демократами, створити в прикордонних районах чотири особливі німецькі провінції і приєднати їх до Австрії чи Німеччині не призвела до успіху. До середини грудня 1918 р. чехословацькі війська, майже не зустрівши опору, зайняли ці райони.

Складніше було в Словаччині. Економічно слабка, політично погано організована, словацька буржуазія навіть за допомогою соціал-демократії не могла впоратися зі стихійним народним рухом, який розгорнувся тут після перемоги буржуазно-демократичної революції в Угорщині. Угорська адміністрація в Словаччині фактично була розігнана. Почалися голодні хвилювання, солдати і міська біднота громили склади та магазини. У ряді місць селяни почали ділити землю, худобу та інвентар поміщиків і багатих орендарів. Владу в свої руки брали місцеві національні ради, які створювали власні збройні формування. У деяких промислових центрах виникли робочі Поради, формувалися загони Червоної гвардії. При цьому, на відміну від чеських земель, в масовому народному русі, який охопив Словаччину, соціальні моменти явно переважали над національними.

Угорський уряд М.Каройі продовжував, однак, претендувати на територію Словаччини та Закарпатської України, і, як тільки в його розпорядженні опинилися більш-менш надійні угорські частини, що прибули з фронту, він негайно направив їх у ці райони. Тим часом Словацька національна рада в Турчанські-Мартіні, що не мала в своєму розпорядженні реальних сил і влади, ведучи переговори з угорським

урядом, який обіцяв Словаччині автономію в складі Угорщини, звернулася за озброєною підтримкою до Праги.

На прохання чехословацького уряду верховний головнокомандувач військами союзників генерал Фош зажадав виведення угорських військ зі Словаччини. Дві дивізії чехословацьких легіонерів під командуванням італійського генерала Піччіоні стали просуватися всередину словацької території. У Братиславі в січні 1919 р. влаштувалося повноважне міністерство у справах Словаччини на чолі з В.Шробар, який отримав майже диктаторські права. Словацька національна рада була розпущена, місцеві національні і робочі Ради скасовані, на значній частині території Словаччини введено стан облоги.

Коли в січні 1919 р. в Парижі зібралася мирна конференція, празький уряд вже встановив свою владу в Словаччині. За вказівкою військової місії країн Антанти в Будапешті чехословацькі війська зайняли також західну частину Закарпатської України аж до річки Уж. Рішення Паризької мирної конференції, що стосувалися, зокрема, меж Чехословаччини, були зумовлені наявністю двох основних тенденцій у політиці держав-переможниць. Всі вони прагнули сколотити міцний комплот проти Радянської Росії, що включав в тому числі і переможені держави, насамперед Німеччину.

Разом з тим давали про себе знати і гострі суперечності між країнами-переможницями. Франція, спираючись на свою військову перевагу, претендувала на гегемонію в Європі і прагнула максимально послабити Німеччину та її колишніх союзників, заручившись підтримкою також зацікавлених у цьому новостворених держав Центральної та Південно-Східної Європи (Чехословаччина, Польща, Югославія). Англія і США, вже тоді розглядаючи Німеччину як потенційну противагу Франції на континенті і найбільш істотну силу, яку можна було б використовувати проти Радянської Росії, дуже стримано поставилися до проєктів розширення кордонів Чехословаччини та інших держав цього регіону, які перебували під переважаючим впливом Франції.

У сформованих обставинах чехословацькій дипломатії на Паризькій конференції вдалося домогтися задоволення більшості своїх територіальних домагань. Межі республіки були визначені Версальським, Сен-Жерменським та Тріанонським договорами держав-переможниць з Німеччиною, Австрією та Угорщиною. Крім чеських земель та Словаччини, до складу нової держави була включена і Закарпатська Україна. Це відбулося всупереч волі більшості її населення, яке вимагало возз'єднання з усією Україною. Під охороною багнетів чехословацьких окупаційних військ на початку травня в Ужгороді «представники» населення Закарпаття інсценували «добровільне» приєднання до Чехословаччини. У лютому 1920 р. Закарпатська Україна офіційно була приєднана до Чехословаччини під назвою Підкарпатська Русь.

Незадоволеними залишилися, однак, претензії чехословацького уряду на так званий Бургенландський коридор, який шляхом приєднання до Чехословаччини частини земель Австрії і Угорщині повинен був забезпечити їй спільний кордон з Державою сербів, хорватів і словенців (Югославією). Невирішеним залишилося і питання про багату коксівним вугіллям Тешинську область, через яку до того ж проходила єдина залізнична магістраль, що з'єднує чеські землі зі Словаччиною. На неї претендувала і Польща. Конфлікт між Чехословаччиною та Польщею, всіляко використовували великі держави для втручання в їх внутрішні справи. Лише в 1920 р. рішенням Ради послів спірна територія була розділена між цими двома державами.

Площа Чехословацької республіки, встановлена мирними договорами, становила 140394 кв. км. На цій території проживало 13613172 осіб, з них близько 8,8 млн. чехів і словаків (словаків – близько 2 млн.), 3,1 млн. німців, більш 745 тис. угорців, 461 тис. українців, а також 282 тис. представників інших національностей. Це була багатонаціональна держава, більше третини населення якої складали національні меншини. Хоча до складу Чехословаччини увійшло близько 26% населення і приблизно 21% території Австро-Угорщини, в її межах опинилося від 60 до 70% всієї промисловості колишньої монархії.

Чехословацька республіка вступила на міжнародну арену як молодший партнер великих імперіалістичних держав-переможниць, і насамперед Франції, спираючись на Версальську систему мирних договорів, яка, на думку її творців, повинна була закріпити співвідношення сил, що склалося в результаті Першої світової війни, підпорядкувати цими договорами Німеччину та її союзників, ізолювати Радянську Росію, скувати розвиток революційного процесу в Європі. Чехословацька республіка стала складовою частиною світової капіталістичної системи. Таким чином, прогресивність буржуазно-демократичного вирішення нагальних національно-політичних, а тим більше соціальних проблем у даній частині Європи була відносною, а сама державна незалежність чехів і словаків, що виникла на цій основі, нетривалою.

Зовнішня політика ЧСР, спрямована на зміцнення Версальської системи, ґрунтувалася на принципах, сформульованих в 1918 р. Т.Г.Масариком. Перспективною метою його програми було об'єднання нових держав регіону в рамках широкої федерації за принципом американської. Однак ідею президента так і не вдалося реалізувати, хоча вона продовжувала служити орієнтиром для чехословацької дипломатії. Найбільш тісні зв'язки підтримувалися з Францією як опорою Версальської системи. Розвивалися відносини з усіма провідними державами Європи. У 1921 р. був укладений договір з Австрією. Ще влітку 1920 р. були підписані угоди між ЧСР, Королівством СХС і Румунією, спрямовані проти угорського ревізіонізму. Вони стали фундаментом для

створення військово-політичного союзу цих країн, що отримав назву Мала Антанта. У своїй діяльності члени блоку виходили з програмних принципів Ліги націй і сприяли проведенню в життя ідеї колективної безпеки в Європі. У 1922 р. Чехословаччина визнала Радянський уряд де-факто, юридичне визнання пішло лише в 1934 р.

ЧСР прагнула підтримувати нормальні взаємини з усіма сусідами, активно брала участь у роботі Ліги націй.

У другій половині 20-х років міжнародне становище Чехословаччини серйозно ускладнилося. Вигодуваний американськими субсидіями німецький імперіалізм активізував свою економічну і політичну експансію. Посилення Німеччини, активне проникнення американського капіталу в Європу, загострення англо-французьких протиріч підживляли Версальську систему, черговим свідченням чого стали Локарнські договори, якими на угоду антирадянським спрямуванням західних держав були принесені в жертву інтереси Чехословаччини і Польщі.

У 1925 р. в Локарно було підписано спільний «гарантійний пакт», що підтверджував непорушність західних німецьких кордонів і залишав відкритим питання про східні, що створювало, зокрема, реальну загрозу Чехословаччині. Незважаючи на це, вона приєдналася до Локарнської угоди, задовільнившись укладеним з Німеччиною арбітражним договором, який на відміну від Локарнського пакту не містив зобов'язань збереження територіального статус-кво. Збільшений вплив Англії, яка прагнула остаточно позбавити Францію її гегемонії в Європі і проводила з кінця 20-х років активну антирадянську політику, посилив і антирадянську спрямованість зовнішньополітичного курсу Чехословаччини. Розпочаті переговори про повну нормалізацію чехословацько-радянських міждержавних відносин були зірвані через непримиренності позиції головних буржуазних партій – аграрної та національно-демократичної.

Розпочата у 1929 р. світова економічна криза незабаром поширилася і на Чехословаччину. Криза призвела до різкого скорочення зовнішньоторговельних оборотів, причому експорт зменшився більш, ніж імпорт, і з 1932 р. зовнішньоторговельний баланс став пасивним. Неминуче назрівала зміна зовнішньополітичних пріоритетів. Західні держави (в першу чергу Німеччина) починають витісняти Чехословаччину з балканських, дунайських і інших європейських ринків.

Початок дестабілізації міжнародного становища Чехословаччини відноситься до часу приходу до влади в Німеччині Гітлера. Своїм першочерговим завданням він поставив ліквідацію Версальської системи і підтримуваного нею територіального статус-кво. Для цього нацисти активно використовували німецьке населення суміжних держав, що мало там статус національної меншини.

Внутрішній екстремізм наростав паралельно із загостренням міжнародних відносин. Криза 30-х рр. прискорила розпад Версальської

системи, від стабільності якої залежало становище республіки. Головною небезпекою ставала агресивна політика Німеччини.

У березні 1935 р. гітлерівська Німеччина односторонньо відмовилася від виконання військових статей Версальського договору, оголосила про введення загальної військової повинності. Разом з Польщею вона зірвала висновок Східноєвропейського пакту. Це змусило Чехословаччину слідом за Францією 16 травня 1935 р. піти на підписання договору про взаємну допомогу з СРСР. Однак з ініціативи чехословацької сторони на відміну від подібного ж радянсько-французького договору в протокол підписання була внесена обмежувальна обмовка, яка передбачала, що учасники договору нададуть один одному підтримку лише в тому випадку, якщо на допомогу державі, що стала жертвою нападу, прийде Франція. Чехословацькі правлячі кола прагнули перш за все, як і їхній головний союзник – Франція, використовувати договір для зміцнення своїх позицій у переговорах з Німеччиною. Прага слідом за Парижем хотіла заручитися «російською картою», а потім і розіграти її в своїй дипломатичній грі з Берліном. Це, природно, послаблювало ефективність підписаного договору.

7 березня 1936 р. Німеччина ввела війська в Рейнську демілітаризовану зону, лицемірно супроводивши порушення Версальського і Локарнських договорів заявою про свої мирні наміри і пропозицією про укладення двосторонніх пактів про ненапад з сусідами. Англія, а слідом за нею і Франція відмовилися від колективних дій проти нацистської Німеччини, запропонованих Радянським Союзом, взявши курс на поступки їй і досягнення угоди, не виключаючи при цьому і сепаратних двосторонніх договорів. Чехословацька дипломатія, в свою чергу, почала зондувати ґрунт для прямих переговорів з Гітлером. Безкарність, однак, лише спонукала блок фашистських держав до подальших агресивних дій.

Влітку 1936 р. Німеччина та Італія почали збройну інтервенцію в підтримку фашистського путчу проти республіканського уряду Іспанії. Уряди Англії та Франції зайняли позицію «невтручання», а фактично проводили курс на блокаду республіканської Іспанії. Політика потурання агресорам об'єктивно вела до змови з ними, природно, за рахунок їхніх сусідів. Під питанням перебувало й існування самої Чехословаччини як самостійної держави. Найбільш реакційні кола чехословацького монополістичного капіталу і їхні політичні представники зі свого боку бачили вихід в рішучій зміні зовнішньополітичного курсу країни, якнайшвидшій угоді з Гітлером.

Демократично налаштовані верстви чехословацької буржуазії і їх політичні лідери, в свою чергу, шукали компромісу з Німеччиною, причому навіть ціною певного відходу від принципів колективної безпеки. Слідом за приєднанням Чехословаччини до англо-французької політики невтручання, Е.Бенеш (голова МЗС Чехословаччини) вступив восени 1936 р. в таємні переговори з емісарами Берліна про укладення

двостороннього чехословацько-німецького договору. Вони не призвели до успіху, оскільки Бенеш хоча і готовий був піти на далекосяжні політичні та економічні поступки Німеччині, але мав намір зберегти договори про взаємодопомогу, перш за все з Францією, на яку він продовжував беззастережно розраховувати, а також з СРСР. Це не влаштовувало Гітлера, який домагався якщо не розриву, то принаймні послаблення союзницьких зобов'язань Чехословаччини. За ініціативою німецької сторони на початку наступного року переговори були перервані, бо вони могли зв'язати її руки при здійсненні плану знищення Чехословацької республіки, який вже конкретно розроблявся Гітлером.

Але зусилля керівників Чехословаччини не змогли вберегти її від усе зростаючої зовнішньополітичної ізоляції. Великі держави, які підтримували раніше стабільність в Центральній Європі, дедалі більше потурали експансіоністській політиці Німеччини, яка прикривалася гаслом права націй на самовизначення. Це наочно виявилось в ході аншлюсу Австрії в березні 1938 р. На черзі була ЧСР.

Ворожий чехословацькій державності характер генлейновської партії ставав все більш відвертим у міру успіхів Гітлера на міжнародній арені. Керівництво партії в кінці 1937 р. прийняло рішення надавати всебічну підтримку гітлерівцям з метою ліквідації Чехословаччини. Оприлюднення в квітні 1938 р. автономістської програми і безперервні переговори Генлейна про шляхи її реалізації з владою ЧСР протягом 1938 р. стали засобом для нагнітання кризової атмосфери в республіці. Все це було до вподоби нацистській Німеччині. Судетонімецькі лідери почали також активний пошук союзників серед націоналістичних партій польських та угорських меншин, що використовувалося сусідніми країнами. Останні, протягом 1938 р., сприяли Німеччині у досягненні ізоляції ЧСР, розраховуючи на територіальні і політичні вигоди і придбання. Народна партія Глінки також посилила боротьбу за автономію Словаччини в рамках ЧСР, протидіючи одночасно прагненню Угорщини відірвати від неї ряд територій.

Керівники ЧСР тішили себе надією, що союзники не кинуть її напризволяще перед обличчям Німеччини ні в політичному, ні у військовому відношенні. Діяв чехословацько-французький договір, який вселяв впевненість у те, що Франція заради збереження своїх позицій у Центральній Європі не принесе Чехословаччину в жертву нацистам. Розраховували також на Великобританію, її ставлення до судиб ЧСР, європейського світу і демократії в цілому. Республіка була єдиною з усіх держав Центральної Європи, що мала договірні союзницькі відносини з СРСР. Правда, угода 1935 р. з СРСР розглядалася Прагою перш за все як інструмент політичного впливу на потенційного агресора, а не як реальний військово-політичний союз. На характері зовнішньої політики ЧСР напередодні мюнхенської змови і її прогнозах багато в чому позначився необґрунтований політичний оптимізм президента Бенеша.

3 травня 1938 р. почалася посилена кампанія Німеччини з дестабілізації ЧСР як ззовні, так і зсередини. Нацистська пропаганда розгорнула газетний галас про переслідування нацменшин в Чехословаччині і небезпеку більшовизму. Це знаходило певний резонанс за кордоном, особливо серед прихильників заспокоєння агресора, які виказували готовність вдатися до політичного тиску на уряд ЧСР.

Чехословаччина готувалася до відбиття загрози, в тому числі і у військовому відношенні. Це сприяло згуртуванню чеського населення, готового в будь-який момент виступити на захист територіальної цілісності країни. Більшість же німецьких, польських та угорських мешканців прикордоння, підбурюваних з-за кордону, прагнули до відриву від Чехословаччини.

Складними були й умови на сході республіки, у Словаччині та Підкарпатській Русі. Незважаючи на всі зусилля правлячих кіл, процес формування єдиного політичного «чехословацького народу» так і не просунувся вперед. Навпаки, йшла інтенсивна консолідація словацької нації. Словацьке суспільство належним чином оцінювало загальночехословацькі цінності, проте існуючу загрозу з боку Німеччини сприймало менш гостро. Потай навіть виношувалася ідея словацької унії з Польщею в разі поразки ЧСР у війні з Німеччиною, щоб протистояти територіальним домаганням Угорщини.

Чехословаччина програла у політичних баталіях 1938 р. Німеччина, вдаючись до брязкання зброєю, пропаганди і низки міждержавних переговорів з країнами Заходу, змогла нав'язати світовій громадськості своє бачення судетонемецької проблеми в ЧСР. Капітулянтська позиція країн Заходу змушувала владу ЧСР йти на систематичні поступки судетонемецькому руху. Президент Бенеш і уряд прийняли вимогу надати автономію судетським областям, хоча і побоювалися їх фашизації. За будь-яку ціну правлячі кола ЧСР прагнули зберегти свій союз із Заходом, намагалися пояснити йому справжні причини німецько-чехословацької напруженості. ЧСР всіляко прагнула дати зрозуміти світові, що судетонемецькі питання для Німеччини – лише привід для ліквідації республіки.

Політика заспокоєння агресора з боку Великої Британії та Франції підвела їх до пошуків політичної угоди з Німеччиною, щоб запобігти війні. Вони вважали за можливе передати їй чехословацьке пограниччя, мотивуючи це інтересами загального миру в Європі. Однак, як показала історія, вони жорстоко помилялися. Чехословаччина в драматичні місяці 1938 р. продемонструвала неабияку готовність протистояти нацистам і у військовому відношенні. Вона розраховувала на природну, здавалося б, допомогу від дружній Франції, а в перспективі і на більш широку антинацистську коаліцію за ініціативою Ліги Націй. Франція, однак, не виконала зобов'язань союзницького договору з ЧСР. У результаті

Чехословаччина була змушена 30 вересня 1938 р. прийняти важкі умови угоди, підписаної від імені Великобританії, Франції, Італії та Німеччини Н.Чемберленом, Е.Даладье, Б.Муссоліні і А.Гітлером напередодні на міжнародній конференції в Мюнхені.

Покинута союзниками, ЧСР стала територіальним видобутком Німеччини, а потім Польщі та Угорщини. Республіка втратила третину своєї території, близько 5 млн. населення, 40% промислового потенціалу. Наслідки мюнхенських домовленостей, проте, були більш глибокими для судьби республіки, ніж втрата земель. Зазнала краху демократична система, що спричинило її внутрішнє переродження. Вразливою стала вся система народного господарства, не могло бути й мови про самостійну зовнішню політику. Так що, самозаспокійлива фраза, яка звучала після Мюнхена про так звану другу республіку Чехо-Словаччину («маленька, але зате наша») далеко не відповідала істинному її становищу.

Мюнхенська змова безумовно була ударом по правопорядку, створеному в 1918 р. В середині країни йшов прискорений процес становлення тоталітарного режиму. Всі політичні партії «саморозпускалися», замість них були створені лише дві дозволені – Партія національної єдності і Національна партія праці. Проповідувалося сліпе підпорядкування Німеччині. 5 жовтня 1938 р. президент Е.Бенеш подав у відставку і емігрував на Захід. Лідери народної партії Глінки використали момент і 6 жовтня в м.Жіліна проголосили автономію Словаччини. Прем'єром автономного уряду став Й.Тісо. Прихильники тоталітаризму проповідували девіз «Гітлер – Глінка – єдна лінка» (одна лінія – *словац.*). Автономії добилися і українські політики Підкарпатської Русі на чолі з А.Бродієм, які сподівалися перетворити її на свого роду П'ємонт майбутньої «соборної» України.

Після Мюнхенської змови Німеччині вже не становило жодних зусиль ліквідувати Чехословацьку республіку, хоча вона зобов'язалася цього не робити. 14 березня 1939 р. президент Гаха і міністр закордонних справ Хвалковський попрямували до Берліна на переговори з Гітлером. У цей же день словацький сейм оголосив незалежність Словаччини, а угорська армія вторглася на територію автономної Підкарпатської Русі. 15 березня рано вранці німецька армія розпочала окупацію чеських земель, що позбулися ще у вересні 1938 р. прикордонних областей. Наступного дня було проголошено створення «протекторату Богемія та Моравія» на окупованій німцями території. Через двадцятиріччя після виникнення ЧСР шляхи чеського і словацького народів розійшлися не без підбурювання ззовні. Мала відбутися завзята боротьба за відновлення чесько-словацької державності.

Президент першої Чехословацької республіки Е.Бенеш зумів, відправившись в еміграцію, в знак протесту проти розчленування та окупації своєї країни, створити в листопаді 1939 р. в Парижі Чехословацький національний комітет, де незабаром запанувало крило, яке

поділяло його політичні погляди. Виходячи з досвіду чеської та словацької еміграції в період Першої світової війни, Бенеш вважав, що слід зосередити головні зусилля на дипломатичній і військово-організаторській діяльності за кордоном. Він та його однодумці розраховували, що за допомогою західних держав після військової поразки Німеччини буде відновлена колишня Чехословацька республіка в її домюнхенських кордонах.

Тим часом правлячі кола Франції та Англії, не бажаючи закривати собі шлях до переговорів з Гітлером, не поспішали відмовитися від своїх підписів під Мюнхенською угодою. Лише після тривалих переговорів у липні 1940 р. Бенешу вдалося домогтися згоди на створення в Англії тимчасового чехословацького уряду. При цьому англійський уряд зовсім не вважав себе зобов'язаним «визнавати або підтримувати встановлення будь-яких майбутніх кордонів у Центральній Європі».

Концепція опору була розрахована на всемірне обмеження активної участі широких верств населення в антифашистській боротьбі і у визначенні майбутніх судиб і характеру звільненої республіки. Підпільні групи Опору в протектораті (Словаччині) повинні були виконувати в основному розвідувальні, почасти пропагандистські функції, а також окремі диверсійні і терористичні акти і лише на заключному етапі війни, ізолювавши і відтіснивши комуністів, активно сприяти переходу влади до емігрантського уряду. Для здійснення цих цілей керівники буржуазного руху Опору тривалий час не переривали свої конспіративні контакти з представниками маріонеткового уряду протекторату і його апарату.

Побоюючись зростання впливу СРСР на повоєнну Європу, революційних змін після розгрому фашизму, чехословацька буржуазна еміграція вже з осені 1940 р. пішла на переговори з польським емігрантським урядом про створення після війни чехословацько-польської конфедерації як складової частини запланованого англійськими правлячими колами нового варіанту антирадянського «санітарного кордону».

Після вступу у війну СРСР 18 липня 1941 р. було укладено радянсько-чехословацьку угоду про спільні дії і взаємну допомогу у війні проти гітлеровської Німеччини. Міжнародне визнання чехословацького тимчасового уряду і укладення угоди створило умови для формування на території СРСР чехословацьких військових частин. У 1942 р. у м. Бузулук був створений Окремий чехословацький батальйон під командуванням Людвіка Свободи. Восени 1941 р. комуністичні і некомуністичні підпільні організації всередині країни створюють загальний Центральний національно-революційний комітет. Пізніше такий же комітет був організований у Словаччині. Однак розгорнути свою діяльність комітетам не вдалося, незабаром їх члени були заарештовані. У вересні 1941 р. новим протектором Чехії і Моравії був призначений Р.Гейдріх. Відразу ж після прибуття до Праги він оголосив надзвичайний стан, стратив викритого у

зв'язках з підпільною офіцерською організацією главу чеського уряду А.Еліаша, провів масові репресії проти тисяч чехів.

Великі військові перемоги під Сталінградом і на Курській дузі посилили міжнародні позиції СРСР і змусили Бенеша йти на співпрацю з Радянським Союзом. Чехословацький уряд 12 грудня 1943 р. перший з емігрантських урядів країн Центральної та Східної Європи підписав договір про співпрацю з СРСР. Договір передбачав взаємні зобов'язання робити один одному всіляку допомогу та підтримку у війні проти Німеччини та її союзників, не вступати в сепаратні переговори і не укласти перемир'я або мирного договору без взаємної згоди, в післявоєнний період у разі виникнення військових конфліктів надавати негайну військову і іншу допомогу і підтримку. Сторони домовилися встановити тісну співпрацю після війни на принципах взаємної поваги, незалежності і суверенітету, невтручання у внутрішні справи один одного, а також розвивати економічні відносини. Під час свого візиту до Москви Е.Бенеш провів переговори з членами Закордонного бюро КПЧ (так з літа 1943 р. стало називатися закордонне керівництво партії), на яких були обговорені принципи формування широкого національного антифашистського фронту.

У серпні-вересні 1944 р. 2/3 території країни охопило Словацьке національне повстання. 60-ти тисячна армія повстанців, незважаючи на хоробрість і героїзм повсталих, виявилася незабаром у вельми скрутному становищі. Доводилося відбивати наступ переважаючих за чисельністю і озброєнням гітлерівських військ. Радянське військове командування вирішило надати допомогу, терміново розробивши і почавши здійснення Східно-Карпатської бойової операції. Однак частинам Червоної Армії прорватися за перевали Карпатського хребта виявилось непросто. Німці наполегливо оборонялися на добре укріплених рубежах. Ця операція не будучи необхідною у військово-стратегічному плані, мала в основному політичне значення. До кінця жовтня 1944 р. гітлерівцям вдалося відтіснити словацьких повстанців в гори і розгромити повстання.

Міжнародна обстановка в кінці 1944 р. не дозволила частинам Червоної Армії і чехословацького корпусу почати звільнення Чехословаччини. Лише в січні 1945 р. почалося звільнення Східної та Центральної Словаччини. У березні відбулися чергові переговори між представниками емігрантського уряду про склад майбутнього уряду Чехословаччини та його програми. В ході переговорів була узгоджена програма уряду Національного фронту чехів і словаків, яка передбачала представництво в новому уряді всіх верств і політичних напрямків, які брали участь у русі Опору як у країні, так і за її межами.

Одночасно Е.Бенеш і міністр закордонних справ емігрантського уряду Я.Масарик провели переговори з радянськими керівниками про створення чехословацької армії, використання військових трофеїв на території Чехословаччини, про Підкарпатську Русь. По кожному з цих питань були

досягнуті конкретні домовленості. Президент Чехословаччини і уряд Національного фронту виїхали з Москви на звільнену частину республіки в м.Кошице. Через кілька днів було офіційно оголошено про створення нового уряду і опублікована його програма, що отримала назву Кошицької.

В цей же час командування Червоної Армії приступило до проведення військових операцій зі звільнення Західної Словаччини, Моравії та Чехії. Гітлерівські війська продовжували чинити впертий опір частинам Червоної Армії, так як нацистське керівництво прагнуло укласти сепаратний мир з західними державами. Радянські війська продовжували наступ з метою звільнення всієї Чехословаччини. На початку готувалася Празька операція. Звільнення Праги мало не тільки суто військове, а й політичне значення. На початку травня американська армія під командуванням генерала Паттона вийшла на довоєнний чехословацький кордон в західній Чехії, де за попередньою домовленістю союзників повинна була відбутися зустріч радянських і англо-американських військ. Уряди Великобританії і США були зацікавлені у звільненні Праги і якомога більшій території Чехословаччини своїми військами, тим більше, що цьому відповідало і бажання діячів чехословацького емігрантського уряду. Третій американській армії було віддано наказ про просування вглиб Чехії по лінії Карлові-Вари-Пльзень-Чеське-Будейовіце. Прагнучи випередити американські війська, радянське командування сконцентрувало значні військові сили на двох напрямках – дрезденсько-празькому і брненсько-празькому. Операцію планувалося почати 7-8 травня і провести за 6-8 днів. Але просування в глиб Чехії американських військ і початок травневого повстання чеського народу змусили радянське командування прискорити операцію.

Рекомендована література

1. Ванечек В. История государства и права Чехословакии. – М., 1981.
2. Волков В.К. Мюнхенских сговор и балканские страны. – М., 1978.
3. Движение Сопротивления в странах Центральной и Юго-Восточной Европы. 1939-1945. – М., 1995.
4. Европа в международных отношениях. 1918-1939. – М., 1979.
5. История международных отношений: Учебное пособие/Колл.авт., под ред.Г.В.Каменской и др.-М.,2007.
6. История южных и западных славян: Курс лекций. – В 2-х тт.-М., 1998.- Т.2.
7. История Чехословакии. – В.3-х тт. – М., 1960-1961. – Т.2-3.
8. Краткая история Чехословакии. С древнейших времен до наших дней. – М., 1988.
9. Международные отношения и страны Центральной и Юго-Восточной Европы в начале Второй мировой войны (сентябрь 1939 – август 1940). – М., 1990.

10. Мюнхен – преддверие войны. Исторические очерки. – М., 1988.
11. Сахаров А.Н. Война и дипломатия. 1939-1945.-М., 1995.
12. Хрестоматия по истории южных и западных славян. – В 3-х тт. – Минск, 1991. – Т.3.

ТЕМА VI. ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА РУМУНІЇ ВІД КІНЦЯ ПЕРШОЇ ДО КІНЦЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У Першій світовій війні Румунія брала участь на боці держав Антанти, що дозволило їй значною мірою вирішити свої територіальні претензії до сусідніх земель та територій. Політичні лідери країни, дотримуючись продиктованого союзниками курсом, не відмовлялися при нагоді задовольнити власні претензії. У листопаді 1918 р. румунські війська окупували Північну Буковину, незважаючи на рішення Народного віче в Чернівцях про возз'єднання з Радянською Україною.

Після розпаду Габсбурзької монархії бурхливого підйому досяг національно-визвольний рух румунських трудящих в Трансільванії. Активізувалася і діяльність румунської буржуазії в краї. У багатьох містах виникали національні комітети, створювалися загони національної гвардії, була заснована директорія як керівний орган автономної території Трансільванії, діяльність якої направляли лідери Румунської національної партії на чолі з Ю.Маніу. В ході боротьби румунські трудящі Трансільванії висували вимогу об'єднання з Румунією, але в рамках «вільної демократичної республіки». Це бажання було підтверджено понад 100 тис. учасників народних зборів в Алба-Юлії 1 грудня 1918 р., які вимагали проголошення єдиної румунської демократичної республіки. Але в Об'єднавчу декларацію питання про республіку і про форму правління не було включено під тиском представників буржуазно-поміщицьких кіл та керівництва національної партії. Румунський королівський уряд затвердив основні вимоги декларації (запровадження загального виборчого права, надання рівноправності всіх національностей, проведення аграрної реформи та надання широких соціально-демократичних прав і свобод трудящим), однак правляча олігархія швидко «забула» про стотисячний глас народу в Алба-Юлії. У Трансільванію були введені румунські війська.

Трохи пізніше, за Тріанонським договором з Угорщиною, був підтверджений перехід Трансільванії до Румунії. Румунія отримала також всю Буковину і Добруджу. День 1 грудня 1918 р. увійшов в історію Румунії і відзначається як національне свято, ознаменував «велике об'єднання» країни.

В результаті об'єднання з Трансільванією та Південною Буковиною, приєднання Бессарабії та інших земель, визнаних договорами Версальської системи, територія Румунії збільшилася більш ніж удвічі, населення зросло

з 7,8 млн. в 1915 р. до 16 млн. в 1920 р. До всіх післявоєнних економічних труднощів і внутрішньополітичних проблем додалось питання про становище численних національних меншин, які складали тепер більше чверті населення країни – угорців, німців, українців, турків. Жителів Бессарабії офіційна статистика зараховувала до румунів. Хвилювання прокотилися по районах Трансільванії і Бессарабії.

У січні 1919 р. почала свою роботу Паризька мирна конференція, на якій румунська дипломатія розгорнула бурхливу діяльність з метою домогтися здійснення умов договору від 17 серпня 1916 р. і негайного визнання захоплення Бессарабії та Північної Буковини. Прем'єр-міністр Румунії І.К.Бретіану, який очолював румунську делегацію в Парижі на першому етапі конференції, робив наголос на особливій місії Румунії в боротьбі з більшовиками «не тільки у власних інтересах, а й в інтересах всієї Європи» і навіть «в інтересах світової цивілізації». У квітні 1919 р. королівські війська були кинуті на придушення Угорської Радянської Республіки. Спроби румунської воячини залагодити гріхи сепаратного виходу Румунії з війни і недавнього загравання германофілів з Центральними державами виявилися небезуспішними. Завзяття румунської реакції у придушенні угорської революції було оцінено імперіалістами Заходу, які розраховували на її подальшу участь в антирадянській боротьбі. Послуга за послугу. Восени 1919 р. Антанта підписала Сен-Жерменський договір з Австрією і Нейіський – з Болгарією, а в червні 1920 р. – Тріанонський договір з Угорщиною, згідно з якими за Румунією закріплювалася територія Трансільванії, в цілому Буковина і Добруджа (включаючи окуповані румунськими військами Північну Буковину і Південну Добруджу).

Цікаво додати, що протягом усього періоду роботи Паризької мирної конференції Антанта не поспішала визнати захоплення Радянської Бессарабії. Лише розгром білогвардійської контрреволюції і крах військової інтервенції проти Радянської Росії прискорили визнання «права» Румунії на Бессарабію за Паризьким протоколом від 28 жовтня 1920 р. Для його ратифікації Великобританії знадобилося три роки, Франції – чотири, Італії – сім років, а оскільки з боку Японії протокол так і не був ратифікований, навіть з формально-юридичної точки зору документ цей виявився неправомочним.

Прагнучи політично закріпити і зміцнити позиції панівних класів, уряд націонал-лібералів провів через парламент нову конституцію (березень 1923 р.). Формою державної влади в Румунії залишалася конституційна монархія. Король об'явився главою держави, він не тільки царював, але і правив, будучи за конституцією звільненим від відповідальності перед парламентом. Король мав право розпуску парламенту, призначав прем'єр-міністра, який, як і його кабінет, був повністю відповідальний перед ним.

Зовнішня політика країни була також під повним контролем монарха. Слідуючи в фарватері французької політики в Центральній і Південно-Східній Європі Румунія брала активну участь в діяльності Малої Антанти, проводила вкрай ворожу лінію поведінки по відношенню до своїх сусідів: Болгарії, Угорщини та більшовицької Росії. Відомо, що ще в кінці 1921 р. з ініціативи останньої, яка висловлювала бажання підтримувати мирні та добросусідські відносини з Румунією, у Варшаві почалися переговори між Радянською державою і Румунією. Переговори стосувалися територіальних питань про Бессарабію і Північну Буковину, проблеми судноплавства на Дунаї, встановлення дипломатичних відносин і т.д. Переговори у Варшаві, в 1923 р., як і наступні в 1924 р. у Відні було зірвано румунською стороною, яка завзято і безуспішно домагалася визнання Радянським урядом «законності» анексії Бессарабії королівській Румунії.

В цілому зовнішньополітичний курс румунських правлячих кіл в 20-ті роки визначався складною розстановкою сил на міжнародній арені, а також тими умовами постійної напруженості і найгостріших суперечностей, які породила Версальська система мирних договорів в регіоні Східної та Південно-Східної Європи. Політика західних держав була орієнтована тут на створення антирадянського «санітарного кордону», значна роль в якому відводилася буржуазній Румунії. Конкретним виразом цього курсу стало утворення Малої Антанти – військово-політичного союзу, оформленого двосторонніми договорами Румунії з Чехословаччиною (23 квітня 1921 р.) і Югославією (7 червня 1921 р.). За спиною учасників цього блоку маячила тінь Франції, яка претендувала після Першої світової війни на гегемонію в Європі. Хоча в офіційних колах Малої Антанти підкреслювався оборонний характер союзницької політики країн-учасниць блоку проти устремлінь німецького та угорського реваншизму, однак реальний зовнішньополітичний курс цих держав був спрямований на створення антирадянського бар'єру на східному рубежі Європи.

Як показав подальший розвиток подій, підписання союзних договорів у рамках Малої Антанти не задовольнило повністю правлячі кола Румунії, які прагнули закріпити в міжнародно-правовому режимі анексію радянських територій. Особливу роль у цьому зв'язку Бухарест відводив румуно-польському політичному союзу, оформленому договором 3 березня 1921 р. і діяв протягом всього міжвоєнного періоду. Цей військово-політичний блок Румунії і Польщі було спрямовано проти СРСР, оскільки забезпечував статус-кво кордонів і збереження в складі однієї та іншої держав земель, захоплених у більшовицької Росії.

Мала Антанта, як і румуно-польський союз, в 20-ті роки була оплотом збереження політики присутності західних держав у регіоні Східної Європи. Разом з тим організатори «санітарного кордону» використовували його для боротьби проти революційного руху в самих країнах цього

регіону, визнаючи в якості одного з головних чинників договірну систему «боязню соціальної революції, економічної розрухи і анархії».

У середині 20-х років, після чергових політичних змін, головою уряду став А.Авереску. У зовнішньополітичному плані Авереску належала ініціатива зближення з фашистською Італією. Союз з Муссоліні, підписаний в Римі у вересні 1926 р., був заснований на ворожій по відношенню до Радянського Союзу політиці. Італія після цього швидко визнала захоплення Румунією радянських територій.

У червні 1927 р. на політичну авансцену знову ненадовго вийшов І.К.Бретіану. Через місяць помер король Фердинанд, а невдовзі не стало й старого партійного лідера. Націонал-ліберальна партія втратила захист монарха і втратила свого патріарха – впливового керівника всього буржуазного табору. Націонал-лібералам не скоро вдалося оговтатися від удару.

Румунія раніше багатьох інших країн вступила у світову економічну кризу. Уже в 1927-1928 рр. виразно проявилися перші ознаки цієї кризи. В період економічної кризи в Румунії відбувалася часта зміна урядів. З квітня 1931 р. до червня 1932 р. у влади знаходився уряд Іоргов – Аржетояну, так званої партії Національної спілки, що встановила відкриту угоду з націонал-ліберальною партією. В основному в роки кризи країною керувала націонал-царанистська партія. Висунуте нею гасло «рівності прав іноземних та румунських капіталів перед законом і владою» широко відкривало двері іноземному капіталу.

У 1929 р. націонал-царанистський уряд Маніу отримав від американських, французьких і англійських банків так звану позику «стабілізації» на вкрай обтяжливих умовах, а в 1931 р. – «позику розвитку». Умови цієї позики були ще більш кабальними. Іноземні вкладники отримали концесії на найважливіші державні монополії: телефонні станції, тютюн, сірники, сіль, цигарковий папір і виробництво вибухових речовин. На одній тільки телефонній концесії Румунія втрачала щорічно 100 млн. лей. У 1932 р., коли Румунія не в змозі була платити відсотки по боргах, уряд Маніу звернувся за допомогою до Ліги націй. Західні банки й трести направили до Румунії 9 експертів, які встановили постійний контроль над доходами і витратами держави і над Національним банком. Це означало фактично повне підпорядкування країни іноземному капіталу. Експерти Ліги націй розробили «план оздоровлення» економіки Румунії, який передбачав масове скорочення робітників і службовців державних підприємств та установ, зниження на 60% заробітної плати робітників і службовців, подальше підвищення податків.

Зовнішня політика націонал-царанистських урядів у період економічної кризи витікала з орієнтації румунських панівних класів на підтримку західних монополістичних об'єднань. Це визначало їх курс на зміцнення зв'язків з Францією і Англією – гарантами Версальської системи.

Після нормалізації в 1925 р. дипломатичних відносин між СРСР і Японією, Румунія залишилася єдиною сусідньою з СРСР країною, яка не встановила з нею дипломатичних відносин.

У ці роки СРСР послідовно проводив політику мирного вирішення суперечностей з Румунією. На підставі підписаного 27 серпня 1928 р., але нератифікованого пакту Бріана-Келлога в лютому 1929 р. між СРСР і його сусідами (Польщею, Естонією, Латвією) був підписаний Московський протокол, на підставі якого сторони взаємно зобов'язалися не вдаватися до війни як до знаряддя політики. Побоюючись вибуху обурення мас антирадянською спрямованістю зовнішньополітичного курсу всіх румунських урядів після 1917 р., правляча верхівка виявилася вимушеною підписати Московський протокол. Це було перше міжнародне зобов'язання Румунії щодо Радянського Союзу. У відносинах з сусідніми країнами превалювало прагнення румунських правителів захистити народні маси від революціонізуючого впливу Радянської держави. Саме антирадянська спрямованість визначала позицію Румунії на проведених у 1930 р. конференціях країн Центральної та Південно-Східної Європи – Румунії, Польщі, Чехословаччини, Югославії, Угорщини та Прибалтійських держав, які намагалися створити навколо Радянського Союзу бар'єр від Балтики до узбережжя Чорного моря.

Справа не обмежувалася промовами дипломатів і урядовими заявами. У червні 1929 р. був підписаний протокол про продовження союзу між Румунією і Югославією. У тому ж році уряд націонал-цараністів продовжив укладений в 1921 р. румуно-польський договір, а в листопаді 1930 р. в Бухаресті відбулася нарада керівництва генеральних штабів двох країн, де обговорювалися питання можливих спільних дій їх армій у взаємодії з французьким командуванням і збройними силами. Незабаром було офіційно продовжено дію румуно-польського військового договору від 1926 р., доповненого угодою, прийнятою на нараді керівників генеральних штабів.

Щодо СРСР румунські правлячі кола не змінили ворожого зовнішньополітичного курсу. У 1929 р. Румунія відмовилася підтримати пропозицію Радянського Союзу про укладення пакту про ненапад. У 1932 р. низка країн прийняла радянську ініціативу укласти двосторонні договори про ненапад. Однак тривалі переговори, які велися з цього приводу між представниками СРСР і Румунії в Ризі та Женеві, зазнали невдачі. Під час перебування при владі уряду М.Йорги Румунія знову почала переговори з радянською стороною, але й вони через кілька тижнів були перервані. У наступні місяці Радянський уряд знову повернувся до своєї пропозиції укласти пакт. Ю.Манну, який змінив Н.Йоргу на посту прем'єр-міністра, заявив в парламенті в листопаді 1932 р., що питання це «вже не актуально» і «знімається з обговорення, так як уряд відхилив пропозицію СРСР».

Тільки в 1933 р., після приходу Гітлера до влади, коли СРСР запропонував на конференції з роззброєння у Женеві укласти конвенцію

про визначення агресора, міністр закордонних справ Румунії Н.Тітулеску одним з перших схвалив цей документ. Він вважав укладену угоду особливо важливою і значним етапом «шляху, який веде до нормалізації відносин» між двома країнами. Це свідчило про те, що встановлення гітлерівського режиму в Німеччині справило протверезне враження на певні румунські правлячі кола.

У 1933 р., йдучи на зустріч вимогам західних держав, уряд А.Вайди-Воевода з санкції короля Кароля підписав з представниками Ліги Націй угоду про «консультативно-технічне співробітництво», так званий Женевський план.

Після приходу до влади в Німеччині фашистів, їх ідеї стають популярними і в Румунії, вони проникають і в середовище вищого політичного керівництва країни. Фашистські ідеї втілювалися в життя, створеною в 1930 р. воєнізованою організацією «Залізна гвардія», яка значно активізувала свою діяльність в середині і на початку другої половини 30-х років. Король Кароль II і представники великого капіталу активно використовують «железногвардійців» для боротьби з представниками прогресивної інтелігенції і проти небажаних урядових чиновників.

Скориставшись наростаючими розбіжностями в міжпартійних стосунках, Кароль II в кінці 1937 р. закликав до влади слабку і малопопулярну Націонал-християнську партію, на чолі якої стояли О.Гога і А.Куза. Запропонована новим урядом програма тотальної «румунізації» мала в своїй основі глибоко реакційні націоналістичні вимоги, починаючи з вигнання з державного апарату представників національних меншин і обмеження участі їх капіталу в економіці. Зовнішньополітичні інтереси О.Гоги зводилися до висновку пакту про дружбу з Німеччиною. Лідери Націонал-християнської партії швидко знайшли спільну мову і з італійськими фашистами.

Після довгих років політичного маневрування та розпалювання міжпартійних антагонізмів, не змінюючи своїх пронімецьких настроїв, Кароль II прийняв рішення взяти кермо влади в свої руки.

10 лютого 1938 король Румунії Кароль II скасував конституцію 1923 р., проголосивши встановлення королівської диктатури. Сформований новий уряд на чолі з патріархом М.Крістею повністю підпорядковувалося лише королю, парламент був розпущений. Мета уряду залишалася колишньою: «твердою рукою» поправити економічне становище в країні. У лютому 1938 р. була введена нова конституція, яка зосередила всю повноту влади в руках короля: право укласти військові та політичні угоди, оголошувати війну і укласти мир, затверджувати економічні угоди без подальшої ратифікації парламентом. Статті про демократичні і громадянські свободи замінялися статтею про «гарантії прав і свобод в рамках закону». У конституції законодавчо закріплювався принцип «єдності румунської нації». Нове законодавство ставило метою

«покінчити з класовими антагонізмами», направляючи інтеграцію румунського суспільства в русло «національної солідарності».

Використовуючи зовнішньополітичні коливання королівської диктатури після захоплення Чехословаччини німецьким фашизмом, гітлерівська кліка домоглася укладення у березні 1939 р. економічного договору з Румунією. Румунський уряд зобов'язувався розвивати економіку країни з урахуванням потреб німецького імпорту. Він погодився на створення в Румунії «особливих зон», де рейху надавалися економічні переваги, а також змішаних румунсько-німецьких товариств, головним чином в нафтовій промисловості. Натомість Німеччина повинна була постачати Румунії військові матеріали і фінансувати військове виробництво. Про свої зовнішньополітичні уподобання король Кароль II висловлювався досить відверто: «Я волів би бачити в країні німців як ворогів, ніж росіян в якості друзів».

Свої зовнішньополітичні плани правлячі кола королівської Румунії будували з розрахунку на те, що великі держави домовляться між собою. Однак події розвивалися дуже швидко, і питання, куди і з ким піде Румунія, встало з усією гостротою. Відмовляючись від будь-якої співпраці з СРСР, румунський уряд 6 вересня 1939 р. погодився з німецькою «порадою» оголосити нейтралітет. Політики тих років видавали цю позицію румунської влади за прагнення врятувати країну від війни. Насправді ж нейтралітет давав можливість якийсь час вибирати між країнами які змагалися, дочекатися «свого часу», підкреслюючи при цьому свої заслуги перед кожною із сторін. Така політика стала нічим іншим як «грою на двох столах» у європейській дипломатії.

Політика маневрування не задовольняє і фашистський рейх. 26 червня 1940 р. на основі попередніх домовленостей в рамках пакту Молотова-Ріббентропа, частини Червоної Армії вступили в Бессарабію. Відповідно до пакту відбулося також «возз'єднання» Північної Буковини з Радянською Україною. Королівська Румунія втрачала, таким чином, значну частину своїх територій.

4 липня 1940 р. король утворив новий уряд на чолі з І.Джигурту, відвертим германофілом. Новий прем'єр-міністр в програмній промові заявив, що «повністю приєднується до планів фюрера щодо нового порядку в Європі», на доказ чого Румунія вийшла з Ліги націй. Потім правлячі крути Румунії запропонували Німеччині укласти політичний договір. Гітлер, проте, не поспішав дати на це згоду, вичікуючи політичних поступок на користь союзних йому Болгарії та Угорщини. У результаті короточасних дипломатичних переговорів Румунія повернула Болгарії відторгнуту у неї Південну Добруджу. Румуно-угорські переговори, враховуючи складності у двосторонніх відносинах, які історично склалися, затягнулися, і Гітлеру довелося прийняти на себе роль арбітра. В результаті так званого Віденського арбітражу 23 серпня 1940 р. Північні і

Північно-східні області Трансільванії, які належали Румунії, відійшли хортистській Угорщині.

Такі грандіозні зовнішньополітичні катаклізми викликали обурення в країні, недовіру до політики короля і його уряду. Румунії потрібен був новий диктатор, який би користувався довірою гітлерівської Німеччини і зміг би врегулювати ситуацію в країні. Вибір припав на генерала Іона Антонеску (1882-1946 рр.). Антонеску був, мабуть, єдиним політичним діячем Румунії, який користувався особистою довірою Адольфа Гітлера, з яким неодноразово зустрічався. Віддавши фактичну владу в країні в руки військово-фашистської машини, король Румунії Кароль II зрікся престолу на користь свого дев'ятнадцятирічного сина Міхая і покинув країну.

У своїй першій програмній промові Антонеску заявив, що незабаром Румунія покликана буде брати участь у війні проти СРСР і на цьому шляху пройде з державами нацистської вісі до кінця. На запрошення І.Антонеску в жовтні 1940 р. в країну були введені перші підрозділи німецьких військ під приводом «захисту нафтових районів» і навчання румунських військових. Всього ж до березня 1941 р. в Румунії перебувало близько 500 тис. солдатів вермахту. У перших же числах червня 1941 р. військово-фашистська кліка почала проводити в Румунії приховану мобілізацію і перекидання румунських військ до радянського кордону.

22 червня 1941 р., в день нападу гітлерівської Німеччини на СРСР, Румунія вступила у війну на боці німецького рейху. 1 липня 1941 р. 13 румунських і 7 німецьких дивізій вирушили з румунської території на Радянський Союз. У 1942 р. у війні брало участь вже 26 румунських дивізій, а взагалі проти СРСР їх було висунуто близько 30. Вони воювали на річці Прут, під Одесою і Севастополем, на Північному Кавказі, на Дону і Волзі. Метою румунського військового керівництва було повернення відторгнутих територій, а також придбання нових.

Дорогою ціною розплачувалася Румунія за участь в антирадянській війні. За деякими даними, тільки за перші чотири місяці військових дій втрати румунських військ склали 70 тис. загиблих і близько 100 тис. поранених. До весни 1943 р. кількість убитих і зниклих безвісті досягла 179 тис. Правлячі кола Румунії перетворили країну на сателіта гітлерівської Німеччини, поклали на румунський народ тяжкий тягар війни, поставили на службу рейху всі матеріальні та людські резерви країни. Ешелони, навантажені нафтою, сировиною і продовольством, безперервно прямували до Німеччини. За період з 1940 по 1944 рр. з Румунії до Німеччини було надіслано за заниженими цінами 1378450 т зерна, понад 75 тис. т. м'яса і т.д. Румунія забезпечувала три чверті потреб німецько-фашистської армії в пальному. Величезні суми витрачалися на утримання німецьких військ, що знаходилися на території Румунії.

Загальні ж втрати Румунії в результаті підпорядкування економіки країни німецьким монополіям і пограбування її народного господарства

гітлерівцями склали величезну суму, яка дорівнювала 12 річним бюджетам країни. Недарма І.Антонеску обґрунтовував свої претензії на захоплення радянських земель тим, що його уряд вніс в антирадянську війну «найбільший внесок з усіх європейських країн».

Поступово і в лавах буржуазії зростав процес політичної диференціації. Частина буржуазії намагалася відстояти позиції румунського капіталу, затисненого гітлерівською Німеччиною, закликаючи Антонеску «не заходити надто далеко у задоволенні інтересів Німеччини», намагаючись схилити його на бік Англії і США. За допомогою західних держав це угруповання сподівалося анулювати рішення «віденського арбітражу» і повернути Північну Трансільванію до складу Румунії, а також утримати захоплені Бессарабію і Північну Буковину. Зі свого боку західні держави сподівалися використовувати Румунію і в майбутньому в якості учасника «санітарного кордону» проти СРСР, не допустити послаблення їх позицій у Південно-Східній Європі. Красномовним є той факт, що, хоча Румунія оголосила США війни 12 грудня 1941 р., конгрес США зі свого боку заявив про стан війни з Румунією лише 5 червня 1942 р.

Проте до літа 1943 р., тобто до корінного перелому у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу, антифашистський рух в країні не набув масового характеру, виступи робітничого класу і селянства носили значною мірою стихійний характер, не набула поширення така форма боротьби, як партизанський рух. Лише на початку 1944 р. в деяких районах Румунії почали діяти партизанські загони, створені в основному на базі партизанських груп, які на прохання ЦК Компартії Румунії формувалися в СРСР з румунських патріотів. Командування Червоної Армії забезпечувало партизанські загони боєприпасами, зброєю, продовольством і медикаментами.

Навесні-влітку 1944 р. вкрай загострилися всі соціально-політичні протиріччя румунського суспільства. До цього часу став очевидним неминучий крах гітлерівського військового блоку. Румунська армія несла важкі втрати на радянсько-німецькому фронті. Країна була виснажена, нависла загроза голоду. Участь у війні проти Радянського Союзу і мобілізація для цього матеріальних і людських ресурсів, економічне пограбування країни нацистською Німеччиною, жорстока експлуатація трудящих, репресивна політика фашистського режиму – все це до межі посилювало невдоволення мас, привело до активізації антифашистського руху в країні. Значна частина солдатів і офіцерського корпусу відкрито висловлювали невдоволення війною.

У результаті наступу Червоної Армії на початку квітня 1944 р. її частини вступили на територію Румунії. До середини квітня 1944 р. радянські війська звільнили понад 800 населених пунктів, в тому числі

міста Ботошань, Дорохой, Радівці, Сучава, Фелтічені тощо з населенням 400 тис. чоловік.

12 квітня 1944 р. Радянський уряд направив румунському уряду умови перемир'я, які передбачали розрив з гітлерівцями і спільну з союзними військами боротьбу проти фашистської Німеччини; відновлення радянсько-румунського кордону за угодою 1940 р.; відшкодування збитків, заподіяних Радянському Союзу військовими діями і окупацією румунськими військами радянської території.

Оточення і повний розгром угруповання німецьких та румунських армій в результаті Яссько-Кишинівської операції, зламало всю систему фашистського панування на Балканах, повністю змінило тут стратегічні умови. Успішне просування Радянської Армії в центральні райони Румунії позбавило режим Антонеску його збройної опори, зірвало переговори із західними союзниками, змусило короля і лідерів буржуазних партій прийняти план збройного повстання, який передбачав арешт уряду. 23 серпня 1944 р. у другій половині дня в палаці під час аудієнції у короля Міхая були заарештовані Іон і Міхай Антонеску, а потім і інші видні члени уряду.

У цей же день, 23 серпня 1944 р., почалося збройне повстання, ударною силою якого були бойові патріотичні загони, створені комуністами, які діяли спільно з військовими частинами бухарестського гарнізону. Відповідно до плану збройного повстання патріотичні сили зайняли до півночі найважливіші об'єкти: центральну телефонну станцію, телеграф, радіостанцію, основні урядові установи.

У ніч на 24 серпня король Міхай виступив по радіо зі зверненням до народу і заявив про вихід Румунії з антирадянської війни і приєднання до антигітлерівської коаліції. За мужність, проявлену в серпневі дні 1944 року і вклад в перемогу над фашизмом радянський уряд нагородив румунського короля Міхая Орденом Перемоги.

Рекомендована література

1. Балканы: между прошлым и будущим. – М., 1995.
2. Виноградов В.Н. Румыния в годы Первой мировой войны. – М., 1969.
3. Европа в международных отношениях. 1917-1939. – М., 1979.
4. История международных отношений: Учебное пособие/ Колл.авт., под ред. Г.В.Каменской и др.-М.,2007.
5. История южных и западных славян: Курс лекций. –В 2-х тт.- М., 1998.- Т.2.
6. Краткая история Румынии. С древнейших времен до наших дней. – М., 1987.

7. Международные отношения и страны Центральной и Юго-Восточной Европы в период фашистской агрессии на Балканах и подготовки нападения на СССР (сентябрь 1940 – июнь 1941 гг.) – М., 1992.
8. Сахаров А.Н. Война и дипломатия. 1939-1945.-М.,1995.
9. Сиполс В.Я. Великая победа и дипломатия. 1941-1945.-М.,2000.
10. Язькова А.А. Малая Антанта в европейской политике. 1918-1925. – М., 1974.

ТЕМА VII. ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА УГОРЩИНИ В 1918-1945 рр.

Перша світова війна завдала Угорщині вельми відчутної шкоди, обчислювану величезними людськими втратами – додому не повернулися понад 2 млн. солдатів (581 тис. убитих, до 400 тис. зниклих безвісті, 743 тис. поранених і 615 тис. військовополонених). Карл IV в березні 1917 р. здійснив нові спроби мирних переговорів, але і вони, через прагнення Антанти до тотальної перемоги, а з іншого боку, через німецький тиск, не дали позитивних результатів.

Поворот в ході війни наступив лише в липні 1918 р. із загальним наступом військ Антанти. До цього часу великі держави вже склали рішення про розчленування Австро-Угорщини. 3 листопада 1918 р. коли в Падуї було підписано перемир'я, дуалістичної держави практично вже не існувало. Національні рухи відносно мирно, без істотного опору з боку центральних держав, розвалили монархію на окремі складові елементи і призвели до утворення національних держав.

Якщо в Падуї війна для Австро-Угорської монархії закінчилася, це ще далеко не означало закінчення військових дій проти Угорщини, де пішли дві революції. Революційна Угорщина була змушена оборонятися від переважаючих сил противника в особі Антанти і її поплічників, що диктували їй свої умови.

Угорський уряд М.Каройї прагнув встановити прямі контакти з країнами Антанти і укласти з ними окрему угоду про перемир'я, яке, за його розрахунками, мало стати більш вигідним для Угорщини. З цією метою було направлено делегацію на чолі з прем'єром в Белград, до командувача Східною (Балканською) армією французів генерала Л.Франше Д'Еспере. У результаті переговорів 13 листопада була підписана Белградська військова конвенція. Вона складалася з 18 пунктів і включала в себе найважливіші положення угоди в Падуї. Крім того, встановлювалася нова демаркаційна лінія на півдні і південному сході від річки Драви до ріки Самош (Сомеш), тобто тільки на ділянці зіткнення з французькими, сербськими та румунськими військами. Кордони на півночі і північному сході не встановлювалися. Це зберігало надію угорської буржуазії утримати колишні кордони на даних ділянках. Згадка у конвенції про те,

що угорська адміністрація зберігається і на територіях за демаркаційною лінією, дозволяло членам угорського уряду сподіватися зберегти владу на всій території Угорщини.

Між тим Перша світова війна закінчилася. Німеччина 11 листопада підписала перемир'я. Уряд прем'єра М.Каройї проголосив «вільсонізм» принципом своєї зовнішньої політики і сподівався за допомогою країн Антанти і США зберегти «велику Угорщину». Однак США, Англія, Франція і Італія не реагували на пропозицію угорського уряду встановити дипломатичні відносини. Прагнучи вийти з зовнішньополітичної ізоляції, Угорщина встановила дипломатичні контакти з Австрією і нейтральною Швейцарією, маючи намір з їх допомогою налагодити зв'язки з країнами-переможницями.

Уряд Угорщини діяв і в інших напрямках. В кінці 1918 – початку 1919 рр. велися конфіденційні переговори з представниками політичних кіл територій, що входили раніше до складу Угорщини, – югославських областей, Трансільванії та Словаччини – з метою переконати їх залишитися в складі «великої Угорщини». Але ці переговори успіху не мали, а на зазначені території поступово були введені відповідно сербські, румунські та чеські війська. Демаркаційна лінія зі Словаччиною була встановлена Антантою в останній декаді грудня 1918 р.

До цього часу на території Угорщини в рамках встановлених демаркаційних ліній (приблизно сьогодняшня Угорщина без міст Сегеда і Печа, але з Бургенланд, Руська Країна (Закарпатська Україна) і західною частиною Трансільванії до Чуча) проживало близько 8 млн. чоловік.

З листопада 1918 по листопад 1919 рр. Угорщина пережила бурхливий рік соціальних і політичних потрясінь, нестабільності у внутрішній і зовнішній політиці. Ситуація почала стабілізуватися лише в другій половині листопада 1919 р., коли в Будапешті з'явився колишній головнокомандувач австро-угорським флотом адмірал М.Хорті. Незабаром він став першою людиною країни, яка отримала підтримку не тільки військових, а й усіх основних політичних сил. З осені 1919 р. до середини 1920 р. хортисти бачили вирішення політичних проблем Угорщини у встановленні військової диктатури. Хорті і його армія на початковому етапі втручалися у справи уряду і адміністрації, грали провідну роль у політиці, стояли над урядом і політичними партіями, здійснюючи своєрідну диктаторську владу.

Створений при Хорті новий коаліційний уряд очолив К.Тусар. Поряд з лібералами до нього увійшли і соціал-демократи. Цей уряд був визнаний країнами-переможницями і запрошений до Парижа на мирну конференцію. З'ясувалося, однак, що Антанта військовій диктатурі адмірала Хорті віддала перевагу в Угорщині конституційній парламентській системі на багатопартійній основі.

В Угорщині в кінці 1919 – початку 1920 рр. не вистачало двох істотних компонентів буржуазної конституційності – парламенту і голови держави. Територіальні зміни призвели до неспроможності старого складу парламенту, а ерцгерцог Йосип з династії Габсбургів, що проголосив себе на початку серпня 1919 р. правителем Угорщини, не був визнаний ні країною, ні великими державами, виявився змушеним «подати у відставку».

У січні 1920 р. були проведені вибори до Національних зборів, які висловилися за збереження королівської форми державного правління, а 1 березня майже одногосно обрали М.Хорті регентом – правителем Угорського Королівства. Парламент врахував побажання нового голови держави, і він отримав широкі права та повноваження, включаючи право на помилування, скликання і розпуск парламенту, призначення виборів.

М.Хорті доручив сформувати новий уряд адвокату Шандору Шимон-Шемадаму. Створений уряд почав свою діяльність 15 березня 1920 р. і, як і колишні, представляв інтереси фінансової олігархії та земельних магнатів. Зовнішньополітична діяльність цього і всіх наступних хортистських урядів була підпорядкована одній меті, сформульованій М.Хорті, – відновлення «великої Угорщини».

Тим часом делегація Угорщини була запрошена до Парижа, де їй вручили умови Тріанонського мирного договору. Угорські правителі вважали їх настільки важкими, що оголосили у країні триденний траур. Угорська делегація не була допущеною до участі у виробленні та обговоренні тексту та умов мирного договору. Більш того, представники великих держав, що визначали нові державні кордони Угорщини, навіть не вислухали думку й аргументи угорської сторони. Не проводилися з цього приводу і референдуми. Тріанонський мирний договір став для Угорщини диктатом великих держав, що визначили долю післявоєнного устрою в Центральній Європі. У результаті територія Угорського Королівства (без Хорватії) скоротилася з 282 тис. до 93 тис. кв. км, а населення з 18 млн. до 8 млн. чол. Мирний договір з деякими змінами повторив обрис демаркаційних ліній, що встановилися навесні 1919 р. Договір враховував таємні угоди Антанти з сусідніми з Угорщиною країнами. Від Угорщини до Румунії відійшли вся Трансільванія і смуга земель на схід від ріки Тиси, що огинає її з півночі і заходу, а також половина Банату. До Югославії поряд з Хорватією і Славенією були приєднані західна частина Банату і майже вся Бачка. До складу Чехословаччини увійшла Словаччина, а також землі прилеглих до Карпат 4-х комітатів (областей), відомих сьогодні під назвою Закарпаття. Нова Австрія отримала смугу з німецьким і угорським населенням на заході Задунайського краю – Бургенланд. Все це означає, що у національно-територіальному відношенні Угорщина була покарана більше, ніж головна винуватиця світової війни.

Тріанонський договір разом з інонаціональним населенням відділив від Угорщини значні території, на яких (в основному вздовж нових

державних кордонів) компактно проживала велика кількість угорського населення. В результаті майже 4 млн. угорців опинилися за межами кордонів нової угорської держави. З них згодом близько півмільйона переселилися в «тріанонську» Угорщину, але все ж третя частина всього етнічного угорського населення опинилася за межами національно-державного утворення. Угорщина стала однонаціональною державою, тоді як оточуючі її країни перетворилися на багатонаціональні створення з суттєвим угорським національним елементом. Тріанонський договір не забезпечив угорській меншості відповідні національні права і свободи, що в майбутньому стало причиною подальших непорозумінь між Угорщиною та її сусідами.

Хортисти підписали Тріанонський договір, тому що від цього залежало міжнародне визнання їх влади, але вони фактично не відмовилися від прагнення до його перегляду. Підставу для цього давав незадовільне рішення національних проблем в сусідніх країнах в наступні періоди історії.

Навесні 1921 р. уряд Угорщини очолив граф Іштван Бетлен. Це був самий впливовий, талановитий і авторитетний політик міжвоєнної Угорщини, який практично завершив консолідацію постреволуційного хортистського режиму.

Уряд з самого початку мав і певні зовнішньополітичні успіхи. З північної Бачки і Баранячі були відведені югославські війська. Парламент проголосив остаточне повалення з угорського престолу Габсбургів, а на початку 1922 р. Угорщина була прийнята до Ліги націй.

До середини 20-х років завершився процес консолідації нової політичної системи, була створена верхня палата парламенту, введена нова грошова одиниця – золотий форинт. Реформи, що були проведені, забезпечували господарське зростання в усіх сферах економіки, сприяли зміцненню обмеженого буржуазного парламентаризму і створенню передумов для виходу країни з зовнішньополітичної ізоляції. Правда, зовнішньополітичні можливості Угорщини були дуже обмежені. Найбільш тісні економічні зв'язки встановилися з Англією, але вона офіційно не могла бути опорою угорським устремлінням з перегляду її кордонів. Вирішити ці проблеми могла тільки Франція, але в 20-ті роки у відносинах Угорщини і Франції було чимало складнощів. Пов'язано це було з контролем за виконанням умови Тріанонського мирного договору і союзницькими зобов'язаннями з Малою Антантою. Були навіть побоювання, що Франція може здійснити щодо Угорщини політику Рура, тобто окупувати її. Франція в той період воліла будувати свої відносини в Центральній Європі на союзі з країнами Малої Антанти, інтереси правлячих кіл яких стикалися з інтересами правителів Угорщини.

Відносини з сусідами нерідко оцінювалися угорськими керівниками які знаходилися на межі війни. У цьому чимала «заслуга» хортистів, які своїми гаслами ревізії Тріанона, відновлення імперії св. Іштвана та ін.

насторожували не тільки сусідні держави, які об'єдналися в союз проти небезпеки, що їм загрожує, а й багато великих європейських держав.

Відносини хортистів з Чехословаччиною були складними. У 1921 р. І.Бетлен перервав переговори, які проходили в Маріанському-Лазне. Він вважав непотрібним налагоджувати добросусідські зв'язки з Чехословаччиною, вважаючи її слабкою ланкою в системі Малої Антанти, і передбачав здійснити свої ревізіоністські задуми, насамперед, за рахунок цієї країни.

З Румунією угорські правителі вели переговори тільки з незначних економічних питань, та й то безрезультатно. Претензії хортистів на Трансильванію відсували на задній план всі інші проблеми.

З метою розвалити Малу Антанту в 1926-1927 рр. велися активні переговори з Югославією, але завершенню їх завадила позиція Італії. Тільки з останньою у Угорщині були «постійно хорошими» відносини. Вона з усіх питань підтримувала Угорщину на міжнародній арені, особливо після приходу до влади фашистів. 5 квітня 1927 р. І.Бетлен і Б.Муссоліні підписали договір про дружбу і арбітражі. Він складався з п'яти статей, в першій з яких йшлося, що між двома країнами будуть зберігатися «постійний мир і вічна дружба». Голови двох урядів уклали також таємну угоду, за якою взяли на себе зобов'язання «взаємно надавати одна одній політичну і дипломатичну допомогу...».

Ці документи вплинули на співвідношення сил у Центральній і Південно-Східній Європі. Італія перенесла центр ваги в своїй політиці в цьому регіоні на Угорщину. Угорщина ж стала на бік підтримуючої її реваншистські устремління Італії, а пізніше і агресивної політики гітлерівської Німеччини.

Італія зобов'язалася таємно поставляти Угорщині зброю. Фактично переговори І.Бетлена і Б.Муссоліні вели до військової співпраці двох країн.

Про подальшу активізацію угорської зовнішньої політики свідчило зближення з Польщею. При підписанні угорсько-польського договору в 1928 р. глава польської держави маршал Пілсудський висловив підтримку угорської ідеї ревізії кордонів і перегляду в майбутньому мирного договору з Угорщиною. Отже, до кінця 20-х рр. Угорщина вийшла з зовнішньополітичної ізоляції.

Світова економічна криза 1929-1933 рр. тяжко позначилася на економічному і фінансовому становищі Угорщини. Аграрна криза в Угорщині, що почалася вже в 1928 р., заглибилася в наступні роки.

Загострення внутрішньополітичного становища в країні у зв'язку з економічною кризою змусило уряд Бетлена в 1931 р. вийти у відставку. Спроби подолати фінансову кризу за допомогою наданих Угорщині нових іноземних кредитів, які були зроблені новим урядом Дьюла Кароль, не увінчалися успіхом, і йому на зміну у вересні 1932 р. прийшов уряд «сильної руки», очолюваний генералом Гембеш. Гембеш виступив з

програмою «відродження угорської нації», розрахованої на розпалювання реваншистських настроїв в країні. У той же час Гембеш прагнув знищити останні залишки демократичних свобод і довершити фашизацію країни. У березні 1935 р. Гембеш розпустив парламент, після нових парламентських виборів праворадикальні сили і групи націонал-соціалістів стали все голосніше заявляти про недостатність реформ і необхідність наслідувати Гітлеру.

У сфері зовнішньої політики Гембеш відкрито проголосив курс на перегляд Тріанонського договору. Він шукав можливості зближення з Німеччиною. У 1933 р., після приходу Гітлера до влади, Гембеш здійснив поїздку до Берліна, де уклав торгову угоду з сільського господарства.

З метою зміцнення свого становища Д.Гембеш зважився ще на один крок. Враховуючи зростання впливу та авторитету Радянського Союзу, його уряд 4 лютого 1934 р. встановив дипломатичні відносини з Радянським Союзом.

17 березня того ж року в Римі голови урядів Австрії, Угорщини та Італії підписали так звані Римські протоколи. По суті, вони повинні були стати основою тісного співробітництва. Але кожен з учасників протоколів переслідував свої цілі. Італія мала намір зміцнити позиції на Балканах і зміцнитися в Центральній Європі. Угорські правителі вважали, що вістря протоколів буде направлено проти Малої Антанти. Якщо Австрія вважала, що цим шляхом збереже свою самостійність проти Німеччини, то угорський прем'єр розраховував зблизитися з Німеччиною за рахунок Австрії.

Після смерті Гембеша новий угорський уряд М.Хорті доручив сформувати К.Дарані. Його підтримувала впливова частина угорської політичної еліти, яка сподівалася, що він повернеться до консервативних форм правління і не буде насаджувати тоталітарний фашизм гітлерівського типу.

К.Дарані і всі наступні прем'єри хортистів вже не змогли виконати побажання угорської знаті, хоча й намагалися, а потім йшли вправо далі своїх попередників. На нараді міністрів закордонних справ країн Римських протоколів в січні 1938 р. його учасники схвалили італо-германо-японський антикомуністичний блок і погодилися з ідеєю виходу з Ліги Націй. Після повернення з поїздки до Німеччини К.Дарані Угорщина почала широкі військові приготування. У своєму виступі в Дьєрі 5 березня 1938 р. прем'єр-міністр оприлюднив план військової програми, для здійснення якої намічалася витратити 1 млрд. пенге.

У березні того ж року гітлерівські війська, захопивши Австрію, вийшли на кордон Угорщини. Аншлюс викликав тривогу угорської громадськості. Панівним класам довелося знову шукати вихід в заміні голови уряду. У травні жереб випав на директора Національного банку Белу Імреді. Угорська знать вважала, що саме він зможе зберегти хороші відносини з усіма великими європейськими державами. Ставши прем'єром, Б.Імреді обіцяв забезпечити більш самостійну політику хортистської Угорщини та

втихомирити опозицію з боку націонал-соціалістичного руху. Але й він не зміг виконати дані обіцянки. Сталося так, що в період його правління Угорщина досягла першого «успіху» в здійсненні плану відновлення «великої Угорщини». Якщо мюнхенський диктат щодо Чехословаччини зробили спільно правителі Німеччини, Італії, Англії і Франції, то перший Віденський арбітраж, який відбувся 2 листопада 1938 р. (по ньому Угорщина отримала південні райони Словаччини і Закарпатської України), був справою тільки Ріббентропа і Чіано.

У листопаді 1938 р. імредісти планували відкрито захопити іншу частину Закарпатської України, поставивши світ перед доконаним фактом, але Гітлер виступив проти цього. Він дав зрозуміти, що надалі все доведеться робити тільки з його згоди. Домовленість про захоплення була досягнута в січні 1939 р., і слідом за цим Угорщина заявила про своє приєднання до Антикомінтернівського пакту. У результаті пішов розрив прямих дипломатичних відносин з Радянським Союзом.

Правляча країною угорська аристократія прагнула переглянути рішення Тріанонського мирного договору на свою користь, але прихильники орієнтації на Англію, Францію і США бажали, аби «прирощування країни» здійснювалося з схвалення цього угруповання держав. Довелося знову міняти главу уряду.

У лютому 1939 р. прем'єр-міністром став граф Пал Телекі, який був вже головою хортистської уряду в 1920-1921 рр. Прагнучи задовольнити побажання обох течій в правлячій еліті Угорщині, він проводив політику лавірування між великими державами, які протистояли один одному – англо-франко-американської, з одного боку, і «віссю» Рим-Берлін-Токіо – з іншого. Регент М.Хорті та угорський уряд брали жваву участь у підготовці ліквідації незалежної Чехословацької республіки. Що стосується захоплення Закарпатської України, то вони заручилися підтримкою Польщі, разом з якою виступали за створення спільного угорсько-польського кордону. Угорські правителі активно співпрацювали в досягненні цієї мети з гітлерівською Німеччиною, незважаючи на те, що в серпні 1938 р. вони підписали з Малою Антантою угоду про взаємну відмову від застосування сили один проти одного.

15 березня 1939 р. в змові з гітлерівською Німеччиною Угорщина взяла участь у ліквідації Чехословаччини. Угорські війська окупували Закарпатську Україну. Радянський уряд 18 березня засудив здійснення свавілля, насильство і агресію.

Після того як Угорщина приєдналася до Троїстого пакту, салашисти* стали підтримувати зовнішньополітичний курс уряду, вважаючи при цьому, що вони здатні краще здійснювати його, ніж хортисти. Останні, вбачаючи в прихильниках Салаші своїх конкурентів, всіляко обмежували

* У 1935 р. Ф.Салаші створив фашистську Партію національної волі (салашисти).

їх діяльність, вдаючись іноді навіть до репресій. Прямою агентурою Гітлера в Угорщині були й ті німці, які входили в фашистський «фольксбунд».

У вересні 1939 р., з початком Другої світової війни уряд Телекі, який стояв на позиціях збройного нейтралітету, опинився в складному становищі. Гітлер розраховував на участь Угорщини в бойових діях проти Польщі. Угорський уряд, посилаючись на вікову дружбу з поляками, відмовив йому в цьому і не дав згоди навіть на пересування німецьких військ через свою територію; після її окупації Угорщина прийняла сотні тисяч польських біженців.

Ліквідація польської держави призвела до встановлення спільного радянсько-угорського кордону по гірському хребту в Карпатах. Нові сусіди, СРСР і Угорщина, запевнили тоді один одного в добросусідських відносинах, заявили про повагу кордонів і відсутність взаємних претензій.

Це була лише частина нинішнього Закарпаття з населенням в 600 тис. чол. (з них 480 тис. становили русини). Цей край історично знаходився в складі Угорщини, але в 1919 р. був окупований чехами. Гітлер же мав намір проголосити його Карпатською Україною з далекосяжним прицілом – використовувати для приєднання до цього краю в майбутньому всієї України.

Влітку 1940 р., після того, як Румунія «передала» СРСР Буковину та Бессарабію, Угорщина висунула до неї свої претензії. Вона зажадала повернення населених угорцями районів Трансільванії. П.Телекі, який був прихильником мирної ревізії кордонів, під тиском військових схилився цього разу навіть до військового вирішення проблеми. Такий варіант проте не задовольняв Гітлера, який мав потребу як в угорських, так і в румунських економічних і продовольчих ресурсах. Він не бажав ускладнення відносин між майбутніми союзниками.

У результаті угорсько-румунський конфлікт був вирішений мирним шляхом. Другий Віденський арбітраж у серпні 1940 р. прийняв рішення про повернення Угорщини північної Трансільванії, а також земель, населених угорської етнічної групою – Секея. Загальна площа цих територій становила 43 тис. кв. км з 2,5 млн. жителів. Таке рішення стало однак половинчастим і не задовольнило жодну з конфліктуючих сторін, тому що не були дотримані ні історичні, ні етнічні фактори (в Румунії, як і раніше залишалося ще близько півмільйона угорців, а до Угорщини відійшли близько 1 млн. румунів). У той же час повернені Угорщині міста Коложвар (нині Клуж) і Надьвараде (Орадя) виявилися прикордонними містами, від яких на півдні були відірвані райони з угорським етнічним населенням, а такі історичні міста як Арал, Темешвар (Тімішоара) та ін. залишалися на румунському боці.

За сприяння Німеччини у вирішенні конфлікту Угорщина була змушена піти на поступки гітлерівцям: фольксбунд був визнаний єдиним законним представницьким органом німецької меншини в Угорщині,

ватажок нечисленної фашистської партії Д.Салаші був звільнений з ув'язнення, а в жовтні 1940 р. через угорську територію до Румунії були пропущені німецькі війська. Це означало, що Угорщина поступово прив'язувалася до колісниці гітлерівської військової машини.

Гітлерівське коло навколо Угорщини поступово звужувалося. Восени 1940 р. лише Югославія залишалася тим єдиним «відкритим вікном», через яке Угорщина ще могла мати зв'язки із західним світом, тому що всі навколишні країни вже були окуповані, або перебували під контролем гітлерівців. Прем'єр-міністр Угорщини П.Телекі підписав з Югославією договір про дружбу. Але навесні 1941 р. німці вирішили окупувати Югославію і взамін за територіальні поступки запросили Угорщину брати участь у цій акції. Хорті погодився, а Телекі в знак протесту покінчив життя самогубством. Це попередження проте не допомогло. М.Хорті, генштаб і новий прем'єр Бардошші 11 квітня 1941 р. послали до Югославії війська, які зайняли територію з населенням в 1 млн. чол, що до Першої світової війни належала Угорщині. З них лише 40% становили угорці. Панівна верхівка Угорщини тоді ще наївно вважала, що на цьому війна для них закінчилася. Вона продовжувала проводити політику лавірування, хоч насправді це вже означало кінець політики збройного нейтралітету і фактичний вступ країни у війну.

В кінці червня 1941 р. Угорщина була втягнута у війну проти СРСР. 27 червня угорська авіація завдала бомбового удару по м.Станіслав (Івано-Франківськ) на східній стороні Карпат.

Верховне військо командування Угорщини на початку липня направило на радянський фронт 45 тис. солдатів, які за кілька днів просунулися до лінії Дністра. Далі йшов лише так званий мобільний корпус, який просунувся на схід до 1 тис. км, але потім важко постраждав в боях і на початку грудня 1941 р. з дозволу німців був повернутий на батьківщину. Такий стан справ не задовольняв прогітлерівське вище військо командування на чолі з генералом Г.Верт, який ревно ставився до активнішої участі в антирадянській кампанії румунських військ. Він був готовий направити на фронт всю угорську армію. Політичне керівництво країни було однак більш обережним. М.Хорті за порадою свого сина, льотчика на східному фронті, відсторонив від командування Верта.

Після поразки гітлерівців під Москвою Гітлер зажадав від Угорщини більш активної участі у війні. У підсумку на фронт було відправлено близько 200 тис. угорських солдатів. У грудні відбулося те, чого Угорщина найбільше побоювалася і всіляко намагалася уникнути – вона опинилася в стані війни з Великобританією і США.

Зміна у політиці уряду настала лише після поразки фашистських військ під Сталінградом і наступного розгрому другої угорської армії на Дону під Воронежем в січні 1943 р. Цій погано озброєній армії німці доручили нездійсненне завдання – зупинити наступ Червоної Армії вздовж

лінії фронту протяжністю 200 км. Угорська армія зазнала катастрофічної поразки: 40 тис. убитими, 70 тис. пораненими і полоненими. Після цієї поразки ультраправі сили вимагали відправки на фронт нових додаткових військових формувань, а прихильники І.Бетлена і нового прем'єра М.Каллаї, навпаки, домагалися повернення залишків армії на батьківщину.

Уряд М.Каллаї прагнув не давати гітлерівцям нових солдатів і навіть обіцянок, більше того, він намагався не виконувати старі. Це викликало різке невдоволення Гітлера. Каллаї одночасно почав пошук шляхів виходу Угорщини з війни, встановив контакти і вів таємні переговори з англо-американцями про перемир'я. Політика угорського прем'єра отримала найменування «політики гойдалок і лавірування». Така політика Каллаї і його прихильників могла б зберегти хортистський режим при будь-якому результаті війни. Будучи союзником гітлерівської Німеччини, угорський уряд продовжував активно брати участь в антирадянській війні, сподіваючись, що вермахт зможе зупинити Червону Армію. У разі ж неуспіху, як вважали хортистські правителі, тільки США і Англія зможуть запобігти вступу радянських військ до Центральної Європи. Подібні розрахунки і визначили другу сторону зовнішньополітичного курсу угорського уряду, що складалася в посиленні пошуках більш міцних контактів з англійськими і американськими правлячими колами. Емісари М.Каллаї відвідували Туреччину та інші столиці нейтральних держав. Швейцарія була обрана для зустрічі посланника Д.Бакача-Бешшенеї з представниками США Р.Тейлором і А.Даллесом. Обговорювали питання, як зробити так, щоб Угорщина була окупована американськими або англійськими військами в разі розгрому її військ.

Для переговорів з англійцями на початку серпня 1943 р. виїхав до Туреччини син прем'єр-міністра К.Каллаї, а за ним і співробітник МЗС Л.Вереш. 17 серпня вони зустрілися з англійським посланником. У переданому йому меморандумі говорилося, що Угорщина розірве з Німеччиною, як тільки англоамериканські війська досягнуть угорських кордонів. 9 вересня англійський посол Х'ю Хеджсболл-Хюджесен передав Л.Вереш на борту англійського судна в Мармуровому морі попередні умови можливої угоди. Прихильники Каллаї в уряді схвалили ці умови і повідомили про це англійському представнику в Лісабоні.

3 вересня 1943 р. між Будапештом і англо-американськими представниками в Туреччині підтримувався постійний таємний радіозв'язок. Тривали переговори також через дипломатичні місії в Стокгольмі, Лісабоні і Берні.

Про ці переговори було відомо німецькій розвідці. У Берліні не бажали терпіти двоїстої політики свого угорського сателіта і шукали спосіб покласти їй край. Гітлер викликав до себе М.Хорті, інформував його про свою обізнаність і запропонував регенту замінити уряд М.Каллаї. Але Хорті не поспішав, хоча у німецького фюрера були всі підстави вважати,

що угорський уряд М.Каллаї не здатний придушити поширюючийся народний опір війні. Вичерпавши всі інші засоби змінити хід подій в Угорщині, Гітлер прийняв рішення окупувати її.

19 березня 1944 р. фашистські війська Німеччини окупували Угорщину. За винятком окремих випадків, вони не зустріли серйозного збройного опору. Після окупації країни в оточенні М.Хорті почалася нова активна підготовка до виходу Угорщини з війни. Умови західних країн були колишні, а головне – проблему слід вирішувати перемир'я з СРСР. На самому початку жовтня 1944 р. угорська урядова делегація, нарешті прибула до Москви для ведення переговорів у МЗС СРСР (11 жовтня було підписано угоду про перемир'я, за якою Угорщина зобов'язалася оголосити війну Німеччині).

15 жовтня М.Хорті виступив по радіо і зачитав прокламацію про вихід країни з війни, розповів про перемир'я. Ці звістки були радісно зустрінуті угорцями. Вихід з війни у військово-політичному відношенні не був однак підготовлений, і спроба ця скінчилася невдачею.

16 жовтня 1944 р. М.Хорті змушений був піти у відставку, а головою Угорщини став Ф.Салаші. Це стало кінцем хортизму і означало встановлення в країні фашистської диктатури. Коли це сталося, радянські військові частини вже вступили в східні і центральні райони Угорщини.

Представники Угорського фронту, нелегальні антифашистські групи буржуазних і військових кіл в умовах окупації і фашистської диктатури знайшли спільну мову. На початку листопада 1944 р. вони створили спільний Визвольний комітет Угорського Національного повстання, який очолив звільнений з в'язниці Е.Байчі-Жилінський. Комітет мав і свою військову організацію для реалізації завдань з підготовки до збройного повстання проти гітлерівців. У міру наближення радянських військ планувалося національне повстання.

Нажаль, через арешт керівного штабу повстання не відбулося об'єднання антифашистських сил і розгортання єдиного національного повстання в Угорщині. Частини Червоної Армії взяли Будапешт 13 лютого 1945 р., а рівно через два місяці вся Угорщина була очищеною від фашистів.

В результаті війни Угорщина опинилася у важкому становищі. Війна завдала країні величезних збитків і руйнувань. Було знищено або вивезено з країни близько 40% національних багатств. Сотні тисяч людей втекли на Захід. Масштаби людських втрат у межах країни, що в основному повторює Тріанонський кордон, обчислювалися за оцінними даними приблизно в 600 тисяч – 1 млн. убитими (загальна чисельність всіх загиблих угорців – 1,5 млн.), а чисельність військовополонених разом з вивезеним з країни цивільним населенням наблизилася до 900 тис. чол.

Рекомендована література

1. Австро-Венгрия: Опыт многонационального государства. – М., 1995.
2. Европа в международных отношениях. 1917-1939. – М., 1979.
3. История Венгрии. – В.3-х тт. – М., 1973. – Т.2-3.
4. История международных отношений: Учебное пособие/Колл.авт., под ред. Г.В.Каменской и др.-М.,2007.
5. Краткая история Венгрии. С древнейших времен до наших дней. – М., 1991.
6. Международные отношения в странах Центральной и Юго-Восточной Европы (сентябрь 1939 – август 1940). – М., 1990
7. Политический кризис 1939 г. и страны Центральной и Юго-Восточной Европы. – М., 1989.
8. Поп И.И. Чехословацко-венгерские отношения. 1935-1939. – М., 1972.
9. Сахаров А.Н. Война и дипломатия. 1939-1945.-М.,1995.
- 10.Сиполс В.Я.Великая победа и дипломатия. 1941-1945.-М.,2000.

РОЗДІЛ II

КРАЇНИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ І ПІВДЕННО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ У МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ ПІСЛЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

ТЕМА І. ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНОЇ І ПІВДЕННО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ В ЕПОХУ «ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ»

До весни 1945 р. в Європі склалася нова геополітична ситуація. Червона Армія і війська союзників на Заході завершили розгром гітлерівської армії. 8 травня в м.Реймсі союзники підписали капітуляцію німецького командування. У ніч з 8 на 9 травня 1945 р. акт про беззастережну капітуляцію Німеччини був підписаний і в Берліні. Війна в Європі була завершена. Завдання з післявоєнного врегулювання стояли в центрі уваги учасників Потсдамської конференції голов трьох держав – СРСР (Сталін), Англія (Черчилль, а потім К.Еттли) і США (Г.Трумен). Зустріч відбулася 17 липня – 2 серпня 1945 р. Останнім етапом Другої світової війни стала війна з Японією. Потерпаючи від американців, японська армія остаточно капітулювала під ударами Червоної Армії, що почала наступ в Маньчжурії і на Далекому Сході 8 серпня 1945 р. і капітуляція відбулася 2 вересня 1945 р.

Проблеми врегулювання міжнародних відносин, що були поставленими ще в Потсдамі, стали головним напрямком зовнішньої політики провідних держав антигітлерівської коаліції. Як першочерговий захід з післявоєнного мирного врегулювання слід визначити підготовку і укладення мирних договорів з переможеними державами. Цей процес зайняв майже півтора року. 29 липня – 15 жовтня 1946 р. працювала Паризька мирна конференція, яка остаточно повинна була виробити тексти цих договорів. В її роботі взяли участь 21 держава (СРСР, США, Англія, Франція, Китай, Австралія, Білоруська РСР, Бельгія, Бразилія, Голландія, Греція, Індія, Канада, Норвегія, Нова Зеландія, Польща, Українська РСР, Чехословаччина, Ефіопія, Югославія і Південно-Африканський союз). На конференції обговорювалися такі питання, як необхідність викорінення фашизму в переможених країнах, територіальні, репараційні проблеми, контроль за судноплавством у басейні Дунаю та ін. Не всі з них вдалося вирішити таким чином, щоб були задоволені основні учасники. Зокрема, у радянської делегації виникли серйозні заперечення. Тому довелося допрацьовувати тексти мирних договорів на сесії Ради Міністрів закордонних справ (заснованої за рішенням Потсдамської конференції з числа міністрів СРСР, США, Англії, Франції і Китаю) в Нью-Йорку

4 листопада – 11 грудня 1946 р. Нарешті, 10 лютого 1947 р. мирні договори з Італією, Фінляндією, Болгарією, Угорщиною та Румунією були підписані.

Названі держави понесли певні територіальні втрати, що в тих умовах було дуже логічно і справедливо. Ряд статей мирних договорів встановлював обмеження збройних сил переможених країн і зобов'язував їх частково відшкодувати збиток, нанесений економіці країн-переможниць. Мирні договори були спрямовані на те, щоб засудити політику агресій, покарати військових злочинців, викорінити фашизм, відновити демократію в переможених країнах, в цілому зміцнити принципи мирного співіснування держав.

До 90-х років ХХ ст. Європа виявилася фактично поділеною на два табори: країни, де поступово зміцнювалися позиції СРСР і місцевих комуністів, і держави, що залишалися в орбіті Заходу. Радянський контроль поширився на Польщу, Болгарію, Чехословаччину, Румунію, Югославію, Албанію і більшу частину (східну) Німеччини.

Проте Європа і весь світ мали всі шанси стати більш демократичними і мирними. Ще в квітні 1945 р. відповідно до рішень Кримської конференції, в Сан-Франциско відкрилася конференція Організації Об'єднаних Націй. У її роботі взяли участь близько 300 делегатів з 46 країн, в тому числі СРСР, УРСР і БРСР (раніше Сталін загалом справедливо ставив питання про те, щоб наша країна була представлена 16-ма делегатами: власне СРСР і 15 союзних республік. Однак цьому противилися Англія і США). Конференція прийняла Статут ООН, в якому визначалися цілі і структура цієї самої представницької за всю історію людства міжнародної організації. ООН покликана була нести відповідальність за підтримання міжнародного миру та безпеки.

Найважливішим завоюванням всіх демократичних і миролюбних сил стало прийняття Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року Загальної Декларації прав людини. У цьому історичному документі проголошуються права особистості, громадянські та політичні права і свободи (рівність всіх перед законом, право кожного на свободу та особисту недоторканність, свободу совісті та ін.), а також соціально економічні права (на працю, соціальне забезпечення, відпочинок і т.д.).

Все це були надзвичайно позитивні моменти в розвитку міжнародних відносин. Однак уже в перші післявоєнні роки виявилася розбіжність підходів СРСР і західних країн з найбільш важливих проблем післявоєнного врегулювання. Так, дуже гостро стояло так зване «німецьке питання». У принципі, радянська дипломатія виступала за послідовне здійснення програми демілітаризації, демократизації та денацифікації Німеччини, як це і було вирішено в Криму та Потсдамі. Зрозуміло, що на цій основі Радянський Союз мав намір перетворити Німеччину в дружню державу. Побояючись, що за всім цим може послідувати і «радянізація» Німеччини, лідери США та Англії, а також Франції, яка користувалася

правами держави-переможця, пішли іншим шляхом. Вони фактично відмовилися від виконання узгодженого рішення німецької проблеми. Зрозуміло, що в західних зонах (зони окупації союзників) Німеччини зберігалася економічна основа монополістичного капіталу. Політики Заходу прагнули всіма засобами зберегти хоча б частину Німеччини в якості капіталістичної. СРСР неодноразово намагався змінити ситуацію навколо Німеччини (зрозуміло, що в свою користь) на сесії Ради Міністрів закордонних справ навесні 1947 р., на аналогічних заходах в кінці 1947 і середини 1949 р. Одночасно за радянським зразком будувалося суспільство в східній зоні Німеччини. Таким чином, союзники неухильно просувалися в напрямку розділу країни на дві частини, на дві держави.

На тлі відносин, що погіршувалися, в Європі вирішувалося питання про покарання головних військових злочинців і про визначення міри відповідальності за агресивні дії. Цю функцію союзники поклали на Міжнародний військовий трибунал, який провів з 20 листопада 1945 р. по 1 жовтня 1946 р. в Нюрнберзі судовий процес над лідерами поваленої Німеччини. На лаві підсудних опинилися 20 найближчих соратників Гітлера (Г.Герінг, А.Розенберг, І.Ріббентроп, Е.Кальтенбрунер та ін.) Позитивно те, що відносини між вчорашніми союзниками з антифашистської коаліції не відбилися на ході судового розгляду і вироку. В результаті 12 чоловік були засуджені до смертної кари. Вперше агресія була визнана найтяжчим міжнародним злочином.

Не встигнувши вийти з Другої світової, людство виявилось втягнутим в «холодну війну». Під «холодною війною» зазвичай розуміють стан міжнародних відносин, що характеризується гострим ідеологічним, політичним і військовим протистоянням, загрозливим перерости у відкриту збройну конфронтацію. Витоки її слід шукати в кардинально протилежному баченні післявоєнної Європи з Вашингтона, Лондона, Парижа та Москви. Ні та, ні інша сторони не готові були на практиці слідувати ідеї мирного співіснування держав з різним соціальним ладом. Відповідальність за «холодну війну» лежить як на Заході, так і на Сході. У той час як СРСР здійснював «радянізацію» Східної Європи, США, у тому числі за допомогою плану Маршалла, проводили декомунізацію Західної Європи.

Початку «холодної війни» сприяли і деякі фактори суб'єктивного порядку, зокрема смерть в квітні 1945 р. Ф.Рузвельта. Разом з новим президентом Г.Труменом до влади в США прийшли люди, які виражали інтереси вкрай антирадянські налаштованих правлячих кіл країни.

Поразка фашистських держав у Другій світовій війні не значила усунення мілітаризму. Зростання взаємної підозрілості і недовіри призвело до того, що союзники з антигітлерівської коаліції після війни стали ворогами. Положення ускладнилося в результаті створення ядерної зброї і гонки озброєнь, яка почалася.

Політичні лідери найбільших держав, насамперед США і СРСР, виявилися не в змозі усвідомити і осмислити нові імперативи часу, які принесли загрози людству з початком ядерної ери. У свою чергу, миролюбні, демократичні сили не змогли перешкодити залученню країн з різними соціальними системами в довгу, виснажливу конфронтацію.

«Холодна війна», початок якої було покладено промовою У.Черчілля 5 березня 1946 р. в американському місті Фултоні у присутності президента США Г.Трумена, призвела до того, що протягом десятиліть значна частина створюваного народами багатства витрачалася на військові цілі. Це знижувало рівень добробуту, підривало економіку, збільшувало загрозу існування цивілізації.

Складовими частинами політики західних держав і США після війни щодо СРСР та країн Східної Європи стали «доктрина Трумена» (березень 1947 р.), де заявлялося «про право США втручатися у внутрішні справи інших країн», а також «план Маршалла» (червень 1947 р.), програма економічної допомоги європейським країнам, ослабленим війною. США прагнули тим самим не тільки надати допомогу Західній Європі, але й країнам Центральної та Східної Європи, де йшов процес будівництва народно-демократичних держав з подальшою орієнтацією на побудову соціалізму.

Поки керівництво Албанії, Болгарії, Угорщини, Польщі, Румунії, Чехословаччини, Югославії розглядали можливість прийняття допомоги за «планом Маршалла», керівництво СРСР відкинуло цей проект, заявивши, що його прийняття призведе до суттєвого підриву самостійності держав і посилить економічні та політичні позиції США в Європі. Уряд СРСР послав телеграми в столиці східноєвропейських держав, в яких переконував уряди цих держав у тому, що «кредитні умови запропоновані США напевно будуть поганими». Уряд Чехословаччини намагався неспішно заперечувати Сталіну, він знаходив, що «план Маршалла» пропонував вигідне і надійне рішення.

Чехословаччина прийняла запрошення на Паризьку конференцію 12 липня 1947 р. За два дні до початку роботи конференції у столиці Франції чехословацькі міністри, на чолі зі своїм прем'єр-міністром К.Готвальдом, були запрошені в Москву. У бесіді з ними 9 липня Сталін в ультимативній формі заявив, що чехословацький уряд повинен скасувати свою участь у Паризькій конференції до чотирьох годин дня 11 липня з рішучою вказівкою на те, що для радянського уряду це питання союзу і дружби з Чехословаччиною; додавши при тому, що ніхто зі слов'янських та інших східноєвропейських держав це запрошення не прийняв.

У результаті цього Чехословаччина відкликала свого представника з майбутньої Паризької конференції і відмовилася від своєї участі в «плані Маршалла».

На заключному етапі Другої світової війни в Болгарії, Угорщині, Польщі, Румунії і Чехословаччині до влади прийшли уряди Національних фронтів, в яких вперше в історії брали участь комуністи, що відображало їх роль у боротьбі проти фашизму. В Албанії та Югославії вони і очолили нові уряди. В інших країнах були створені коаліційні уряди. Зусилля цих урядів були спрямовані на вирішення першочергових, загальнонаціональних завдань: ліквідацію наслідків панування окупаційних і місцевих фашистських держав, відродження зруйнованої війною і окупацією економіки, відновлення демократії. Поряд з колишніми органами влади стали діяти нові, народжені в ході визвольної боротьби національні комітети, ради.

Програми Національних фронтів не містили прямої вимоги ліквідації капіталістичної власності, але передбачали вилучення власності нацистів та їх спільників і покарання за національну зраду. В результаті ліквідації фашизму і відновлення національної незалежності у країнах Центральної та Східної Європи затвердився новий лад, який отримав тоді назву народної демократії.

Компартії, розглядаючи встановлення ладу народної демократії як етап на шляху до проголошеної ними кінцевої мети – побудови соціалізму, вважали за необхідне подовження і поглиблення початих перетворень. Цьому сприяла і значна підтримка СРСР, яка створювала сприятливі умови для того, щоб почати поступове усунення колишніх союзників комуністів бравших участь у Національному фронті з займаних ними позицій у політичному житті. Керівники компартій розглядали радянський лад як класичний зразок переходу до соціалізму, не допускаючи можливості іншого шляху, при якому враховувалася б національна специфіка.

Орієнтація на затвердження в країнах Центральної та Східної Європи сталінської моделі соціалізму означала, що у сфері економіки було взято курс на форсовану індустріалізацію та освіту колективних селянських господарств на селі. Зовнішньоекономічні зв'язки держав соціалістичного табору, крім Югославії, які в довоєнний час були орієнтовані на Захід, зі створенням в 1949 році Ради Економічної Взаємодопомоги (РЕВ) стали замикатися в основному на Радянський Союз. Радянське керівництво практично контролювала і політичну лінію керівництва країн Центральної та Східної Європи. Цей контроль ще більше посилювався з підписанням в травні 1955 р. всіма державами (крім Югославії) Варшавського договору про дружбу, співпрацю і взаємну допомогу.

Сліпе копіювання радянського досвіду, нехтування національними особливостями, антидемократизм політичної системи, поширення репресій, призвели до кризи сталінської моделі соціалізму (Польща, Угорщина, Чехословаччина) і змусили керівництво комуністичних партій країн Центральної та Східної Європи дещо пом'якшити політичний режим і внести корективи в економічну політику. Але позитивні результати цих перетворень знецінювалися тим, що зберігалася незмінною сталінська модель соціалізму,

панувала адміністративно-бюрократична система з її механізмом гальмування, отже, зберігався ґрунт для майбутніх криз. Нереальність переходу до будівництва комунізму, проголошеного на початку 60-х рр., і кризи кінця 60-х рр. поставили керівників компартій країн Центральної та Східної Європи перед необхідністю висунення нової концепції. У результаті була сформульована концепція розвинутого соціалізму. Передбачалося, що протягом відносно короткого часу (15-20 років) розвинуте соціалістичне суспільство слідом за СРСР буде побудовано в країнах Центральної та Східної Європи і почнеться їх перехід до комунізму.

Рекомендована література

1. Восточная Европа в документах российских архивов. 1944-1953. – Т.1. 1944-1948. – М., 1997.
2. «Восточноевропейский социализм». Становление режима, попытки его модификации, причины краха. – М., 1992.
3. Из истории народно-демократических и социалистических революция в странах Центральной и Юго-Восточной Европы. – М., 1977.
4. История международных отношений: Учебное пособие/Колл.авт., под ред. Г.В.Каменской и др.-М.,2007.
5. Конституция социалистических государств. – Т.1-2. – М., 1987.
6. Міжнародні відносини та зовнішня політика. 1945-70-ті роки. – Київ, 1999.
7. Міжнародні відносини та світова політика: Підручник/За ред. Манжоли В.А.- К.,2010.
8. Политические партии и движения Восточной Европы. Проблемы адаптации к современным условиям. – М., 1994.
9. Тегеран. Ялта. Потсдам: Сб. документов. – М., 1971.

ТЕМА II. ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА БОЛГАРІЇ (1944-1989 рр.)

Повстання 9 вересня 1944 р. притягнуло до влади блок лівих сил, оформлений у Вітчизняний фронт. Проте докорінна зміна характеру державної влади не була одноразовим актом, цей процес розвивався поступово і мирним шляхом. 17 вересня було опубліковано програму уряду Вітчизняного фронту, яка містила загальнодемократичні вимоги. У сфері зовнішньої політики програма орієнтувала маси на встановлення дружніх відносин з СРСР та країнами антигітлерівської коаліції, а також сусідніми балканськими державами. Виходячи з цього, одним із першочергових завдань, які постали перед урядом Вітчизняного фронту, було включення Болгарії у війну з німецьким фашизмом. Тільки зробивши свій внесок у розгром нацистської Німеччини Болгарія, що була до тих пір її союзником, могла забезпечити собі гідне місце в післявоєнному світі. Участь у боротьбі

з фашизмом на заключному етапі Другої світової війни дозволила Болгарії зміцнити свої міжнародні позиції, а згодом домогтися справедливого і гідного мирного договору з країнами антигітлерівської коаліції.

Питання підписання мирного договору з країнами антигітлерівської коаліції було головним у зовнішній політиці Болгарії до 1947 р. Разом з цим пріоритетним для неї був інтенсивний розвиток зв'язків з СРСР, що виступав в ролі патрона Болгарії, а також Югославією.

Восени 1944 р. між Болгарією та Югославією почала обговорюватися проблема створення югославо-болгарської (південнослов'янської) федерації. На міжурядових переговорах, які відбулися 30 липня – 1 серпня 1947 р. був підписаний ряд угод і фактично парафований текст безстрокового договору про дружбу, співпрацю і взаємну допомогу. Керівництво двох країн обговорило питання створення необхідних умов для об'єднання в межах південнослов'янської федерації Пірінського краю з Вардарською Македонією та приєднання Поморав'я до Болгарії, а також надання спільної допомоги грецьким комуністам у громадянській війні.

Й.Сталін засудив дії Г.Димитрова та Й.Броз Тіто, які визнали свою помилку і погодилися, що необхідно почекати до надання дії мирного договору Об'єднаних Націй з Болгарією.

Тим часом в Пірінському краї розгорнулася активна діяльність з пропаганди македонської мови, історії, культури. У ній брали участь прибулі з ФНРЮ вчителі.

У січні 1948 р. Г.Димитров виступив перед іноземними журналістами із заявою про перспективи створення федерації і встановлення митної унії, якими були б об'єднані всі східноєвропейські країни «народної демократії» і навіть Греція в разі перемоги там керованих комуністичною партією партизанських сил. Кремль визнав за необхідне дезавувати заяву Г.Димитрова в спеціальному редакційному коментарі «Правди». Даний випадок поряд з іншими діями керівників Болгарії та Югославії було обговорено на тристоронній зустрічі в Москві 10 лютого. Її підсумком стало підписання радянсько-болгарського та радянсько-югославського протоколів про взаємні консультації із зовнішньополітичних питань.

Під час наради 10 лютого 1948 р. Й.Сталін рекомендував Югославії та Болгарії невідкладно об'єднатися у федерацію. Однак на засіданні політбюро ЦК КПЮ 19 лютого Й.Броз Тіто відхилив цю ідею. Розрив відносин СРСР і блокованих з ним країн, включаючи Болгарію, з Югославією, який наступив в середині 1948 р., остаточно зняв з порядку денного питання про створення південнослов'янської федерації.

Незважаючи на невдачу в укладенні договору про створення федерації, Болгарія все більш впевнено виступала на міжнародній арені. 18 березня 1948 р. було підписано Договір про дружбу, співпрацю і взаємну допомогу між СРСР та Народною Республікою Болгарія. Це був перший після війни договір Болгарії, укладений нею з великою державою на дійсно рівноправних

засадах, на принципах поваги державної незалежності і національного суверенітету. Він містив лише шість статей, але вони стосувалися найважливіших питань: політичних, геополітичних і культурних взаємин і спільних оборонних заходів. Г.Димитров, який очолював делегацію НРБ, повноважну укласти договір, заявив при його підписанні: «Цей договір відповідає повністю життєвим інтересам нашого народу і відбиває його найпотаємніші сподівання. Проведення в життя постанов договору вдихне ще більшу впевненість нашому народу в справедливість його справи і подвоїть його творчі зусилля в справі будівництва Народної Республіки Болгарія як здорового елемента демократії і миру на Балканах та її всебічного розвитку на шляху соціалізму». По всій Болгарії пройшли багатолюдні мітинги і збори на підтримку договору.

Подібні договори Болгарія уклала з Югославією, Албанією, Румунією, Чехословаччиною, Польщею, Угорщиною. Вони мали, на противагу курсу великих держав на формування агресивних військових блоків, суто миролюбний характер. Спираючись на них, НРБ розширювала свою співпрацю з європейськими країнами. За підтримки СРСР вона зробила енергійні дії для вступу в ООН.

До цього часу Болгарська комуністична партія (БКП) остаточно утвердилася в країні як керівна і спрямовуюча сила суспільства. V з'їзд БКП в грудні 1948 р. сформував принципи зовнішньої політики Болгарії – пліч-о-пліч з СРСР та іншими країнами соціалізму, на боці тих, хто бореться за мир, демократію, національну незалежність і соціальний прогрес.

Розвиток політичного процесу в перші роки після перемоги повстання 9 вересня 1944 р. просувався в складних міжнародних умовах. Участь Болгарії на завершальному етапі світової війни на боці антигітлерівської коаліції, вклад її армії у розгром німецького фашизму, тверда орієнтація на прогресивні демократичні сили в процесі післявоєнного мирного устрою створювали сприятливі умови для підписання мирного договору з державами антигітлерівської коаліції. Відновлення в 1944-1945 рр. дипломатичних відношень з СРСР, Францією, Італією, Югославією, Польщею зміцнило міжнародні позиції народно-демократичного уряду. Незважаючи на протидію з боку США і Великобританії, за активної дипломатичної підтримки СРСР був визнаний внесок Болгарії в боротьбу проти фашистської Німеччини. За мирним договором кордони Болгарської держави були визначені відповідно до їх розмірів на 1 січня 1941 р. Таким чином, відкидалися територіальні претензії Греції та підтверджувалося повернення Болгарії добруджанських земель.

Зовнішня політика народно-демократичної Болгарії в період переходу від капіталізму до соціалізму характеризувалася встановленням дружніх відносин з державами соціалістичної співдружності, яка починала формуватися, сприянням зміцненню миру і безпеки на Балканах і в Європі.

Велику політичну і дипломатичну допомогу надав молодій народно-демократичній державі Радянський Союз. Стабілізуючу роль у міжнародних відносинах Болгарії зіграв підписаний нею з СРСР Договір про дружбу, співпрацю і взаємну допомогу, а також аналогічні договори з іншими народно-демократичними державами.

Укладення мирної угоди, що забезпечувала територіальну цілісність Болгарії, зміцнення її міжнародного та економічного становища, особливо після створення в 1949 році Ради Економічної взаємодопомоги і підписання в 1955 р. Варшавського Договору, відкрили сприятливі перспективи для соціалістичного будівництва в країні, сприяли зміцненню мирного характеру її розвитку.

У роки «холодної війни» великі держави на чолі з США неодноразово перешкоджали вступу Болгарії в ООН. Створення в 1949 р. агресивного військово-політичного блоку НАТО і вступ до нього в 1952 р. Греції та Туреччини, балканських сусідів НРБ, посилили напруженість на Балканах. Дипломатичні відносини Болгарії з США в 1950-1959 рр. були перервані. У тих умовах участь НРБ у розширенні економічного співробітництва соціалістичних країн і військово-політичній співпраці в рамках організації Варшавського Договору сприяли зміцненню міжнародних позицій держави як повноправного члена міжнародного співтовариства соціалістичних країн, які розвивалися.

Політика мирного співіснування держав з різним суспільно-політичним ладом, якої послідовно дотримувалася НРБ, супроводжувалася ініціативами щодо встановлення добросусідських відносин з усіма балканськими державами.

У 50-і роки НРБ зробила ряд зусиль з поліпшення відносин з Югославією, перерваних в кінці 40-х років, а також з Туреччиною і Грецією, дипломатичні відносини з якими були відновлені в середині 50-х років. У грудні 1955 р. за підтримки СРСР і інших соціалістичних держав НРБ була прийнята в ООН.

Болгарія брала участь в ООН, докладаючи зусилля зі збереження миру на Землі, визнала десятки нових держав Азії, Африки та Латинської Америки. Відновлення міжбалканських відносин було підкріплено активним внеском Болгарії в розширення як політичних, так і економічних відносин на Балканах, а також активізацією її культурних зв'язків з сусідніми країнами.

Предметом особливої турботи БКП та болгарського уряду було зміцнення двосторонніх відносин з СРСР та іншими країнами соціалістичної співдружності. Наповнення конкретним змістом підписаних з ними договорів про дружбу, співробітництво і взаємодопомогу, участь НРБ у всіх багатосторонніх нарадах та інших колективних заходах представників соціалістичних країн і братніх партій служили вірною гарантією затвердження політики миру і безпеки в Європі і в усьому світі.

Успіхи соціалістичної Болгарії в побудові соціалістичного суспільства сприяли зростанню її міжнародного авторитету, розширенню зовнішньоекономічних і зовнішньополітичних зв'язків. У 1958 р. НРБ підтримувала дипломатичні відносини з 34 державами, торговельні зв'язки з 62 і культурні – з 56 країнами; до початку ж 80-х років вона встановила дипломатичні відносини з 117 державами, здійснювала торговельно-економічне співробітництво з 116 країнами, розвивала культурні та наукові зв'язки з 132 державами, брала участь у діяльності майже 350 міжнародних організацій.

Відносини з СРСР мали для Болгарії виняткове значення. Радянський Союз поставляв сировину, паливо, необхідні технології, зокрема для військової промисловості, що забезпечувала країні в 70-х – початку 80-х рр. третину валютних надходжень. Після того як в липні 1973 р. пленум ЦК БКП затвердив «Основні напрями всебічного співробітництва і зближення з СРСР в період будівництва розвинутого соціалістичного суспільства в НРБ», Т.Живков заявив, що Болгарія і Радянський Союз будуть функціонувати подібно до «єдиного організму, що має одні легкі і одну кровоносну систему». Однак при цьому у вказаний період дії партійного і державного керівництва Болгарії у внутрішній і зовнішній, особливо регіональній, політиці відрізнялися достатньою самостійністю і незалежністю.

Відносини з Грецією Болгарія нормалізувала в 1964 р. У жовтні 1969 р. було підписано болгаро-турецьку угоду, на підставі якої за 10-річчя, з 1969 по 1979 р., з Болгарії до Туреччини на постійне місце проживання переїхало близько 50 тис. етнічних турок.

Тривалий час залишалися напруженими відносини між Болгарією та Югославією. Основною причиною тому був так зване «македонське питання». На проведеному в березні 1963 р. пленумі ЦК БКП фактично визнав НР Македонія, підкресливши, що населення Пірінської Македонії являє собою невід'ємну частину болгарської нації і спроби Югославської сторони розглядати його як македонську національну меншину є грубим втручанням у внутрішні справи НРБ.

Кроком до нормалізації двосторонніх відносин стала досягнута в 1965 р. між БКП і СКЮ домовленість відмовитися від політичних суперечок з македонського питання, перетворивши його в предмет виключно наукових дискусій. У 1966 і 1967 рр. відбулися зустрічі і переговори на вищому партійно-державному рівні. На них було підтверджено прагнення до затвердження в двосторонніх відносинах принципів невтручання у внутрішні справи, взаємної вигоди та поваги державного суверенітету.

Разом з тим в 1968 р. Інститут історії БАН підготував історико-політичну довідку «Македонське питання», в якій констатувалося, що 2/3 населення СР Македонії є болгарським «за своїм походженням». До Югославської сторони були пред'явлені наступні вимоги: «припинити

фальсифікувати історичну істину, відмовитися від будь-яких претензій на Пірінський край і надати право тієї частині населення СР Македонії, яка володіє болгарською свідомістю, вільно визначати і висловлювати свою національну приналежність». У 1978 р. МЗС НРБ виступив зі спеціальною декларацією, яка роз'яснює позицію Болгарії з ряду спірних питань. За основу декларації були взяті положення довідки Інституту історії БАН.

Після смерті Й.Броз Тіто в 1980 р. намітилася тенденція до активізації болгаро-югославських відносин. На початку 80-х рр. помітно збільшився обсяг торгівлі між двома країнами, в прикордонних містах пройшли мітинги дружби і т.д.

З середини 60-х рр. Болгарія почала розвивати зв'язки з країнами Західної Європи. У 70-і рр. нею були укладені угоди про економічне і науково-технічне співробітництво з Францією, Італією, Великобританією, ФРН, Фінляндією, Голландією і Бельгійсько-Люксембурзьким союзом.

Важливим напрямком зовнішньої політики Болгарії було зміцнення її відносин з країнами, що розвиваються. Лівія стала третім за значимістю торговим партнером Болгарії після Радянського Союзу і НДР.

З метою зміцнення авторитету Болгарія в 70-і рр. неодноразово виступала ініціатором проведення різних міжнародних форумів, зокрема дитячої асамблеї «Прапор миру», зустрічі письменників «Письменник і світ» і т.п. У 1981 р. Болгарія запропонувала провести зустріч керівників балканських країн на найвищому рівні в Софії, щоб обговорити практичні питання перетворення Балкан в зону, вільну від ядерної зброї.

У 80-х рр. Болгарія почала відчувати зовнішньополітичні труднощі. Вона була звинувачена в причетності до організації терористичних актів, в контрабанді наркотиків і зброї. У 1982 р. США припинили співпрацю з Болгарією з питання про контроль над виробництвом і розповсюдженням наркотиків. У середині 80-х рр. ускладнилися її відносини з Туреччиною у зв'язку з «відродженням» процесом на тлі зміненої політики Радянського Союзу. Охолодження болгаро-радянських відносин стало одним з основних зовнішніх факторів, що визначили падіння Т.Живкова, а з ним і завершення цілої епохи в історії післявоєнної Болгарії.

Рекомендована література

1. Бирюзов С.С. Советский солдат на Балканах. – М., 1963.
2. Валиев Л.Б. Исследования по новой и новейшей истории Болгарии. – М., 1986.
3. Волокитина Т.В. Программа революции: У истоков народной демократии в Болгарии. 1944-1946 гг. – М., 1990.
4. Восточная Европа на историческом переломе. Очерки революционных преобразований 1989-1990 гг. – М., 1991.

5. История международных отношений: Учебное пособие/Колл.авт., под ред. Г.В.Каменской и др.-М., 2007.
6. История южных и западных славян.-В 2-х тт.-М., 1998.
7. Краткая история Болгарии. С древнейших времен до наших дней. – М., 1987.
8. Міжнародні відносини та зовнішня політика. 1945-70-ті роки. – Київ, 1999.
9. Советско-болгарские отношения. 1948-1970. Документы и материалы. – М., 1974.
10. Хрестоматия по истории южных и западных славян. – В 3-х тт. – Минск, 1991. – Т.3.
11. Чорній В. Історія Болгарії.-Львів, 2007.

ТЕМА III. ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ЮГОСЛАВІЇ (1945-1990 рр.)

До кінця 1944 р. фашистські окупанти були вигнані з Сербії, Македонії та Чорногорії. Однак вся країна була звільнена частинами Народно-визвольної армії Югославії тільки 15 травня 1945 р., через тиждень після офіційної капітуляції Німеччини.

2 листопада 1944 р. у визволеному Белграді між національним комітетом визволення Югославії і емігрантським урядом було досягнуто згоду про утворення об'єднаного уряду. До Установчої скупщини король Петро II був змушений передати свої прерогативи регентській раді. Кримська конференція керівників трьох союзних держав рекомендувала негайно ввести цю угоду в дію, а також розширити Антифашистське віче народного визволення Югославії за рахунок депутатів югославського парламенту, які не запламували себе співпрацею з фашистами.

7 березня 1945 р. Тіто і Шубашич сформували об'єднаний коаліційний уряд. Політичні противники Й.Б.Тіто отримали лише 3 місця в уряді з майже 30. Мета комуністичного лідера була досягнута. Пішовши на незначний тактичний компроміс, він незабаром отримав загальне міжнародне визнання нової Югославії. До влади надовго прийшла комуністична партія, яка не мала на це жодних шансів у мирний час. Країна за радянським зразком встала на шлях соціальної утопії, яка вводила її в сторону від розвитку світової цивілізації.

11 листопада 1945 р. в Югославії відбулися вибори в Установчу скупщину і плебісцит з приводу державного устрою. Вибори проходили під повним контролем КПЮ. За об'єднаних кандидатів Народного фронту, яким керувала комуністична партія, було віддано 90% голосів. Переважна більшість виборців проголосувала також за республіканську форму правління.

Установча скупщина 29 листопада 1945 р. проголосила Югославію Народною Республікою, а на початку наступного року прийняла першу конституцію ФНРЮ. Югославія проголошувалася об'єднанням

рівноправних народів, які на основі права на самовизначення висловили бажання жити в єдиній федеративній державі. До складу федерації увійшли шість Республік: Сербія з автономним краєм Воєводіна і автономною областю Косово і Метохія (пізніше перейменована в автономний край Косово), Хорватія, Словенія, Боснія і Герцеговина, Македонія, Чорногорія. Федерація була утворена за радянським зразком. Етнічний принцип при проведенні внутрішніх кордонів між республіками не був витриманий. Метою Тіто, хорвата за національністю, було не допустити в країні сербської гегемонії, що мало місце в королівській Югославії.

У зовнішній політиці Федеративна Югославія орієнтувалася на дружбу і всебічне співробітництво з СРСР, не ігноруючи зв'язків із західними країнами. Радянське політичне керівництво на чолі з Й.Сталіним не схвалювало таких зв'язків. Воно було також невдоволено деякими самостійними діями югославського керівництва, перш за все, це було пов'язано зі спробами Тіто грати на Балканах провідну роль; без попередніх консультацій з Москвою домовитися з Болгарією про більш тісні взаємодії, ввести війська в Албанію, втручатися на боці партизан у громадянську війну в Греції. Фактично Й.Б.Тіто замишляв створення федерації балканських держав під патронатом Югославії.

10 лютого 1948 р. в Москві відбулася радянсько-болгаро-югославська нарада, на якій Сталін і Молотов у різкій неприйнятній для незалежних держав формі висловили югославському керівництву невдоволення за проведену ними нібито особливу зовнішньополітичну лінію. Тіто у відповідь поставив питання про те, що відносини між Югославією та СРСР зайшли у глухий кут і що в справі економічного і військового будівництва необхідно орієнтуватися на власні сили.

Негативно реагуючи на це, Москва відкликала в середині березня 1948 р. всіх радянських військових радників і цивільних фахівців. Відбувся обмін листами, в яких Сталін і Молотов, у відповідь на спроби югославських керівників виправдатися, у все більш грубій формі звинувачували їх в антирадянщині і наклепницькій пропаганді, в лівацтві і одночасно в опортунізмі і потуранні «буржуазним елементам».

У 1949 р. в країнах-сателітах СРСР пройшли фальсифіковані судові процеси проти відомих партійних і державних діячів, на яких доводилося, зокрема, що Тіто і інші югославські лідери нібито є шпигунами і агентами імперіалістичних розвідок. Це дало привід СРСР розірвати радянсько-югославські відносини і вислати югославського посла з Москви. На угорсько-югославській і румунсько-Югославській межах почали концентруватися війська.

Спровокований керівництвом СРСР конфлікт з Югославією був, по суті, конфліктом між двома прагнучими до своєї гегемонії тоталітарними режимами, персоніфікованими культами Сталіна і Тіто. Опинившись на самоті, у відриві від інших східноєвропейських країн і СРСР, югославське

керівництво було поставлено перед важким вибором шляху подальшого розвитку.

Успішна зовнішньополітична діяльність Югославії та її високий авторитет як країни, яка зробила великий внесок у розгром фашизму, сприяли на початку 50-х рр. нормалізації відносин з провідними державами Заходу. У 1954 р. були врегульовані відносини з Італією, в результаті чого було мирно вирішено питання про м.Трієст і прилеглих до нього територій. У 60-70-і роки СФРЮ вдалося укласти договори з розвиненими країнами Європи та Америки про поліпшення соціально-політичного статусу югослов'ян, що знайшли собі роботу в цих державах.

Істотне значення для нормалізації радянсько-югославських відносин мали переговори на вищому рівні в 1955 р., які завершилися підписанням Белградської декларації, а також Московська заява керівників СРСР та Югославії 1956 р. Торгово-економічне співробітництво будувалося на довгостроковій основі. У 70-80-х рр. СРСР займав перше місце в експорті СФРЮ і друге місце в її зовнішньоторговельному обороті. З 1964 р. СФРЮ була членом-спостерігачем РЕВ. Проте радянсько-югославські відносини середини 50-х-80-х років не можна однозначно назвати позитивними. Югославія засудила акції СРСР в Угорщині в 1956 р., Чехословаччині в 1968 р., Афганістані в 1979 р.

Послідовна у своїй зовнішній політиці Югославія була на боці арабських країн в роки арабо-ізраїльських конфліктів, засуджувала політику США у В'єтнамі, Лівані і відносно Куби. З усіма прикордонними країнами СФРЮ мала добросусідські відносини. Виняток склала Албанія, яка підтримувала сепаратистські настрої албанців в автономному краї Косово. Засоби масової інформації цієї країни відкрито закликали до повалення існуючого в Югославії державно-політичного ладу. Албанська пропаганда значною мірою сприяла хвилюванням в Косово в 1968, 1980 і 1981 рр.

Нові можливості для дипломатичної активності Югославії створили розпад колоніальної системи і поява нових держав, які почалися ще в 40-і роки і шукали своє місце в розділеному на протистоячі військово-політичні блоки світі. СФРЮ, що прагнула підтримувати з ними добрі стосунки, використовувала цю можливість для того, щоб очолити народжуваний «третій світ».

З середини 50-х років в югославських зовнішньополітичних документах все частіше зустрічається термін «неприєднання». У липні 1956 р. відбулися переговори між Й.Броз Тіто і главами країн, що розвиваються – Індії та Єгипту, результатом яких стало підписання Й.Тіто, Д.Неру і Г.Насером так званої Бріонської декларації. У ній говорилося про неприєднання цих трьох країн до військових блоків протиборчих держав: НАТО і Варшавським договором, до інших військово-політичних союзів. У вересні 1961 р. Белград став місцем проведення першої конференції глав держав і урядів неприєднаних країн Азії, Африки, Латинської Америки та Югославії.

В умовах «холодної війни» неприєднання до військово-політичних блоків знайшло позитивний відгук серед країн, що розвиваються. Ця свого роду політика «рівновіддаленості» дозволяла багатьом державам, включаючи Югославію, витягувати дипломатичні та матеріальні вигоди з свого становища, підтримуючи, наприклад, ту чи іншу зовнішньополітичну акцію Москви або Вашингтона. Політика неприєднання знайшла підтвердження в ряді конституційних документів і партійних з'їздів як основа зовнішньополітичного курсу держави.

Югославія 60-70-х років була лідером неприєднаних країн. У західній пресі про неї писали як про країну великої дипломатії, зовнішньополітична вага якої у багато разів перевершувала її економічний та військово-технічний потенціал. У 1989 р. в Белграді пройшла дев'ята і, як виявилось, остання конференція глав держав і урядів країн «третього світу» за участю СФРЮ. Наприкінці 80-х років Югославія підтримувала дипломатичні і торговельні відносини більш ніж зі 100 країнами світу.

Рекомендована література

1. Бирюзов С.С. Советский солдат на Балканах. – М., 1963.
2. Гибианский Л.Я. Советский Союз и новая Югославия. 1941-1947. – М., 1987.
3. Гиренко Ю.С. Сталин-Тито. – М., 1991.
4. История международных отношений: Учебное пособие/Колл.авт., под ред. Г.В. Каменской и др. – М., 2007.
5. Кузнецевский В.Д. Эволюция югославянской концепции социализма. – М., 1990.
6. Милованов В.С. Советско-югославские экономические отношения. – М., 1978.
7. Системная история международных отношений. В 2-х тт. – Т.2. – Под ред. А.Д. Богатурова. – М., 2009.
8. Социалистическая Федеративная Республика Югославия. – М., 1985.
9. Центрально-Восточная Европа во второй половине XX века. – в 3-х тт. – М., 2000-2002. – Т.1-2.
10. Югославия в огне: документы, факты, комментарии (1990-1992). – Т.1. – М., 1992.

ТЕМА IV. ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ПОЛЬЩІ В 1945-1989 рр.

До моменту звільнення Польщі від фашистських окупантів ініціатива у вищих структурах влади зосередилася в руках лівих сил.

У червні 1945 р. було створено Тимчасовий уряд національної єдності. Його прем'єром був лівий соціаліст Е.Осубка-Моравський, який очолював до

цього Польський комітет національного відродження(ПКНВ) і Тимчасовий уряд, заступниками В.Гомулка (ППР) і С.Миколайчик, колишній глава лондонського уряду, який вийшов в кінці 1944 р. з його складу і погодився повернутися до Польщі. Його прихильники отримали кілька міністерських постів. За рахунок колишніх політиків лондонського табору був розширений склад Крайової Ради Народової (КРН). Після цього пішла смуга визнання уряду країнами антигітлерівської коаліції.

С.Миколайчиком була створена власна партія – Польське Стронніцтво Людове (ПСЛ), яка швидко перетворилася на одну з найбільших політичних організацій. Вона стала привабливим центром для усіх сил, не згодних з політикою ППР та її союзників.

ППР вважала, що об'єднані ліві партії (ППР, соціалістична, селянська і демократична) в змозі побудувати нове суспільство, яке відрізнялося б за своїм соціально-економічним устроєм і від СРСР, і від буржуазних держав. Його економічною основою була б багатоукладна економіка: у політичній сфері основою ладу був би блок близьких за цілями партій при провідній ролі ППР. Організоване таким чином суспільство поступово просувалося б у напрямку соціалістичних перетворень. Темпи просування залежали б від дозрівання об'єктивних передумов. У зовнішній політиці нова Польща повинна була орієнтуватися на СРСР. Правду кажучи, ця концепція, найбільш послідовним прихильником якої був В.Гомулка, Генеральний секретар ППР, поділялася далеко не всіма керівними і рядовими членами партії.

С.Миколайчик і блоковані навколо нього сили були прихильниками ліберально-демократичного суспільного устрою. У зовнішній політиці вони орієнтувалися на західні держави. ППР і її союзники розділяли концепцію народно-демократичної держави, в якій політична влада належала б робітничому класу і непролетарським верствам трудящих (селянству, дрібній міській буржуазії), при забезпеченні провідної ролі пролетаріату. В якості головного союзника бачили СРСР, кордон з яким визначався б за етнічним принципом.

Ліві сили за рівнем свого впливу в суспільстві поступалися лондонському табору, але на їх користь діяв потужний зовнішній фактор – звільнення Польщі Червоною Армією.

Тісна військово-політична взаємодія та ідеологічна близькість нової влади Польщі з СРСР уже на завершальному етапі війни визначили її місце в системі міжнародних відносин. Цьому сприяли і аналіз політичними лідерами того часу сумного досвіду міжнародних відносин у міжвоєнний період, і велике в слов'янських країнах побоювання можливості повторення німецької агресії. Прорадянська орієнтація Польщі у питаннях зовнішньої політики диктувалася також тим, що саме завдяки активній позиції СРСР на Потсдамській конференції великих держав до неї відійшли великі території на Заході і Півночі, які до 1939 р. належали Німеччині: вільне місто Гданськ, частина Східної Пруссії, Нижня Сілезія,

Опольська Сілезія, Любушська земля, Західне Помор'я, тобто всі території на схід від річок Одра і Ниса-Лужицька, включаючи Щецин і Свіноуйсцю. Остаточне рішення з цього питання повинна була прийняти мирна конференція, яка так і не відбулася. У 1953 р. ця межа була закріплена договором з НДР, а в 1970 р. – з ФРН.

Серйозні суперечки виникли при визначенні кордону з Чехословаччиною в Тешинській Сілезії. Зрештою сторони прийшли до рішення про відновлення тут статус-кво, що існував до жовтня 1938 р. Остаточне закріплення кордону відбулося в 1958 р.

Визнання західними союзниками СРСР з антигітлерівської коаліції Тимчасового уряду національної єдності в 1945 р. і відмова від підтримки уряду в еміграції сприяли швидкому поверненню Польщі в міжнародну політику. Польща отримала право підписати Статут ООН в якості одного з її засновників, зайняти місце в старих і новостворених міжнародних організаціях. Відмінною особливістю її зовнішньої політики до кінця 80-х рр. була послідовна орієнтація на Радянський Союз. Цьому в чималому ступені сприяли багато обставин: тісна військово-політична взаємодія та ідеологічна спорідненість нової влади у Польщі з СРСР, прихований поділ сфер впливу в Європі між великими державами, за яким Польща опинилася в зоні переважного впливу Москви. Прорадянська орієнтація Польщі у питаннях зовнішньої політики диктувалася також тим, що саме завдяки активній позиції СРСР в 1945-1946 рр. з'явилися очевидні симптоми розколу антигітлерівської коаліції на протистоячі військово-політичні блоки. Надії радянського керівництва на прихід комуністів до влади в Західній Європі не виправдалися. Вони були виведені з французького та італійського урядів. Західні політики ставили під сумнів остаточний характер територіальних змін у Центральній Європі, особливо польсько-німецького кордону.

У міжнародному комуністичному русі з'явилася тенденція до відмови від пошуку т.зв. національних шляхів просування до соціалізму і взяття на озброєння радянського досвіду. У вересні 1947 р. у Польщі відбулася нарада представників комуністичних партій Болгарії, Угорщини, Італії, Польщі, Румунії, СРСР, Франції, Чехословаччини та Югославії, на якій було створено інформаційне бюро (Комінформ). Дуже скоро воно з органу для обміну досвідом перетворилося, по суті, в центр керівництва діяльністю комуністичних партій країн Європи, пов'язаних з Радянським Союзом військово-політичними угодами.

Конфлікт між ВКП (б) і Компартією Югославії в 1948 р. і згорання відносин між СРСР і ФНРЮ був свідченням прагнення радянського керівництва будувати відносини з країнами народної демократії на нерівноправній основі. У компартіях пожевжалися догматичні, ортодоксальні сили, які не розділяли концепції національних шляхів до соціалізму. За підтримки СРСР вони перейшли в наступ.

У 1947 р. з посади Генерального секретаря ЦК ППР був зміщений звинувачений в правонаціоналістичному ухилі В.Гомулка. Цей пост зайняв Б.Беруть. Він же очолив ЦК Польської об'єднаної робітничої партії (ПОРП), що утворилася в грудні 1948 р. в результаті поглинання ППР Польської соціалістичної партії. Прийняті ПОРП документи свідчили про її відхід від концепції народної демократії. Серйозні зміни відбулися в політичній організації суспільства.

Польща активно брала участь в становленні табору народної демократії, який пізніше став називатися соціалістичною співдружністю. Вона була серед засновників Ради Економічної Взаємодопомоги (РЕВ) в 1949 р., економічного угруповання держав Центральної та Південно-Східної Європи на чолі з СРСР. У 1955 р. у її столиці було підписано Варшавський договір, що підводив міжнародно-правову основу під радянським військово-політичним блоком в Європі, який склався на той час і який протистоїть НАТО та ремілітаризованій ФРН.

Польське керівництво було автором низки пропозицій, спрямованих на пом'якшення міжнародної напруженості в Європі. У 1957 р. Польщею був висунутий план створення без'ядерної зони в Європі, який увійшов в історію дипломатії під назвою «плану Рапацького». Варшава була одним з ініціаторів проведення Загальноєвропейської наради з безпеки і співробітництва в Європі в Гельсінкі в 1975 р., активним учасником Гельсінського процесу. Польські війська включалися до складу миротворчих сил на Близькому Сході.

У середині 50-х років Польща насилу пододала ряд серйозних політичних криз, які відбулися на її зовнішній політиці. Вона ще більше стала залежати від позиції Москви, незважаючи на початок врегулювання деяких складних питань радянсько-польських відносин. Отримали можливість повернутися до Польщі понад 100 тис. поляків, були врегульовані питання польської заборгованості Радянському Союзу і поставок польського вугілля в СРСР, визначено правовий статус Північної групи військ у Польщі.

До кінця 60-х років у польському суспільстві знову назріла криза. Вона була викликана активізацією молоді та робітників проти ідеологічного диктату партійного керівництва в галузі культури і засудженням агресії СРСР та інших держав-членів Варшавського договору в Чехословаччині.

Реакцією на це з'явилися кадрові зміни в партійному і державному керівництві. Був звільнений від своїх обов'язків Перший секретар ЦК ПОРП В.Гомулка, на цей ключовий пост був обраний Едвард Герек. Подали у відставку прем'єр Ю.Ціранкевіч, який очолював уряд з 1947 р., і голова Держради М.Спихальський. Новим прем'єром сейм призначив П.Ярошевича, головою Держради став Х.Яблонській.

Нове політичне керівництво Польщі за згодою Москви робить спроби заспокоїти частину польського суспільства наданням їй можливості вільного виїзду в країни Заходу. Використовуючи нові міжнародні умови, пов'язані з підготовкою Загальноєвропейської наради з безпеки і співробітництва, а також позитивну економічну кон'юнктуру на Заході, польське керівництво стало проводити політику активного використання західних кредитів і технологій для модернізації народного господарства. У 1971-1972 рр. були задіяні також внутрішні резерви: зростання сільськогосподарського виробництва у зв'язку зі сприятливими кліматичними умовами та скасуванням обов'язкових поставок. Була суттєво підвищена заробітна плата трудящих. Все це забезпечило високе для Польщі зростання реальних доходів при незначному зростанні продуктивності праці. Швидкими темпами йшла модернізація польської промисловості, збільшувалася кількість закупуваних на Заході ліцензій. Окрилене успіхами, керівництво ПОРП заявило, що Польща вступила в етап будівництва «розвиненого соціалістичного суспільства». Проте вже в середині 70-х рр. знову дали про себе знати економічні труднощі. Наприкінці 1974 р. польська заборгованість на Заході перевищила 100% вартості її експорту в капіталістичні країни. Для покриття боргів стали широко використовуватися короткострокові кредити, що тільки відсувало загрозу банкрутства, але не усувало її. Державний борг Польщі безперервно зростав і склав до кінця 70-х рр. близько 30 млрд. доларів.

Деякий «прозахідний» зовнішній курс нового польського керівництва призвів до появи серйозної політичної опозиції, яка звернула особливу увагу на робоче середовище.

Робочим читали лекції про «білі плями» в історії Польщі та польсько-радянських відносин, роз'яснювали причини їх поганого матеріального становища, знайомили з ратифікованими Польщею міжнародними конвенціями, що стосуються прав трудящих. Була налагоджена широка «самвидавська» діяльність, для ведення пропаганди широко використовувалися західний польськомовний друк і радіостанції. Наприкінці 70-х рр. почалося створення вільних профспілок.

Партійно-державне керівництво виявилось неспроможним перед соціально-політичною та економічною кризою. Влітку 1980 р. у відповідь на підвищення цін на продовольство в Польщі стала підніматися страйкова хвиля, спочатку під економічними гаслами. Своєї верхівки вона досягла в серпні, коли застрайкували підприємства Гданська, Щецина, Сілезії. Страйки мали окупаційний характер, вуличних маніфестацій не було, щоб уникнути провокацій.

Перша реакція ПОРП на чергову кризу була традиційною: відбулася зміна партійного і державного керівництва. Першим секретарем ЦК ПОРП був обраний С.Каня, який багато років пропрацював в партійному апараті, прем'єром став Ю.Пеньковський. Але ці кадрові перебудови не зробили

помітного впливу на суспільні настрої. Ініціатива переходила в руки опозиції.

У листопаді 1980 р. була офіційно зареєстрована профспілка «Солідарність». До кінця 1980 р. у ній перебувало вже близько 3 млн. членів. Інші профцентри значно поступалися їй за чисельністю. «Солідарність» являла собою об'єднання автономних організацій окремих регіонів. Координувала її дії Загальнопольська погоджувальна комісія на чолі з головою гданського міжзаводського страйкового комітету, електриком судноверфі ім.Леніна Лехом Валенсою. Велику допомогу в її діяльності надали відомі діячі опозиції Б.Геремек, Я.Куронь, Т.Мазовецький, А.Міхнік, Я.Ольшевський та ін.

«Солідарність» з самого початку була переважно суспільно-політичним, а не профспілковим рухом, що об'єднував різноманітні сили. Вона виросла на хвилі робочого протесту, і в перші часи не мала ясних перспектив подальшого розвитку країни. Побоювання перед радянською інтервенцією змусили інтелектуальний штаб руху виступити з концепцією «саморегульованої революції». Вона передбачала, що Польща, залишаючись учасником радянського військово-політичного блоку, одночасно повинна прагнути до внутрішньої перебудови суспільно-політичного ладу: політичного плюралізму, встановленню громадського контролю за діяльністю держави, забезпечення незалежності суспільних і державних інститутів від ПОРП. Політичні домагання «Солідарності» і протидія їм з боку партійно-державного керівництва країни породжували постійні, все більш гострі конфлікти. Ситуацію міг розрядити взаємний компроміс, але волі до нього не було ні в однієї зі сторін. Це стало очевидним після IX позачергового з'їзду ПОРП і I з'їзду «Солідарності» в 1981 р. Кожна зі сторін самовизначилася як єдиний гарант розвитку процесу оновлення в Польщі. Польські керівники відчували сильний тиск з боку СРСР, який вимагав прийняття більш рішучих заходів проти «Солідарності».

У 1981 р. відбулася концентрація влади в партійно-державному керівництві ПНР. Генерал Войцех Ярузельський був призначений головою Ради міністрів, обраний Першим секретарем ЦК ПОРП, зберігши також за собою пост міністра національної оборони.

Різке загострення політичного протистояння відбулося в грудні 1981 р. Радикальне крило в керівництві «Солідарності» взяло курс на відкриту конфронтацію з урядом, погрожуючи проведенням загального страйку. Прагнучи запобігти неконтрольований розвиток подій і загрозу введення військ держав Варшавського договору до Польщі, Держрада ввела 13 грудня 1981 р. військовий стан у країні.

Військовий стан тимчасово послабив гостроту політичного протистояння. Але він не міг вирішити економічних і зовнішньополітичних проблем країни. Розпочата в 1982 р. економічна реформа, відповідно до якої діяльність підприємств будувалася на принципах самостійності,

самоврядування і самофінансування, не принесла очікуваних результатів. Подоланню кризи заважало і введення Заходом ембарго на економічні відносини з Польщею. Продовжувала збільшуватися зовнішня заборгованість, росли ціни на внутрішньому ринку.

«Солідарність» була ослаблена, але не розгромлена, поступово створювалися її підпільні структури всіх рівнів. У квітні 1982 р. була створена Тимчасова координаційна комісія «Солідарності». У жовтні 1982 р. сейм прийняв рішення про розпуск усіх профспілок і створення нових, що будуються за галузевим принципом. Надії на швидкий компроміс між владою і «Солідарністю» не виправдалися. Розпочався багаторічний період боротьби за легалізацію «Солідарності», в ході якого проходили перевірку різні концепції повернення руху на арену відкритої політичної боротьби.

Весь цей час «Солідарність» користувалася досить активною підтримкою католицької церкви, авторитет якої в Польщі продовжував неухильно зростати, а також допомогою Заходу. У 1983 р. Л.Валенсі була присуджена Нобелівська премія миру. Підпільні структури отримували значну фінансову та технічну допомогу через закордонні представництва «Солідарності», польськомовні західні радіостанції виконували велику інформаційно-пропагандистську роботу в її інтересах.

Як у першій, так і в другій половині 80-х років внутрішні проблеми Польщі відсунули на другий план зовнішню політику. В умовах чергової політичної кризи, тиску Заходу і Москви, польське політичне керівництво змушене було піти на поступки і погодитися на легалізацію «Солідарності» і початку переговорів з її лідерами.

«Круглий стіл» за участю представників «Солідарності», уряду, ПОРП, союзницьких партій Всепольської угоди профспілок (ВСПС) профцентр нових профспілок, створений після 1982 р., і єпископату проходив з 6 лютого по 5 квітня 1989 р. У числі його найважливіших підсумків були рішення про проведення дострокових парламентських виборів і введення президентського поста, створення в парламенті другої палати – сенату, а також про розподіл мандатів між різними політичними силами в сеймі.

Минулі в червні 1989 р. два тури виборів у парламент принесли опозиції несподіваний для неї успіх. Вона провела практично всіх своїх кандидатів до сейму і сенату.

У серпні опозиція отримала практично всю повноту влади в країні. В умовах розпочатого в цей час розпаду радянського блоку у Східній Європі і загальної зміни міжнародних обставин Польща відійшла від однобічної орієнтації на Радянський Союз як в економічному, так і зовнішньополітичному плані. До числа пріоритетних ввійшли завдання інтеграції в європейські структури.

Участь у міжнародних організаціях. Організація Об'єднаних Націй. Польща підтримує зусилля міжнародної громадськості з підтримки миру в

Європі і в світі, із захисту основних прав людини, а також щодо забезпечення мирного співіснування і розвитку всіх держав. Вважаючи доцільною діяльність ООН як форуму спільної протидії небезпекам, загрозливим міжнародній громадськості, Польща активно бере участь в антитерористичних операціях, які ініціює та реалізує ООН. Польські солдати і офіцери, які беруть участь у миротворчих операціях під егідою ООН, отримують найвищу оцінку.

У період з 2002-2003 рр. Польща протягом року головувала в Комісії ООН з прав людини. Основною метою Польщі було знайти компроміс між інтересами розвинених країн і держав з урахуванням відмінностей у підході до проблематики прав людини і точках зору з цього питання. Польща має намір і надалі прагнути, щоб проблематика прав людини не зійшла на другий план. Активну участь Польщі в забезпеченні ефективного функціонування Організації Об'єднаних Націй було відзначено неодноразовим наданням країні крісла в Раді Безпеки ООН (останній раз у 1996-1997 р.). Щоб наблизити ООН до реалій сучасного світу, Польща висунула в 2003 р. проект «Нового Політичного Акту для Об'єднаних Націй на XXI століття». У цьому документі вказуються напрямки і способи мислення про реформу ООН. Генеральний секретар ООН Кофі Аннан підхопив одну з польських пропозицій, створюючи Панель Видатних Особистостей. Її завданням буде проведення аналізу потенційних загроз для світової безпеки і пропозиція концептуальних та інституційних рішень. Польща, сприяючи роботі панелі, організувала в травні 2004 р. регіональний семінар «Нові загрози – нові відповіді».

Організація з економічного співробітництва і розвитку – ОЕСР (*Organization for Economic Cooperation and Development – OECD*). Польща була прийнята в ОЕСР в листопаді 1996 р. Членство в цій організації Польща вважає підтвердженням своїх досягнень в період трансформації. Завдяки цьому, країна включилася в коло розвинених держав світу як демократична, стабільна держава, що впроваджує в життя принципи ринкової економіки. Активна участь Польщі в ОЕСР створює умови для прискорення процесів модернізації й інтеграції з європейськими структурами.

Рада Європи. У листопаді 1991 р. Польща була прийнята до Ради Європи, що об'єднує на даному етапі 41 європейську державу. Головною метою Ради Європи є діяльність в ім'я співпраці між урядами і парламентами, популяризація цінностей, що пов'язані з ідеалами демократії, принципів правової держави і дотримання прав людини. Рада веде пошук рішень у галузі боротьби з нетолерантістю, охорони прав національних меншин, захисту прав дитини, боротьби із загрозою розповсюдження наркотиків, а також з питань біоетики та розширення доступу молоді до освіти. Ратифікація польським парламентом у жовтні 1992 р. Європейської Конвенції про захист прав людини та основних свобод (прийнятої Радою Європи в 1950 р.) мало вагоме значення для міжнародних зобов'язань

країни в галузі прав людини. Конвенція дала можливість фізичним та юридичним особам подавати позови проти державної влади в Європейський Трибунал Прав Людини. В останні роки представники Польщі активно беруть участь у розробці нових конвенцій, у тому числі: рамкової конвенції про захист прав національних меншин; конвенції з питань прав людини і біомедицини, що являє собою перший міжнародний інструмент із захисту приватних осіб від зловживання новими біологічними та медичними технологіями, а також конвенції про правові засади захисту навколишнього середовища та кримінальної відповідальності за їх порушення.

Двостороннє співробітництво. Співпраця з державами Західної Європи та США. Після 1989 р. наріжним каменем зовнішньої політики Польщі стала співпраця з державами євроатлантичної зони. Польсько-американське стратегічне партнерство буде зосереджено, насамперед, на завданнях, що впливають з взаємодії держав у рамках антитерористичної коаліції, у тому числі на відновлення Іраку на демократичній основі. Польща має намір зберегти колишню динаміку відносин зі своїми головними європейськими партнерами: Німеччиною, Францією, Великобританією та Іспанією.

Зустріч міністрів закордонних справ: Польщі – Кшиштофа Скубішевського, Німеччини – Ганса Дітріха Геншера і Франції – Роланда Дюма у Веймарі в серпні 1991 р. стала одним із символів повернення Польщі до кола європейських демократичних держав. Вона поклала початок тристоронньої співпраці Польщі, Німеччини і Франції в межах об'єднання, що отримало назву Веймарського трикутника, підтверджуючи особливу відповідальність цих країн за будівництво нового порядку в Європі. Зустрічі у Веймарі передувало підписання 9 квітня 1991 р. Договору про дружбу і співробітництво між Польщею та Францією, а також підписання 17 червня того ж року польсько-німецького Договору про добросусідство і співробітництво. Німеччина і Франція залишаються головними партнерами Польщі в Європейському Союзі. Великобританія з самого початку трансформації країни підтримує зміни, які відбуваються в Польщі, і створення ринкової економіки. Однією з ініціатив британського уряду було створення в 1989 р. Фонду Ноу-хау, в рамках якого ведуться консультації для країн Центральної та Східної Європи. Іспанія стала важливим партнером в дебатах про перспективи розвитку Європейського Союзу і про Попередній проект Конституційного договору.

Членство Польщі в Європейському Союзі, створює нові рамки для розвитку білатерального співробітництва Польщі з країнами-членами ЄС та третіми державами.

Співпраця в регіоні. Зміцнення позиції Польщі в регіоні. Польща вважає виключно важливим розвиток співпраці з центрально-європейськими партнерами. Така співпраця створює сприятливі умови для збереження регіональної тотожності в розширенні Європейського Союзу.

В даний час у зв'язку з розширенням Євросоюзу і НАТО виникла необхідність нової дефініції цілей регіональної взаємодії.

Вишеградська група. Після падіння комуністичної системи придбаний в минулому досвід в галузі співробітництва, а також усвідомлення нових політичних, соціальних і економічних завдань схилили три держави регіону – Польщу, Угорщину та Чехословаччину до зміцнення взаємних контактів. У декларації, підписаній в лютому 1991 р. в угорському Вишеграді глави Польщі, Угорщини та Чехословаччини зобов'язалися включити свої держави в європейську політико-економічну систему, а також зміцнювати регіональне, економічне та культурне співробітництво. Створена таким чином Вишеградська група, до якої, після розпаду Чехословаччини, входять Польща, Угорщина, Чеська Республіка і Словаччина, є важливим елементом регіональної співпраці, що зміцнює позиції чотирьох партнерів у процесі європейської інтеграції. У 2000 р. держави Вишеградської групи створили першу спільну організацію – Міжнародний Вишеградський фонд, який підтримує спільну діяльність у галузі культури, освіти та молодіжного обміну. Чотири держави, що входять до складу Групи, після вступу в травні 2004 р. в Європейський Союз ухвалили рішення про свою подальшу взаємодію в установлених раніше межах.

Свідченням регіонального підходу до проблем лібералізації взаємної торгівлі стало створення в 1992 р. – з ініціативи країн Вишеградської групи – зони вільної торгівлі Центральної Європи на базі Центрально-Європейської угоди про вільну торгівлю (ЦЕФТА). Окрім країн-членів Вишеградської групи, до ЦЕФТА входили Болгарія, Словенія, Румунія і Хорватія. З моменту розширення Європейського Союзу ЦЕФТА змінює свій профіль і буде діяти тільки у відносинах між Болгарією, Румунією та Хорватією.

Центрально-Європейська ініціатива. Ця організація, створена в 1989 р., є ґрунтом співпраці держав Центральної та Східної Європи. Польща бере участь в її діяльності з 1991 р. Незважаючи на відмінності в ситуації держав-учасниць, Ініціатива залишається платформою політичного діалогу з регіональних питань і форумом взаємодії держав Центральної Європи з інтеграції континенту. Одним з результатів циклічного Економічного форуму ЦЄІ стало створення – з ініціативи Польщі – робочої групи у справах регіонального та транскордонного співробітництва. Польща керувала роботою Ініціативи в 1995 і 2003 роках.

Рада держав Балтійського моря. Наступним регіональним форумом співробітництва є Рада держав Балтійського моря, яка існує з 1992 р. Вона являє собою структуру, інтегруючи держави Балтики. До складу Ради, крім Польщі, входять Данія, Естонія, Фінляндія, Німеччина, Ісландія, Латвія, Литва, Норвегія, Росія і Швеція. Рада, у роботі якої з самого початку беруть участь представники Європейської Комісії, займається координацією заходів щодо захисту природного середовища Балтійського моря, розвитку енергетичної та транспортної інфраструктури, зміцнення

зв'язків між країнами Балтики та Європейським Союзом (у тому числі в рамках реалізації програми Північного виміру ЄС).

Єврорегіони – база транскордонного співробітництва. Польща вважає міжнародне транскордонне співробітництво важливим елементом інтеграційних процесів в Європі, високо оцінюючи його вплив на економічний, суспільний і культурний розвиток регіонів. Польща приділяє велику увагу розвитку дружніх та партнерських відносин зі своїми сусідами. Після прийняття документів, закладених у фундамент транскордонного співробітництва, тобто Рамкової Конвенції про транскордонне співробітництво, Європейської хартії місцевого самоврядування та Європейської хартії прикордонних та транскордонних регіонів, Польща з початку 90-х років активно бере участь у створенні єврорегіонів, метою яких є розвиток економічного співробітництва, розширення інфраструктури, охорона навколишнього середовища, розвиток туризму та культурно-освітньої діяльності. Польські міста та прикордонні гміни об'єднані в п'ятнадцять єврорегіонів. На західному кордоні функціонують чотири єврорегіони: Нейса, Нейса – Шпрее – Бубр, Про Еугора Viadrina і Померанія, які, окрім польських і німецьких гмін, об'єднують також шведські органи самоврядування. На південному кордоні єврорегіони: Glacensis, Прадзяд, Шльонська-Цешінські, Сілезія, і Добрава є територією польсько-чеського співробітництва, а єврорегіон Бескиди – територією співробітництва Польщі, Чехії та Словаччини. У рамках єврорегіону Татри Польща співпрацює зі Словаччиною. На пограниччі Польщі, Росії, Литви та Білорусі створено єврорегіон Німан, а на кордоні Польщі та України – єврорегіон Буг. Винятковими в масштабі Європи можна назвати єврорегіон Балтика, який окрім Польщі охоплює прикордонні регіони п'яти держав басейну Балтійського моря: Данії, Швеції, Литви, Латвії та Калінінградської області як частини Російської Федерації, а також єврорегіон Карпати, який діє на території Польщі, Україні, Угорщині, Словаччини та Румунії.

Рекомендована література

1. Бывшие «хозяева» Восточной Европы. Политические портреты. – М., 1995.
2. Восточная Европа в документах российских архивов. 1944-1953. – Т.1. 1944-1948. – М., 1997.
3. История антикоммунистических революций конца XX века: Центральная и Юго-Восточная Европа/Отв.ред. Ю.С.Новопашин.-2007.
4. История международных отношений: Учебное пособие/Колл.авт., под ред.Г.В.Каменской и др.-М.,2007.
5. История южных и западных славян: Курс лекций. – В 2-х тт.-М., 1998.

6. Краткая история Польши. С древнейших времен до наших дней. – М., 1993.
7. Советский Союз – Народная Польша (1944-1974 гг.). Документы и материалы. – Т.1. – М., 1974.
8. СССР-Польша. Механизм подчинения. 1944-1949 гг. – Сб. документов. – М., 1995.
9. Центральная-Восточная Европа во второй половине XX века. В 3-х тт.- М., 2000-2002.-Т.1-2.
10. Яровий В.І. Історія західних та південних слов'ян. – Київ, 1996.

ТЕМА V. ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ В 1945-1989 рр.

Відтворена після розгрому фашизму Чехословацька республіка (ЧСР) з'явилася на картах в кілька змінених межах. Закарпатська Україна за угодою між СРСР і ЧСР від 29 червня 1945 р. була возз'єднана з Радянською Україною. Територія Чехословаччини становила тепер 127 827 кв. км. Вперше Радянський Союз і Чехословаччина стали безпосередніми сусідами.

В результаті територіальних змін, військових втрат і виселення тих, що подали підтримку окупантам, проведеного на основі вирішень Потсдамської конференції, населення ЧСР з 1938 по 1946 р. скоротилося з 15,3 млн. до 12,1 млн. чоловік. Необхідне з політичної та національної точок зору переселення німецької меншини (німецькі антифашисти могли самі вирішувати, чи залишитися їм у Чехословаччині або виїхати в Німеччину) разом з тим створило ряд труднощів. Перед владою постала непроста задача: заселити західні і північно-західні області чеських земель (прикордонні), налагодити тут промислове і сільськогосподарське виробництво.

На відміну від довоєнної Чехословаччини з її відносно численним німецьким, а також українським та угорським населенням відроджена Чехословаччина стала в основному двухнаціональною державою чехів і словаків, які разом складали майже 95% її населення. У 1947 р. в чеських землях проживало 8,7 млн., а в Словаччині – 3,4 млн. осіб. Обидві частини країни як і раніше відрізнялися один від одного за рівнем соціально-економічного розвитку. Чеські землі характеризувалися досить розвиненою промисловістю (в її структурі в 1948 р. кілька переважали галузі важкої промисловості) і порівняно інтенсивним сільським господарством, Словаччина була в основному аграрної областю з невисокою концентрацією промислового виробництва. Чеські землі значно випереджали Словаччину за часткою міських жителів у загальній масі населення.

Промова У.Черчілля у Фултоні в березні 1946 р. дала поштовх зростанню напруженості в міжнародних відносинах, що призвела пізніше

до «холодної війни». Все це знайшло відображення і в політиці чехословацької буржуазії. Поки що ніхто не насмілювався відкрито нападати на союзницькі відносини Чехословаччини з СРСР – надто свіжа була в народі пам'ять про визвольну місію Країни Рад та її допомогу в перші після завоювання свободи, найважчі для країни часи. Проте з боку буржуазних партій стали все більш наполегливо лунати вимоги відновити, укріпити і розширити традиційні зв'язки та контакти Чехословаччини з країнами Заходу.

З весною 1947 р. великі держави, і насамперед США, вирішили спробувати відновити свої похитнуті після Другої світової війни позиції і перейти в наступ на Радянський Союз. У березні 1947 р. була проголошена «доктрина Трумена», яка передбачала під виглядом надання термінової військової та економічної допомоги режимам в Греції і Туреччині втручання в їх внутрішні справи і перетворення їх у стратегічний плацдарм США. Одночасно був зроблений економічний натиск на ті західні країни, в уряді яких перебували комуністи. У травні 1947 р. французької і італійської буржуазії вдалося домогтися усунення їх від влади.

Влітку 1947 р. в Чехословаччині розгорілася гостра політична боротьба навколо питання про прийняття країною економічної допомоги за «планом Маршалла». План, викладений державним секретарем США Дж.Маршаллом в червні 1947 р., був, як і «доктрина Трумена», знаряддям політики США, спрямованої на підтримку їх позицій у Західній Європі, на посилення залежності європейських країн від США. Він подавався як план надання американської економічної допомоги. Чехословацька буржуазія розраховувала, що участь у його здійсненні допоможе зміцнити зв'язки із Заходом, послабити союз з СРСР, загальмувати розвиток в країні революційного процесу. За прийняття запропонованої американської допомоги висловився президент Бенеш. Комуністи рішуче заперечували прийняття Чехословаччиною «плану Маршалла», справедливо вважаючи, що з його допомогою США мають намір отримати право втручатися у внутрішні справи країни.

У липні 1947 р. чехословацька урядова делегація на чолі з К.Готвальдом відвідала Радянський Союз, де вела переговори про розширення економічного співробітництва двох країн і укладання довгострокового торгового договору. Радянський Союз, незважаючи на пережиті їм посуху і неврожай, прийняв рішення поставити ЧСР 400 тис. т зерна на вигідних умовах чи в кредит, щоб допомогти вирішенню продовольчої проблеми в країні, а також надав Чехословаччині кількість сировини для промисловості. Чехословаччина, так само як СРСР і низка країн народної демократії, відмовилася від участі в здійсненні «плану Маршалла».

Посилення міжнародної напруженості, загроза виникнення нової війни викликали необхідність згуртування сил демократії, об'єднання зусиль комуністичних партій у боротьбі за зміцнення позицій соціалізму в світі. У

вересні 1947 р. на нараді в Шклярській Порембі в Польщі було створено Інформаційне бюро комуністичних і робочих партій, метою якого було координувати дії окремих партій та сприяти обміну досвідом між ними.

Остаточний розпад антигітлерівської коаліції, активізація міжнародної реакції відбилися і на внутрішньому житті Чехословаччини, прискоривши поляризацію класових і політичних сил.

Уряд Чехословаччини звернувся з проханням про продаж зерна до США, але отримав відмову. 25 листопада 1947 р. К.Готвальд направив лист Й.В.Сталіну, змалювавши скрутне становище країни. Радянський уряд погодився підвищити поставки зерна Чехословаччині з обіцяних 400 тис. т. до 600 тис. т. Перші 100 тис. т. намічалось поставити до кінця 1947 р., інші – до квітня 1948 р. Крім цього, Радянський Союз надав Чехословаччині також необхідну їй сировину для промисловості. 11 грудня 1947 р. був укладений перший радянсько-чехословацький довгостроковий торговий договір на 1948-1952 рр. Ще в першій половині 1947 р. торговельні угоди на чотири-п'ять років були укладені з Югославією, Болгарією та Польщею. Передбачалося, що Чехословаччина буде імпортувати з цих країн в основному харчі в обмін на вироблені нею промислові товари.

У лютому 1948 р. в країні вибухнула політична криза, приводом до якої стали розпорядження і кадрові перебудови, проведені міністрами-комуністами. Тривала шість днів криза завершилася комуністичним переворотом. У країні була встановлена так звана диктатура пролетаріату.

10 березня лідер КПЧ Готвальд оголосив програму нового уряду. У країні почалася «чистка» держапарату від опозиційних комуністам діячів. Здійснювали її комітети дії. Влітку 1948 р. соціал-демократи об'єдналися з комуністами на платформі програми і статуту КПЧ. У Словаччині, крім КПС, діяли Партія словацького відродження, що виникла при розпаді Демократичної партії, і Партія свободи. Чистки пройшли в профспілкових та молодіжних організаціях. Були створені Єдиний союз чеської та Єдиний союз словацької молоді. Політичні партії та громадські організації «визнали» керівну роль КПЧ і збереглися лише як формальні кола.

У травні 1948 р. Національні збори схвалили нову конституцію ЧСР. У ній були законодавчо закріплені підсумки комуністичного перевороту. Декларувалася рівноправність чехів і словаків, але разом з тим фіксувалися обмеження в правомочності словацьких національних органів.

Президент Бенеш висловив свою незгоду з текстом нової конституції і, відмовившись підписати її, пішов у відставку. Президентом Чехословаччини став Готвальд. А.Запотоцький, який раніше очолював профспілки, став головою уряду.

Відразу після лютневого перевороту КПЧ взяла курс на будівництво соціалізму. Міжнародне становище було вельми складним: почалася «холодна війна» між капіталістичним Заходом і комуністичним Сходом. У 1949 р. Чехословаччина разом з СРСР та іншими соціалістичними країнами

стала членом Ради економічної взаємодопомоги (РЕВ) і повинна була переорієнтувати свої традиційні зовнішньоекономічні зв'язки. Частка соціалістичних країн в товарообігу Чехословаччини (з політико-ідеологічних, а не економічних причин) зросла з 14% в 1947 р. до 55% в 1949 р.

Зовнішня політика Чехословаччини в кінці 40-х – початку 50-х років затвердилася на ґрунті всебічного співробітництва з СРСР та іншими соціалістичними країнами. Разом з тим, після смерті в 1953 р. сталініста К.Готвальда, нові політичні лідери країни усвідомлювали необхідність торгово-економічного співробітництва із західними державами.

У 1954-1955 рр. було здійснено ряд важливих кроків, спрямованих на зміцнення міжнародного становища Чехословаччини. США, Англія і Франція, відмовившись прийняти радянські пропозиції про створення системи колективної безпеки в Європі, стали на шлях відкритого союзу з німецьким милітаризмом. Цей курс, зафіксований в підписаних в 1954 р. так званих Паризьких угодах, змусив соціалістичні країни Європи вжити відповідні заходи для зміцнення своєї безпеки.

У травні 1955 р. у Варшаві Албанія, Болгарія, Угорщина, НДР, Польща, Румунія, СРСР і Чехословаччина підписали Договір про дружбу, співпрацю і взаємну допомогу. У 1956 р. було затверджено положення про Об'єднане командування збройними силами держав – учасників цього оборонного договору. Для консультацій з найважливіших міжнародних питань було засновано Політичний консультативний комітет. Приєднання Чехословаччини до Варшавського Договору сприяло, як вважалося тоді, зміцненню безпеки країни, стало гарантією подальшого соціалістичного будівництва.

Події 1956 р. в Польщі і особливо Угорщині викликали активізацію політичних сил, які вимагали зміни внутрішньої і зовнішньої політики країни. Але при новому керівнику Чехословаччини, а їм з 1957 р. став А.Новотний, зовнішньополітична і зовнішньоекономічна орієнтація на СРСР та інші соціалістичні країни залишалася незмінною. Більше 70% товарообігу припадало на ідеологічних і політичних союзників.

На початку 60-х років Чехословаччина, згідно з новою конституцією, проголошувалася соціалістичною (ЧССР), але це ніяк не вплинуло на країну, яка все більш скочувалась до чергової політичної і економічної кризи. Опозиція рішучіше вимагала перегляду тези про керівну роль компартії та робочого класу в суспільно-політичному житті країни, відмови від односторонньої орієнтації Чехословаччини на СРСР. Найбільш різко ця критика прозвучала влітку 1967 року на з'їзді письменників, що знайшло гарячу підтримку в колах чехословацької політичної еміграції. У країні виникли такі опозиційні організації, як «Клуб безпартійних активістів», «Клуб 231» та інші.

Криза намітилася і в керівництві комуністичної партії. Було прийнято рішення про звільнення з посади першого секретаря ЦК КПЧ А.Новотного

та обрання на цей пост першого секретаря ЦК КП Словаччини А.Дубчека. Президентом країни став генерал Л.Свобода. Керівництво компартії ухвалило «Програму дій», було опубліковано відозву «2000 слів», яке підтримали делегати партійного з'їзду. Реформатори прагнули створити свою модель соціалізму – «соціалізм із людським обличчям».

Радянський Союз уже мав досвід придушення вільнодумства в Польщі та Угорщині в 1956 році. Всі спроби натиснути на чехословацьке керівництво за допомогою інших компартій, в ході двосторонніх і багатосторонніх переговорів у Дрездені, Софії, Москві та Варшаві не привели до успіху. Не бажаючи допустити випадіння настільки важливої ланки, як Чехословаччина, з «світової системи соціалізму», СРСР та інші країни-учасниці Варшавського Договору зробили 21 серпня 1968 р. пряме збройне вторгнення на територію суверенної держави з метою втручання у внутрішні справи Чехословаччини. Введення союзницьких військ пояснювалося «інтернаціональною солідарністю».

Керівництво Компартії Чехословаччини прийняло заяву протесту проти подібного «акта допомоги». На «Височанському» (названому за місцем проведення) з'їзді КПЧ було обрано нового ЦК компартії з прихильників реформ. Чехословацьке партійно-державне керівництво тим часом було насильно вивезено до Москви, де змушено було підписати протокол про тимчасове перебування радянських військ в ЧСР. Компартія Словаччини виступила з протестом проти введення військ. Однак це не завадило обрати першим секретарем ЦК КП Словаччини Г.Гусака, який повернувся з Москви.

Наприкінці серпня на засіданні ЦК КПЧ був схвалений Московський протокол і прийнято програму так званої «консолідації суспільства». Л.Свобода і Г.Гусак були введені до складу вищого органу керівництва – Президії ЦК КПЧ.

Була зроблена спроба вирішення національного питання. 27 жовтня 1968 р. Національні збори прийняли конституційний закон про федерацію. Відтепер Чехословаччина перетворювалася в федерацію двох республік – Чехії та Словаччини. Поряд із загальними федеральними органами створювалися і республіканські виконавчі та законодавчі структури. Федеральний парламент став складатися з двох палат – народної (обиралася від усього населення) і палати національностей (з рівним представництвом депутатів від кожної республіки).

Перебудова органів влади велася таким чином, щоб ізолювати прихильників прогресивних перетворень. Витіснені зі структур комуністичної партії, вони ще якийсь час зберігали свої позиції в профспілках, молодіжних та студентських організаціях. Проте це тривало недовго.

На пленумі ЦК КПЧ в листопаді 1968 р. вдалося провести резолюцію, що засуджувала лінію реформаторів у доавгустовський період. Проти

провідних діячів «празької весни» стала розгортатися кампанія жорсткої критики.

Сколихнути громадськість на рішучу підтримку курсу реформ намагався студент Я.Палах, здійснивши 16 січня 1969 р. самоспалення на головній празькій площі. Похорон Палаха вилився в потужну демонстрацію проти інтервенції. Після цих подій, а також видання так званої «Чорної книги» про серпневі агресії соцкраїн посилювався радянський тиск на А.Дубчека.

Приводом для настання противників А.Дубчека в президії ЦК КПЧ стала демонстрація вболівальників у зв'язку з перемогою національної збірної з хокею над радянською командою в березні 1969 р. і напад на представництво «Аерофлоту». Протест радянської сторони вплинув на хід квітневого пленуму ЦК КПЧ та остаточно змінив співвідношення сил. Першим секретарем ЦК КПЧ на ньому було обрано Г.Гусака, лідера так званих «здорових сил» в партії. Активізувався процес «нормалізації» умов і заміни реформаторів на керівних постах у партії й державі їх політичними опонентами.

З другої половини 1969 р. почалось поступове повернення до централізованих методів управління економікою. Був прийнятий спеціальний закон про порядок формування держбюджету. Знову умови розвитку економіки стали диктуватися політичними міркуваннями. Оскільки добитися успіхів в процесі «нормалізації» можна було, лише підвищуючи рівень життя населення, то в першій половині 70-х рр. це завдання вирішували за допомогою «заморожування» цін, а не зростання продуктивності праці, а також радянських кредитів і поставок сировини і матеріалів за пільговими цінами. На відміну від інших соцкраїн, Чехословаччина остерігалася занадто великих зовнішніх позик. З іншого боку, значні кошти йшли на промисловий розвиток неєвропейських країн соціалізму, а також на інвестиції та постачання промислової продукції в держави, які були не в змозі заплатити борги. Незважаючи на уповільнення темпів приросту національного доходу, за рівнем життя серед соціалістичних країн Чехословаччина перебувала на другому місці після Німецької Демократичної Республіки.

З настанням в СРСР періоду гласності та перебудови атмосфера застою в суспільному і політичному житті ЧССР стала поступово змінюватися. Великий інтерес викликала успішна економічна реформа в сусідній Угорщині.

Тим часом суспільство поступово звільнялося від почуття страху: пройшли несанкціоновані демонстрації в центрі Праги в зв'язку з 20-річчям інтервенції 1968 р., а також демонстрація на честь дня національної незалежності 28 жовтня 1988 р. Все більш помітним ставав вплив на суспільне життя правозахисної організації «Хартія-77», що виникла в 1977 р. Це неформальне об'єднання стежило за виконанням

зобов'язань, прийнятих на себе владою ЧССР на Гельсінській нараді 1975 р. по дотриманню прав людини в країні і інформувало власну і світову громадськість про порушення в цій сфері. Очолювали організацію по черзі відомий філософ Я.Паточка, колишній міністр закордонних справ в 1968 р. І.Гаек і драматург Вацлав Гавел. До кінця 1977 р. Хартію підписали, незважаючи на переслідування, 800 чоловік.

З ініціативи членів «Хартії-77» в 1978 р. був створений комітет на захист несправедливо переслідуваних. Він інформував громадськість про випадки незаконного переслідування громадян і розподіляв матеріальну допомогу сім'ям постраждалих. У 1979 р. арешту піддалися 10 активістів, шестеро з них, у тому числі В.Гавел, були засуджені на різні терміни ув'язнення. Однак діяльність комітету тривала.

До кінця 80-х рр. зросло число різних неформальних організацій, що групувалися навколо «Хартії-77». На початку 1989 р. їх налічувалося понад 35. Була проведена кампанія протесту проти церковної політики держави, підтримана кардиналом Томашек.

У зовнішній політиці чехословацькі лідери на чолі з Г.Гусаком давно вже відмовилися від односторонньої орієнтації на СРСР, але не збиралися обирати якийсь інший курс, фактично поставивши Чехословаччину в режим політичної ізоляції. Офіційно ця бездіяльність пояснювалася специфікою, своєрідністю чехословацьких умов.

Невдоволення офіційною політичною лінією у внутрішній і зовнішній політиці охопило практично все чехословацьке суспільство. Особливо високої напруги ситуація в країні досягла в серпні 1988 р. у зв'язку з сумною датою – 20-річчям вторгнення в Чехословаччину союзницьких військ. Починаючи з цього часу і аж до осені 1989 р. в країні майже не припинялися вуличні збори, мітинги і демонстрації.

Револьюційні події, які почалися 17 листопада 1989 р. в міжнародний день студентів у Празі, отримали назву «ніжної» або «оксамитової» революції. До керівництва країни прийшли нові лідери. Президентом незабаром був обраний драматург В.Гавел, а головою парламенту – Федеральних зборів – А.Дубчек. До уряду увійшли представники різних політичних партій. Чехословаччина стала на шлях демократії, переходу до ринкових відносин, а у зовнішній політиці – до співпраці з сусідніми країнами, інтеграції в європейські і світові структури.

Рекомендована література

1. Власть и интеллигенция. Из опыта послевоенного развития стран Восточной Европы. Вып. 1. – М., 1992. – Вып. 2. – М., 1993.
2. Восточная Европа на историческом переломе. Очерки революционных преобразований 1989-1990 гг. – М., 1991.

3. История антикоммунистических революций конца XX века: Центральная и Юго-Восточная Европа/Отв. Ред. Ю.С.Новопашин. - М., 2007.
4. История международных отношений: Учебное пособие/Колл. Авт., под ред. Г.В.Каменской и др.-М., 2007.
5. История Чехословакии. – В 3-х тт. – М., 1961. – Т.3.
6. Краткая история Чехословакии. С древнейших времен до наших дней. – М., 1988.
7. Очаги тревоги в Восточной Европе. Драма национальных противоречий. – М., 1994.
8. Политические кризисы и конфликты 50-60-х годов в Восточной Европе. – М., 1993.
9. Центрально-Восточная Европа во второй половине XX века. В 3-х тт.- М., 2000-2002.-Т.1-2.
10. Яровій В.І. Історія західних та південних слов'ян. – Київ, 1996.

ТЕМА VI. ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА РУМУНІЇ В 1945-1989 рр.

Незабаром після подій 23 серпня 1944 р. на авансцену політичного життя в Румунії, не без підтримки з боку Радянського Союзу, виходить компартія Румунії (КПР). Її слабкість визначила створення коаліційного народно-демократичного фронту (НДФ). Навесні 1945 р. король Міхай під тиском усередині країни і ззовні, дав згоду на формування нового коаліційного уряду, де домінувала КПР. Главою уряду став П.Гроза, керівник і засновник Фронту землеробів. Він був відомий в Румунії як політик, який проводив лінію, близьку інтересам КПР.

Зовнішня політика, що проводилася новим румунським урядом, відповідала, головним чином, інтересам СРСР в Румунії. Початок цьому процесу було покладено ще у вересні 1944 р., коли в Москві було підписано угоду про перемир'я з Румунією. Від імені союзників його підписав командувач 2-м Українським фронтом маршал Р.Я.Малиновський, а від імені уряду Румунії – Барбу Штірбу. За угодою передбачалася участь Румунії у війні проти гітлерівської Німеччини силами не менше 12 піхотних дивізій під загальним керівництвом союзного (радянського) головнокомандування. В угоду були включені статті про проведення радикальної демократизації державного апарату та армії, викорінення в країні залишків фашизму, що створювало сприятливі умови для демократизації політичного життя.

За угодою румунський уряд зобов'язувався відшкодувати збитки, завдані СРСР військовими діями і окупацією Румунією радянських територій, забезпечити союзним (радянським) військам можливість безперешкодного просування по румунській території. Враховуючи важке

економічне становище Румунії, Радянський уряд пішов назустріч її інтересам, погодившись на компенсацію всього лише п'ятої частини збитку, нанесеного СРСР румунською окупацією (або 300 млн. дол.), що виплачуються товарами. В угоді підтверджувалася непорушність радянсько-румунського кордону, встановленого за договором 1940 р. Радянський уряд висловив згоду на анулювання рішення «віденського арбітражу» про Трансільванію. Для контролю за ходом виконання угоди про перемир'я була створена Союзна контрольна комісія (СКК), яка діяла від імені трьох союзних держав під керівництвом Радянського Головнокомандування.

Протягом семи місяців боролася Червона Армія за звільнення Румунії. Більше двох місяців радянські воїни спільно з румунськими, які повернули свою зброю проти гітлерівської Німеччини, вели бої на території країни проти німецьких та угорських військ. Важкі бої йшли в Трансільванії, де була зірвана спроба німецького командування перейти на початку вересня 1944 р. в контрнаступ і оволодіти перевалами в Південних Карпатах. Присутність частин Червоної Армії унеможливило пряме втручання США та Англії у внутрішні та зовнішні справи Румунії.

Створення лівого уряду П.Грози не завадило збереженню монархії в країні. Це пояснювалося як зовнішньополітичними чинниками, зумовленими продовженням війни проти фашистської Німеччини та розстановкою в зв'язку з цим політичних сил на міжнародній арені, так і незжитістю у мас монархічних ілюзій, пов'язаних з роллю короля Міхая у поваленні військово-фашистської диктатури Антонеску. Король, під впливом старих «історичних» партій, робить спроби ігнорувати лівий уряд П.Грози, відмовляється затверджувати його декрети. У свою чергу західні держави на Потсдамській конференції заявили про відмову визнати румунський уряд, висунувши вимогу про його реорганізацію, погрожуючи зірвати укладення мирного договору з Румунією.

Складнощі міжнародного становища, загострення протиріч між союзниками з антигітлерівської коаліції з проблем повоєнного устрою країн Центральної та Східної Європи, посилення агресивних устремлінь США та Англії – все це позначалося і на внутрішньополітичній боротьбі в Румунії. Радянський Союз виступив на підтримку уряду П.Грози і 6 серпня 1945 р. встановив з ним дипломатичні відносини, а 23 серпня місії в Москві та Бухаресті були зведені в ранг посольств. Цей акт мав важливе значення для зміцнення міжнародного становища Румунії і позицій уряду П.Грози, його боротьби на захист революційних завоювань народу.

Важливу роль у ліквідації політичної кризи зіграла послідовна підтримка Радянським Союзом уряду Румунії. На Московській нараді міністрів закордонних справ СРСР, США, Англії в грудні 1945 р. були зірвані спроби західних держав добитися включення до складу уряду Румунії представників «історичних» партій у великій кількості. Нарада рекомендувала ввести до складу уряду П.Грози по одному представнику

від націонал-царанистської і націонал-ліберальної партії; західні держави зобов'язалися визнати його і погодитися на проведення виборів. На початку 1946 р. склад уряду П.Грози був відповідно до рекомендацій поповнений, що не змінило, однак, демократичного характеру уряду і не вплинуло на його політичний курс. Спроби внутрішньої і зовнішньої реакції повалити демократичний лад в Румунії провалилися. У лютому 1946 р. румунський уряд було визнано Англією і США.

У забезпеченні сприятливих умов для зміцнення позицій демократичних сил важливу роль зіграла підтримка, яку зробила румунському народу Радянська держава. Тверде відстоювання нею національних інтересів Румунії позбавило румунський народ від прямого втручання західних держав у внутрішні справи і завадило створенню єдиного табору внутрішньої і зовнішньої реакції. Радянський Союз відмовився від частини заборгованості Румунії, полегшивши тим самим економічне становище країни, що сприяло зміцненню позицій демократичних сил.

8 травня 1945 р. між СРСР і Румунією були підписані угоди про товарообмін і про економічне співробітництво. Радянський Союз почав поставляти до Румунії сировину і надзвичайно важливі для відновлення та розвитку румунської промисловості матеріали, в тому числі кольорові метали, сталь, феросплави, бавовну і т.д. У складних умовах перших повоєнних років СРСР є основним торговим партнером Румунії (за даними 1945 р. – 94,2% в експорті та 97,6% в імпорті). Радянський Союз повернув без будь-якої компенсації 115 локомотивів, 15 тис. вагонів, а також належні йому в якості військових трофеїв суду. У свою чергу, Румунія поставляла в СРСР нафту, ліс, будматеріали і т.д.

Найважливішою подією зовнішньополітичного плану було укладення мирних договорів між державами-переможницями і колишніми союзниками гітлерівської Німеччини, у тому числі і Румунією. При підготовці мирних договорів зіткнулися два діаметрально протилежних політичних курсу з проблем післявоєнного устрою в Європі: демократичний, який рішуче і послідовно відстоював Радянський Союз, і курс, який намагалися проводити правлячі кола західних держав. Англія і США прагнули використовувати підготовку мирних договорів, щоб, як висловився член американської делегації Д.Кемпбелл, «поставити ногу в двері, що ведуть до Східної Європи», посилити тут свій політичний і економічний вплив. Радянський Союз рішуче виступив проти спроб західних кіл встановити над країнами Центральної та Південно-Східної Європи свій контроль, нав'язати Болгарії, Угорщини та Румунії несправедливі умови мирних договорів, ліквідувати в цих країнах завоювання народів, а в подальшому перетворити їх в антирадянський плацдарм.

Глибокі протиріччя між колишніми до того часу союзниками не відбитися і на утриманні низки статей мирних договорів. Радянський Союз домагався, щоб в основу мирного договору з Румунією було

покладено угоду про перемир'я. Представники США та Англії виступили проти визнання Румунії співвоюючою державою, вони наполягали на 100% компенсації збитку, нанесеного іноземної власності в Румунії, в тому числі і в період її участі у війні проти фашистської Німеччини, домагалися встановлення для західних капіталістичних країн принципу «відкритих дверей», «рівних можливостей», виплати репарацій в доларах і фунтах стерлінгів, що призвело б до економічного підпорядкування Румунії західним монополіям і стало б посяганням на суверенітет народно-демократичної держави. Пропозиція делегації УРСР про визнання Румунії співвоюючою державою не отримало при голосуванні більшості голосів.

10 лютого 1947 р. Румунія підписала мирний договір з державами антигітлерівської коаліції. У договорі було використано як зобов'язання, що впливали з відповідальності за участь Румунії у війні проти Об'єднаних Націй, головним чином проти СРСР, так і її внесок у розгром фашистської Німеччини на завершальному етапі війни.

Після вступу договору в силу (15 вересня 1947 р.) повноваження Союзної контрольної комісії, яка діяла на території Румунії за угодою про перемир'я, закінчилися.

Восени 1947 р., скориставшись поїздкою короля в Лондон на церемонію одруження наслідної принцеси Єлизавети (з 1952 р. королева Великобританії), ліві сили в Румунії виступили за ліквідацію монархії. Спроби короля Міхая отримати підтримку у західних держав особливого успіху не мали. 30 грудня глава уряду П.Гроза і лідер КПр Г.Георгіу-Деж змусили короля підписати акт про зречення. Увечері того ж дня депутати румунського парламенту одноголосно проголосували за ліквідацію монархії і проголошення Румунії Народною Республікою.

У лютому 1948 р. після злиття Соціал-демократичної партії з РКП і розпуском «історичних» партій, Румунська компартія захопила всю повноту влади в країні. Структура і механізм «народної демократії», яка почала формуватися, були повністю зруйновані. Компартія Румунії все більше втрачала риси політичного руху і зросталася з державою, уособлюючи собою вже не «частина народу», а адміністративну силу, одну з найбільш ортодоксально-сталінських в Європі.

Причини такого швидкого успіху румунської компартії криються не тільки в економічній і політичній підтримці з боку СРСР, а й у глибинах масової свідомості румунського суспільства. Існуючі раніше і контролюючі державні структури партії не виправдали надій народу, не змогли відстояти незалежність країни і вкинули її у виснажливу, несучу лиха війну.

Привабливою здавалася багатством і соціалістична ідея, провідником якої був Радянський Союз, який вийшов переможцем з війни і, тим самим, в очах робітників і селян Румунії, які терплять нужду, довів правомірність обраної ним ідеології.

Зовнішня політика Румунії виявилася тепер повністю

підпорядкованою впливу СРСР, що знайшло закріплення в конституції 1952 р. На думку тодішніх керівників Румунської Народної Республіки (РНР) дружба і співпраця з Радянським Союзом та іншими соціалістичними країнами допомогли їй зміцнити своє зовнішньополітичне становище. У 1948 р. Румунія брала участь у Дунайській конференції і разом з іншими прибережними соціалістичними державами дала відсіч домаганням великих держав підпорядкувати своєму контролю судноплавство по Дунаю. Уряд РНР успішно протистояв спробам США втручатися у внутрішні справи Румунії під приводом «порушення статей мирного договору» і «дотримання прав людини та основних свобод». Правлячі кола США та ряду держав Західної Європи проводили відносно молодій Румунській Республіці політику економічного бойкоту, політичного натиску і втручання у внутрішні справи. Використовуючи тоді слухняну їм більшість в ООН, західні держави перешкоджали прийняттю Румунії в цю організацію. Радянський Союз послідовно і наполегливо відстоював законні права румунського народу, і в грудні 1955 р. Румунія була прийнята в ООН. У зв'язку з усе зростаючою небезпекою війни, створенням НАТО і відродженням імперіалізму в ФРН Румунія разом з іншими соціалістичними країнами Європи підписала 14 травня 1955 р. у Варшаві Договір про дружбу, співпрацю і взаємну допомогу і взяла участь у створенні Об'єднаного командування збройними силами країн-учасниць Варшавського Договору.

Співпраця з СРСР стала важливим інструментом у створенні бази соціалізму в Румунії. СРСР неодноразово, починаючи з 1948 р., надавав Румунії кредити на вигідних умовах; за угодами про науково-технічне співробітництво Радянський Союз посприяв у переоснащенні та будівництві цілого ряду промислових підприємств».

Велику роль у налагодженні економічних і науково-технічних зв'язків Румунії з країнами соціалізму зіграла її участь в діяльності Ради Економічної Взаємодопомоги, що дало досвід співпраці великої групи держав. Використання переваг міжнародного поділу праці, об'єднання зусиль з країнами соціалізму для вирішення найбільш складних проблем національної економіки з'явилися важливими факторами прискореного розвитку народного господарства Румунії. У процесі економічного співробітництва, взаємодопомоги країн-членів РЕВ були створені сприятливі умови для подолання економічної відсталості Румунії, створення соціалізму, технічного прогресу, перетворення Румунії з аграрної в аграрно-індустріальну державу.

У другій половині 1950-х років, в умовах демократичних процесів в країнах Центральної та Східної Європи, в Румунії почалася практика відторгнення тих чи інших проявів впливу СРСР на Румунію під виглядом «викорінення наслідків культу особи».

Виведення радянських військ з Румунії в 1958 р. значною мірою ознаменувало початок нового етапу в розвитку країни, пов'язаного з оформленням нової політичної доктрини, яка отримала у науковій літературі назву «національного комунізму». Наявність «комунізму» аргументувалося опорою Румунської робочої партії (РРП) на прискорену індустріалізацію, кооперування села, диктатуру однієї партії; з точки зору «національного» – це було прагнення РРП перебувати в «особливій» позиції в пошуку незалежності в блоці «соціалістичних країн», більшою мірою – незалежності від СРСР.

26 квітня 1964 р. з'явилася декларація РРП з питань комуністичного і робітничого руху, основними пунктами якої були рівні, без пріоритету СРСР, відносини з усіма соціалістичними країнами; розпуск всіх військових блоків і створення без'ядерних зон; рівноправне становище всіх держав в РЕВ; суворе дотримання принципів відносин між соціалістичними країнами на основі суверенітету, незалежності, невтручання у внутрішні справи. Декларація РРП відхиляла принципи економічної інтеграції та координації народно-господарських планів у рамках РЕВ. Справедливі по суті положення даної декларації стали, мабуть, першим наочним прикладом того, як в'януть, не розвинувшись, будь-які паростки нового політичного мислення, кинуті на ґрунт адміністративно-партократичної системи. Проголошена РРП політика стала на ділі не більше, ніж вираженням національного егоїзму як засобу підтримки засад державно-партійних інститутів.

Для подальшого розвитку «національного комунізму» як зовні, так і всередині країни, необхідний був гідний наступник. Представники старої гвардії румунських комуністів запустили механізм, керувати яким не вміли. З відходом з життя керівника РРП Г.Георгіу-Дежа зникло з політичної сцени покоління, яке круто повернуло історію країни, створило централізовану і підконтрольну спільність на румунській землі. Покоління, яке розпочало усвідомлювати неможливість утримати всі важелі управління цим колосом, але як і раніше впевнене у своїй правоті. Покоління, яке залишило за собою табори та тюрми і домоглося економічного підйому, яке вибудувало свою країну в єдину шеренгу і згадало раптом про її національні традиції і національну гордість.

19 березня 1965 р. помер Г.Георгіу-Деж. Березневий пленум ЦК РРП і наступний в липні IX з'їзд партії обрали нового вождя – Ніколає Чаушеску (1918-1989 рр.).

Прихід цього молодого лідера зумовив в очах світової громадськості не тільки спадкоємність партійної лінії, а й можливість реформ, активізацію заявленого Румунією «особливого курсу».

Першими кроками нового румунського керівника було закріплення позицій «національного комунізму»: перейменування РРП в Румунську комуністичну партію (РКП), що повинно було підкреслити спадкоємність

комуністичного руху в Румунії та рівність позицій з іншими компартіями Європи, особливо з КІРС, у цих же цілях Румунська народна республіка (РНР) була перейменована в Соціалістичну республіку Румунію (СРР). У першій же промові Чаушеску заявив про необхідність вільного обговорення питань творчості, теорії та історії мистецтва, що після тривалого періоду цькування діячів культури було сприйнято як корінний поворот у політиці по відношенню до інтелігенції. В області зовнішньої політики Румунія оголосила прихильність «особливому курсу», незалежності та суверенітету; «особливу думку» румунської сторони продовжувало фігурувати практично в кожному міжнародному документі. Позиції в галузі економіки підтверджувалися колишні: пріоритетна роль промислового виробництва при залишковому принципі капіталовкладень у сільськогосподарській галузі.

Політика маневрування між Сходом і Заходом, по-перше, забезпечувала надійність особистої влади Чаушеску і влади РКП, а по-друге, демонструвала Кремлю, що з Румунією не можна вчинити так як з Чехословаччиною в 1968 р., тобто надати на неї збройний або політичний тиск. Засудивши в 1968 р. введення військ Варшавського договору в Чехословаччину і отримавши за свою «незалежну позицію» чималі дивіденди від Заходу, Чаушеску вже в 1969 р., побоюючись, що інтелігенція зажадає розширення демократичних реформ, «уточнив» тезу про свободу творчості. Двома роками пізніше він заявив, що «не можна допустити, щоб в ім'я так званої свободи пропагувалися звичай експлуататорських класів, буржуазний спосіб життя».

Протягом 70-х-80-х років внутрішній і зовнішній курс Н.Чаушеску призвів до занепаду життєвого рівня в країні до крайніх меж. Неймовірно виріс зовнішній борг, склавши в другій половині 80-х років майже 20 млрд. доларів. У зовнішній політиці країна фактично опинилася ізольованою від зовнішнього світу.

У міру наростання опозиційних рухів у Східній Європі прояви в Румунії інакомислення стали носити більш спрямований характер. У березні 1989 р. з'явився так званий «лист шести», адресований особисто Чаушеску, підписаний колишніми членами партійно-державного керівництва. У листі критикувалася практика розорення сіл, декрет, що забороняє вступати в контакти з іноземцями, переслідування і арешти, діяльність таємної поліції – служби безпеки «секурітате», контроль за листуванням, прослуховування телефонних розмов, здійснення форсованої асиміляції національних меншин, зростання політичної ізоляції країни, коли ряд держав заклав свої посольства в Бухаресті. Автори листа закликали покласти край експорту продовольства, який «ставить під загрозу біологічне існування румунської нації». Реакцією влади були нові арешти.

У західний друк просочувалися листи румунів-емігрантів, правозахисників про трагічну ситуацію, що складається в Румунії в результаті антигуманної політики Чаушеску. Описувалися трагічні епізоди

побуту румунських родин, які страждають від холоду в квартирах і, часто, від голоду, про численні смерті дітей у пологових будинках і людей похилого віку в лікарнях.

14 грудня 1989 р. – останнього року «золотої доби» Чаушеску Європейський парламент у черговий раз засудив порушення прав людини в Румунії. До падіння диктатора залишалося вісім днів.

Невдоволення політикою Чаушеску охопило всі верстви суспільства, породивши явище масового дисидентства. Розмови про його зміщення велися й у вищих ешелонах влади, але в умовах жорсткої і тотальної системи контролю та репресій легальна (парламентська) опозиція була неможлива.

Глибока криза, що охопила всі сторони суспільного життя Румунії – економіку, політику, культуру, духовну сферу – а також процеси демократизації, започатковані в СРСР, інших країнах Східної Європи, поставили румунське суспільство перед вибором: тоталітаризм чи демократія.

Приводом для масових виступів стали події в місті Тімішоарі, де 16 грудня 1989 р. відбулися зіткнення між силами правопорядку і демонстрантами, що організували живий ланцюг навколо будинку протестантського священика Ласло Текеша, якому загрожувала депортація. Виступи на захист священика-інакодумця переросли в протест тисяч людей проти режиму Чаушеску.

22 грудня Н.Чаушеску і його дружина намагаючись втекти з країни були арештовані, а 25 грудня за рішенням військового трибуналу були визнані державними злочинцями і страчені в той же день. Після падіння влади Чаушеску влада в країні перейшла до організованого в дні революції Фронту національного порятунку.

Рекомендована література

1. Бирюзов С.С. Советский солдат на Балканах. – М., 1963.
2. Бывшие «хозяева» Восточной Европы. Политические портреты. – М., 1995.
3. Восточная Европа на историческом переломе. Очерки революционных преобразований 1989-1990 гг. – М., 1991.
4. «Восточноевропейский социализм». Становление режима, попытки его модификации, причины краха. – М., 1992.
5. История антикоммунистических революций конца XX века: Центральная и Юго-Восточная Европа/ Отв.ред. Ю.С.Новопашин.- М.,2007.
6. Кальвокоресси П. Мировая политика после 1945 года. – В 2-х тт. – М., 1999. – Т.1.

7. Конституции государств Центральной и Юго-Восточной Европы. – М., 1997.
8. Краткая история Румынии. С древнейших времен до наших дней. – М., 1987.
9. Марьина В.В. Крестьянство в революциях 40-х гг. в странах Центральной и Юго-Восточной Европы. – М., 1984.
10. Системная история международных отношений. В 2-х тт./Под ред. А.Д. Богатурова.-М., 2009.-Т.2.
11. Центрально-Восточная Европа во второй половине XX века.-В 3-х тт.-М., 2000-2002.-Т.1-2.

ТЕМА VII. ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА УГОРЩИНИ В 1945-1989 рр.

Започатковане визволення Угорщини Червоною Армією неабиякою мірою вплинуло на формування нової демократичної системи в Угорщині. Парламент, що зібрався в Дебрецені 22 грудня 1944 р. обрав Тимчасовий національний уряд Угорщини, склад якого повністю збігався зі списком попередньо погодженим зі Сталіним у Москві. Уряд очолив Бела Далнокі Міклош.

28 грудня Угорщина оголосила війну гітлерівській Німеччині, а 20 січня 1945 р. підписала з союзними державами угоду про перемир'я. У ньому Угорщину зобов'язали відновити межі 1937 р. До укладення мирного договору на її території діяла Союзна контрольна комісія (СКК), яка володіла необмеженими правами і практично повністю перебувала під радянським керівництвом. Угорські органи влади були зобов'язані виконувати всі інструкції і розпорядження комісії.

Одним з найважливіших результатів Другої світової війни, боротьби народів СРСР і народів інших країн проти фашизму стало створення в Європі низки держав народної демократії, у тому числі Угорщини. З метою врегулювання відносин між Радянським Союзом і Угорщиною 15 червня 1945 р. у Будапешті було підписано угоду про порядок постачань товарів в СРСР в рахунок репарацій, частковому відшкодуванню збитків, заподіяних Угорщиною Радянському Союзу в роки Другої світової війни.

27 серпня 1945 р. СРСР уклав з Угорщиною договір про економічне співробітництво, а також торгову угоду на строк до кінця 1946 р. Радянська країна зобов'язалася поставити Угорщині бавовну, вовну, коксівне вугілля, залізну руду, олово, мідь, кобальт, хімічну сировина, сіль, цукор, а Угорщина в обмін на це консерви, оптичні прилади, прилади техніки, зв'язку та ін. Вперше у своїй історії Угорщина отримувала найважливішу сировина для промисловості замість готової продукції.

Радянський уряд прагнув до встановлення добросусідських відносин з Угорщиною. Не чекаючи підписання мирного договору, СРСР повернув на

батьківщину 150 тис. угорських військовополонених. 25 вересня з ініціативи уряду Радянського Союзу були відновлені радянсько-угорські дипломатичні відносини на рівні місій. Дещо пізніше сторони обмінялися представниками в рангу надзвичайних посланників і повноважних міністрів. Радянським посланником в Будапешті був призначений Г.М.Пушкін, а угорським в Москві – Дюла Секфю, один з відоміших угорських істориків. Встановлення Угорщиною дипломатичних відносин з Радянським Союзом не тільки допомогло їй покінчити з дипломатичною ізоляцією, а й значно зміцнило її міжнародне становище.

У листопаді 1945 р. були проведені нові вибори до парламенту на основі загального і таємного голосування. Країна вибирала між пропонованими варіантами розвитку: буржуазно-демократичним чи суспільним устроєм радянського типу. Компартія Угорщини (КПВ) на виборах розраховувала на успіх, але виборці віддали перевагу Партії дрібних сільських господарств (ПМСХ), що отримала абсолютну більшість голосів (57%).

Сформований 18 листопада новий коаліційний уряд на чолі із З.Тілда у зовнішній політиці обіцяв встановлення дружніх зв'язків з СРСР, сусідніми країнами і західноєвропейськими державами. Західноєвропейські країни, які до цього відмовлялися офіційно визнати Угорщину, після виборів встановили з нею дипломатичні відносини. Тепер вони вже стверджували, що Угорщина стала «найдемократичнішою країною в Східній Європі».

1 лютого 1946 р. парламент проголосив Угорщину республікою і заснував пост президента – ним став З.Тільда, що поступився місцем прем'єр-міністра Ф.Надю. Закон про Республіку гарантував громадянам буржуазно-демократичні свободи та низку політичних прав. Навесні в умовах зростання невдоволення мас інфляцією і хибами в постачанні продуктів харчування населенню, робітничі та селянські партії зважилися на спільний виступ, створивши Лівий блок. Це призвело до зміни співвідношення сил в політиці. Настав розлад у коаліції, виникла патова ситуація, яку на початку 1947 р. «дозволили» органи внутрішньої безпеки, що перебували під контролем КПВ. Було штучно сфабриковано «справу» про антиреспубліканські змови проти «Угорського Співтовариства». Слідство навмисно поширилось і на політиків ПМСХ. Один з її керівників Б.Ковач, який нещодавно заявляв, що «комуністи або задовольняться участю у владі, маючи 17% голосів, або треба створити уряд більшості», завдяки старанням лідера КПВ М.Ракоші був звинувачений в антирадянській діяльності і арештований. Почалися переслідування демократично налаштованих політичних діячів і сил. Керівництво ПМСХ розгубилося, до нього було підірвано довіру, почався вихід з партії. Навесні 1947 р. ПМСХ була остаточно розхитана. Процес розпаду цієї партії завершила вимушена еміграція одного з її лідерів, прем'єр-міністра Ф.Надя.

З початку 1947 р. в Угорщині головним диригентом в політиці стала КПВ, яка на проведених у серпні 1947 р. парламентських виборах не без істотних порушень та зловживань отримала більшість голосів. Напередодні були внесені також певні корективи в закон 1945 р. про вибори, що істотно знизило його демократизм. Підсумки виборів відкрили шлях до створення «тоталітарної держави». 1947-1948 рр. не дарма йменуються в угорській історії «роками перелому», після чого в країні встановилася диктатура від імені пролетаріату.

Зовнішня політика Угорщини перебувала під контролем СКК, яку очолював маршал К.Є.Ворошилов. СКК, підтримуючи Потсдамські угоди великих держав, в листопаді 1945 р. сповістила Угорщину про рішення виселити з країни до півмільйона німців до Німеччини. Угорська статистика називала набагато менше число німців на своїй території. У загальній складності було переселено близько 200-220 тис. чол. Становище угорців за межами Тріанонського кордону країни стало складніше, ніж у передвоєнні роки. У Трансільванії гвардійці румунського націоналіста Манну влаштували криваву різанину угорського населення, і потрібно було втручання радянських збройних сил, щоб призупинити це кровопролиття. Напередодні підписання мирного договору румунський уряд П.Грози прийняв ряд заходів в інтересах угорської меншини і обіцяв зробити майбутні кордони між двома країнами символічними, але у результаті це виявилось тактичним прийомом.

Із Закарпаття і прилеглих до нього районів на «триденні відновлювальні роботи» у внутрішні райони СРСР було вивезено до 40 тис. дорослих чоловіків угорської національності, більше половини яких і через роки не повернулися в рідні місця.

В Чехословаччині угорське населення позбавили громадянства, були закриті національні школи, заборонений друк, літні люди виявилися без пенсії. У населених пунктах із змішаним населенням заборонялося говорити на угорській мові. Чехословацький уряд чекав ще від Потсдамської конференції рішення про одностороннє і повне виселення угорців зі Словаччини, що не було підтримано західними країнами.

На конференції угорські територіальні претензії до Румунії, підтримані США (держсекретар Д.Бірнс пропонував невеликі корективи кордонів, які, на його думку, «могли б повернути півмільйона угорців») та Великобританією, не зустріли схвалення В.М.Молотова, і тому 102 тис. кв. км. території знову були віддані Румунії. Радянська делегація наполягала на кордонах 1937 р., і в результаті були відновлені Тріанонські кордони Угорщини з невеликими корективами: на прохання Чехословаччини їй було додатково передано 43 кв. км. території з трьома угорськими селами, в результаті чого чехословацькі кордони навпроти Братислави переступили на правий берег Дунаю.

На відміну від Тріанонського, у новому договорі нічого не говорилося про захист прав та свобод національних меншин. Умови миру для угорців виявилися ще більш важкими, ніж після Тріанона.

Економічні зобов'язання Угорщини обговорювалися в рамках Балканської комісії, де представників Угорщини жодного разу не заслухали. Там же було відхилено пропозицію США про економічну допомогу Угорщині у вигляді скорочення суми репарацій з 300 до 200 млн. доларів. Отже, практично жодне з прагнень угорського уряду на Паризькій мирній конференції не було реалізовано.

Мирний договір з Угорщиною був підписаний 10 лютого 1947 р. у Парижі, а у вересні припинила свою діяльність СКК, і Угорщина теоретично відновила свій суверенітет. Договір зобов'язував в 90-денний термін вивести з країни всі збройні сили союзників. Допускалася присутність лише радянського формування для підтримки дорожнього сполучення з австрійською зоною радянської окупації. Радянські війська проте залишилися на території Угорщини, і така ситуація в результаті радянсько-американського протистояння законсервувалася на довгі роки. Після створення в 1955 р. Організації Варшавського договору (ОВД) і вступу до неї Угорщини присутність радянських військ була поставлена на договірну основу, і вона стала важливим визначальним фактором не тільки зовнішнього, але й внутрішнього політичного життя країни.

У 1949 р. був створений Народний Фронт Незалежності (НФН), де провідну роль грала Угорська партія праці (створена в 1946 р. в результаті злиття КПВ і СДПВ), яка прийняла за основу принципи марксизму-ленінізму, а також вчення Сталіна. Її лідер М.Ракоші став незабаром і керівником НФН. У травні 1949 р. комуністи провели вибори до парламенту за новою системою, вони принесли перемогу кандидатам фронту. Після виборів керівництво ТВП більше не потребувало НФН, і його органи припинили своє існування. Паралельно з «відмиранням» системи захисту політичних інтересів по суті були ліквідовані або деформовані і системи економічного та соціального захисту. Практично втратили свої початкові функції профспілки, які потрапили під повний контроль ТВП. Шлях до тоталітарної держави був відкритий. В Угорщині встановилася однопартійна диктатура радянського типу. Існувала ніким не контролювана влада партійної верхівки, яка і правила країною від імені пролетаріату.

Ці люди дуже погано знали угорську дійсність. Багато років вони провели в тюрмах, як Ракоші (1925-1940 рр.), або довго жили в еміграції, як Гері (з 1919-1944 рр.). Вони під приводом «будівництва соціалізму» намагалися копіювати у всіх деталях, силою пересаджувати на угорський ґрунт все те, що робив в СРСР Сталін. «Вождем» в Угорщині став М.Ракоші, називаючи себе його «найкращим учнем». Він і його оточення знайшли безроздільну і безконтрольну владу в країні.

XX з'їзд КПРС свідчив про явний провал політики Ракоші, а події в Польщі викликали настороженість у лідерів КПРС. Влітку 1956 р. в Будапешт прилетів А.І.Мікоян з місією відновлення в Угорщині спокою. Він прибув з пропозицією відсторонення М.Ракоші. Партійний пленум, що зібрався 18 липня 1956 р., «за станом здоров'я» вилучив його з посади першої людини країни і на його місце обрав Е.Гере. До складу партійного керівництва були обрані звільнені з ув'язнення Я.Кадар, Д.Каллаї та ін.

23 жовтня студенти будапештських вузів вийшли на вулиці столиці, протестуючи проти лідера ТВП Е.Гере, сталінізму і ненависних органів держбезпеки. Мирна демонстрація поступово перетворювалася на народне повстання, тому що біля будівлі радіо, викликані на підкріплення загони органів держбезпеки, відкрили вогонь по наполегливо прагнучим проникнути в будівлю групам демонстрантів, які бажали будь-що-будь зачитати в ефір вимоги студентів.

25 жовтня на майдані перед парламентом знову зібрався 10-тисячна маса мирних людей, що вимагали видалення Е.Гере. Почалося братання мас з радянськими танкістами і офіцерами, викликаними для охорони будівлі парламенту. І тоді з дахів навколишніх будинків пролунали кулеметні черги по мирних демонстрантах. У цей «кривавий четвер» на площі залишилися сотні вбитих і поранених. Прибулі до Будапешта з метою розв'язання кризи Мікоян і Сулов переконали Е.Гере, який скомпрометував себе, піти у відставку, разом з ним пішли й інші його прихильники, а ТВП очолив Янош Кадар.

В розпал кривавих подій до Угорщини за допомогою західних держав було покинуто більше 20 тис. емігрантів, у тому числі колишні хортистські офіцери, жандарми, нілашисти, що бігли свого часу з країни. Поблизу від угорських кордонів був створений експедиційний корпус в основному з угорських емігрантів у складі 11 тис. осіб, який чекав наказу рушити в Угорщину.

30 жовтня почалося виведення радянських частин з Будапешта. Радянський уряд виступив із заявою про повагу суверенітету соціалістичних країн. У цей же день угорський уряд переїхав в будинок парламенту, почалося створення Національної гвардії, в завдання якої входили підтримка громадського порядку та усунення можливих провокацій.

Нажаль, на другий день радянське керівництво змінило своє рішення, узгодивши з лідерами компартій сусідніх соціалістичних країн і Китаю надання Угорщині «інтернаціональної допомоги».

1 листопада 1956 р. угорське керівництво, дізнавшись про початок вторгнення військ на територію країни і не отримавши від посла СРСР Ю.В.Андропова задовільної відповіді, зважилося на відчайдушний вчинок. За згодою президії партії угорських комуністів воно прийняло рішення про вихід з Організації Варшавського договору і за австрійським зразком проголосило Угорщину нейтральною державою.

Угорська революція 1956 р. і демократичні перетворення були перервані зовнішнім втручанням, в результаті якого почалося відновлення колишніх порядків і атрибутів політичного устрою.

Я.Кадар 7 листопада був доставлений в Будапешт на радянських танках і залишався довгий час під їх охороною. Його в Угорщині спочатку не приймали і не визнавали. Військова перемога над революцією ще не означала політичної перемоги. Країна відповіла загальним страйком.

Щоб домогтися покірливості або примирення з угорським суспільством, Я.Кадару доводилося йти на істотні поступки і компроміси. Він був змушений вживати заходів щодо поліпшення життєвих умов народу, а також погодитися на реалізацію значної частини вимог жовтневого повстання і революції. Комплекс цих заходів у результаті привів до консолідації, а потім і до визнання влади уряду Я.Кадара в Угорщині. Залишаючись на чолі країни більше 30 років, Кадар проводив спочатку прорадянський курс у зовнішній політиці. Так, у 1962 р. ВНР підтримувала зовнішньоекономічні зв'язки з більш ніж 100 державами земної кулі. Основна частина зовнішньоторговельного обороту, приблизно 70%, в ті роки припадала на соціалістичні країни. Причому країни-члени РЕВ відігравали важливу роль у задоволенні потреб народного господарства Угорщини в промисловій сировині, найважливіших видах устаткування, машин, верстатів.

У відповідності зі своїми зовнішньополітичними принципами, Угорщина активно брала участь у зовнішньополітичному житті і розширювала міжнародні зв'язки. На основі двосторонніх міждержавних і міжурядових угод здійснювалася співпраця з соціалістичними країнами; міцніли зв'язки з країнами, що розвиваються; на основі невтручання у внутрішні справи і взаємної вигоди розширювалися політичні, економічні, культурні та науково-технічні зв'язки з капіталістичними країнами.

Здійснюючи зовнішню політику, засновану на принципах марксизму-ленінізму, уряд надавав важливе значення зміцненню співпраці зі своїми союзниками. Тільки з червня 1967 р. по серпень 1970 р. партійно-урядова делегація Угорщини брала участь в 10 нарадах керівників соціалістичних країн Європи або засіданнях Політичного консультативного комітету країн-учасниць Варшавського Договору. У 1967 р. в Москві обговорювалося становище на Близькому Сході у зв'язку з агресією проти Єгипту. У березні 1968 р. в Софії обговорювалося питання про вдосконалення політичної та військової організації Варшавського Договору.

У тому ж році в березні в Дрездені, в травні в Москві, в липні у Варшаві і в серпні в Братиславі відбулися наради у зв'язку з положенням, що склалися в Чехословаччині.

З 1968 р. Угорщина намагалася забезпечити зовнішні умови проведення реформи. Вона мала намір, за словами (сказані в 1989 р.) тодішнього міністра закордонних справ Дюли Хорна, будь-яким чином

вивести своє господарство зі сфери співробітництва в РЕВ і «тепличних умов» угорсько-радянських економічних зв'язків, прагнула розширити відносини з традиційними своїми партнерами на Заході, особливо з ФРН і Італією. На практиці, однак, в середині 60-х років угорські комуністи вважали найважливішим стратегічним завданням зміцнення соціалістичної економічної інтеграції та піддавали критиці уряд Румунії за прагнення послабити цю інтеграцію. На позицію Угорщини впливали і відносини СРСР з Югославією та Китаєм, проявили тенденцію до порушення єдності соціалістичного табору.

У 70-80-і роки ВНР брала участь у засіданнях Політичного консультативного комітету, Комітету міністрів закордонних справ, де обговорювалися питання збереження миру, вироблялися колективні заходи, спрямовані на скорочення озброєнь, обговорювалися ініціативи щодо знищення термоядерних арсеналів і порятунків від загибелі всього людства.

З 1977 р. на щорічних засіданнях Комітету міністрів закордонних справ Варшавського Договору відбувався обмін думками і узгодження позицій з актуальних міжнародних проблем, намічалися заходи з втілення в життя спільних зовнішньополітичних ініціатив, у тому числі і спрямованих проти загрози ядерної катастрофи.

ВНР спільно з СРСР, НДР, ПНР і НРБ в серпні 1968 р. взяла участь у спільній військовій акції в ЧССР, що викликало в 1989-1990 рр. загальний осуд і визнання цих дій невинуватеними.

Справедливості заради слід зауважити, що в 70-х роках між партійно-державним керівником СРСР та Угорщини неодноразово виникали тертя з питання зовнішньополітичної орієнтації УНР. У радянських лідерів викликало невдоволення також самостійність Я.Кадара в проведенні економічної реформи. Її суттю стала зміна системи управління народним господарством. При частковому збереженні центрального планування це означало деяку децентралізацію управління і спробу створення регульованого ринку. Роль директив зверху знизилася, і в дію вступили ринкові відносини. Держава регулювала виробництво не директивними, а економічними важелями. Підприємства отримали значну самостійність, а трудящі – матеріальну зацікавленість у результатах своєї праці. У підсумку це привело до зростання продуктивності праці та матеріального стану народу, реальні доходи якого в 1960-1975 рр. подвоїлися. Я.Кадар, задоволений цими досягненнями у зовнішній та внутрішній політиці часто повторював тоді: «Якщо в Москві йде дощ, то це не означає, що в Будапешті треба відкривати парасольку».

У другій половині 1980-х років кризові явища дали про себе знати як в економіці, так і у всьому суспільно-політичному житті Угорщини. Вони були частиною загальної кризи, яка охопила всю систему, звану тоді соціалістичною-. Угорщина, будучи відкритою країною, швидше за інших відчувала настання економічної кризи, що відбилося і на політичній сфері.

Почався спад життєвого рівня, росла зовнішня заборгованість країни. У підсумку це призвело до появи суспільного невдоволення і зародженню опозиційних течій в суспільному житті країни. Керівництво країни на чолі з Я.Кадаром не змогло зупинити «тиху революцію». Влітку 1988 р. за згодою Москви глава угорського уряду К.Грос зайняв пост генерального секретаря ЦК УСРП, а Я.Кадар зайняв символічний пост голови партії. Тим часом опозиція комуністів набирала силу, почали відроджуватися старі і організовуватися нові партії. До літа 1989 р. Угорщина однією з перших вийшла з розпочатого розвалюватися «східного блоку» і почала перехід до багатопартійної правової держави.

Рекомендована література

1. Бывшие «хозяева» Восточной Европы: политические портреты. – М., 1995.
2. Власть и интеллигенция. Из опыта послевоенного развития стран Восточной Европы. – Вып. 1. – М., 1992; Вып. 2. – М., 1993.
3. Восточная Европа на историческом переломе. Очерки революционных преобразования 1989-1990 гг. – М., 1991.
4. «Восточноевропейский социализм». Становление режима, попытки его модификации, причины краха. – М., 1992.
5. История антикоммунистических революций конца XX века: Центральная и Юго-Восточная Европа/Отв.ред.Ю.С.Новопашин.- М.,2007.
6. Кальвокоресси П. Мировая политика после 1945 года. – В 2-х тт. – М., 1999. – Т.1.
7. Конституции социалистических государств. – В 2-х тт. – М., 1987.
8. Краткая история Венгрии. С древнейших времен до наших дней. – М., 1991.
9. Системная история международных отношений. В 2-х тт./Под.ред. А.Д.Богатурова.-М.,2009.-Т.2.
- 10.Центральная и Юго-Восточная Европа во второй половине XX века. В 3-х тт.-М.,2000-2002.-Т.1-2.

РОЗДІЛ III

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНОЇ І СХІДНОЇ ЄВРОПИ В КІНЦІ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ ст.

ТЕМА І. КРАЇНИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ І СХІДНОЇ ЄВРОПИ У МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ 80-х – ПОЧАТКУ 90-х РОКІВ ХХ ст.

У 70-і роки в міжнародних справах почали намічатися важливі зміни, які відзеркалювали основну тенденцію нашого часу, – подолання міжнародних та міждержавних протиріч мирним шляхом, за допомогою переговорних процесів. Співвідношення сил на міжнародній арені змінювалося на користь миру, створювало можливість переходу від «холодної війни» до міжнародної розрядки. Пристосовуючись до нових історичних умов, керівництво двох найбільших держав – СРСР і США – було змушене визнати необхідність дотримуватися в міжнародних відносинах принципа мирного співіснування держав з різним суспільним ладом. Все це призвело до загального оздоровлення міжнародних умов.

Цей період у розвитку міжнародних відносин отримав назву «розрядки міжнародної напруженості». Стрижнем розрядки виступила її політична сторона, що знайшло своє відображення в договорах і угодах, укладених між країнами радянського блоку і західними державами. Наприклад, принципи співробітництва між СРСР і Францією (1971); договори СРСР і Польщі з ФРН (1970), НДР з ФРН (1972), ЧССР з ФРН (1973). У 1971 р. було укладено чотиристоронню (СРСР, США, Великобританія і Франція) угоду про Західний Берлін. Безумовно, вирішальним моментом у справі розрядки став позитивний крок у відносинах між Радянським Союзом і Сполученими Штатами Америки. Документ «Основи взаємовідносин між СРСР і США» (1972) був знаменний тим, що в ньому сформульовані міжнародно-правові основи відносин між двома країнами відповідно до принципів мирного співіснування.

Свого роду кульмінацією процесу розрядки стало підписання у серпні 1975 р. главами 35 держав (країни Європи, США і Канада) Заключного акта Наради з безпеки і співробітництва в Європі в Гельсінкі. У цьому документі визначалися принципи взаємовідносин між провідними державами, в тому числі повага незалежності і суверенітету, територіальної цілісності (остання обставина має виняткову важливість в умовах нинішнього СНД) і непорушність кордонів, відмова від

застосування сили та загрози її застосування, невтручання у внутрішні справи один одного.

Проте вже до кінця 70-х – початку 80-х рр. «Епоха розрядки» пішла в минуле. Причиною різкого загострення міжнародного становища, відносин між СРСР і США, стало радянське вторгнення в Афганістан (грудень 1979 р.), а також явно конфронтаційний курс американської адміністрації на чолі з Р.Рейганом (з 1981 р.). Міжнародні відносини знову набули характеру протиборства «двох таборів» на міжнародній арені, стали надзвичайно ідеологізованими.

Лише з середини 80-х рр. почалося звільнення радянської зовнішньої політики від деформованої ідеології. Відносини між СРСР та іншими країнами стали набувати характеру, що відповідає сучасним цивілізованим нормам. Нове радянське керівництво на чолі з М.Горбачовим оголосило політику «нового політичного мислення». Цей курс був спрямований на вміння об'єктивно усвідомити реальності ядерно-космічного століття, масштаби навислої над людством загрози ядерної катастрофи і, виходячи з цього, неприпустимість вирішення міжнародних конфліктів за допомогою сили, а тільки врегулювання їх політичними засобами.

Між СРСР і США встановилися постійні та міцні контакти на найвищому рівні (обмінні візити лідерів обох держав, зустрічі в «нейтральних» країнах і т.д.). До 1990 р. фактично була підведена риска під епохою «холодної війни». 19-21 листопада відбулася загальноєвропейська зустріч у верхах за участю представників 34 держав, на якій був прийнятий документ історичного значення – Паризька хартія для нової Європи. Саме в цьому документі, що має величезне міжнародно-правове значення, проголошені закінчення ери конфронтації і розколу Європи і початок нової епохи демократії, миру і єдності на нашому континенті. Учасники зустрічі декларували відмову використовувати ідеологічні постулати в міждержавних відносинах.

Проте перехід від колишнього «стану» Європи і світу до нового не може бути швидким. Навіть після розвалу Радянського Союзу (що всі ці роки було основною метою політики США) і утворення СНД продовжують діяти структури (зокрема, блокові в рамках НАТО), в основі яких лежить ідеологія. Цей факт підтверджують події у колишній Югославії, коли Захід покладає всю провину на «ідеологічно» (комуністичну та православну) ворожу йому Сербію. Після відходу з політичної сцени Радянського Союзу в Європі і в усьому світі порушений певний баланс сил. Тільки США тепер можуть називатися «наддержавою», що надзвичайно небезпечно.

Гегемонізм Америки проявився вже на початку 1990-х рр. з особливою силою. Участь американських військ у війні в Перській затоці (1991) виявило вкрай негативні сторони, порушили баланс сил. Далі було втручання США у внутрішньополітичний конфлікт в Сомалі (1993), участь

армії Сполучених Штатів у війні в Югославії. Цікаво, що все це відбувалося під прапором ООН.

Сьогодні ні Європа в цілому, ні Росія не можуть протистояти всеосяжній (від економічної до військової) експансії американського імперіалізму, а це породжує основи для можливих майбутніх конфліктів. Змушені «підлаштовуватися» під американську політику майже всі колишні республіки СРСР, у тому числі й України. США сьогодні об'єктивно перетворився на «фактор ризику» для справи миру в усьому світі.

Тому-то і немає підстав ідеалізувати етап у розвитку міжнародних відносин. Очевидно, тільки одне – країнам Європи, (від Росії та України до Франції та Іспанії), необхідно знайти основу для об'єднання своїх зусиль у справі створення балансу сил на світовій арені. Лідери Західної Європи ще не прийшли до усвідомлення цього, зробивши ставку на об'єднавчий процес (так звані Маастрихтські угоди) тільки в рамках ЄС.

У липні 1991 р. в Москві був підписаний радянсько-американський Договір про скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь. Восени того ж року СРСР і США вирішили приступити до знищення тактичної ядерної зброї.

Вдалося досягти врегулювання низки регіональних конфліктів (Нікарагуа, Намібія, Ангола, Сальвадор). Започатковано діалог щодо врегулювання застарілих близькосхідних проблем. Спільними зусиллями зірвана іракська агресія проти Кувейту. Значно активізувалася діяльність ООН. Все це стало можливим в умовах створення нового клімату в міжнародних відносинах. Для всіх країн і народів відкрилися нові можливості у вирішенні численних проблем, що стоять перед людством. Проте перехід від «холодної війни» до нового світоустрою протікає не просто. Про це свідчать потрясіння, які за часом збіглися з закінченням «холодної війни». Мова йде про іншу особливість сучасної міжнародної ситуації – про драматичний і швидкоплинний розпад Радянського Союзу, розвал «соціалістичної співдружності». Події, що відбулися, зумовили значні зміни в Європі та світі.

Світ переживає в даний час перехідний етап від повоєнного міжнародного порядку до нового світового устрою, коли на зміну суперництва двох систем йдуть їхні партнерство та співробітництво, а замість «холодної війни» є можливість затвердити мирний період в історії людства.

Розпочаті в середині 80-х рр. зміни в СРСР, перебудова радянської зовнішньої політики, в основу якої були покладені принципи нового мислення, докорінно змінили умови, створили сприятливі міжнародні передумови для успіху антитоталітарних, демократичних революцій у Центральній та Східній Європі. Відмова нового радянського керівництва на чолі з М.Горбачовим від втручання в справи інших країн, в т.ч. східноєвропейських, позбавила правлячі в них режими такої важливої опори, як радянська військова підтримка.

Революції в східноєвропейських країнах були підготовлені всім ходом їх післявоєнного розвитку, і насамперед їх внутрішніми протиріччями, структурною слабкістю створених режимів. Під напором потужних маніфестацій, різних акцій протесту, включаючи страйк, втеча громадян за кордон, влада була або паралізована, як в НДР і Чехословаччини, або здавала одну позицію за іншою, як у Польщі, Угорщині, Болгарії, Албанії.

У 1989-1990 рр. в Болгарії, НДР, Румунії і Чехословаччини здійснилися демократичні революції, в результаті яких відбулася мирна (за винятком Румунії) зміна влади, до керівництва прийшли нові політичні сили.

В Угорщині, Польщі, Югославії зміни не були такими стрімкими, але тривалі спроби здійснення економічних і політичних реформ також придбали на рубежі 90-х рр. характер революційного процесу. З початку 90-х рр. він торкнувся і Албанії.

Революційні процеси в окремих країнах Східної Європи при всій їх своєрідності та унікальності (відмінності за часом і за напруженням політичної боротьби, за масштабами залучених до них суспільних верств і т.д.) в своїй основі містили загальні риси. Вони здійснювалися під гаслом усунення тоталітарних режимів та демократизації суспільства, утвердження політичного і ідеологічного плюралізму, рівноправності всіх форм власності і переходу до ринкових відносин, створення правової держави, відродження національних культур і проголошення суверенітету націй.

З перемогою демократичних революцій у країнах Центральної та Східної Європи почалося здійснення радикальних реформ. Якщо в ході цих революцій висувалися гасла оновлення «реального соціалізму», то після відтискування компартій або їх наступниць на узбіччя політичного життя прийшли до влади нові політичні сили, які рішуче пориваючи з минулим, заявляли про неприйнятність для них соціалістичного вибору і про початок руху до нової суспільно-політичної системи, заснованої на цінностях західного суспільства і традиціях «досоціалістичного періоду» своїх країн. Важливим фактором нової зовнішньоекономічної і зовнішньополітичної орієнтації східноєвропейських країн на Захід стала невдача радянської перебудови, політична нестабільність, економічні труднощі, відцентрові тенденції в СРСР, які робили його ненадійним партнером для цих країн. Не випадково, що саме 1991 р. став роком ліквідації таких об'єднань, як Рада Економічної Взаємодопомоги і Організація Варшавського Договору. Припинила існування так звана «світова соціалістична система» і «світова соціалістична співдружність».

В даний час йде процес формування на основі інших спільнот і цінностей відносин України з державами Центральної та Східної Європи. Добрі традиції минулого, взаємна зацікавленість у стійких, добросусідських зв'язках – запорука взаємовигідної співпраці країн, що полегшує їм рух до об'єднаної Європи.

Криза комуністичних режимів у країнах Центральної та Східної Європи, які не витримали перевірку часом, до кінця 80-х років досягла свого піку. Це відбувалося в той час, коли більшість провідних країн світу в результаті другого етапу науково-технічної революції вийшли на якісно новий рівень розвитку. У внутрішній і зовнішній політиці соціалістичних країн все більш помітними стали розлад і деградація. Зміни, що відбувалися в СРСР, сприяли активізації опозиції в державах радянської зони впливу. Стало зрозуміло, що тоталітарні режими в колишньому вигляді існувати не можуть.

Однак з правлячої верхівки східноєвропейських країн неминучість корінних змін усвідомили тільки лідери Польщі та Угорщини. Вони пішли на діалог з опозицією («круглий стіл»), розраховуючи, що, хоча компартіям і доведеться відмовитися від монополії на владу, все ж вони зможуть залишитися вагомим чинником політичного життя. Але перші ж вільні вибори в червні 1989 р. в Польщі і в березні 1990 р. в Угорщині спростували ці розрахунки: у Польщі комуністи зазнали повного провалу, а в Угорщині ледь набрали 10% голосів. В обох країнах влада мирним шляхом перейшла в руки демократичних сил. Комуністичні правителі інших східноєвропейських країн настійливо чіплялися за владу.

З перших кроків революційних перетворень в східноєвропейських країнах і, в першу чергу, в НДР було видно, що хід і результат подій будуть залежати від позиції СРСР. Радянське керівництво ясно заявило, що не має наміру втручатися у внутрішні справи союзних держав. Це додало вагу демократичним силам східноєвропейських країн, які боролися за владу.

Падіння Берлінської стіни стало початком ланцюгової реакції. Вже 10 листопада 1989 р. в Болгарії відбулася зміна партійного керівництва. Тут, на відміну від інших країн, компартія намагалася утримати владу в своїх руках, проводячи необхідні реформи в допустимих для себе межах. Спочатку їй це вдавалося.

Через тиждень після подій у Болгарії почався рух в Чехословаччині. 17 листопада в Празі відбулася студентська демонстрація, учасники якої вимагали відновлення демократії в країні. Поліція грубо розігнала маніфестацію. У відповідь у столиці почалися масові антиурядові демонстрації. Було створено політичне утворення – Громадянський форум, який об'єднав усі опозиційні сили в Чеських землях. Аналогічний центр – Громадськість проти насильства – з'явився в Словаччині. Під тиском мас компартія змушена була відступитися від влади.

У НДР, Болгарії та Чехословаччині революційні події, незважаючи на їх масовий масштаб і бурхливий характер, пройшли в цивілізованих формах, без проявів насильства з боку опозиції. Недарма, наприклад, революцію в Чехословаччині назвали «оксамитовою». У той же час, в Румунії, хвилювання, які виникли в грудні 1989 р., вилилися в жорстокі зіткнення демонстрантів з органами державної безпеки. 22 грудня

революція перемогла. До влади прийшов Фронт національного порятунку, до якого увійшли різні опозиційні сили.

Революції 1989 р. в країнах радянського блоку носили антитоталітарний, демократичний, визвольний характер. Їм були властиві спонтанність і масовість. Авангардну роль у революціях грали інтелігенція, молодь, в першу чергу студентська, робочий клас. У порівнянні з антитоталітарними виступами попередніх десятиліть інакше виглядали програмні вимоги революцій. Якщо події 1956 р. у Польщі та Угорщині, 1968 р. в Чехословаччині відбувалися під гаслами «очищення соціалізму» від сталінських деформацій, «повернення до ленінських принципів», то учасники революцій 1989 р. вимагали встановлення справжньої демократії. Перемога була досягнута порівняно легко, оскільки ні в одній зі східноєвропейських країн не знайшлося громадських сил, які встали б на захист комуністичної влади.

Результатом революційного процесу в шести східноєвропейських державах стало повалення тоталітарних режимів і звільнення цих країн з-під радянського панування. Це ознаменувало кінець поділу Європи. Перед східноєвропейськими країнами відкрилася перспектива повернення в єдину сім'ю європейських держав, а перед НДР – возз'єднання з ФРН в єдиній Німеччині.

В ході революцій виникли й активізувалися різні політичні сили – від крайніх лівих до крайніх правих. Парламентські вибори, що проходили в країнах Центральної та Східної Європи протягом 1989-1990 рр., продемонстрували розстановку цих сил. Вибори показали, що компартії докорінно очистилися від колишніх лідерів і правлячих кіл, ґрунтовно модернізували свої програмні установки, наблизивши їх до програм соціалістичних і соціал-демократичних партій Заходу, і навіть змінили свої назви. Вибори продемонстрували, що комуністи не користуються серйозним впливом, за винятком Болгарії. Їм довелося залишити урядові пости і перейти в опозицію. Не мали значної підтримки виборців соціалістичні, соціал-демократичні та інші ліві партії, незважаючи на їх активну роль у проведенні революцій. Найбільшого впливу досягли правоцентристські партії, що зайняли основні позиції в парламентах і урядах.

Революційний процес не обмежився країнами радянського блоку. Пізніше він охопив і дві комуністичні держави на Балканах, які вже не належали до «соціалістичної співдружності», – Югославію і Албанію.

Революції кінця 80-х – початку 90-х років у країнах Центральної та Східної Європи – явище особливої історичної важливості. Вони вивели з-під комуністичного панування на шлях свободи, національної незалежності і демократії регіон зі 140 млн. населення, зробили значний крок у бік ліквідації штучного розколу Європи і всього світу.

Минуло кілька років після перемоги революцій. Суттєво змінилася карта Центральної та Східної Європи. З неї зникла НДР, яка восени 1990 р. возз'єдналася з Федеративною Республікою Німеччиною.

Чотири нові держави, що виділилися з колишньої Соціалістичної Республіки Югославії – Словенія, Хорватія, Боснія і Герцеговина та Македонія, – отримали міжнародне визнання, вступивши в ООН. Поряд з ними життєздатною виявилася і Союзна Республіка Югославія.

Наступною багатонаціональною східноєвропейською країною, яка пережила процес розпаду, стала Чехословаччина. Після революції 1989 р. прагнення до національної незалежності взяло верх серед словацької громадськості. На вимогу Словаччини почався процес розподілу Чехословацької Федеративної Республіки на дві незалежні держави – Чеську та Словацьку, що почали самостійне існування з 1993 р.

Вже в ході революцій відбулася ламка політичної системи комуністичних режимів, що пройшла досить швидко і не зустріла особливого опору. Більш складним виявився процес демонтажу старої адміністративно-господарської структури і переходу до змішаної економіки, що ґрунтується на законах ринку. Комуністичні режими залишили після себе відстале народне господарство, що знаходилося в кризовому стані, і вивести країни з нього виявилось нелегко. У 1990-1992 рр. виробництво падало, валовий національний продукт, вироблений в країнах Центральної та Східної Європи за три роки, скоротився на третину. Економічна криза супроводжувалася зростанням безробіття, інфляцією, зниженням і без того невисокого рівня життя. Це стало причиною серйозної соціальної напруженості.

Уряди східноєвропейських країн проводили докорінні економічні реформи: роздержавлення, приватизацію засобів виробництва, ліквідацію планової, командно-адміністративної системи в господарстві і переведення його на природний, ринковий шлях розвитку. Вже в 1993 р. їх економіка почала виходити з глибокої кризи. При цьому господарське пожвавлення було більш помітним в тих країнах, де найбільш послідовно проводилися реформи: в Польщі, Угорщині, Чехії, Словаччині, Словенії, а також у Східній Німеччині, що увійшла до складу ФРН. Набагато менші результати досягнуті в балканських країнах – Румунії, Болгарії, Македонії. Що стосується Албанії, то вона в 1997 р. пережила гостру політичну кризу.

Однак внутрішньополітичне становище більшості східноєвропейських країн наприкінці 1990-х рр. стабілізувалося. З'явилися нові тенденції політичного розвитку. Якщо після переходу від тоталітарних режимів до демократії вісь політичного життя помітно змістилася вправо, то вже через кілька років у ряді країн посилився вплив лівоцентристських партій. Головною причиною цього було невдоволення широких верств населення тимчасовим погіршенням матеріального становища, різкою соціальною диференціацією, що супроводжували проведення радикальних

економічних реформ. У результаті багато людей пов'язували надії на поліпшення життя саме з лівими політичними силами. При цьому мова йшла не про повернення до «старого режиму», а про соціальні заходи, що здійснюються в умовах демократії та ринкової економіки.

У корені змінилася зовнішньополітична орієнтація східноєвропейських країн. Якщо раніше основою їхньої зовнішньої політики була «дружба» з СРСР, то в нових умовах відносини з його правонаступницею – Росією – відійшли на задній план. Втративши сенс свого існування, в 1991 р. припинили діяльність ОВС та РЕВ. Країни, що звільнилися від комуністичного панування, поставили в центр своєї зовнішньополітичної стратегії орієнтацію на Західну Європу, заявивши про бажання вступити в європейські інтеграційні об'єднання, насамперед у НАТО і Європейський Союз.

Більшість країн Центральної та Східної Європи отримали статус асоційованих членів ЄС, що дало їм переваги в торгівлі з західноєвропейськими державами, відкрило ширші можливості фінансового співробітництва. Першими кандидатами на вступ до ЄС стали Польща, Чехія, Угорщина, Словенія.

Рекомендована література

1. Бак М. Факторы экономической трансформации в странах ЦВЕ // Мир перемен. – 2/2010. – С.51-62.
2. Балканы: между прошлым и будущим. – М., 1995.
3. Бухарин Н. 20 лет перемен в странах Центрально-Восточной Европы // Мир перемен. – 3/2009. – С.45-58.
4. Восточная Европа: контуры посткоммунистической модели развития.: Сб. статей. – М., 1992.
5. Восточная Европа на историческом переломе. Очерки революционных преобразований 1989-1990 гг. – М., 1991.
6. Кальвокоресси П. Мировая политика после 1945 года. – В 2-х тт. – М., 1999. – Т.1.
7. Общеевропейская встреча в верхах. Париж. 19-21 ноября 1990 г. Документы и материалы. – М., 1991.
8. Политическая энциклопедия. – В 2-х тт. – М., 1999.
9. Современные международные отношения. – М., 2000.
10. Страны Центральной и Восточной Европы – новые члены Европейского Союза: проблемы адаптации / под ред. С.П.Глинкиной, Н.В.Куликовой; Ин-т экономики РАН. – М: Наука, 2010. – 495 с.
11. Фейт М. Внешнеэкономические связи стран ЦВЕ – новых членов Евросоюза // Мир перемен. – 1/2010. – С.84-98.
12. Фураев В.К. Об изучении истории международной и внешней политики СССР // Новая и новейшая история. – 1992. – №3.

13. Холцель М. Размышления о новой архитектуре европейской безопасности // Мир перемен. – 3/2009. – С.142-146.

ТЕМА II. КРАЇНИ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ ПІСЛЯ ЗАКІНЧЕННЯ «ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ» В УМОВАХ «ПЛЮРАЛІСТИЧНОЇ ОДНОПОЛЯРНОСТІ»

Безпека Центральної та Східної Європи є складовою частиною загальноєвропейської безпеки, оскільки, незважаючи на те, що змінилося в цьому регіоні за останні два десятиліття, країни Центральної та Східної Європи постійно перебувають у центрі геополітики.

У сучасній політичній та історичній науці поняття Центральна і Східна Європа об'єднує європейські країни колишньої соцієсти: власне Центрально-європейські, чи країни Вишеградської групи – Польщі, Чехії, Словаччини, Угорщини, країн Південно-Східної Європи – Болгарію, югославські держави (Сербію, Хорватію, Словенію, Македонію, Чорногорію, Боснію і Герцеговину), Румунію, три країни Балтії, Росію (РФ), Україну та Білорусь. Країни регіону об'єднує прагнення до інтеграції в європейські і трансатлантичні структури, тобто поступовий перехід до Європи, позбавлення від необхідності проводити відмінності між ними і традиційними членами Європейського Союзу, НАТО, остаточна ідентифікація в західному співтоваристві. У той же час найбільш актуальним стає питання про приналежність до регіону ЦСЄ європейських держав СНД. Крім процесів національної і державної ідентифікації, все гостріше постає питання про участь цих держав в європейських і євроатлантичних структурах, що змінює не тільки регіональний, але й континентальний баланс. ЦСЄ традиційно належить до ключових інтересів зовнішньої політики великих держав, що істотно впливає на стан безпеки в цьому регіоні.

У зовнішньополітичному плані ситуація в регіоні характеризується відсутністю ефективних механізмів регіонального політичного та економічного співробітництва. Практично всі країни ЦСЄ, що вже є членами Ради Європи, ЄС та НАТО, часом вступали в конкуренцію. Після закінчення холодної війни тут виникали різні субрегіональні організації, стала більш інтенсивною двостороння взаємодія між окремими державами. Країни ЦСЄ є учасниками Центрально-європейської ініціативи, ОЧЕС, Співробітництва карпатських регіонів. Болгарія проявляє ініціативу щодо налагодження регулярного діалогу держав Південно-Східної Європи. Власну політику субрегіонального співробітництва проводить Румунія, яка вибудувала в 90-ті роки ХХ ст. складну систему «трикутників» – взаємодоповнюючих тристоронніх пактів співробітництва (з Польщею та Україною, Болгарією та Туреччиною, Молдовою і Україною, Угорщиною та Австрією, Болгарією і Грецією). Тим не менш, участь в різних формах субрегіонального

співробітництва найчастіше розглядалася країнами ЦСЄ або як тимчасовий варіант регулювання відносин з сусідніми державами на період до вступу в ЄС, або – в разі реалізації менш сприятливого сценарію – як запасний, хоч і не оптимальний варіант зовнішньополітичної стратегії. Прикладом інтенсивної, але в підсумку малоефективної субрегіональної взаємодії, що охоплювала відповідно з початковими планами сфери економіки, зовнішньої політики та політики безпеки, є взаємодія країн Вишеградської групи, на основі якої в 1993 р. була створена Центрально-європейська зона вільної торгівлі (у 1995 р до неї увійшла Словенія). Однак вона не сприяла істотному поживленню регіональної торгівлі. У зв'язку з цим більшість країн ЦСЄ почали інтенсивну переорієнтацію зовнішньополітичних і зовнішньоекономічних зв'язків на такі організації, як ЄС і НАТО.

На думку багатьох дослідників, існують в основному дві точки зору на проблему європейської безпеки: перша – забезпечення її на базі блоку НАТО, друга – передача її у блок питань ОБСЄ і Ради Безпеки ООН. За першу позицію виступають в основному прихильники Альянсу. За другу – офіційні представники Росії, ряду країн СНД, багато політичних і громадських організацій Заходу. У червні 2008 р. президент Росії Д.Медведев запропонував концепцію «нової європейської архітектури безпеки», в якій всі існуючі організації з питань безпеки на європейському континенті (НАТО, ОБСЄ, Рада Європи, ОДКБ) повинні керуватися принципом «неприпустимості застосування сили або загрози силою у міжнародних відносинах».

Прихильники Альянсу декларують про готовність трансформувати Альянс у політичну організацію, після чого передати європейську безпеку під патронат ОБСЄ і Ради Безпеки ООН. Блок НАТО, за певних умов, опинився в центрі системи безпеки в Європі. Існують різні причини збереження військової організації Альянсу: наростання загроз виникнення локальних війн і збройних конфліктів; небезпека поширення ядерної зброї, ракет і ракетної технології; можливість прихованого відродження в перспективі потужного військового потенціалу Німеччини; посилення згубної конкурентної боротьби між групами держав за контроль над енергоресурсами (нафта, газ). В умовах наявності такої багатоваріантної загрози НАТО може надати допомогу в забезпеченні європейської безпеки.

Тим часом існує альтернатива – мати нову систему безпеки на базі загальноєвропейського процесу (ОБСЄ). У ній беруть участь усі європейські країни на рівноправній основі. Новостворені держави можуть приєднатися до неї. ОБСЄ має відповідні колективні структури безпеки. Можливо вдосконалення зазначених механізмів і, якщо буде потрібно, створення нових. Таке бачення безпеки в Європейському регіоні породжувало боротьбу між державами-прихильниками різних концепцій, а саме США і Росією.

У 1991 р. *низка країн ЦСЄ ставили перед НАТО питання* про надання їм статусу асоційованих членів союзу. У відповідь 20 грудня 1991р. НАТО разом з 9 державами Східної Європи заснували Раду Північноатлантичного співробітництва (РПАС) – багатосторонній консультативний орган, в рамках якого узгоджувалися програми співпраці між НАТО і колишніми членами ОВД. Після розпаду Радянського Союзу учасниками РПАС стали країни колишнього СРСР, а також Албанія. У роботі РПАС, як спостерігачі, брали участь Австрія, Фінляндія, Швейцарія та Швеція.

З осені 1993 р., коли в країнах ЦСЄ і на Заході активізувалася дискусія про розширення НАТО на Схід, з ініціативи США була розроблена програма «Партнерство заради миру» (ПЗМ). Ця програма, офіційно прийнята на сесії Ради Альянсу в Брюсселі 10-11 січня 1994 р., була запропонована всім учасникам НБСЄ. Зацікавлені держави могли підписати рамковий документ ПЗМ, у якому викладалися політичні цілі програми: забезпечення прозорості національного оборонного планування і оборонних бюджетів, демократичного контролю над збройними силами; підтримання здатності та готовності вносити вклад до миротворчих операцій під проводом ООН та/або під егідою ОБСЄ; спільне планування, навчання і проведення навчань. Для відпрацювання операцій з підтримки миру, пошукових і рятувальних операцій, гуманітарних та інших акцій, забезпечення в довгостроковій перспективі більшої сумісності озброєння сил держав-партнерів та НАТО. Надалі кожна держава могла розробити індивідуальну програму партнерства з НАТО. ПЗМ сприяла індивідуалізації відносин Альянсу з країнами-партнерами. Транспарентність індивідуальних програм забезпечувалася створенням в рамках РПАС координаційного комітету з військово-політичних питань ПЗМ.

Січневі рішення 1994 р. по суті відкрили двері НАТО для вступу нових членів з числа країн ЦСЄ. Хоча прийняття ПЗМ відкладало остаточне вирішення питання про розширення блоку, в ній говорилося, що «активна участь» у програмі «зіграє важливу роль в еволюційному процесі розширення НАТО».

На практиці ПЗМ не тільки дозволила інтенсифікувати військово-політичне співробітництво країн ЦСЄ з НАТО, але і сприяла підготовці деяких з них до вступу в Альянс. До вересня 1995 р. Альянс підготував «Дослідження з питання про розширення НАТО», де були сформульовані основні принципи і критерії цього процесу.

10 грудня 1996 р. сесією Ради НАТО було прийнято рішення про початок процесу розширення Альянсу. У 1996-1997 рр. група секретаріату НАТО провела переговори з дванадцятьма країнами ЦСЄ, які проявили інтерес до вступу в Альянс. За підсумками переговорів було складено доповідь, яка узагальнила військові, політичні та інші аспекти, пов'язані з прийомом нових членів з числа держав ЦСЄ. Проте остаточне визначення перших кандидатів на вступ до НАТО залишалося предметом суперечок

аж до мадридського саміту НАТО. У Мадриді 8 липня 1997 р. запрошення вступити до НАТО отримали три держави – Угорщина, Польща та Чеська Республіка. Після коротких переговорів 16 грудня 1997 р. з ними були підписані протоколи про вступ до НАТО. 12 березня 1999 р. процес ратифікації протоколів завершився вступом трьох країн до НАТО.

Навесні 1997 року міністри оборони та закордонних справ країн НАТО прийняли рішення про модифікацію ПЗМ, що отримала назву «Розширена програма партнерства заради миру». Мова йшла про розширення практики багатосторонніх та індивідуальних політичних консультацій між НАТО і державами-партнерами; про більшу орієнтацію індивідуальних програм партнерства на відпрацювання можливостей оперативної взаємодії збройних сил різних країн; про розширення можливостей участі держав-партнерів у процесі прийняття рішень НАТО і плануванні заходів у рамках ПЗМ. У 2004 р. членами Альянсу стали Болгарія, Румунія, Словаччина, Словенія, Латвія, Литва, Естонія, в 2009 р. – Албанія і Хорватія.

У 1995 р. *в політиці США у відношенні щодо країн ЦСЄ* з'явилася формула «інтенсивного діалогу» з країнами – претендентами на членство в НАТО. Дискусія про розширення НАТО, що різко поживавилася, накладалася на більш широку дискусію про місце і роль США в новому світі «після холодної війни». Її характерною рисою стало поживавлення неоізоляціоністських настроїв. Традиційно впливовими факторами виявилися військово-технічна взаємодія та інтереси інвесторів. У 1995 р. Польща першою з країн ЦСЄ отримала допомогу в рамках програми «Іноземне військове фінансування» (Foreign Military Financing). Виконавчим указом президента Клінтона були усунені обмеження на продаж Польщі «спеціальної техніки». У резолюції №7 палати представників Конгресу США містилася пропозиція забезпечити обрані країни-учасниці «Партнерства заради миру» «надлишковою оборонною продукцією».

Відсутність стрункої політичної концептуальної бази під «прагматичним реалізмом» США, «незавершеність Ялти», встановлення однополюсного світопорядку, витіснення блокового підходу політикою встановлення розділювальних ліній на тлі різкого ослаблення Росії призвели фактично до зниження або майже повного зникнення парадигми російсько-американських відносин як фактора, що колись мав визначальний підхід США до фактично необмеженого регіону ЦСЄ.

З часом наближення моменту прийняття принципового рішення про розширення НАТО зростав також і опір окремих політологічних кіл у США. Ряд американських аналітиків розглядав розширення НАТО як непотрібний і небезпечний виклик Росії, загрозу процесу роззброєння та контролю над озброєннями, інші мотивували критику розширення непомірними фінансовими витратами, які доведеться нести в першу чергу США, нарешті, багато критиків вважали розширення НАТО загрозою для самого Альянсу. Однак, незважаючи на це, в США продовжує

простежуватися тенденція зміцнення «європейської опори» НАТО, причому, насамперед у військовому аспекті.

Одним з найгостріших питань продовжувало залишатися розміщення ядерної зброї НАТО на території країн ЦСЄ. Серйозна дискусія з цієї проблеми розпочалася влітку 1995 р. При цьому президенти Польщі і Чехії висловили однозначну згоду.

Розширення НАТО з усією ймовірністю залишалося основою американського підходу до ЦСЄ. Головним принципом і ідеологією процесу залишається надання всім однакових прав і можливостей на членство в НАТО. Центральнo-східноєвропейська політика – лише частина процесу розширення НАТО. Не менш важливим було забезпечення присутності і лідерства Сполучених Штатів в Європі.

Початок військової операції США в Іраку 20 березня 2003 р. ознаменував новий етап світової політики. Довгострокові наслідки іракської кризи для всієї системи міжнародної та європейської безпеки вимагають глибокої оцінки, проте вже зараз очевидно, що Ірак серйозно загострив відносини між провідними світовими і європейськими державами.

Найважливішим наслідком операції США з повалення режиму С.Хусейна став розкол між лідерами ЄС – Францією та Німеччиною і Сполученими Штатами. Якби ця криза проявилася тільки в двосторонніх відносинах, їй не варто було б надавати великого значення. Національні інтереси європейських країн і Вашингтона стикаються не вперше, і щоразу сторони знаходили компромісні рішення спірних питань, демонструючи міцність трансатлантичних зв'язків та ефективність партнерських відносин. У випадку ж з Іраком розбіжності США з Францією і Німеччиною з приводу методів вирішення даної проблеми торкнулися найважливіших структур європейської безпеки – НАТО і ЄС – і призвели до серйозної кризи в трансатлантичних відносинах.

Саме іракське питання змусило європейські країни встати по різні сторони барикад. Поділ на «своїх» і «чужих», на «старих» і «нових» європейців, який, здавався, пішов в минуле разом з «холодною війною», проявився з новою силою. Країни Центральної та Східної Європи фактично виявилися «заручниками» конфлікту між Вашингтоном з одного боку, Берліном і Парижем – з іншого. Політика країн ЦСЄ в період з моменту прийняття резолюції ООН №1441 до теперішнього моменту детермінована прагненням досягти «зовнішньополітичної рівноваги», своєрідною «рівнонаближеності» до США і лідерам ЄС. З одного боку, в ЦСЄ трансатлантичні зв'язки завжди розглядалися не тільки як головний гарант національного суверенітету, але і як основа європейської та регіональної безпеки. Тут завжди пам'ятали, що європейські держави не змогли забезпечити безпеку в Європі, ні в 1939 р., ні в середині 90-х років – в період громадянської війни в Югославії. Розвиток відносин з США завжди був одним з пріоритетів політики країн Центральної та Східної Європи. З

іншого боку, було очевидно, що ЄС є головним економічним партнером, на якого припадає до 70% експорту країн ЦСЄ, більш того, необхідність вирішення стратегічного завдання – вступу до Європейського Союзу – також була визначальним фактором для зовнішньої політики цих країн.

Слід зазначити, що необхідно розрізняти «атлантизм», як один з основних стратегічних принципів зовнішньої політики країн ЦСЄ і «проамериканізм». Перший ставить знак рівності між європейськими та американськими інтересами у сфері безпеки в Європі і передбачає спільність поглядів, цілей, а також готовність до вироблення спільних рішень. Другий означає пріоритетність американської точки зору на підтримку дій Вашингтона за будь-яких обставин.

З цієї точки зору позиція країн ЦСЄ, які підтримали Вашингтон у питанні щодо Іраку є проявом атлантизму: запобігти розколу між США і Європою – одно з головних стратегічних завдань, що стоять перед ними. Будь-яка криза у відносинах між США і ЄС, в першу чергу, негативно відбивається на країнах ЦСЄ, які з одного боку тісно пов'язані з ЄС, а з іншого боку є традиційними союзниками Вашингтона. У цьому випадку дотримання балансу інтересів є першорядним, але в той же час складним завданням. Політичні еліти країн ЦСЄ вважали, що немає необхідності вибирати між Європою – символом процвітання і злагоди між народами, і Сполученими Штатами, які є поряд з НАТО гарантом безпеки в усьому світі.

Варто звернути увагу на той факт, що практично всі країни ЦСЄ чітко визначили межі своєї участі в Іракському конфлікті: проявити солідарність з США, позначити свої національні інтереси, але не втягуватися в нього, тому що для цього у них не було ні економічних можливостей, ні підтримки населення.

Чому ж країни ЦСЄ, які так прагнули повернутися до своїх європейських коренів, виявилися більш орієнтованими на Сполучені Штати, постали понад правовірними атлантистами, ніж більшість європейських членів НАТО? Чому вони, в умовах розбіжностей в лавах західних партнерів, віддали перевагу США, а не більш близьким їм Франції та Німеччині? Ймовірно, ряд обставин підштовхував їх до подібного вибору.

По-перше, в політичному мисленні лідерів ЦСЄ проблема безпеки (етнополітичні конфлікти, міжнародний тероризм, розповсюдження зброї масового ураження, міграція тощо), враховуючи їх історичний досвід, у тому числі і недавній, стоїть на першому місці. У цьому плані Сполучені Штати вважаються їм надійним гарантом, ніж ЄС і навіть нинішнє НАТО.

По-друге, слід враховувати, що багато політиків у країнах ЦСЄ як і раніше насторожено ставляться до Росії, її здатності утриматися в межах демократичного розвитку, її прагненню повернути колишню міжнародну велич. Тому багато керівників країн ЦСЄ хотіли б зберегти американську присутність (у тому числі і військову) в Європі як протизвагу нестабільності пострадянського простору. І це відрізняє їх від бачення цієї

проблеми низкою впливових західноєвропейських лідерів, які вважають, що можливість появи загрози з боку Росії на сьогоднішній день практично виключена, а американські гарантії Європі сьогодні навряд чи мають сенс.

По-третє, будівництво єдиної Європи йде за схемами, які розробляються її провідними державами, і відображають насамперед їх інтереси. Так, проект конституції «Єдиної Європи», підготовлений комісією під керівництвом В.Жискар д'Естена, а потім знайшовший своє втілення в Лісабонському договорі 2009 р., відображає думку головним чином Парижа і низки інших політичних діячів великих держав ЄС. Криза, з якою зіткнулася єврозона в 2011 р., перш за все такі країни як Греція, Італія, Іспанія та Португалія, призвели до початку переговорів про створення усередині ЄС «осьової» групи держав, на яких триматиметься стабільність валюти євро. Таким чином, США бачаться країнам ЦСЄ своєрідною протизагрозою впливу цих великих європейських держав.

Необхідно відзначити, що за останні кілька років відбулися відчутні позитивні зрушення у відносинах країн Центральної та Східної Європи і Росії. Якісно оновлені договірні основи взаємин. Підтримується постійний політичний діалог, активізувалися контакти між органами виконавчої влади, по парламентській лінії. Офіційна влада країн ЦСЄ декларує зацікавленість у нарощуванні взаємодії з Росією в різних областях.

Вступ в травні 2004 р. Угорщини, Польщі, Словаччини, Чехії, Латвії, Литви та Естонії в Європейський Союз і приєднання до нього у 2007 р. Болгарії і Румунії не послабили цю тенденцію. Виявилася позитивна динаміка у торговельно-економічному обміні, активізувався діалог за темами порядку денного взаємовідносин Росія – ЄС – таким, як боротьба з міжнародним тероризмом та іншими глобальними викликами. Між РФ і Польщею були досягнуті домовленості, основоположні за всім спектром двосторонніх зв'язків в дусі добросусідства. Створено нестандартний механізм політичної взаємодії: під керівництвом міністрів закордонних справ функціонує Комітет зі стратегії російсько-польського співробітництва, в рамках якого розглядаються ключові питання взаємин двох країн. Динамічно розвиваються торговельно-економічні зв'язки з цією групою країн. За підсумками 2004 р. товарообіг з усіма державами ЦСЄ вийшов на рекордні показники в порівнянні з попереднім періодом.

З деякими країнами ЦСЄ на взаємовигідній основі розвивається військово-технічне співробітництво з ремонту і модернізації військової техніки російського виробництва, що знаходиться на озброєнні відповідних армій, поставкам сучасних зразків російських озброєнь. Відбувається процес зближення підприємницьких кіл. Створено російсько-польські та російсько-болгарські Бізнес-ради, що об'єднали провідних представників ділових і фінансових еліт відповідних країн.

Росія зацікавлена в тому, щоб ОБСЄ сумлінно виконувала покладену на неї функцію – форуму для рівноправного діалогу держав – учасниць

ОБСЄ та колективного вироблення консенсусних рішень на основі всеосяжного всеосяжного підходу, що ґрунтується на балансі інтересів до безпеки в її військово-політичному, економічному та гуманітарному аспектах. Повноцінна реалізація цієї функції можлива через переклад всієї роботи ОБСЄ на міцну нормативну базу, що забезпечує верховенство прерогатив колективних міжурядових органів.

Однак роль і вплив РФ в Центрально-Східній Європі слабшає. Керівництво цієї держави неодноразово висловлювалося проти розширення НАТО на Схід, стверджуючи, що це помилкове рішення не сприяє ні зміцненню міжнародної стабільності, ні формуванню загальноєвропейської архітектури безпеки, і що військово-політичний діалог з країнами ЦСЄ повинен вестися з позицій прагматизму, готовності до співпраці в рамках взаємодії Росії з НАТО і ЄС. Як стверджують у Раді із зовнішньої і оборонної політики РФ, розширення НАТО за рахунок прийняття до неї країн Центральної та Східної Європи можуть привести Захід і Росію до першої після «холодної війни» серйозної кризи в їхніх стосунках.

Загальною для країн Заходу є зацікавленість у зміцненні НАТО як інструменту утримання США в європейській системі. Саме з політико-психологічної точки зору розширення НАТО суперечить національним інтересам Росії. Небезпека – у появі відчуття військово-політичної ізоляції Росії, у відродженні антизахідних і мілітаристських тенденцій в суспільній свідомості, розширення НАТО призведе, швидше за все, до подальшого обмеження можливостей Росії на міжнародній арені, і в першу чергу – в діалозі з Заходом з політичних, економічних та інших питань.

Прагнення до вступу в НАТО країн ЦСЄ зрозуміло і легітимно. У принципі Росія зацікавлена, щоб країни регіону були стабільні, щоб їх політичне керівництво відчувало себе відносно спокійно. Але далі інтереси Росії та країн ЦСЄ щодо розширення НАТО частково розходяться: Росія не вважає вступ цих країн у НАТО оптимальною і збалансованою відповіддю на їх заклопотаність, оскільки в цьому випадку безпека країн ЦСЄ буде забезпечуватися на шкоду інтересам безпеки Росії».

Негативна і позиція Росії з питання розміщення протиракетної оборони (ПРО) США в Східній Європі. Росія побоюється, що ці системи ПРО будуть загрожувати її безпеці, що також негативно впливає на відносини РФ з країнами Центрально-Східного регіону. З часу розпаду СРСР у багатьох країнах ЦСЄ зберігаються побоювання потрапити під вплив Росії. Незважаючи на те, що США переглянули свої плани з розміщення ракет-перехоплювачів і радарних установок в Польщі і Чехії, в 2011 р. було досягнуто згоди про розміщення подібних ракет в Румунії до 2015 р., що було негативно сприйнято офіційною Москвою. У вересні 2011 р. також набрала чинності угода про розміщення елементів американської системи протиракетної оборони на території Польщі. Планується, що американські ракети-перехоплювачі, які входять в

європейську систему протиракетної оборони (ПРО) будуть розміщені в Польщі до 2018 року.

Таким чином, можливості Росії зміцнити свої позиції в розширеному регіоні ЦСЄ залишаються обмеженими. Це зумовлено, з одного боку, обмеженістю її політико-економічних ресурсів, а з іншого – домінуючою орієнтацією країн ЦСЄ на розвиток співробітництва та членство в західноєвропейських і євроатлантичних структурах. Остання тенденція носить довгостроковий характер і базується на триваючому процесі переорієнтації національної та державної ідентичності країн на Європу.

Процес вступу в ЄС країн ЦСЄ був досить довгим і складним. Протягом ряду років після краху комуністичних режимів у Європі ЄС не займав чіткої позиції з цього питання, хоча вже на ранньому етапі їм була розроблена стратегія більш тісного співробітництва з країнами ЦСЄ на основі угод про асоціацію, відомих як «європейські угоди».

У серпні 1990 р. Європейський союз схвалив пропозицію Великобританії про асоціації країн ЦСЄ з ЄС. У 1992 р. Угоди про асоціацію були укладені з Угорщиною, Польщею, Румунією і Болгарією, в 1993 р. – з Чехією та Словаччиною, у 1995 р. – з Латвією, Литвою та Естонією і в 1996 р. – зі Словенією.

«Європейські угоди» надали країнам статус асоційованих членів і припускали можливість їх вступу до ЄС, регулювали політичні та економічні відносини з союзом, включаючи встановлення режиму вільної торгівлі. Угодами встановлювалися механізми підтримки постійного діалогу між сторонами, забезпечувався більш широкий доступ країн ЦСЄ до інформації про процес прийняття рішень в ЄС, визначалися механізми надання технічної та фінансової допомоги реформам.

Однак саме по собі придбання статусу асоційованих членів не було гарантією вступу до Європейського союзу. Лише в 1993 р. на засіданні Європейської ради в Копенгагені було прийнято принципове рішення про те, що асоційовані країни ЦСЄ за наявності волевиявлення з їхнього боку, можуть стати членами Європейського Союзу, виконавши ряд «копенгагенських критеріїв членства», в числі яких були названі: наявність стабільних інститутів, які гарантують демократію, правовий порядок, дотримання прав людини і захист національних меншин; наявність ринкової економіки, здатної справлятися з конкуренцією і дією ринкових сил у Спільноті; готовність прийняти на себе зобов'язання членства, включаючи прагнення стати членами Економічного і валютного союзу.

Встановлення чітких критеріїв членства для країн ЦСЄ стало основою для подачі офіційних заяв держав з проханням про прийняття в члени ЄС: Угорщини та Польщі – в 1994 р., Румунії, Словаччини, Латвії, Естонії, Литви і Болгарії – в 1995 р., Чехії та Словенії – в 1996 р.

На Ессенській сесії Ради ЄС (1994 р.) було схвалено програму підготовки цих країн до вступу в ЄС – Біла книга «Підготовка

асоційованих країн Центральної та Східної Європи до інтеграції у внутрішній ринок Європейського Союзу». На Мадридській сесії Євроради (1995 р.) було прийнято офіційне рішення про терміни початку переговорів про вступ асоційованих країн ЦСЄ.

Протягом 1997 р. Європейська комісія та 10 країн-кандидатів (країн ЦСЄ) досягли домовленості щодо умов і термінів початку переговорів про вступ. На Люксембурзькому засіданні Європейської ради (грудень 1997 р.), названим самітом розширення, було оголошено список держав, які ближче інших підійшли до виконання копенгагенських критеріїв: Кіпр, Польща, Угорщина, Чехія, Естонія і Словенія. Урочисте відкриття переговорів з країнами «першої хвилі» відбулося 30 березня 1998 р. На сесії Європейської ради в Гельсінкі в грудні 1999 р. було вирішено почати переговори про вступ до Євросоюзу з рештою – п'ятьма країнами ЦСЄ, з якими були раніше підписані Європейські угоди: Словаччиною, Латвією, Литвою, Болгарією, Румунією, а також з Мальтою. Переговори з країнами «другої групи» чи «гельсінською групою» офіційно відкрилися 15 лютого 2000 р. в Брюсселі.

Договір між ціми країнами визначив політичну вагу країн-кандидатів у складі керівних органів майбутнього розширеного ЄС, зафіксувавши у формі договору про ЄС неминучість вступу нових країн з Центральної і Східної Європи. Брюссельський саміт ЄС (листопад 2002 р.) підтвердив вступ до ЄС з 1 травня 2004 р. Польщі, Чехії, Угорщини, Словаччини, Литви, Латвії, Естонії, Словенії, Кіпру та Мальти. У 2007 р. в ЄС вступили Болгарія і Румунія. У червні 2011 р. завершилися переговори про вступ до ЄС Хорватії. Планується, що ця країна приєднається до Євросоюзу 1 липня 2013 р., ставши 28 учасників організації. Отже, нове і значне розширення союзу практично цілком йде за рахунок країн Центральної та Східної Європи. Увійшовши до складу ЄС, держави Центральної та Східної Європи насамперед затвердили свою європейську ідентичність та отримали зовнішню гарантію свого демократичного розвитку.

Зі вступом до ЄС у країн ЦСЄ в сучасних умовах з'явилася реальна перспектива подолання розколу Європи на міжцивілізаційній основі, а також країни регіону підійшли до вирішення важливого психологічного аспекту – історично сформованого стереотипу «Захід – Схід» і реально просунулися до ідеї «загальноєвропейського дому», що надає значний позитивний вплив на підтримання стабільності і збереження безпеки в регіоні.

Таким чином, держави Центральної і Східної Європи за останні два десятиріччя змушені були провести радикальні заходи трансформації. Спочатку вони пройшли шлях політичних трансформацій. Комуністична система була змінена. Старою системою керували комуністи, нова система має демократичний характер. Друга система змін – трансформація економіки. Від соціалістичної економіки з центральним управлінням – до ринкової економіки. Третя група реформ полягала в тому, що був здійснений процес формування, будівництва та вкорінення національної

самосвідомості. До того ж можна говорити і ще про одне перетворення – геополітичне. Зміни у цій сфері полягали в тому, що був здійснений перехід з позиції цих країн, орієнтованої на колишній Радянський Союз, – на Північноатлантичний простір безпеки, яким керують США.

Можна зробити висновок про те, що в ці роки відбувається трансформація ролі НАТО в Центральній-Східній Європі, зміна ролі Альянсу в системі європейської безпеки. Також спостерігається постійне збільшення ролі Європейського Союзу, хоча Євросоюз є слабкою організацією з точки зору військового потенціалу, але має великий політичний та економічний потенціал. Держави колишнього соціалістичного табору, які увійшли в Євросоюз, в даний момент не бачать перед собою серйозних завдань у сфері підвищення рівня безпеки. Очевидно, ці завдання існують, але це завдання другого типу та рівня ніж завдання, що стоять у цілому перед ЄС та НАТО.

Говорячи про безпеку Європи, неможливо обійти увагою загрози тероризму. Хоча варто зазначити, що теоретично на сьогоднішній день Східній Європі терористи не загрожують у такому обсязі, як Західній. Великим досягненням на сьогодні є те, що в Європі не виникає загрози війни. Європа здатна приймати такі рішення у військовій сфері, які вимагає Північноатлантичний альянс. Крім того, існує певна геостратегічна конкуренція відносно історичного майбутнього. І особливо це стосується Східної Європи, де існує конкуренція двох можливих сценаріїв розвитку. Один з них можна визначити як «проєвропейський», інший умовно можна назвати «пострадянським».

Рекомендована література:

1. Бак М. Факторы экономической трансформации в странах ЦВЕ // Мир перемен. – 2/2010. – С.51-62.
2. Бухарин Н. 20 лет перемен в странах Центрально-Восточной Европы // Мир перемен. – 3/2009. – С.45-58.
3. Власть – Общество – Реформы. Центральная и Юго-Восточная Европа. Вторая половина XX в. – М., 2006.
4. Европа. Вчера. Сегодня. Завтра. – М., 2003.
5. История антикоммунистических революций конца XX века. Центральная и Юго-Восточная Европа. – М., 2007.
6. Кулагин В.М. Международная безопасность. – М., 2007.
7. Международная и европейская безопасность и Украина / Под ред. А.В.Крапивина. – Донецк, 2008.
8. Мировая политика и международные отношения / Под ред. С.Ланцова, В.Ачкасова. – Спб., 2007.
9. Новый этап отношений России со странами Центральной и Восточной Европы <http://www.ln.mid.ru/ns-vnpop.nsf/>

10. Политика США в Центральной и Восточной Европе <http://www.nasledie.ru/politvne/18>
11. Россия и Центрально-Восточная Европа. Трансформации в конце XX – начале XXI века. – Т.1-2. – М., 2005.
12. Страны Центральной и Восточной Европы – новые члены Европейского Союза: проблемы адаптации / под ред. С.П.Глинкиной, Н.В.Куликовой; Ин-т экономики РАН. – М: Наука, 2010. – 495 с.
13. Фейт М. Внешнеэкономические связи стран ЦВЕ – новых членов Евросоюза // Мир перемен. – 1/2010. – С.84-98.
14. Холцель М. Размышления о новой архитектуре европейской безопасности // Мир перемен. – 3/2009. – С.142-146.
15. Центрально-Восточная Европа во второй половине XX века. – Т.3-х тт. – М., 2000-2002.-Т.1-2.

ТЕМА III. ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА БОЛГАРІЇ В 90-і РОКИ XX ст.

До кінця 80-х років Болгарія почала відчувати серйозні зовнішньополітичні труднощі. Охолодження болгаро-радянських відносин стало одним з основних зовнішніх факторів, що визначили падіння режиму Т.Живкова.

Падіння авторитарного режиму Т.Живкова сприяло поступовій ліквідації монополії компартії на владу. В умовах плюралізму думок були реабілітовані засуджені в 40-і рр. лідери БЗНС і БСДРП. За короткий час на політичній арені країни виникло понад 50 партій. Основною силою опозиції режиму став створений в грудні 1989 р. СДС – Союз демократичних сил, об'єднавши 16 різноманітних суспільно-політичних груп і об'єднань. Головою координаційного комітету СДС став Желю Желев. Радикальні зміни відбуваються в самій БКП: а) з'являються різні фракційні об'єднання – «Шлях Болгарії в Європу», «Демократичний форум» та ін.; б) навесні 1990 р. – після загальнопартійного референдуму БКП стала називатися БСП – Болгарської соціалістичної партією. У 1989 – початку 1990 рр. Болгарія була єдиною країною Східної Європи, в якій екс-комуністи зуміли втриматися при владі. На виборах в Великі Народні Збори, що відбулися в червні 1990 р. за БСП проголосувало 52,7% виборців (211 місць з 400); СДС – 36% (144 місця), «Рух за права і свободи», що відзеркалює інтереси турків і болгар-мусульман – 5,75% (23 місця) та ін. Враховуючи, що БСП мало відносну більшість, опозиція зайняла вкрай жорстку позицію. Влітку 1990 р. під тиском СДС відбулася відставка незадовго до цього вибраного президентом Болгарії П.Младенова. У серпні 1990 р. депутати Великих Народних Зборів обрали новим президентом Желю Желева. Уряд соціалістів на чолі з А.Лукановим проголосив намір за 100 днів ліквідувати державну монополію на торгівлю сільськогосподарською і промисловою

продукцією, провести лібералізацію цін, скасувати монополію зовнішньої торгівлі. Проте одним соціалістам це було зробити не під силу. За пропозицією президента було сформовано коаліційний уряд, до якого увійшли представники СДС, БСП, БЗНС. Головою уряду в грудні 1990 р. став колишній голова Софійського міського суду Д. Попов.

Прийняття Великими Народними Зборами 12 липня 1991 р. нової Конституції стало важливим етапом у переході країни до демократичного державного устрою. Нова конституція Республіки Болгарія (так тепер офіційно звучить назва держави) регламентувала основні принципи і засоби побудови демократичної і політичної системи. Згідно з конституцією Болгарія є республікою з парламентським управлінням. Законодавчу діяльність здійснюють Народні збори – парламент, – що складається з 240 народних представників. Кабінет міністрів і президент здійснюють виконавчу владу. Останній володіє обмеженими повноваженнями і обирається громадянами строком на п'ять років. За конституцією судова влада є незалежною.

На основі нової Конституції парламентом були прийняті закони про вибори в Народне зібрання, про вибори президента та до органів місцевого самоврядування. Парламентські вибори жовтня 1991 р., в яких брало участь більше 40 партій і коаліцій, завершилися перемогою СДС.

У листопаді 1991 р. Народні збори затвердили перший після 47 років комуністичного правління несоціалістичний кабінет міністрів. Прем'єр-міністром став голова СДС Ф. Дімітров, юрист за професією.

19 січня 1992 р. президентом країни знову було обрано Ж. Желева. Уряд Ф. Дімітрова обрало ліберальну модель економічної реформи. Були проведені закони про реституцію (повернення) власності колишнім власникам, про конфіскацію майна політичних партій, профспілок і організацій, що існували під час правління комуністів, про декомунізацію науки і освіти, прийнято рішення про віддання до суду колишніх керівників НРБ. 4 вересня 1992 р. Верховний суд Болгарії ухвалив вирок: Т. Живкова – 7 років позбавлення волі, колишньому главі уряду Г. Атанасову – 10 років. У 1992 р. за розвал економіки кримінальні справи були порушені проти 60 колишніх членів Політбюро БКП. Однак праворадикальні реформи СДС зустріли опір з боку Конфедерації незалежних профспілок, БСП і навіть поміркованих діячів самого СДС. Уряд Ф. Дімітрова не отримав в отримав в отримав довіри в парламенті. Новий уряд після тривалої кризи в грудні 1992 р. сформував вчений-економіст, колишній радник Ж. Желева професор Любен Беров.

Після розколу СДС, з якого виділився Новий союз за демократію, соціалісти знову стали найвпливовішою фракцією в парламенті. Уряд Л. Беров балансувало між СДС – прихильником радикальних реформ – і БСП, яка виступала за помірне реформування. Основні положення урядової програми – прискорення аграрної реформи, приватизація,

вдосконалення соціальної політики – гальмувалися. У вересні 1994 р. уряд Л.Берова пішов у відставку. Проте на дострокових парламентських виборах в кінці 1994 р. перемогу святкували соціалісти.

Економічна реформа в Болгарії розвивалася складно і суперечливо. Ще в 1991 р. був прийнятий закон про землю, але земельна реформа в країні просувалася важко. Безліч проблем породила ліквідація адміністративним шляхом землеробських кооперативів ще до створення нових структур власників. Це призвело до розпродажу більшої частини худоби включаючи племінне стадо, техніки, будівель та іншого майна.

Об'єктивні показники свідчили про поглиблення кризи в економіці. За 10 місяців 1993 р. спад промислового виробництва склав 7,2% в порівнянні з тим же періодом 1992 р. У сільському господарстві падіння виробництва в 1993 р. в порівнянні з 1992 р. склало 20%. Число безробітних в 1993 р. склало 600 тис. чоловік, а реальна зарплата в цьому ж році впала на 75% (по відношенню до 1990 р.).

У 1994-1996 рр. ситуація в економіці ще більше погіршилася, що реально відображало депресивну ситуацію в країні в цілому. До кінця 1996 р. інфляція склала понад 150%, з початку року національна валюта – лев – девальвувала на 70%, вичерпаний золотий запас країни, потік іноземних інвестицій вичерпався. Приватизація тупцювала на місці, в контрольованій державою економіці як і раніше домінували громіздкі і неповороткі підприємства, типові для радянської епохи. Відчувалася гостра нестача не тільки м'яса, але й хліба.

На президентських виборах 3 листопада 1996 р. (другий тур) перемогу здобув лідер антикомуністичного блоку – Об'єднання демократичних сил (ОДС) – 44-річний адвокат з Пловдіва Петро Стоянов. Йому вдалося перемогти свого головного суперника – міністра культури, професора археології Івана Маразова, якого підтримували соціалісти. Діючий до 1996 р. президент – Ж.Желев – свою кандидатуру на другий термін не висував. Розчарування прихильників БСП – наслідок різкого погіршення соціально-економічних умов в країні, з якими не міг впоратися кабінет соціаліста Ж.Віденова. Рейтинг уряду досяг найнижчої межі.

П.Стоянов дав обіцянку стати «президентом усіх болгар», не ділити націю з політичних упереджень на «своїх і чужих» і коректно взаємодіяти з будь-яким урядом. До речі, уряд незабаром після виборів очолив лідер СДС І.Костов.

Якщо до 1989 р. Болгарія в зовнішній політиці рухалася виключно у фарватері Москви, то після революції головною у діяльності країни на міжнародній арені стала інтеграція в Європу і загальноєвропейські структури.

Відносини Болгарії з сусідами по Балканам несуть на собі відбиток конфліктності, історично породженої ще Берлінською угодою 1878 р., коли під тиском європейських держав були переглянуті її межі, визначені

Сан-Стефанським договором 1878 р., що поклав кінець російсько-турецькій війні. Саме Берлінська угода стала основою процесу, що отримав назву «балканізація», тобто прагнення до перегляду кордонів балканських країн. Передумови подальшої «балканізації» були створені поділом в 1913 р. історичної області Македонія на три частини. За оцінками болгарських експертів в умовах нинішньої нестабільності на Балканах не виключена ситуація, за якою всі балканські держави можуть раптом заявити про територіальні претензії до Болгарії. Тому як ніколи важлива внутрішня консолідація політичних сил в країні, з одного боку, і рішучі кроки по створенню системи договорів, які гарантують територіальну цілісність Болгарії, з іншого.

Після усунення режиму Т.Живкова Болгарією було укладено двосторонні договори про співробітництво та добросусідські відносини з Грецією, Румунією і Туреччиною, що включають статті, що стосуються забезпечення взаємної безпеки і питань оборони. У них знайшли своє відображення питання, пов'язані з вирішенням локальних територіальних суперечок (в прикордонних зонах).

Болгарія продовжує також розвивати політичну активність зі створення механізмів загальнобалканського співробітництва. Так, в червні 1991 р. в Анкарі нею було висунуто пропозицію про створення Постійного секретаріату загальнобалканського співробітництва, яке не отримало, проте, відповідної підтримки з боку сусідів. На болгаро-румунській зустрічі в грудні 1992 р. була висловлена ідея про створення балканського процесу гельсінкського типу та проведенні Балканської конференції. Однак югославська криза, з одного боку, і ускладнення болгаро-грецьких відносин через визнання болгарською стороною Македонії, з іншого, відсунули реалізацію цієї ініціативи. Вважається, що позиція Болгарії щодо Македонії помітно вплине на колишні наміри Греції як єдиного на Балканах члена ЄС, допомогти Болгарії в її прагненні до зближення з європейськими економічними і військово-політичними структурами. У той же час негативну реакцію з боку Туреччини викликала ініціатива Греції та Болгарії про створення демілітаризованої зони в Східній Фракії, оскільки вона наштовхується на ідею «неподільної безпеки» Туреччини.

У пошуках зовнішніх гарантій своєї безпеки Болгарія зробила кроки в бік співпраці з НАТО. Країна приєдналася в лютому 1994 р. до ініціативи НАТО «Партнерство заради миру». З грудня 1990 р. Болгарські депутати присутні в якості спостерігачів на сесії Асамблеї Західноєвропейського союзу. Хоча значна частина соціалістів схиляється до традиційних зв'язків з Росією та деякими країнами СНД.

Одним з важливих кроків на шляху приєднання Болгарії до Європи стало прийняття її асоційованим членом до Ради Європи в травні 1992 р.

Можна, таким чином, констатувати, що регіональне співробітництво в галузі безпеки на нинішньому етапі відстає від загальноєвропейського, не

створені регіональні механізми врегулювання військових конфліктів. У зв'язку з різноплановими і глибокими протиріччями, що існують між балканськими країнами у зовнішньополітичній сфері, створення системи загальнобалканської безпеки сьогодні навряд чи можливо. Мабуть, система двосторонніх договорів у якійсь мірі може забезпечити цивілізований характер відносин між країнами, однак гарантій взаємної безпеки на Балканах вона не створює. У цих умовах Болгарія шукає гарантів в натовських структурах. Її прагнення до тісної військово-стратегічної співпраці з США, що проявилось в останні роки, свідчить про те, що ставка робиться і на могутнього заокеанського гаранта. Найбільш гострою проблемою політичного життя Балканського півострова стала у 90-ті роки югославська криза. Її дестабілізуючий вплив на ситуацію на Балканах важко переоцінити. Процеси, що відбуваються на території колишньої Югославії та їх розвиток, за оцінками болгарського керівництва, погрожують національній безпеці Болгарії. Основними вогнищами конфліктності для Болгарії в ситуації, що складається є: а) Македонія; б) Косово.

Болгарія однією з перших визнала державність Македонії, що, за оцінкою болгарської сторони, свідчить про суверенність рішень, прийнятих керівництвом країни і відповідає інтересам як болгарського, так і македонського народів, а також усіх інших балканських народів і держав. При цьому даний крок не спрямований проти інтересів Греції, навпаки, в Болгарії його розглядають як спробу знайти рішення всіх проблем у відносинах між Болгарією та Грецією, які перебували невирішеними протягом десятиліть. Цей крок був продиктований також прагненням запобігти «поглинання» Македонії нової Югославією. Як зазначалося у болгарській пресі, саме готовність Белграда визнати Македонію, оголошена колишнім прем'єр-міністром СРЮ М.Паничевим, стала тією останньою краплею в чаші терпіння націоналістичного крила сербських парламентаріїв, яка спричинила вотум недовіри його уряду у листопаді 1992 р. У сербських націонал-радикальних колах лунають також голоси щодо можливості розділу Македонії між Сербією, Грецією, Албанією та Болгарією з тим, щоб до Болгарії відійшла її «східна частина, де проживають болгари». Проте не викликає сумнівів, що македонський «виток балканізації» не приніс би позитивних плодів як для жителів самої Македонії, так і країн, які були б «облагодіяні» за її рахунок.

Болгарія робить активні кроки до встановлення і поглиблення взаємних контактів у політичній та економічній сферах з Македонією, розглядаючи її як рівноправну суверенну державу. У ході візиту до Болгарії в серпні 1992 р. президента Македонії К.Глігорова і його переговорів з президентом Ж.Желевим була досягнута домовленість про відкриття генеральних консульств в Софії і Скоп'є, ведеться підготовка двостороннього договору, аналогічного підписаним між Болгарією та іншими країнами Балканського регіону.

Розвиток відносин між Болгарією та Македонією викликає негативну реакцію з боку Сербії. Так, у відомих внутрішньополітичних подіях 1992 р. в Македонії Сербія угледіла «руку Болгарії», зокрема, в засобах масової інформації стверджувалося, що зброя для підривної діяльності проти Сербії та Македонії надійшла з Болгарії. Такі припущення мали, на жаль для Болгарії, певні підстави. «Збройова справа», що спричинила за собою відставку болгарського уряду, дала поживний ґрунт для поширення подібних заяв. Незважаючи на те, що операція з продажу в Македонію великої партії болгарської зброї, не відбулася (завдяки втручання шефа болгарської служби безпеки), був створений прецедент, що підірвав довіру до болгарської сторони і, безумовно, який завдав великого удару по міжнародному престижу Болгарії.

Іншою гострою проблемою, яка витікає з положення в Югославії, є для Болгарії, як слов'янської держави на Балканах, ситуація навколо Косово. У болгарській пресі зазначалося, що «проблема Косово» – найскладніша на Балканах, і до неї необхідно підходити з усією делікатністю, з урахуванням десятків, а може бути і сотень реальностей і факторів, потрібно шукати там рішення, що відповідають міжнародно-правовим принципам, маючи на увазі таке застосування цих принципів, що сприятиме стабілізації ситуації на Балканах.

Болгарія вкрай стурбована тим, що в безпосередній близькості від її кордонів може бути створено нову мусульманську державу. Як здається, у віддаленій перспективі державне об'єднання Косово з Албанією можливо, проте в сучасних умовах, коли рівень економічного розвитку Косово значно вище, ніж Албанії, таке об'єднання навряд чи задовольнило б населення Косово, не кажучи вже про те, що позиція Сербії (СРІУ) з цього питання негативна.

Побоювання Болгарії щодо «мусульманізації» Балканського півострова пов'язані не тільки з можливістю об'єднання Албанії з Косово. Враховуючи ситуацію в Боснії і Герцеговині, де чималу частину населення складають мусульмани, і ту підтримку, яку надає їй весь мусульманський світ, на її території можна очікувати створення ще однієї мусульманської держави на Балканах. Болгарію це турбує тим більше, що на південному сході вона безпосередньо межує з мусульманською Туреччиною, а на півдні з «мусульманським поясом» Північної Греції і в перспективі вона може виявитися практично оточеною протягом її східних, південних і частині західних кордонів мусульманськими державами. На думку болгарського вченого Б.Стоянова, таке оточення при «рідшаючому в умовах важкої демографічної кризи та еміграції болгарському племені» не обіцяє нічого доброго для Болгарії.

Щодо ситуації в колишній Югославії в цілому представники болгарського зовнішньополітичного відомства відзначали, що у Болгарії немає намірів ні використовувати труднощі, які існують або виникнуть

надалі в колишній Югославії, ні втручатися у справи її народів. Позиція Болгарії будується на підставі політичного консенсусу в рамках НБСЄ та Ради Безпеки ООН.

Торкаючись відносин Болгарії з Туреччиною, можна відзначити пожвавлення політичної та економічної активності після підписання двостороннього договору в травні 1992 р. Характер відносин Болгарії з Туреччиною, як і з іншими балканськими державами, визначається прагненням дотримуватися норм добросусідства і рівноправного співробітництва в різних областях. Саме цей підхід дозволив подолати серйозні труднощі і «відкриті питання», залишені у спадок віддаленим і ближчим минулим. Поступальний розвиток болгаро-турецьких відношень було однак знову затьмарене у вересні 1992 р. Як відомо, в Болгарії проживає значна кількість (близько 10% населення країни) етнічних турків і помаків – етнічних болгар-мусульман. У результаті масової еміграції болгарських турків у період «відродженого» процесу 1984-1989 рр. їх кількість зменшилася на 150 тис.; за останні два роки, за даними болгарської преси, з економічних причин виїхало з країни ще близько 175 тис. чоловік (в результаті чисельність болгарських мусульман наблизилася до 800 тис.). Болгарія не перешкоджає цьому процесу. Однак турецька влада, дотримуючись принципу підтримки етнічних турків у своїх країнах проживання, ввели жорсткі економічні обмеження на їх в'їзд до Туреччини, що було продиктовано економічними причинами, насамперед – зростанням безробіття в Туреччині. Ці заходи, за заявою турецької сторони, спрямовані проти незаконного переселення болгарських мусульман до Туреччини і жодною мірою не зачіпають процеси звичайних контактів між болгарами і турками. Проте такі односторонні дії викликали тимчасове загострення напруженості між Болгарією та Туреччиною, що однак не може докорінно вплинути на стійкий процес розвитку співробітництва між двома країнами в цілому. Підтвердженням тому є підписання в середині листопада 1992 р. «Одрінського документа «Про взаємні додаткові заходи щодо зміцнення довіри і безпеки та військових контактах».

Болгарську сторону не може не насторожувати позиція Туреччини щодо ситуації в Боснії і Герцеговині, яка може негативно позначитися на взаємних відносинах Болгарії з Туреччиною. Мова йде про можливість надання масованої допомоги мусульманам Боснії і Герцеговини через Організацію Ісламської конференції, аж до прямого військового втручання у разі неефективності заходів РБ ООН. У коментарях «Думи» обговорювалося питання про те, яким шляхом «якщо йтиметься про атаку широким фронтом або про створення бази в Боснії, рухатимуться турецькі війська від Босфору до Боснії». «Масована повітряна і морська десантна операція, як це було при турецькій окупації Кіпру, важко здійснена через великі відстані. По суші через Грецію? Абсурд, – відзначала газета. Тоді залишається царгородське шосе, що проходить через Софію».

Керівні кола Болгарії неодноразово заявляли про своє негативне ставлення до можливого використання болгарської території для втручання у справи Югославії, підкреслюючи, що Болгарія виступає проти військового втручання до тих пір, поки не будуть вичерпані всі можливості мирного вирішення конфлікту. Відомо, що турецька сторона неодноразово пропонувала підписати військові угоди з Болгарією та Албанією про використання їх територій для військового втручання Туреччини у Боснії і Герцеговині, якщо буде прийнято відповідне рішення ООН. На даний момент існує лише гіпотетична небезпека здійснення цих планів, проте загроза використання території Болгарії для підтримки мусульманських рухів у республіках колишньої Югославії залишається до тих пір, поки не буде знайдено політичного вирішення проблем Боснії і Герцеговини, а також Косово.

Таким чином, зовнішня політика сучасної Болгарії переорієнтована зі Сходу на Захід. Болгарія входить до Ради Європи, прийнята асоційованим членом ЄС, є також потенційним кандидатом на вступ до НАТО. Разом з тим, досить плідно розвиваються добросусідські відносини Болгарії з країнами Східної Європи, в т.ч. і з Україною. Болгаро-українські відносини базуються на підписанні в 1992 р. в Софії Договору про дружбу і співробітництво.

Рекомендована література

1. Бак М. Факторы экономической трансформации в странах ЦВЕ // Мир перемен. – 2/2010. – С.51-62.
2. Балканы: между прошлым и будущим. – М., 1995.
3. Бухарин Н. 20 лет перемен в странах Центрально-Восточной Европы // Мир перемен. – 3/2009. – С.45-58.
4. Восточная Европа: контуры посткоммунистической модели развития. Сб. статей. – М., 1992.
5. Восточная Европа на историческом переломе. Очерки революционных преобразований 1989-1990 гг. – М., 1991.
6. Политический ландшафт стран Восточной европы середины 90-х годов. – М., 1997.
7. Политические партии и движения Восточной Европы. Проблемы адаптации к современным условиям. – М., 1994.
8. Страны Центральной и Восточной Европы – новые члены Европейского Союза: проблемы адаптации / под ред. С.П.Глинкиной, Н.В.Куликовой; Ин-т экономики РАН. – М: Наука, 2010. – 495 с.
9. Фейт М. Внешнеэкономические связи стран ЦВЕ – новых членов Евросоюза // Мир перемен. – 1/2010. – С.84-98.
10. Холцель М. Размышления о новой архитектуре европейской безопасности // Мир перемен. – 3/2009. – С.142-146.

11. Центральнo-Вoстoчнaя Еврoпa вo втoрoй пoлoвинe XX вeкa.-В 3-х тт.-М.,2000-2002.-Т.3.

ТЕМА IV. ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА БОЛГАРІЇ В 1995-2011 РОКАХ

Крах «реального соціалізму» в Центральній та Східній Європі неминуче спричинив і зміну зовнішньої орієнтації держав регіону. Президент Республіки Болгарія (РБ) Ж.Желев, виступаючи у вересні 1990 р. на Загальних зборах XLV сесії ООН заявив, що Болгарія заперечує доктрину обмеженого суверенітету (так звану «доктрину Брежнєва») і починає проводити незалежну самостійну зовнішню політику. Головним її напрямом було проголошено включення країни в європейські та євроатлантичні економічні, політичні та військові структури, перш за все в Організацію Північноатлантичного договору і Європейський союз. Подібний вибір був полегшений і стимульований розпуском в середині 1991 р. Ради економічної взаємодопомоги, Організації Варшавського договору і подальшим невдовзі розпадом Радянського Союзу, прагненням знайти нових партнерів і союзників з метою забезпечення національної безпеки, зайняти гідне місце в європейському цивілізаційному просторі.

Однак реалізація цього прагнення вимагала не лише політичних заяв і декларацій, а й здійснення комплексу підготовчих заходів, проміжних кроків, щоб відповісти жорстким критеріям, які висуваються НАТО і ЄС до своїх членів. Необхідно, зокрема, забезпечення в кожній країні верховенства закону, дотримання прав і свобод людини, включаючи національні меншини, врегулювання на основі міжнародних правових норм територіальних, етнічних та інших протиріч з іншими державами, наявність життєздатної ринкової економіки та ін. Оскільки по ряду критеріїв, насамперед у галузі економічних перетворень, Болгарія поступалася багатьом колишнім «братом по соціалістичному табору», в числі кандидатів на членство в зазначені організації вона не виявилася в числі першочергових.

З 1995 р. почався новий етап економічного і політичного розвитку Болгарії, як і інших країн Центрально-Східної Європи, у зв'язку з їх першими кроками на шляху до європейської та євроатлантичної інтеграції. Все це позначилося і на формуванні нового етапу двосторонніх відносин Болгарії, зокрема, з Україною та Росією. В цьому році, коли до управління країною прийшли соціалісти, стан взаємовідносин був складним, якщо не сказати, кризовим. Новий уряд очолив лідер перемігшої на парламентських виборах в грудні 1994 р. Болгарської соціалістичної партії (БСП) Ж.Віденов.

Коментуючи програму свого кабінету міністрів, він заявив, що «зовнішньоекономічна та торговельна політика уряду Болгарії в період 1995-1998 рр. буде орієнтована на інтегрування болгарського господарства в об'єднаний європейський ринок; відновлення економічних відносин з

традиційними партнерами – Росією, Україною, країнами Центральної та Східної Європи, балканськими і арабськими країнами, істотне поліпшення товарної і регіональної структури експорту та імпорту». Така постановка питання «перемістила» Росію з четвертого місця в економічних інтересах Болгарії, яке відводилося їй в попередні чотири роки, на друге. Це відповідало корінним запитам розвитку економіки Болгарії, що було визнано і лідерами Союзу демократичних сил (СДС), які на початковому етапі проведення реформи прикладали всі зусилля для «відриву» країни від російського ринку.

У дворічний період керівництва Болгарією БСП спостерігалася активізація *російсько-болгарських економічних і політичних зв'язків*. Була здійснена спроба «врегулювання проблеми взаємних боргів шляхом укладення відповідної угоди, яка майже п'ять років гальмувала розвиток взаємних зв'язків; реалізовано підписання пакета документів щодо стимулювання співробітництва та спільної Декларації урядів двох країн про розвиток економічного співробітництва між РФ і РБ, а також низки міжвідомчих угод. Крім того, в 1995-1996 рр. відбулися: обмін візитами між прем'єр-міністрами двох країн, поїздка в Москву президента РБ Ж.Желева, візити до Софії ряду російських міністрів і до Москви – болгарських, у тому числі міністра оборони РБ, а також керівників російських і болгарських регіонів.

Ці два роки (1995-1997 рр.) можна виділити в якості першого тимчасового відрізка розглянутого десятирічного періоду, коли вдалося нормалізувати політичні відносини між двома країнами, коли припинилася шалена русофобія в Болгарії, коли політики і бізнесмени двох країн зробили спробу вийти на цивілізовані, прагматичні відносини в економічній галузі. Багато чого домогтися, однак, не вдалося з трьох основних причин: Болгарія вже перебувала на прямому шляху до євроінтеграції з усіх аспектів свого розвитку; експортний потенціал країни до цього часу надзвичайно звузився і торгувати Болгарії з Росією практично не було чим – треба було шукати нові форми взаємодії, і, нарешті, існувала кадрова слабкість управлінського апарату і самого прем'єр-міністра, зв'язаних по руках і ногах сильною опозицією.

До кінця 1990-х років стала різко змінюватися ситуація в центрально-східному регіоні Європи. Як відомо, Угорщина, Польща і Чехія були прийняті в НАТО в 1999 р. і їх шанси на вступ до ЄС також були тоді набагато кращими.

Болгарське «повернення до Європи» проходило через вступ або асоціювання в різні регіональні та спеціалізовані організації, укладання багатосторонніх і двосторонніх договорів. Так, в липні 1990 р. Болгарія отримала статус «спеціально запрошеної» в Парламентську асамблею Ради Європи (ПАРЄ), а в травні 1992 р. вона стала повноправним членом Ради Європи (РЄ). Болгарія була в числі 11 держав, що підписали в червні

1992 р. декларацію про створення Чорноморської економічної зони. У липні 1998 р. Болгарія була прийнята в Центральноевропейський договір про вільну торгівлю (ЦЕФТА).

У лютому 1994 р. Болгарія приєдналася до натовської програми «Партнерство заради миру», а в лютому 1997 р. уряд заявив про бажання стати членом НАТО. Пронатівська позиція болгарських властей, всупереч протестам громадськості, підтвердилася під час Косівської кризи в 1999 р. У травні парламент надав частину повітряного простору країни для дій натовської авіації проти Югославії, а в червні було дано згоду на використання військами НАТО сухопутного коридору на болгарській території (він не знадобився через закінчення воєнних дій).

У другій половині 1999 р. активізувалися взаємні *контакти болгарського керівництва з представниками НАТО*. Був зроблений ряд візитів до Болгарії високопоставлених натовських емісарів. У вересні в Пловдиві був відкритий Штаб багатонаціональних сил балканських держав у рамках реалізації Пакту стабільності для Південно-Східної Європи, укладеного за участю Європейського Союзу. У грудні вперше в історії майже вікових двосторонніх болгаро-американських відносин Софію відвідав президент США. Візит Б.Клінтона не увінчався будь-якими новими угодами чи американськими гарантіями вступу Болгарії до НАТО, хоча політична еліта надавала йому величезне значення.

Отже, завданням болгарської зовнішньої політики після завершення військової акції НАТО в Югославії стало отримати те, що належить країні за підтримку натовської стратегії в Європі. На прискорення вступу до Альянсу були націлені всі сили болгарської дипломатії та керівництва військових відомств; на переозброєння армії у відповідності з натовськими стандартами виділялися максимально можливі в умовах нинішнього стану болгарської економіки кошти. За підрахунками болгарських експертів, перебудова військової та комунікаційної техніки відповідно до натовських стандартів обійшлася країні в 15-20 млрд. дол. (треба враховувати й те, що щорічний внесок для країн-членів НАТО становить 1,5 млрд. дол.)

Зрозуміло, що частину витрат за «заслуги» Болгарії перед НАТО в косовській кризі Альянс взяв на себе, проте велику частину коштів передбачається виділити їй у вигляді пільгових кредитів, які, втім, рано чи пізно довелось повертати.

Позитивним результатом проведеної зовнішньої політики Болгарії стало зміцнення її зв'язків з сусідами по Балканам (природно, за винятком СРЮ). Мабуть, протягом тривалого періоду рівень відносин між сусідами по регіону не був таким високим, а відносини – такими добросусідськими, як у розглянутий період. Велика увага приділялася Балканському регіональному співробітництву в рамках «Пакту стабільності у Південно-Східній Європі» (ПСЮЕ), підписаному в 1999 р.

Для налагодження позитивного політичного діалогу з кожним, хто прямо або побічно не був пов'язаний зі вступом Болгарії до НАТО, не було ні основи для переговорів, ні часу.

Вектор зовнішньої політики країни на початку XXI ст. не поміняв свого напрямку: стратегічна мета вступу до НАТО і Європейського Союзу визначали розвиток усієї зовнішньої сфери країни. І навесні 2004 р. одну зі складових цієї мети було досягнуто – Болгарія стала повноправним членом Північноатлантичного альянсу. Позиція Росії до цього питання не раз висвітлювалася під час візитів на вищому рівні керівників двох держав: вступ Болгарії до НАТО – внутрішня справа країни і не може негативно позначатися на відносинах Росії до Болгарії. Але для озвучування цієї позиції було необхідно налагодження політичних відносин між двома країнами після відходу з політичної арени уряду І.Костова і взаємного прагнення до нормалізації політичного діалогу, особлива роль в якому належить президентам і прем'єр-міністрам обох країн, які перебували при владі на початку 2000-х років.

Як повноправний член Альянсу Болгарія послала свій військовий контингент до Іраку у складі натовських сил вторгнення в цю країну. На території Болгарин облаштовано декілько військових баз НАТО (на основі вже існуючих військових і цивільних об'єктів, таких як авіабази в м. «Граф Ігнат'єв» і Безмер, військово-морська база «Атія», цивільний аеродром в Сарафово, порт Бургас, військовий полігон в Ново Село-авт.), про що заявив головнокомандувач американськими збройними силами в Європі після відвідування Болгарії. На запитання, поставлене у зв'язку з цими планами російському послу в Болгарії А.Потапову, чи не вплине це на відносини між Росією та Болгарією, була отримана наступна відповідь: «Питання про американські бази – це питання, яке можна вирішити американським і болгарським урядом. У розмові з американським послом в Софії Дж.Пардю я сказав йому, що Росія претендує тільки на те, щоб бути інформованою про ці бази, щоб не було недомовок і не виникали непорозуміння». Іншими словами, проблема НАТО «виводилася» з проблем російсько-болгарських відносин.

Великий вплив на динаміку економічних і політичних відносин Болгарії з країнами Заходу і Росії справила **орієнтація її на вступ до Європейського союзу (ЄС).**

У лютому 1995 р. Болгарія стала асоційованим членом Європейського союзу, а в грудні того ж року подала заявку про повноправне членство в ЄС. У грудні 1999 р. РБ отримала запрошення вступити в переговори про приєднання до Євросоюзу. Однак шлях від початку переговорів до їх успішного завершення є складним і тривалим. Тут велике значення мають соціальні та економічні проблеми, гострота багатьох з яких в Болгарії очевидна. Правда, в грудні 2000 р. вона була виведена з так званого «негативного» Шенгенського візового списку, який ускладнював

болгарським громадянам відвідування і перебування в країнах ЄС. Але, з іншого боку, серед перших кандидатів на можливий в близькому майбутньому вступ до Євросоюзу Болгарія тоді не значилася.

На початок ХХІ ст. Болгарії вдалося кардинальним чином змінити географічну структуру своїх зовнішньоекономічних зв'язків: на країни ЄС припадало близько половини товарообігу, у тому числі 51,2% – на експорт і 47,8% – на імпорт. У зв'язку з приєднанням до ЄС-15 десяти нових членів і подальшим зміцненням економічних зв'язків з країнами Європейського Союзу в 2004 р. цей показник збільшився до 56%, у тому числі експорт – до 58% і імпорт – до 54%.

Одночасно частка Росії знизилася з 1995 по 2000 р. на два процентних пункти і склала 15,8% товарообігу РБ, експорт ж до Росії знизився до 2,5% загального вартісного обсягу болгарського вивезення товарів. Ці структурні зміни не додали, однак, динаміки болгарській зовнішній торгівлі: її обсяг на цьому часовому відрізку скоротився майже в 1,2 рази.

Російський напрям, особливо в експорті Болгарії, продовжував втрачати свої позиції і в період з 2000 по 2004 р. частка Росії в сумарному вивезенні болгарських товарів знизилася з 2,3 до 1,3% при тому, що в 2000 р. його вартісний обсяг не перевищував 120 млн. дол. На цьому тлі особливо складним виявився 2002 р. (болгарський експорт знизився на 24, а російський – на 21%). У 2003, 2004 рр. спостерігалось збільшення взаємного товарообігу, але при випереджальних темпах зростання вартісного обсягу експорту та імпорту в країни ЄС, частка Росії продовжувала знижуватися.

У той же час, незважаючи на продовження проведення політики болгарського керівництва на пріоритетність європейського руху, Росія, в силу об'єктивних причин, залишалася одним з головних торговельних партнерів Болгарії. Хоча її частка в сумарному товарообігу і знизилася з 2000 по 2006 р. майже в 2 рази (з 15,6 до 8%), вона посідала в ньому четверте місце після Німеччини, Італії та Греції (в 2004 р. змістилася на третє), а в болгарському імпорті була безумовним лідером аж до 2003 р., коли вона вперше поступилася своїм лідируючим становищем Німеччині.

Після асоціювання в ЄС Болгарія приступила до підготовки до вступу в Союз в якості повноправного члена. Попереднім кроком на шляху європейського інтегрування стало приєднання РБ в січні 1999 р. до ЦЕССТ; одночасно вступила в силу угода про створення зони вільної торгівлі з Туреччиною, а з січня 2000 р. – з Македонією.

Саме тому у розглянутий період проблема взаємних преференцій у торгівлі між Росією та Болгарією набула особливої гостроти. Болгарська сторона в процесі переговорів домогалася односторонніх преференцій при експорті своїх товарів у Росію. Йдучи назустріч болгарським експортерам та враховуючи зростаючий дисбаланс у взаємній торгівлі, в січні 1999 р. Уряд РФ прийняв постанову №68 «Про затвердження переліку товарів, що

походять з країн, що розвиваються і найменш розвинених країн, щодо яких при ввезенні на територію РФ надаються преференції». У березні Болгарія була включена в національну схему преференцій, а в квітні Постанова Уряду РФ набула чинності на шестимісячний термін (потім було продовжено ще на шість місяців). Відповідно до цієї Постанови щодо болгарських товарів ставки ввізних митних зборів для товарів, що підпадають під перелік, зазначений у Постанові, були зменшені на 25%.

Однак принципові розбіжності з проблеми лібералізації взаємної торгівлі зберігалися. Кінцевим її результатом, на думку російської сторони, мало стати створення зони вільної торгівлі між двома країнами. У цьому випадку російські товари (насамперед продукції машинобудування) перестали б знаходитися в менш сприятливому стані на болгарському ринку в порівнянні з товарами країн, з якими у Болгарії такі угоди вже є. Певною перешкодою в цьому напрямку було те, що Росія, на відміну від Болгарії, не була (як не є і до кінця аналізованого періоду, тобто 2006 р.) членом СОТ. У той же час, вже до вступу РФ до Світової організації торгівлі, Болгарія могла б знизити ввізні мита на ряд російських товарів, особливо в контексті її включення в схему преференцій РФ; болгарська ж сторона наполягала на односторонніх преференціях і не виявляла готовність поступово просуватися в напрямку створення зони вільної торгівлі з Росією.

З січня 2007 р. на Болгарію поширився спеціальний режим торгівлі енергетичними товарами, що діє в ЄС. Після вступу Болгарії до Євросоюзу замість митного кодексу і митного тарифу Болгарії в ній застосовано єдиний тариф і митний кодекс ЄС. Ставки єдиного тарифу ЄС в ряді випадків нижче, ніж нині в Болгарії, що дозволить низці російських товарів поліпшити свої позиції.

Третя частина десятирічного періоду (2001-2006 рр.) була найбільш плідною в плані політичного співробітництва Болгарії і РФ і ознаменувалася двосторонніми спробами нормалізації економічних зв'язків. Цей часовий відрізок пов'язаний з управлінням країною Національним рухом на чолі з Симеоном Другим і президентом, в минулому соціалістом, Г.Пирвановим, що відрізнялися зваженим, прагматичним і доброзичливим підходом до відносин між країнами. Під час мандата НДСВ відбулося принципове поліпшення зовнішньополітичних контактів, але як і раніше пробуксовували зв'язки в галузі економіки. Об'єктивно це було пов'язано з переорієнтацією болгарського товарообігу на ЄС, суб'єктивно – з інерційністю товарної структури товарообміну між Росією і Болгарією і одностороннім розвитком як російського господарського комплексу, так і болгарського.

З приходом до управління країною нового керівництва, при збереженні основної стратегічної мети, про що неодноразово заявляв і С.Сакскобургготський, і президент Г.Пирванов, «російський» напрям все ж знайшов деякі обриси. Лідери країни зробили ряд заяв, у яких було

висловлено бажання поживати взаємні економічні зв'язки і політичний діалог з Росією.

Для менш політизованого болгарського керівництві гостро постала цілком прагматичне завдання збільшення будь-якими прийнятними способами експорту в РФ. Воно стояло і перед попереднім урядом протягом всього періоду його діяльності, проте налагоджувати відносини з Росією було і клопітно, і небезпечно з точки зору реакції союзників по ЄС і НАТО, а поточні платежі вдавалося балансувати іноді за рахунок зовнішніх запозичень, нерідко виручали доходи від туризму. У 2000 р. вдалося це здійснити за рахунок максимального за всі роки припливу іноземних інвестицій. 2001 р. не обіцяв в цьому відношенні нічого доброго.

Уже в жовтні 2001 р. прем'єр-міністр, виступаючи в парламенті, заявив про свої наміри відновити активний діалог з Росією з усіх питань взаємних інтересів з метою максимального використання потенційних можливостей обох країн. «В останні роки, – сказав С.Сакскобургготський, – вони розвивалися незадовільно». І подальші події кінця 2001 р. – початку 2005 р. продемонстрували прагнення Болгарії до руху по шляху нормалізації взаємних економічних зв'язків, на що вона отримала позитивну реакцію російської сторони.

Підтвердженням пріоритетності відносин з Росією з'явився цілий ряд взаємних візитів, спрямованих на поліпшення взаємин між двома країнами. На початку 2002 р. Росію відвідав заступник голови уряду Болгарії Н.Василев. Відразу після його візиту відбувся перший за десятиліття візит до Москви міністра закордонних справ Болгарії С.Пасі, який у своєму інтерв'ю газеті «Вісті», зокрема, зазначив, що «для нового уряду Болгарії розвиток відносин з Росією має також пріоритетне значення. Ці відносини не виключають, а доповнюють наші головні пріоритети. У політичному плані між нашими двома країнами розкриваються широкі перспективи співпраці як в світовому масштабі, так і в регіональному – на Балканах і в Південно-Східній Європі».

Влітку 2002 р. Москву відвідав прем'єр-міністр Болгарії С.Сакскобургготський, а у вересні – президент країни Г.Пирванов. У Софії побували голова Держдуми Г.Селезньов, голова комітету з міжнародних питань Держдуми Д.Рогозін.

На початку 2003 р. обмін візитами був продовжений. У січні в Москву з робочим візитом прибув Г.Пирванов. Візит був приурочений до вручення йому міжнародної премії «За видатну діяльність зі зміцнення православних народів» за 2002 р. Вона була присуджена болгарському лідеру в травні попереднього року Міжнародним фондом за єдність православних народів, що працюють під піклуванням патріарха Московського і Всія Русі Олексія Другого. Ця премія була вручена президенту Болгарії 21 січня на урочистій церемонії в Храмі Христа Спасителя першим духовним лицем Росії. Всю

суму премії, що дорівнює 50 тис. дол. США, Г.Пирванов вирішив направити на розвиток соціальної сфери своєї країни.

У рамках візиту до Москви болгарський президент мав ділові зустрічі з В.Путіним. Основними темами, які обговорили два президенти під час січневого візиту, були: розвиток двосторонніх економічних зв'язків, насамперед у галузі енергетики (з лютого 2003 р. Росія збільшила поставки і транзит природного газу на території Болгарії), сільського господарства. Були порушені й питання умов на Балканах, європейської безпеки, в тому числі і з точки зору завдань, які виконує Болгарія як тимчасовий член «трійки» ОБСЄ і її голова з 2004 р., а також інші міжнародні проблеми.

На початку березня 2003 р. відбувся перший після більш ніж десятирічної перерви офіційний державний візит до Болгарії президента Росії В.Путіна. Він був приурочений до святкування 125-ої річниці визволення Болгарії від турецького ярма. Президент і супроводжуючі його міністри російського уряду, керівники регіонів провели переговори з Г.Пирвановим і С.Сакскобургготським. В.Путін був прийнятий патріархом Максимом, який вручив президенту орден «Св. Цар Борис», яким ось уже 20 років не нагороджувалися голови держав. Березневий 2003 р. візит до Болгарії президента Росії став свого роду переломним. Він остаточно підвів ризик «льодовикового» періоду в російсько-болгарських відносинах. Його результатом стало підписання двома країнами політичної Декларації про подальше поглиблення дружніх відносин і партнерства. «Сьогодні ми даємо старт новому етапу наших відносин, вже в інших політичних та економічних умовах, які відкривають для всіх нас нові можливості», – зазначив у зв'язку з її підписанням В.Путін.

Під час зустрічі В.Путіна з прем'єр-міністром Болгарії обговорювалися актуальні зовнішньополітичні питання, в тому числі спільна робота в галузі Ради безпеки ООН, тимчасовим членом якого Болгарія була в 2002-2003 рр. При різних підходах до вирішення іракської проблеми, сторони підтвердили бажання досягнення мирного результату навколо Іраку. Як відомо, Болгарія надала США свої військові бази для тимчасового базування і перекидання військового контингенту і техніки в зону військових дій, а також висловили готовність направити при необхідності туди свої підрозділи хімічного і бактеріологічного захисту. Позиція Росії полягала в неприпустимість війни з Іраком в разі дотримання ним усіх вимог експертів ООН. Як заявив після зустрічі президента Росії В.Путіна з С.Сакскобургготським міністр закордонних справ Болгарії С.Пасі, «обидві країни шанують позиції одна одної незалежно від ступеня їх збігу». У рішенні проблем міжнародної політики сторони прийшли до єдиної думки, що їх позиції можуть істотно різнитися, проте відносини між двома країнами повинні будуватися на принципах поваги та досягнення компромісів.

Як зазначалося вище, візит В.Путіна з'явився тим переламним моментом, після якого стало можливим говорити про нормалізацію

російсько-болгарських відносин. Однак ця нормалізація зачіпала більшою мірою політичну й гуманітарну їх складові.

Культурна програма президента була пов'язана з відвідуванням гори Шипки – символу перемоги російських солдатів і болгарських партизанів у війні з турками 1877-1878 рр., а також міста Стара Загора, щоб поклонитися пам'яті співвітчизників, загиблих у важких боях на околицях цього міста. Голову Російської держави і на площі перед собором Олександра Невського в Софії, де відбувалася урочиста офіційна зустріч В.Путіна, і на Шипці, і в Старій Загорі сотні болгар зустрічали з радістю і усмішками на обличчях.

Внести корективи у ще невирішені і важко вирішувані проблеми двостороннього співробітництва був покликаний липневий 2004 р. візит до Москви Г.Пирванова, приурочений до 125-ої річниці встановлення дипломатичних відносин між Росією і Болгарією. Цей візит бачився багатьом парадною демонстрацією нового курсу болгарського керівництва на стратегічне партнерство з Росією. Однак склад болгарської делегації, а президента супроводжували директори багатьох великих болгарських підприємств, і завдання, які ставила перед цим візитом болгарська сторона, вийшли далеко за рамки урочистого взаємного запевнення у піднятті рівня взаємовідносин і подальшому їх поступальному розвитку. І хоча болгарський президент зробив акцент у своєму інтерв'ю Інтерфаксу на тому, що його візит до Росії з'явився однією з центральних подій його зовнішньополітичного календаря 2004 р., основою переговорів стала активізація економічного співробітництва.

У цей же день у Г.Пирванова відбулася офіційна зустріч «віч-на-віч» з президентом В.Путіним, на якій також основну увагу було приділено проблемам економічного співробітництва, в першу чергу тим, по яких були досягнуті домовленості раніше. Це насамперед плани участі російської сторони в приватизації великих об'єктів болгарської енергетики, збільшення поставок російського газу до Болгарії, а також його транзит до третіх країн. У контексті приватизації енергетичних об'єктів В.Путін підкреслив, що Росія не бажає преференцій, а лише прагне до рівноправних з іншими інвесторами умов для російського бізнесу, що могло б значно збільшити приплив російських інвестицій. Президент Болгарії отримав запевнення про деблокування проекту нафтопроводу Бургас – Алекандруполіс. Пізніше до переговорів приєднався і прем'єр-міністр М.Фрадков. На зустрічі була також досягнута домовленість про відновлення робіт на експертному рівні зі збройних ліцензій.

Президент Болгарії висловив упевненість в тому, що Болгарія має гарні можливості для того, щоб стати посередником для Росії у торгівлі та інфраструктурних проектах з Європою. Як зауважив В.Путін, попередньо необхідне вироблення чітких правил такого посередництва, щоб інтерес був взаємним.

Подальшим кроком по настільки непростому і нешвидкому шляху активізації економічних зв'язків між Росією та Болгарією стало чергове засідання двосторонньої російсько-болгарської Комісії з економічного та технічного співробітництва, яке відбулося в Софії 2-3 жовтня 2004 р., і наступний за цим 19-20 жовтня офіційний візит до Болгарії прем'єр-міністра російського уряду М.Фрадкова.

В ході візиту було підписано шість двосторонніх угод у галузі енергетики, місцевого самоврядування, правосуддя та транспорту. Але під час зустрічей з першими особами Болгарії піднімалися також питання, пов'язані із співпрацею у військово-технічному комплексі, туризмі. «На мою думку, такі зустрічі дуже корисні. Обидві сторони підкреслювали бажання і готовність до співпраці. Наші відносини продовжують розвиватися в творчому напрямі в інтересах двох народів», – заявив після підписання угод і переговорів з М.Фрадковим С.Сакскобургготський.

Останні півтора десятка років, як можна бачити, були найбільш насиченим у двосторонніх відносинах і відрізнялися принциповим поліпшенням політичних і гуманітарних зв'язків, пошуком нових форм і рішень в прагненні «виправити» їх економічну складову.

Слід зауважити, що багато хто з болгарських, і російських керівників неодноразово говорили (і говорять) про невідповідність для обох сторін згортання взаємної співпраці, про необхідність поживавлення і підйому. Так, у зв'язку з візитом до Росії болгарський президент Г.Пирванов відзначив, що в останні роки певні болгарські політики погано читали історію болгаро-російських відносин, недооцінювали їх добрі традиції. Політичні сили повинні взяти на себе відповідальність щодо активізації двосторонніх відносин, роблячи упор на розвиток не тільки економіки, а й духовного спілкування.

Можна констатувати, що в країні склалася нова розстановка головних політичних суб'єктів при збереженні основних цілей розвитку і вантажу нелегких проблем. Оформилася і нова геополітична ситуація. У цих умовах Болгарія на початку ХХІ ст. вступила в чергову фазу перехідного періоду.

Болгарія займає важливе місце на балканському напрямку зовнішньої політики України, що обумовлено близькістю інтересів у Чорноморському та Придунайському регіонах. **Україну і Болгарію** єднає етнічна, мовна та релігійна спорідненість, традиційні економічні, торговельні та культурно-історичні зв'язки. На території України компактно проживають болгари (близько 235 тис. чол.). У Болгарії живуть понад 6 тис. громадян України та вихідців з її території.

Міждержавні відносини України та Республіки Болгарія стали пріоритетними як для Західного, так і для Центрально-східного регіону Європи. Відносини між країнами розглядаються не тільки як партнерські і дружні, але і як відносини, які багато в чому визначають долю Центральної та Східної Європи.

Ці країни давно є партнерами. Як з боку України підтримуються всі починання Болгарії, щодо розвитку партнерства і співробітництва, так і з болгарської сторони підтримуються відносини з Україною, і бачиться, те, що болгарі подають «руку допомоги» Україні, де виникають «підводні камені», в яких би то не було спірних питаннях.

Політичні контакти між Україною та Республікою Болгарія розпочалися у скрутному 1991 році, коли уряд Республіки Болгарія офіційно визнав Україну, як незалежну державу. 13 грудня цього ж року були встановлені дипломатичні відносини на рівні посольств. Відносини з Республікою Болгарія займають важливе місце серед зовнішньополітичних інтересів України, що зумовлено геополітичним розташуванням цієї країни на Балканах, близькістю інтересів у Чорноморському та Придунайському регіонах.

Після вступу Болгарії до НАТО в 2004 році відбувся візит в Україну голови болгарського уряду Симеона Сакскобургготського, що носить титул наслідного царя Болгарії Симеона II Сакскобургготського. Симеон II був призначений главою уряду цієї країни в 2001 році, раніше в 1943-1996 роках перебував у політичному вигнанні на Заході.

За підсумками візиту до Києва Україна і Болгарія парафували п'ять угод, у тому числі дві стратегічно важливих для безпеки угоди про правову допомогу і співробітництво між міністерствами юстиції, а також не менш важливу для оборонної промисловості двох країн угоду про захист секретної інформації. У рамках договору про правову допомогу сторони зобов'язалися надавати взаємний правовий захист майнових та особистих прав громадян двох держав. Очевидно, можливостями, що відкрилися, скористаються, перш за все, підприємці, які відтепер зможуть вибирати місце розгляду цивільних спорів з болгарськими контрагентами.

Щодо важливості українсько-болгарського правового співробітництва слід зазначити, що з недавніх часів Болгарія, кинувшись в ЄС, почала вживати заходів для посилення контролю над сумнівними фінансовими операціями деяких бізнесменів з низки пострадянських країн.

Як висновок слід сказати, що відносини України і Болгарії є на сьогоднішній день пріоритетними і вирішальними не тільки для цих двох країн, а й для всього регіону Центральної та Східної Європи. Відносини мають широку документально-правову базу, що дозволяє Україні та Болгарії нарощувати свої зовнішньополітичні пріоритети співпраці.

Республіка Болгарія сьогодні **підтримує міжнародні відносини з більш ніж 130 країнами світу**, в квітні 2004 р. стала членом НАТО, а в січні 2007 р. – повноправним членом ЄС.

Болгарія є членом різних міжнародних організацій:

Організації об'єднаних націй (ООН, з 1955 р.), Організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ), Європейського союзу з питань зовнішньої політики і безпеки, Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), Пакту за стабільність в Південно-Східній Європі, ЮНЕСКО,

УНІЦЕФ, ЦЕФТА (1999 р.), КЮРМ, ІСПА, і безлічі інших, як політичної, економічної, культурної спрямованості, так і духовного зближення людей різних національностей. Всього більш ніж 300 міжнародних і регіональних організацій та установ.

5 травня 1992 р. Болгарія прийнята до Ради Європи, 29 березня 1993 р. підписала угоду про вільну торгівлю з ЄАВТ. У травні 1994 р. Болгарії надано статус асоційованого партнера ЗЄС. З 1 лютого 1995 р. вона стала асоційованим членом ЄС; в березні 2000 р. почалися реальні переговори про приєднання Болгарії до Євросоюзу. З 1 червня 1996 р. РБ – повноправний член ЦЄІ, а з 1 січня 1999 р. – ЦЕАСТ. 17 лютого 1997 р. болгарський уряд подав «офіційну заявку» на вступ країни до НАТО. Болгарія – активний учасник Чорноморського економічного співробітництва, є членом МВФ, МБРР, СОТ.

У 1996 р. з ініціативи Софії в болгарській столиці проведено зустріч міністрів іноземних справ балканських держав, що поклала початок процесу міжбалканського співробітництва (т.зв. «софійський процес»). З жовтня 1997 р., коли в Софії з ініціативи РБ відбулася перша нарада міністрів оборони держав регіону, регулярно проводяться зустрічі голов оборонних відомств балканських країн. Софія активно просуvalа ідею створення Багатонаціональних сил світу ПСС (Албанія, Болгарія, Греція, Італія, Македонія, Румунія, Туреччина) і домоглася розміщення їхнього штабу в м.Пловдив на перші чотири роки (відкритий у вересні 1999 р.).

У косовському конфлікті Болгарія, додержуючись «євроатлантичної солідарності», підтримала силову акцію НАТО проти СРЮ і надала свій повітряний простір для військової авіації НАТО.

Після трагедії 11 вересня 2001 р. Софія заявила про беззастережну підтримку проведеної США антитерористичної кампанії.

Болгарія проводить активну регіональну політику, яка характеризується відвертим натоцентризмом і підпорядкованістю пріоритетним завданням якнайшвидшого вступу в західні економічні та військово-політичні структури.

Болгарія у зв'язку з приєднанням в 2007 р. до ЄС постійно покращує свої відносини з іншими країнами. Вона продовжує лібералізувати свою торговельну політику, знижуючи митні тарифи та ліквідуючи поступово ліцензії та експортні квоти. Середній митний тариф (такса) – 8,2% в 1999 р. і є вище тарифів ЄС.

Болгарія продовжує виконувати свої обов'язки як член організації СОТ. В межах СОТ Болгарія бере участь в договорі з фінансових послуг (САТ5) і по Продуктам Інформаційних технологій, а також і в безмитному обслуговуванні товарів з країн, що розвиваються. Болгарія бере участь у пан-європейській системи кумуляції походження товарів (з січня 1999 р.).

З багатьма країнами укладені договори з митного обслуговування як країни найбільшого сприяння у торгівлі. Це Марокко, Ізраїль, Кіпр,

Мальта, Туреччина, середземноморські країни та ін. З більшістю з них діють домовленості в галузі не лише торгівлі, але і фінансів, транспорту, наукового і технологічного співробітництва. Країна також бере участь в ініціативах міжнародних організацій з допомоги країнам, що розвиваються.

В останні роки у зв'язку з мінливою ситуацією всередині країни, активізацією діяльності нової політичної сили – партії «Громадяни за європейський розвиток Болгарії» (ГЕРБ), стали більш чітко видно основні зовнішньополітичні пріоритети Болгарії. У 2009-2010 рр. у зовнішній політиці країни був зроблений акцент на розвиток повноцінної інтеграції в ЄС і НАТО, сприяння європейській інтеграції держав Західних Балкан.

Зовнішня політика Болгарії була справою нового, що визначає себе правоцентристським, уряду, на чолі з прем'єр-міністром Бойко Борисовим, який поставив перед собою амбітні цілі приєднати країну до механізму ERM-2, що зветься ще залом очікування єврозони, і виконати технічні критерії для вступу до Шенгенського простору в кінці 2010 року з тим, щоб сам вступ став фактом.

Однак стало зрозуміло, що необхідний для вступу в єврозону максимальний бюджетний дефіцит у розмірі 3% не буде досягнутий, і уряд вирішив почекати з приєднанням. Не були виконані і технічні критерії для вступу до Шенгенського простору. До технічних критеріїв Франція і Німеччина додали і політичні, і в кінці року заявили, що блокують прийняття Болгарії та Румунії до Шенгену в березні 2011 року. Уряд прийняв їх аргументи, розпочав невідкладні заходи з виконання критеріїв на приєднання, і на даний момент його метою є прийняття політичних рішень восени 2011 року.

Болгарія зарекомендувала себе добре і в новій Європейській дипломатичній службі, свідченням чого є призначення колишнього прем'єр-міністра, представника в ООН Філіпа Димитрова послом ЄС в Грузії.

Відповідно до пріоритетів Болгарії по лінії НАТО в 2010 році, вона повинна була продовжити затверджуватися як рівноправний партнер Альянсу, активно брати участь у формуванні його зовнішньої політики і підтримувати свої зобов'язання до міжнародних місій. На свою військову присутність в Афганістані Болгарія виділила під час кризи 7% від свого бюджету на оборону, але, на відміну від інших держав, не оголосила початковий або крайній термін виведення свого контингенту з Афганістану і навіть дозволила в середньостроковій перспективі можливість консолідувати його.

У дебатах про створення системи протиракетної оборони НАТО в Європі, уряд Болгарії дотримувався позиції, що система повинна стати місією НАТО, покрити територію всіх союзників і здійснити співпрацю з Росією.

І в ЄС, і в НАТО, спеціальний інтерес Болгарія проявила до питань енергетичної безпеки та більшого розмаїття джерел енергії та шляхів енергетичного постачання. Уряд залишився вірним зобов'язанням

підтримувати європейську перспективу західних сусідів Болгарії – Македонії, Сербії та Албанії. На зустрічі «ЄС – Західні Балкани» в Сараєво, болгарський уряд виступив за його взаємне оновлення – з боку Балканських держав проведенням реформ, а з боку ЄС – шляхом прийняття зобов'язання сприяти їх європейському майбутньому. Особливо міцну підтримку до кінця року Болгарія надала європейській інтеграції Сербії.

У 2010 році уряд подбав відновити та розвинути зв'язки з арабським світом, дотримуючись позиції, що це призведе не тільки до розвитку двосторонніх відносин, а й до більш активної ролі Болгарії в реалізації політики НАТО і ЄС в регіоні. Були здійснені візити на високому та найвищому урядовому рівні з представниками ОАЕ, Катару, Кувейту, Палестинської автономії, Лівану та Сирії. У той же час Болгарія вела активний діалог з Ізраїлем і показала, що прагне не бути посередником, а сприяти подоланню ізраїльсько-арабського конфлікту.

2011 р. був багатий на труднощі, з якими представникам болгарської дипломатії частково вдалося впоратися. Частина з них привнесені з минулого, а частина, безсумнівно, нові, які з'явилися на порядку денному протягом 2011 р. Перш за все, слід нагадати, що в п'ятий рік членства країни в ЄС болгарське дипломатичне відомство зіткнулося з серйозною проблемою. Йдеться про намір уряду усунути послів і консулів, які наприкінці минулого року увійшли до списку агентів служб держбезпеки часів соціалізму. Згідно з оприлюдненими міністром закордонних справ Миколою Младеновим даними, на сьогоднішній день в МЗС працюють 88 осіб, які свого часу працювали на органи держбезпеки. За його словами, їх більше не відправлятимуть на роботу за кордон в якості послів і перших секретарів. У тринадцяти із загального числа 27 столиць країн-членів ЄС Болгарія презентована колишніми агентами. Стартує складна процедура їх відкликання. Тепер слід підготувати їх замісників. Весь цей процес не може не позначитися на ефективності роботи МЗС. А його службовці стають перед рішенням дійсно складних завдань, пов'язаних з європейським майбутнім країни.

Болгарія є авторитетним, стабільним і передбачуваним партнером у НАТО. У великій мірі це пов'язано з відмінною участю болгар у військових місіях Альянсу за кордоном. На даний момент в різних точках планети 730 болгарських військовослужбовців виконують завдання з охорони різних об'єктів у складі багатонаціональних сил. Протягом року чекають також нові переговори про еventуально розміщенні елементи протиракетного щита на території країни. Важливо те, що в новому варіанті він буде оберігати не тільки частину, а всю територію Болгарії від запущених балістичних ракет.

2011 рік має принести також рішення в галузі енергетичної безпеки та досягнення різноманітності постачальників Болгарії нафти і природного газу. Незважаючи на те, що ці проблеми є економічними, вони тісно

пов'язані із зовнішньою політикою. Загальновідомий факт, що політика є продовженням економіки за допомогою інших засобів. Болгарія є однією з сторін з проектів газопроводів «Південний потік» і «Набукко», в яких зацікавлений і ЄС. Не виключений з порядку денного і проект нафтопроводу Бургас-Александруполіс. Так що, щодо енергетичної безпеки країни одним із викликів протягом року, безсумнівно, буде об'єднання зусиль дипломатів і економістів для забезпечення енергетичного майбутнього Болгарії.

У жовтні 2011 р. Відбулися чергові президентські вибори, перемогу на яких здобув представник партії ГЄРБ Росен Плевнелієв. У своїх перших інтерв'ю він заявив, що зовнішня політика Болгарії не потерпить істотних змін, зокрема, і по відношенню до Росії та України.

Рекомендована література

1. Бак М. Факторы экономической трансформации в странах ЦВЕ // Мир перемен. – 2/2010. – С.51-62.
2. Болгария в XX веке. Очерки политической истории. – М., 2003.
3. Бухарин Н. 20 лет перемен в странах Центрально-Восточной Европы // Мир перемен. – 3/2009. – С.45-58.
4. Власть – общество – реформы: Центральная и Юго-Восточная Европа. Вторая половина XX века. – М., 2006.
5. Ганжа А. Дело сенатора Лугара // Московский комсомолец. – 2007. – 3-10 января.
6. История Центрально-Восточной Европы. – М.: Евразия, 2009. – 1120 с.
7. Политические элиты в Центральной и Восточной Европе (проблемы переходного периода). – М., 1998.
8. Политический ландшафт Восточной Европы середины 90-х годов. – М., 1997.
9. Постреволюционная Восточная Европа: экономические ориентиры и политические коллизии. – М., 1995.
10. Россия и Центрально-Восточная Европа: Трансформации в конце XX – начале XXI века. – Т. II. – Взаимоотношения. – М., 2005.
11. Страны Центральной и Восточной Европы – новые члены Европейского Союза: проблемы адаптации / под ред. С.П.Глинкиной, Н.В.Куликовой; Ин-т экономики РАН. – М: Наука, 2010. – 495 с.
12. Фейт М. Внешнеэкономические связи стран ЦВЕ – новых членов Евросоюза // Мир перемен. – 1/2010. – С.84-98.
13. Холцель М. Размышления о новой архитектуре европейской безопасности // Мир перемен. – 3/2009. – С.142-146.
14. Центрально-Восточная Европа во второй половине XX века. – Т. III. – Часть II. – М., 2002.

15. Яровий В.І. Новітня історія центральноєвропейських та балканських країн ХХ ст. – К., 2005.

ТЕМА V. ЮГОСЛАВІЯ В СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН КІНЦЯ 80-х – початку 90-х років

Югославія після розриву з СРСР в 1948 р. відмовилася від радянської моделі розвитку і проголосила «самоврядний соціалізм». Він дозволив створити значний економічний потенціал і істотно підняти життєвий рівень населення країни.

Основою державного устрою Югославії була сильна централізована влада. Фактично це означало владу бюрократичної системи, яка ґрунтувалася на політичній монополії Союзу комуністів Югославії (СКЮ). Разом з тим Конституція 1974 р. містила принцип колективності і ротації (заміни) політичних лідерів від шести республік на посту президента СФРЮ, що мало запобігти кризі в міжнаціональних відносинах.

Після смерті Й.Броз Тіто (1980 р.) стала посилюватися економічна і політична нестабільність. До кінця 80-х рр. виявлено серйозні дефекти в політичній структурі югославської федерації. У 1988 р. загострилися відносини між албанцями і сербами в автономному краї Косово, найменш економічно розвиненому районі Югославії, що входив до складу Республіки Сербія. Для придушення невдоволення албанського населення неодноразово використовувалися частини Югославської народної армії (ЮНА). По суті економічна криза кінця 80-х рр. підсилила прагнення всіх націй і народностей югославського суспільства до самовизначення. Пробуджений націоналізм, що підігрівається образами минулого, перейшов у наступ.

Подальші події в Югославії розвивалися і під впливом міжнародних факторів. «Перебудова» в СРСР була тлом і каталізатором подій у всіх країнах Східної Європи. «Оксамитові» революції 1989 р. у деяких країнах Центральної та Східної Європи прискорили політичні процеси в Югославії, які розвивалися в тому ж напрямі, проте зростали на ростанням національних протиріч.

Останнім цementsуючим початком Югославської Федерації залишався СКЮ – правляча партія країни. Початок розпаду СКЮ поклав початок розпаду Югославії. 20-22 січня 1990 р. у Белграді відбувся XIV Позачерговий з'їзд СКЮ, якому судилося стати останнім в історії СКЮ. На ньому делегації Словенії та Хорватії проголосили про незалежність своїх Спілок комуністів і залишили з'їзд. У результаті СКЮ позбувся керівних органів і розпався на незалежні республіканські організації, внаслідок чого почалися дезінтеграційні процеси в федерації. Центр ваги політичного керівництва остаточно перемістився у республіки, де влада перейшла до відповідних етнократичних кланів. Загострилися відносини між республіками.

1990 р. став роком проведення виборів на багатопартійній основі у союзних республіках і початком діяльності знов обраних республіканських парламентів. З початку року повсюдно стали виникати нові політичні партії, переважно на національній основі. У квітні 1990 р. відбулися вибори у Словенії та Хорватії. В обох республіках комуністи зазнали поразки. У Словенії до влади прийшла Демократична опозиція Словенії (ДЕМОС), хоча головою Президії Словенії був обраний комуністичний функціонер М.Кучан. У Хорватії перемогла Хорватська демократична співдружність (ХДС), а його лідер Ф.Туджман, в минулому генерал Тітовської служби безпеки, став головою Президії Хорватії. І Хорватія, і Словенія проголосили повний суверенітет республік, змінили їх атрибути і назви, проголосили примат республіканського законодавства над союзним (федеральним), розпочали до формування своїх збройних сил.

У Хорватії різко загострилися хорватсько-сербські протиріччя. За конституцією 1990 р. Хорватія проголошувалась державою тільки хорватського народу. Вимога сербського населення гарантувати їх права шляхом надання культурної автономії були відкинуті новим керівництвом Хорватії. У відповідь у населеному переважно сербами Сербському Краї (центр – м.Кнін) була проголошена своя республіка і прийнята Декларація про суверенітет і автономію. Так виник сербський рух у Хорватії, який поставив за мету не допустити свого відриву від Сербії.

У листопаді-грудні 1990 р. пройшли вибори на багатопартійній основі в інших чотирьох югославських республіках. Загальну увагу привернули вибори у Сербії. Тут з колишнього Союзу комуністів Сербії, який оголосив влітку 1990 р. про саморозпуск, і Соціалістичного Союзу трудового народу була утворена Соціалістична партія Сербії (СПС). На виборах СПС зробила наголос на захисті прав людини і демократичних свобод, орієнтації на ринкову економіку і висунула гасло «Сильна Сербія в сильній Югославії». Вибори принесли СПС 75% місць в парламенті, а її лідер Слободан Мілошевич став Головою Республіки Сербія.

Вибори в Чорногорії принесли перемогу Союзу комуністів, який, зберігши свою назву, проголосив демократичні реформи в країні.

У Македонії жодна з партій не отримала більшості, так що національна партія (ВМРО – Демократична партія македонської національної єдності), отримавши трохи більше голосів, ніж комуністи, не змогла домогтися переваги в парламенті. Президентом Македонії було обрано К.Глігорова, представника старої політичної еліти.

Вибори в Боснії і Герцеговині пройшли за національними партіями, які відзеркалили співвідношення трьох національних груп в республіці (мусульман-боснійців, сербів, хорватів). Головою Президії обрали мусульманського лідера А.Ізетбеговича.

Сам хід виборів показав зростання національно-релігійної напруженості. Підсумком виборів став розпад єдиного конституційного

порядку в країні і виникнення паралельних конституційних правових систем. Консультації на рівні Президії СФРЮ, яка ще продовжувала свою діяльність, виявили непримиренність позицій сторін і зростаючі розбіжності. Сербія і Чорногорія прагнули зберегти федерацію, Македонія, Боснія і Герцеговина схилилися до конфедеративного пристрою, Словенія і Хорватія виступали за союз самостійних і суверенних держав.

26 червня 1991 р. Словенія і Хорватія, кожна самостійно, оголосили про свою повну незалежність. Федеральна влада у Белграді оголосила ці акти незаконними і за допомогою введення військ на територію цих країн сподівалася не допустити відділення двох колишніх союзних республік. Однак у Словенії югославські війська отримали рішучу відсіч. Нова держава відстояла свою незалежність. У Хорватії югославська армія активно підтримувала сербські збройні формування Сербської Країни. Кривавий сербсько-хорватський конфлікт забрав 30 тис. життів. За сприяння ООН військові дії в Хорватії були припинені, однак питання про сербські землі в країні залишається невирішеним.

Македонія отримала незалежність на основі референдуму у вересні 1992 р., уникнувши воєнної конфронтації. Після отримання незалежності Словенією, Хорватією, Македонією парламент Боснії і Герцеговини проголосив незалежність своєї країни. СФРЮ вже практично не існувало. У Белграді вирішили створити нову федерацію – Союзу Республіку Югославії (СРЮ), яка об'єднала Сербію і Чорногорію (квітень 1992 р.). Нову державу очолив лідер колишніх комуністів Сербії – С.Мілошевич, який став президентом СРЮ.

Найбільш тугий вузол протиріч, які на 3,5 роки став визначальним чинником всієї югославської кризи, виник в Боснії і Герцеговині, де етнічний сепаратизм, замішаний на національній нетолерантності і релігійному екстремізмі, привів до непримиренної ворожнечі між сербами (православними за віросповіданням) мусульманами (боснійськими слов'янами, які сповідують іслам) і хорватами (католиками), що проживають у республіці.

У листопаді 1990 р. у Боснії і Герцеговині в результаті перших багатопартійних виборів до влади прийшли партії, що відзеркалюють основні національно-релігійні групи населення: мусульманська Партія демократичної дії, Сербська демократична партія і Хорватська демократична співдружність. Між ними розгорнулося гостре політичне протиборство за реалізацію своєї концепції державного устрою республіки. Більшість у республіканському парламенті отримала Партія демократичної дії, а її голова А.Ізетбегович став головою Президії Боснії і Герцеговини, тобто керівником республіки. Лідер мусульман і очолювана ним партія повели лінію на створення єдиної держави ісламської орієнтації. У жовтні 1991 р. парламент Боснії і Герцеговини проголосив незалежність і суверенітет єдиної держави.

Боснійських сербів така перспектива явно не влаштовувала. Їх метою було створення власного державного утворення з подальшою можливістю об'єднання з Сербією. 21 грудня 1991 р. боснійські серби провели референдум і проголосили на своїй території Республіку Сербську. Проголосили утворення своєї держави і боснійські хорвати. У лютому 1992 р. боснійські мусульмани та хорвати провели плебісцит про незалежність. Більшість, яка взяла в ньому участь, висловилося за незалежність цілісної Боснії і Герцеговини, а сербська громада не взяла в ньому участь.

6 квітня 1992 р. країни ЄС визнали незалежність Боснії і Герцеговини. Відразу ж після цього спочатку у Сараєво, а потім і в інших регіонах республіки розпочалися зіткнення збройних формувань етнічних громад, які незабаром переросли в широкомасштабну громадянську війну. Міжнародне співтовариство провину за ескалацію насильства поклало на сербську сторону. Сербія була звинувачена у підтримці сепаратистських домагань боснійських сербів і агресії проти Боснії і Герцеговини. 30 травня 1992 р. Рада Безпеки ООН ухвалила рішення про міжнародну політичну й економічну ізоляцію СРЮ.

У ході військових дій навесні й восени 1992 р. боснійські серби, маючи більш організовану армію, перевагу у бойовій техніці і озброєннях, залишених Югославською народною армією, домоглися значних військових успіхів у всіх регіонах Боснії і Герцеговини, практично повністю блокували столицю республіки – Сараєво. Протягом кількох місяців місто було піддано руйнівному бомбардуванню. Навесні 1993 р. серби провели успішну військову операцію в Східній Боснії, де в руках мусульман залишилося лише три невеликих анклави. До кінця 1993 р. серби контролювали до 70% території Боснії і Герцеговини і сконцентрували зусилля на спробах політичним шляхом закріпити територіальні придбання. У 1994 р. бойові дії між протиборчими сторонами носили в основному позиційний характер без істотних змін лінії фронту.

Новим елементом боснійської драми стало збройне протистояння в центральній Боснії між хорватами та мусульманами. Цей конфлікт вдалося згасити тільки після створення мусульмано-хорватської федерації. Угода з цього питання за посередництвом США була підписана в березні 1994 р. у Вашингтоні.

У 1995 р. військово-політична ситуація в Боснії зазнала докорінних змін і стала несприятливою для сербів. Затяжні бойові дії в умовах повної міжнародної та економічної ізоляції істотно підірвали їх військовий потенціал, а принципова позиція міжнародного співтовариства остаточно позбавила сербських лідерів віри в можливість військовим шляхом реалізувати свої політичні цілі. Блокада була реальною і дуже жорсткою, так як свої кордони з Республікою Сербською закрила і Союзна Республіка Югославія. Причиною тому стала відмова боснійських сербів прийняти

план мирного врегулювання в Боснії і Герцеговині, розроблений міжнародною Контактною групою.

Змінилося співвідношення сил і в Хорватії. У травні і серпні 1995 р. армія Республіки Хорватії у ході широкомасштабних воєнних операцій повернула під свій контроль більшу частину території Сербської Країни, а сербсько-країнська армія, яка взаємодіяла з частинами боснійських сербів, перестала існувати як військова сила.

Серйозним ударом для сербів у Боснії стало бомбардування авіацією НАТО, що було проведено в серпні-вересні 1995 р. з відома Ради Безпеки ООН, їхніх військових і промислових об'єктів. Війська мусульмано-хорватської федерації зробили успішний наступ, який було зупинено лише після підписання в жовтні 1995 р. 26-ї за рахунком угоди про перемир'я.

За 3,5 роки бойових дій у Боснії і Герцеговині було вбито і поранено більше 250 тисяч, зруйновано сотні міст, населених пунктів, промислових і цивільних об'єктів. Число біженців і переміщених осіб перевищило три мільйони чоловік. Протиборчі сторони повсюдно і систематично порушували права людини, застосовували такі антигуманні методи, як «етнічні чистки», інтернування людей у табори, масові страти і розстріли мирного населення.

Найважливішим чинником у цій трагедії стало створення міжнародної Контактної групи (КГ) з проблем Боснії і Герцеговині у складі представників Росії, США, ФРН, Франції і Великобританії. В ході напружених консультацій КГ в липні 1994 р. був сформований мирний план. На його основі конфліктуючі сторони за підтримки країн-членів КГ у листопаді 1995 р. в американському місті Дейтон розробили пакет мирних документів з боснійського врегулювання, який і був 14 грудня 1995 р. підписаний в Парижі Президентом Республіки Сербії С.Мілошевичем, Головою Президії Боснії і Герцеговини А.Ізетбеговичем і президентом Хорватії Ф.Туджманом. Свої підписи під цим документом як свідки поставили і керівники країн-членів Контактної групи: президенти Б.Клінтон, Ж.Ширак, прем'єр-міністри Дж.Мейджор, В.Чорномірдин, канцлер Г.Коль.

Згідно мирної угоди, Боснія і Герцеговина залишається єдиною державою в її міжнародно визнаних кордонах, однак складатиметься з двох суб'єктів: Мусульмано-хорватської федерації та Республіки Сербської.

Таким чином була підведена риска під найбільш трагічним етапом багаторічної кризи, що виникла в колишній Югославії, створені реальні передумови для встановлення на цій багатостраждальній землі довгоочікуваного миру.

Наприкінці 90-х років однією з головних проблем на території колишньої Югославії була і залишається проблема Косово, викликана протистоянням тут сербів і албанців. У разі війни і нестабільності косовські албанці в 1992 р. створили армію визволення Косово (АОК) і

почали боротьбу проти сербів під гаслом «Косово має стати незалежним». На початку 1999 р. 30-тисячна армія косовських албанців контролювала до 40% території краю. Ні Захід, ні Росія до останнього часу не звертали особливої уваги на «проблему Косово». Але на початку 1999 р. ситуація в краї досягла піку – війна між косовськими албанцями і сербами загрожувала перерости в непередбачуваний міжнародний конфлікт. Невдача мирних переговорів у березні в Парижі привела до бомбардування натовської авіацією території Косово і Союзної Республіки Югославії.

До кінця червня 1999 р. втручання Росії поклало кінець бомбардувань і «проблема Косово» стала наближатися до свого вирішення. Захід наполіг на необхідності збереження військової присутності міжнародних миротворчих сил в Косово. Остаточне встановлення миру в колишній Югославії все ще видається справою майбутнього, тому що в світі, де дискримінація залишається широко розповсюдженою, на кожному континенті збройні конфлікти, такі, як конфлікт у Косово, продовжують забирати людські життя.

Рекомендована література

1. Бак М. Факторы экономической трансформации в странах ЦВЕ // Мир перемен. – 2/2010. – С.51-62.
2. Балканы: между прошлым и будущим. – М., 1995.
3. Бородин В.Д., Коршунов В.О. Межэтнический конфликт в Косово / Історичні і політологічні дослідження. – Донецьк, 1999. – №1-2. – С.235-242.
4. Бухарин Н. 20 лет перемен в странах Центрально-Восточной Европы // Мир перемен. – 3/2009. – С.45-58.
5. Крапивин А.В., Писклова Н.В. Динамика развития российской внешней политики в вопросах урегулирования балканского кризиса / Історичні і політологічні дослідження. – Донецьк, 1999. – №1-2. – С.187-193.
6. Крапивина М., Коньшин В. Россия и конфликт 1999 года в Косово / Історія очима молодих дослідників: міжнародна студентська наукова конференція. Збірник наукових праць. – Т.ІІ. – Донецьк, 1999. – С.229-231.
7. Македония. Путь к самостоятельности. Документы. – М., 1997.
8. Страны Центральной и Восточной Европы – новые члены Европейского Союза: проблемы адаптации / под ред. С.П.Глинкиной, Н.В.Куликовой; Ин-т экономики РАН. – М: Наука, 2010. – 495 с.
9. Фейт М. Внешнеэкономические связи стран ЦВЕ – новых членов Евросоюза // Мир перемен. – 1/2010. – С.84-98.
10. Холцель М. Размышления о новой архитектуре европейской безопасности // Мир перемен. – 3/2009. – С.142-146.

11. Югославия в огне. Документы, факты, комментарии (1990-1992). – М., Т.1.
12. Югославский кризис и Россия. Документы, факты, комментарии (1990-1993). – М., 1993. – Т.2.

ТЕМА VI. ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА СОЮЗНОЇ РЕСПУБЛІКИ ЮГОСЛАВІЯ (РЕСПУБЛІКИ СЕРБІЯ) В 90-і РОКИ ХХ ст. – 2011 р.

Криза і розпад Соціалістичної Федеративної Республіки Югославія (СФРЮ) спричинив утворення на її руїнах нових держав. 27 квітня 1992 р. на урочистому засіданні скупщини СФРЮ, Народної скупщини Республіки Сербія і скупщини Республіки Чорногорія народні представники цих двох республік заявили про континуїтет державного, міжнародного, правового та політичного статусу СФРЮ в новій спільній державі – Союзній Республіці Югославії (СРЮ). Третя Югославія складалася з двох республік – Сербії та Чорногорії, а до складу Республіки Сербія увійшли два автономних краї – Косово і Метохія, Воєводіна. У той же день була прийнята конституція СРЮ, яка передбачала суверенність і самостійність Сербії і Чорногорії в складі демократичної держави з єдиним економічним простором. СРЮ оголосила про визнання всіх югославських республік, які проголосили незалежність, про відсутність територіальних претензій до колишніх республік СФРЮ.

Населення Югославії в 1992 р. становило 10,5 млн. чоловік: у Сербії – 9,79 млн., з них у Воєводині – 2 млн., в Косово і Метохії – 1,7 млн. осіб, у Чорногорії – 616,5 тис.

Розвиток СРЮ після травня 1992 р. йшов у вкрай складних умовах дії міжнародних санкцій, введених проти неї у зв'язку з обвинуваченням в участі у військових діях на території Боснії і Герцеговини. Створення федерації вимагало будівництва нових структур влади. На проведених наприкінці травня 1992 р. виборах у Віче громадян Союзної скупщини автономних країв до місцевих органів влади найбільше голосів отримали правляча Соціалістична партія Сербії (СПС) на чолі зі С.Мілошевичем і Сербська радикальна партія (СРП) В.Шешеля, у Чорногорії – Демократична партія соціалістів (ДПС).

У червні 1992 р. делегати Союзної скупщини обрали президентом СРЮ відомого письменника, академіка Д.Чосіча. На посаду прем'єр-міністра був запрошений американський підприємець сербського походження М.Панич. Серед найважливіших завдань нового керівництва республіки – формування держави, забезпечення її правонаступництва, скасування прийнятих Радою Безпеки ООН економічних і політичних санкцій щодо Югославії.

Д.Чосіч і М.Панич проводили активну політику співробітництва з міжнародними організаціями, політику реального компромісу, демонструючи прагнення до миру і добру волю керівництва Югославії. Д.Чосіч виступив із заявами про готовність визнати колишні республіки СФРЮ. С.Мілошевич звинувачував Д.Чосіча в м'якості і поступливості, у порушенні конституції. Після перемоги на позачергових виборах в Союзну скупщину СРЮ в грудні 1992 р. об'єднана більшість соціалістів і радикалів у союзному парламенті 1 червня 1993 р. таємним голосуванням за відсутності Д.Чосіча відсторонило його від посади. Новим президентом країни був обраний запропонований УПС З.Ліліч, але фактичним лідером залишався С.Мілошевич. Саме він брав участь у всіх міжнародних переговорах, приймав іноземних дипломатів і посередників з врегулювання кризи і навіть підписував документи від імені Югославії. Правляча СПС впевнено лідирувала і на виборах в грудні 1993 р.

У Чорногорії за весь час кризи і санкцій спостерігалось досить стабільне політичне становище. На всіх виборах Демократична партія соціалістів (ДПС) отримувала підтримку більшості виборців, а популярність президента М.Булатовича виходила далеко за рамки однієї партії.

Санкції ООН проти Югославії вводилися поетапно, починаючи з вересня 1991 р. Вони передбачали повне торгове ембарго, припинення всіх фінансових операцій, авіап перевезень, наукового, культурного і технічного співробітництва, заборону на участь спортсменів СРЮ в міжнародних змаганнях. В кінці 1992 р. був заборонений транзит товарів через територію СРЮ, а в 1993 р. заморожувалися югославські рахунки в іноземних банках, для зв'язку із зовнішнім світом Югославії були залишені тільки телефон, залізничний та поштовий зв'язок.

Санкції серйозно підірвали економіку СРЮ. Прямий збиток від санкцій лише за три роки їх застосування оцінювався в 45 млрд. дол. Через відсутність сировини, запчастин, ринків збуту, припинення капіталовкладень остаточно встали або перейшли на мінімальний режим роботи тисячі підприємств, багато робітників були відправлені у вимушені відпустки. Число безробітних на початку 1994 р. склало 760 тис. чоловік, а у вимушеній відпустці знаходилося 700 тис. чоловік. Особливо важко страждало населення від відсутності ліків і медичних препаратів.

У 1993 р. країну захопила небачена гіперінфляція, що досягла 31 тис.%. 21 січня 1994 р. була оголошена Програма економічної стабілізації (Д.Аврамовіч), за перші місяці здійснення якої інфляція істотно знизилася. Визначилося зростання обсягу промислової продукції, заробітної плати, стабілізувалися ціни на товари, стали заповнюватися порожні полиці магазинів. За дев'ять місяців 1994 р. обсяг суспільного виробництва зріс на 50%, роздрібні ціни знизилися на 10,3%. У листопаді 1995 р. в Югославії почалося здійснення другого етапу стабілізаційної програми, розробленої для країни в умовах відсутності міжнародних санкцій.

У вересні 1994 р. економічні санкції були частково скасовані, в листопаді 1995 р. – припинені на невизначений час. 1 жовтня 1996 р. після оголошення результатів виборів в БіГ рішенням Ради Безпеки ООН санкції були зняті остаточно.

Аналізуючи внутрішні фактори, що впливають на становище СРЮ у світовій політиці та її зовнішню політику, необхідно звернути увагу на те, що іспит на лібералізм країна не витримала. Однак не можна розглядати це як поразку демократії в Югославії, тому що процес переходу від одного суспільного ладу (соціалізму) до іншого (демократичному режиму) у різних державах відбувається по-різному і має, безумовно, свої індивідуальні особливості.

У СРЮ до внутрішніх причин, що вплинули на її положення в системі міжнародних відносин і зовнішню політику, відноситься також криза політичної системи югославської держави в цілому і слабка демократизація суспільства, яка характерна для більшості країн з посттоталітарним режимами. Специфічність ситуації в СРЮ полягає в тому, що авторитарний режим С.Мілошевича, що існував там до осені 2000 р., по суті був захистом від ідеологічного та психологічного впливу зовнішніх сил, які намагалися дестабілізувати політичну ситуацію всередині країни, і тим самим підірвати основи державної безпеки.

Багато керівників західних держав визнавали ще в середині 90-х рр., що ні Європа, ні ООН не зуміли покласти край югославській кризі: для цього немає дієвих механізмів у НБСЄ. Вирішуючи балканську проблему, Захід, як здається, недостатньо добре розуміє її глибинні корені і рушійні механізми, а тому пошуки шляхів врегулювання йшли і йдуть вкрай важко. Про це, до речі, свідчить і думка Л.Іглбергер, колишнього посла США в СФРЮ, який вважає, що мова йде насамперед про «міжусобні війни, пов'язані з відмінністю релігійних переконань».

У СРЮ в 90-ті роки часто лунали голоси про те, що Росія не зайняла в югославській кризі об'єктивну нейтральну позицію. Особливо посилилися ці голоси після приєднання Росії до санкцій проти СРЮ. У результаті показник громадської думки в СРЮ коливався від невиправданих надій на підтримку Росії, перебільшено обговорений засобами масової інформації, до заяв про те, що російська політика цілком «плететься у фарватері» США та Німеччини.

Фактично антисербською була позиція російської дипломатії на засіданні Генеральної Асамблеї ООН наприкінці 1992 р. Росія виступила за резолюцію, що позбавляла СРЮ місця в цій організації, правда, супроводжуючи це низкою застережень (збереження за СРЮ членства в спеціалізованих організаціях ООН, про що, власне, в резолюції й мови не було). У коментарях МЗС РФ з цього приводу говорилося, що мова йде про те, що СРЮ повинна, як і всі інші держави-спадкоємці СФРЮ, подати заяву про прийом до ООН. Так як до сесії ООН перед СРЮ цього питання ніхто не

ставив, вона опинилася за дверима роботи Генеральної Асамблеї та її комітетів, що навряд чи мала конструктивний вплив на кризу в регіоні.

Це рішення Генеральної Асамблеї ООН поставило СРЮ і поза Рухом неприєднання, так як на X зустрічі на вищому рівні ДН у вересні 1992 р. мусульманські держави (а вони складають до 40% членів ДН) зажадали виключити СРЮ з ДН або, у всякому разі, змусити її подати заяву про прийом в рух знову. Було прийнято рішення відкласти це питання до ГА ООН. Таким чином, Югославія опинилася за межою руху, засновником якого вона була.

Важливий вплив на становище СРЮ в системі європейських держав у 90-і рр. XX ст. мала проблема національних меншин. Парадоксально, але в лютому 1992 р. комісія ООН з прав людини в Женеві запропонувала обговорити проект про права національних меншин, запропонований Югославією 14 років тому. У дебатах деякі делегати апелювали до необхідності захисту прав особи і попереджали, що термін «групових прав» меншин може послужити «закликом до дії» більшості проти меншості. Саме так сталося в Сербській Країні в Хорватії та Боснії і Герцеговині, так відбувалося і в автономних краях Сербії Косово і Воєводіно.

Однак найбільш вибухонебезпечною була ситуація в Косово, як через положення всередині автономного краю, так і внаслідок напруженості в сербсько-албанських відносинах. Міжнародне співтовариство вимагало надання косівським албанцям тих самих прав, на які претендують серби в Країні. У травні 1992 р. в Косово пройшли вибори на багатопартійній основі. Сербська громада (приблизно 10% населення) у виборах не брала участь, а Белград заздалегідь оголосив їх недійсними. Президентом самопроголошеної республіки Косово став лідер албанського національного руху І.Ругов. У виборах брало участь 24 партії і рухи. Зарубіжні спостерігачі порушень при проведенні виборів не відзначили. Лідери косівських албанців розраховували на мирний розвиток подій, на підтримку міжнародних організацій та лідерів ЄС. Однак останні, побоюючись відкриття ще одного, південного фронту на території колишньої Югославії, виступали за широку автономію Косово в рамках Сербії. Так, лорд Каррінгтон від імені ЄС запропонував провести міжнародну конференцію по Косово, щоб визначити права і статус албанського населення, але без визнання Косово республікою. Президент Сербії С.Мілошевич висловлювався проти інтернаціоналізації косівського питання, заявивши, що це внутрішня справа Сербії. На думку І.Ругова, автономія як рішення косівської проблеми, не влаштовує албанців, вони – за надання Косово повної незалежності й політичний союз з Албанією. Напередодні Лондонської конференції М.Панич, будучи тоді прем'єр-міністром СРЮ, наніс візит до Албанії, де запропонував албанській стороні всебічне співробітництво. Однак компромісу головних конфліктуючих сторін (керівництва косівських албанців і сербських лідерів) досягти не вдалося.

Більш того, ряд націоналістично налаштованих партій Сербії вимагав повернення «споконвічної сербської території» аж до виселення всіх албанців (радикальна партія В.Шешеля). Вимоги косівських албанців підтримував перший президент посткомуністичної Албанії С.Беріша, але вкрай нестабільна ситуація в самій Албанії змушувала його тоді обмежуватися закликами до міжнародного співтовариства вирішити проблему мирним шляхом. Якщо ж у Косово справа дійде до збройних конфліктів і потік біженців хлине в Албанію, де С.Беріша обіцяв (в ході передвиборної кампанії) надати всім біженцям албанське громадянство, то ситуація могла вийти з-під контролю.

До цього слід додати і орієнтацію македонських албанців на возз'єднання з Косово, і той факт, що південносербські громади, населені албанцями, також висловлювалися в 1992 р. за приєднання до Косово. Таким чином, як стверджували аналітики, у разі конфліктного розвитку подій південний фронт на Балканах може стати головним, і в цьому випадку югославська криза безсумнівно придбає нові масштаби і параметри.

Розвиток подій в 1993-1995 рр., як у самій СРЮ, так і в Боснії і Герцеговині, в значній мірі вплинув на розстановку сил в Югославії і на позиції її лідерів, перш за все С.Мілошевича. Він зіграв фатальну роль у розпаді СФРЮ в 1991 р. і, очоливши Сербію, а потім ставши президентом СРЮ, повів сербів від катастрофи до катастрофи. Його зовнішня політика до середини 90-х років змінилася на 180 градусів. Від бажання створити так звану Велику Сербію він прийшов до бажання примирити сербів із Заходом, змусивши їх змиритися з Дейтонським мирним планом – на умовах, гірших, ніж вони могли мати. Сербам довелося погодитися на введення в Боснію багатонаціональних миротворчих сил.

Причина поступливості Мілошевича була проста: в той момент президенту Сербії потрібно було, у що б то не стало, домогтися від ООН зняття ембарго на торгово-економічні відносини СРЮ. Невдачі його зовнішньополітичного курсу погрожували втратою президентського крісла, адже через позицію Мілошевича серби програли війну в Хорватії та Боснії, страждали від санкцій. Всякий раз коли Мілошевич втягував у війну свою країну, він тим не менш зміцнював свою владу.

Виробляючи нову зовнішньополітичну доктрину СРЮ в другій половині 90-х років, Мілошевич і його оточення лавірували між Росією і Заходом. Політичне керівництво країни, визначаючи пріоритетні завдання в нових міжнародних умовах, твердо було впевнене в тому, що для СРЮ, як малої держави (мається на увазі її положення в системі сучасних міжнародних відносин), багато в чому залежить від зовнішніх факторів, найбільш важливим є вироблення якісно нового рівня політичного спілкування з тими сильними державами, від економіки і політики яких ця країна тепер залежала. Треба врахувати і ті обставини, що СРЮ до цього часу мала дуже складні відносини зі своїми сусідами.

Новий зовнішньополітичний курс президента С.Мілошевіча був недовірливо зустрінутий і Заходом і Росією. Всередині країни стан залишився вкрай складним і напруженим. Сербі, незадоволені правлінням Мілошевіча, взимку 1997 р. вийшли на вулиці Белграда, щоб усунути президента. Але йому вдалося розправитися з опозицією і отримати над нею тимчасову перемогу.

Невдачі у зовнішній політиці, вкрай напружений стан усередині країни, переконали Мілошевіча в необхідності знову, як і десять років тому, розіграти «косівську карту». З початку 1998 р. в автономному краї Косово, за наказом президента, почалися військово-поліцейські операції проти албанського населення, щоб згуртувати населення країни проти внутрішнього ворога. Коли Захід зажадав від Мілошевіча припинити репресії проти албанців, він зайняв жорстку позицію, щоб згуртувати народ проти зовнішнього ворога. На початку 1999 р. ситуація в краї досягла піку – війна між косівськими албанцями і сербами загрожувала перерости в непередбачуваний міжнародний конфлікт.

Захід запропонував СРЮ план мирного врегулювання косівської проблеми. Але політичні лідери країни на чолі з президентом відкинули цей план. Мілошевіч, мабуть, міркував так: якщо він прийме план врегулювання відразу, то його назвуть поганим патріотом, зрадником.

Захід негайно відреагував на зрив переговорів у Рамбуйє з косівської проблеми. У березні-червні 1999 року бомбардування натовською авіацією території Югославії призвели до того, що було зруйновано 50 фабрик і заводів, 18 електростанцій, 34 моста, 7 вокзалів, 6 аеродромів, 17 лікарень, 35 вузів, 2000 шкіл, 18 церков і монастирів. Позбулися засобів до існування 2 млн. чоловік, стали біженцями 1 млн. чоловік. Бомбардування стали катастрофічними для економіки країни за весь період її існування з 1992 р.

Починаючи вирішувати косівську проблему, президент Мілошевіч мав на меті зіштовхнути Захід з Росією, і це йому майже вдалося. Але Мілошевіч не врахував, що тим самим остаточно відштовхне СРЮ від Заходу. У країні після капітуляції президента Мілошевіча настало раптове протверезіння. На відновлення зруйнованого, а це серби прекрасно розуміли, підуть роки і знадобляться мільярди доларів, яких у Сербії немає і які Захід Мілошевічу не дасть. Створений ООН Міжнародний трибунал з розслідування злочинів, скоєних на території колишньої Югославії, включив президента Мілошевіча до списку військових злочинців. У 2001 р. Мілошевіч був виданий трибуналу владою Сербії, але процес у його справі так і не був закінчений, тому що в березні 2006 р. С.Мілошевіч помер у в'язниці в Гаазі від інфаркту.

Косівська криза 1999 р., надала досить істотного впливу на всю сучасну систему міжнародних відносин, на загальну ситуацію в світі і на взаємини між багатьма ключовими для сучасного світопорядку державами. Новий «фактор Косово» та проблеми і тенденції, які проявилися в ньому, набувають

сьогодні особливого значення ще й тому, що сама сучасна система міжнародних відносин, як і раніше знаходиться в процесі становлення, переходу від колишньої і ефективно подоланої в кінці 80-х і в 90-х роках біополярності до іншої і поки ще не сформованої світової архітектури.

Після косівської кризи Мілошевич, не визнавши в черговий раз своєї поразки, відмовився від вироблення нової стратегії внутрішньої і зовнішньої політики СРЮ. Хвиля народного невдоволення скинула його з політичного олімпу і викинула з політики. На президентських виборах в СРЮ, що відбулися у вересні 2000 р., перемогу над Мілошевичем здобув один з лідерів опозиції В.Коштуніца, якого у передвиборчій компанії називали ставлеником Заходу. Проте зрозуміло одне, що багато хто, віддавши йому перевагу на виборах, голосували не стільки за нього, скільки проти Мілошевича. У своїй інавгураційній промові новий президент підкреслив, що «ми (серби) не можемо жити поза світом, ми повинні в інтересах національного благополуччя вийти з ізоляції».

Західні держави не забарилися відреагувати на обрання нового президента в СРЮ. У середині жовтня 2000 р. президент В.Коштуніца зробив свій перший закордонний візит до лідерів Європейського союзу, які прийняли його доброзичливо і виділили СРЮ 800 млн. доларів.

Таким чином, необхідно констатувати, що нова стратегія зовнішньої політики СРЮ на рубежі століть почала своє формування в складних умовах. Основним для країни було визнання її світовим співтовариством, ліквідація наслідків війни 1999 року, відновлення економіки, лібералізація політичного та економічного життя сербського суспільства, подолання етнонаціональних і релігійних проблем, недопущення на цьому ґрунті нових конфліктів.

Після подій 5 жовтня 2000 р. і відходу Слободана Мілошевича з політичної сцени запитання про перспективи подальшого внутрішньо- і зовнішньополітичного розвитку виявилось особливо актуальним.

«Жовтнева революція» 2000 р. в Сербії, в результаті якої був усунутий режим С.Мілошевича, за типом була схожа з «оксамитовими революціями» 1989 р. у Центральній Європі та на Балканах. Однак прихід сербської демократичної опозиції до влади виявився розтягнутим на ціле десятиліття, затьмарене розпадом єдиної країни, санкціями, війнами, повним руйнуванням економіки. Природно, що стартові позиції у сербських демократів виявилися набагато гірші, ніж в опозиції в інших колишніх соціалістичних країнах.

У той же час вже в перший місяць свого перебування при владі новий режим зміг забезпечити сприятливі зовнішньополітичні умови для стабілізації свого внутрішньополітичного становища, відновити відносини з Москвою і позначити домінантний курс своєї зовнішньої політики – курс на приєднання до Європейського союзу.

Остаточне затвердження нової влади та її тимчасова консолідація відбулися після перемоги демократичної опозиції Сербії на парламентських виборах в Сербії 23 грудня 2000 р. Новий коаліційний уряд очолив лідер Демократичної партії З.Джинджич. Умовно період з жовтня 2000 р. по березень 2003 р. можна назвати «часом Зорана Джинджича». Саме тоді розпалася остання, або «третя», Югославія (СРЮ) і виникла державна співдружність Сербії і Чорногорії, активізувалося співробітництво з Міжнародним трибуналом з колишньої Югославії (МТКЮ), розпочаті інституційні та економічні реформи, що були покликані забезпечити процес стабілізації і приєднання до ЄС.

Видача С.Мілошевича в червні 2001 р. Гаазькому трибуналу спровокувала першу внутрішню кризу в новому демократичному керівництві. Прем'єр-міністр Югославії З.Джинджич на знак протесту пішов у відставку. Незгоду з видачею екс-президента висловив і президент Югославії В.Коштуніца, а очолювана ним Демократична партія Сербії вийшла з єдиної парламентської фракції демократичної опозиції.

Проте криза цим не закінчилася. У серпні 2001 р. вона торкнулася вже уряду Сербії, знову очолюваного З.Джинджичем. З нього також вийшли представники Демократичної партії Сербії. Формальним приводом стала нездатність кабінету впоратися з організованою злочинністю. Конфлікт між З.Джинджича і В.Коштуніцею набирав обертів.

Різне розуміння модернізації та її зв'язки з європейською інтеграцією все більше приводили сербську політичну еліту до розколу. Як справедливо зазначав політолог Слободан Антонич, сербська політична еліта все більше занурювалася в політичні чвари, а «дві головні групи нашого політичного класу – та, яка біля Зорана Джинджича, і та, яка біля Воїслава Коштуніци, – розгорнули непримиренну боротьбу проти ворожого табору. Цей розкол багато в чому захопив і інтелектуальну еліту, яка все більше занурювалася у вир взаємних звинувачень і нескінченних схоластичних і псевдополітичних інтелектуальних битв, а сама Сербія в черговий раз опинилася в небезпеці залишитися в замкненому колі державно-національного дискурсу».

Всі внутрішньополітичні процеси в Сербії великою мірою опосередковані регіональним і міжнародним контекстом, безпосередньо залежать від зовнішніх центрів сили (ЄС, США, Росія), в тому числі і від участі Сербії в процесі європейської інтеграції.

Слід зазначити, що в 2004-2005 рр. Державна співдружність Сербії і Чорногорія отримувала в цілому позитивну оцінку у звітах делегації Європейської комісії в Белграді про хід реформ і підготовку до укладення угоди про стабілізацію та приєднання до ЄС. Проте вже навесні 2006 р. ситуація у відносинах між Сербією та ЄС радикально змінилася: на порядок денний вийшли не стільки проблеми інституційної трансформації, скільки найсерйозніші щодо стабільності та перспектив розвитку держави

питання: проблема співпраці з Гаазьким трибуналом і, безумовно, найбільш складне і неоднозначне для сербського суспільства питання про статус автономного краю Косово і Метохія.

Саме необґрунтоване звинувачення Сербії у відмові співпрацювати в пошуках і видачі Р.Караджича та генерала Ратко Младича виявилось для Брюсселя на початку травня 2006 р. підставою для формального призупинення переговорів про приєднання, що фактично зумовило підсумки референдуму про незалежність Чорногорії і остаточний розпад державної співдружності. А з літа 2006 р. центральним питанням життя Сербії стала проблема статусу Косово і Метохії, невирішеність якого заморозила переговорний процес про приєднання Сербії до Європейського союзу. Незбалансовані дії ЄС і постійний тиск з боку США з косівської проблеми ввергли Сербію в нову політичну кризу: чергові парламентські вибори 21 січня 2007 р. знову дали відносну більшість в Скупщині Сербії праворадикальної УРП, а процес формування нового коаліційного уряду В.Коштуниці завершився тільки через п'ять місяців – 15 травня 2007 р.

У результаті амбівалентна позиція сербської політичної еліти, усвідомлення, з одного боку, європейських інтеграційних процесів як єдиної перспективи стабільного розвитку держави, а з іншого боку, традиційності, ілюзорності уявлень сербського суспільства про себе, його громадянська інфантильність, помножена на розчарування від поведінки Європи по відношенню до Сербії в останні десятиліття, призводять до того, що трансформаційні процеси в Сербії не отримують належного ефекту, зупиняються, не встигнувши набрати обертів. Не зовсім зрозуміла і позиція самого Євросоюзу, що очікує від Сербії виконання все більшого числа вимог, пов'язаних для Сербської держави (і це не секрет ні для кого) зі збереженням честі і гідності народу. Так, потенційна видача Гаазькому трибуналу світових злочинців і національних сербських героїв Радована Караджича і Ратко Младича може привести до несподіваних негативних наслідків у сербському суспільстві, а поспішна спроба розв'язати косівський клубок вирішенням питання про його незалежність не тільки може спровокувати політичну кризу в Сербії, а й підірвати стабільність в європейському регіоні в цілому.

Загальні тенденції в розвитку Сербії як самостійної держави так чи інакше пов'язані з Європейським союзом. Однак при досить сильних позиціях демократичних сил усередині самої країни ще довго буде актуальною дискусія, чи не втратить своє обличчя Сербія, вливаючись в загальноєвропейський процес інтеграції політичних, економічних і культурних традицій.

На початку 2006 р., за наполяганням чорногорської сторони і під тиском Заходу, відбувся офіційний розділ Союдної Республіки Югославії на дві самостійні держави – Республіку Сербську та Чорногорію. Здобуття незалежності Чорногорією підштовхнуло сепаратистські настрої серед

албанського населення країни. Так і сталося, в середині лютого 2008 р., незабаром після президентських виборів в Сербії, на яких главою держави Республіки Сербія став Б.Тадіч, Косово оголосило про свою незалежність. З цього часу пішов новий відлік сербської історії. До 2011 р. Косово – як незалежну державу визнали понад сімдесят держав-членів ООН, але на повноцінний суб'єкт міжнародних відносин Косово так і не перетворилося.

Республіку Сербію сьогодні можна охарактеризувати як демократичну правову державу, суспільство з багатьма плюсами і, зрозуміло, проблемами, які розділяє весь цивілізований світ. У Сербії спостерігаються вільна демократична боротьба, відкрите політичне партійне життя, здійснюється контроль влади та державних інститутів.

Внутрішня і зовнішня політика Сербії як і раніше стоїть на двох фундаментах. Перший – постійна боротьба що підтримується багатьма країнами за повернення за стіл переговорів для загальноприйнятного дозволу косівської проблеми, і другий – спроможність одночасного проведення реформ в країні з метою прискорення вступу в ЄС.

22 грудня 2009 р. Сербія подала заявку на вступ до Європейського Союзу і з жовтня 2010 р. Єврокомісія розглядає заявку Белграда. Крім економічних, політичних і правових вимог Брюссель висуває Сербії вимогу більш активно співпрацювати з Міжнародним трибуналом з колишньої Югославії. Так, в 2008 р. Гаазі був виданий колишній президент Республіки Сербської Р.Караджич, а в червні 2011 р. генерал Р.Младич, якого пов'язують з різаниною мусульман в Сребрениці під час війни в Боснії і Герцеговині.

Косово під час і після кризи 1999 р. Прецедент в Косово навіть після більш ніж десяти років є предметом суперечок, досліджень і політичних маніпуляцій. Така актуальність питання обумовлена великою кількістю етнічних конфліктів не тільки на пострадянському і постсоціалістичному просторі, а й у світі. Шлях маленької території в серці Балкан до незалежності налічує майже століття. І на цьому шляху важливим була зовнішня політика Косово, яка визначала пріоритети і напрямки руху.

Після бомбардувань, скоєних НАТО була прийнята резолюція ООН N1244, що визначила параметри врегулювання в цьому югославському краї, засновувалася міжнародна цивільна присутність у вигляді місії ООН на чолі з Бернаром Кушнером, колишнім міністром охорони здоров'я Франції, засновником організації «Лікарі без кордонів». Однак хід косівського врегулювання виявився далеко не таким, на який розраховували і Росія, і югослави, і ініціатор військової акції – НАТО.

Після встановлення в Косово тимчасової адміністрації місії ООН значна кількість біженців залишилася на території Сербії, головним чином з числа сербів і циган. За сербськими даними, їх число в 2002 році становило 277 000 чоловік.

23 жовтня 2004 р. під контролем тимчасової адміністрації пройшли вибори до парламенту Косово. Більшість голосів (47%) було віддано Демократичному союзу Косово (лідер – Ібрагім Ругова, помірні). Демократична партія Косово (лідер – колишній польовий командир Хашим Тачі) отримала 27% голосів. Ще один колишній командир Армії звільнення Косово – Рамуш Харадінай – очолював партію Альянс за майбутнє Косово. Всі албанські партії виступали за незалежність краю. Переважна більшість косівських сербів вибори проігнорувало – проголосувало близько 900 осіб, тобто менше 1% сербського населення. На їхню думку, в краї не було створено нормальних умов для проведення виборів, що довело чергове кровопролиття в березні 2004 року, коли в результаті заворушень і погромів 19 людей загинули, 4 тисячі сербів та інших неалбанців позбулися даху над головою, були спалені сотні будинків та зруйновано десятки православних храмів і монастирів.

Кількість місць в парламенті Косово розподіляється за етнічною ознакою: етнічним албанцям належить 100 місць з 120, решта зарезервовані за національними меншинами, в тому числі 10 – за сербами. Президента і уряд Косово обирає парламент. Під наглядом тимчасової адміністрації місії ООН перебували міліція і система правосуддя, цивільна адміністрація, формування громадянських інститутів і демократизація, відновлення господарства і економічне розвитку. Поступово функції внутрішнього управління були передані органам влади Косово.

6 грудня 2004 р. уряд Косово очолив Рамуш Харадінай, обвинувачений у скоєнні злочинів проти мирного населення в роки війни. У березні 2005 року він подав у відставку під тиском європейської громадськості і постав перед Міжнародним трибуналом. Йому на зміну прийшов більш помірний Байрам Косум. Після смерті в 2006 році Ібрагіма Ругови президентом був обраний Фатмір Сейдіу, а прем'єр-міністром знову став колишній польовий командир АОК – Агім Чеку. С 9 січня 2008 року уряд Косово очолює Хашім Тачі, у минулому польовий командир Армії звільнення Косово, підозрюваний у сприянні викрадень мирних сербських громадян для подальшого продажу їх внутрішніх органів у клініки Європи і Америки.

Спочатку щодо Косово світове співтовариство намагалося застосувати формулу «стандарти до статусу», яка передбачала досягнення консенсусу між усіма політичними силами та етнічними групами, і лише після цього – визначення статусу краю. Ця політика, проте, не призвела ні до повернення в край сербів, ні до припинення насильства. У жовтні 2005 року Рада безпеки ООН висловилася за початок переговорів про статус краю. 31 січня 2006 р. на засіданні контактної групи по Косово на рівні міністрів закордонних справ (Росія, США, Великобританія, Франція, Німеччина, Італія, ЄС і НАТО) було прийнято заяву, згідно з якою «при вирішенні питання про статус Косово необхідно повністю взяти до уваги характер

косівської проблеми, яка оформилася в результаті розпаду Югославії, конфліктів, що утворилися з цього, етнічних чисток і подій 1999 року, а також його тривалого перебування під міжнародним управлінням на основі резолюції ООН 1244». Міністри висловилися за необхідність докласти всіх зусиль для досягнення домовленості по Косово вже в 2006 році. Росія виступила проти встановлення конкретних термінів врегулювання, так само як і Сербія. Були узгоджені три основні принципи переговорів: Косово не може бути повернуто під управління Сербії, не може бути розділено і не може бути приєднано до іншої держави. Головою міжнародних посередників щодо врегулювання проблеми Косово призначений колишній президент Фінляндії Марті Ахтісаарі.

Переговори про статус Косово між сербами і косівськими албанцями почалися 20 лютого 2006 року в Відні за посередництвом спеціального представника генерального секретаря ООН Марті Ахтісаарі. Албанська позиція полягала у вимозі надати Косово повної і беззастережної незалежності. Сербія розраховувала зберегти хоча б формальний контроль над Косово і наполягала на тому, щоб косівським сербам у місцях компактного проживання було надано самоврядування у питаннях охорони здоров'я, освіти, юридичної та соціальної служби, а також питаннях безпеки. Правовою основою переговорів залишалася резолюція 1244, в якій, зокрема, містилося підтвердження «непорушності суверенітету і територіальної цілісності Федеральної республіки Югославія» і не згадувалося нічого більшого, ніж «надання істотної автономії в складі Югославії».

Унікальність ситуації викликала складність її вирішення, навіть втручання ззовні не зупинило кровопролитний конфлікт. Складність полягала в тому, що обидві сторони: Косово і Сербія мали прямо протилежну позицію і не бажання йти на поступки. Не можна не враховувати етнічний аспект, який не втратив свою актуальність і після спроби нормалізації стосунків.

Одностороннє проголошення незалежності Косово 17 лютого 2008 року викликало непросту реакцію в міжнародному співтоваристві. На кінець 2011 р. незалежність Косово визнали 85 держав з 193, що входять до складу ООН. У їх складі країни Західної Європи, США, Канада, Японія, Туреччина і т.д. Росія відмовилася визнати Косово, і заблокувала ухвалення Косово в ООН та ОБСЄ. Україна також не визнає Косово виходячи з національних інтересів, одним з яких є цілісність держав на європейському континенті. НАТО і Організація Ісламська Конференція визнали Косово.

22 липня 2010 р. Міжнародний суд ООН в Гаазі виніс рішення з приводу відділення Косово від Сербії в 2008 році. У цьому рішенні робиться висновок, що міжнародне право не містить будь-якої заборони на проголошення незалежності. Це рішення є консультативним і не має

У наприкінці липня 2011 р. між Косово та Сербією спалахнув конфлікт у відповідь на рішення Косово посилити контроль на двох прикордонних пунктах на півночі країни і заборонити імпорту товарів із Сербії. Конфлікт вилився в протести сербів Косово, зіткнення з косівськими албанцями і блокування кордону. Протистояння було врегульовано за допомогою міжнародних посередників. Зокрема, було вирішено поставити на спірних контрольних пунктах представників місії ЄС – EULEX. Однак, протистояння продовжилося і після втручання сил ЄС. В кінці жовтня 2011 р. косівські серби почали ліквідовувати деякі блокпости, однак, лише для міжнародних миротворців. Белград заявив, що він не має контролю над сербами в Косово, і публічно відмовився від відповідальності. Однак, саме від здатності Белграда досягти домовленості з Косово залежить початок переговорів про членство Республіки Сербія в Євросоюзі.

185

табори, але й завдав удару по ідеї державного суверенітету. Конфронтація світової спільноти з питання Косово сформувалася на ґрунті активної зовнішньої політики Косівського уряду, а також відповідної політики допомоги низкою держав і організацій. Тому можна стверджувати, що саме зовнішні стосунки є одним з найважливіших аспектів для вивчення.

Рекомендована література

1. Бак М. Факторы экономической трансформации в странах ЦВЕ // Мир перемен. – 2/2010. – С.51-62.
2. Балканы между прошлым и будущим. – М., 1995.
3. Богомолов О.Т. Уроки социально-экономических преобразований в странах Центральной и Юго-Восточной Европы. – М., 1996.
4. Бухарин Н. 20 лет перемен в странах Центрально-Восточной Европы // Мир перемен. – 3/2009. – С.45-58.
5. Гуськова Е. История югославского кризиса. – М., 2001.
6. Джуретич В. Развал Югославии. – М., 2003.
7. Запад или человечество? – С.-Пб, 2000.
8. Каменецкий В.М. Политическая система Югославии. – М., 1991.
9. НАТО против Косово // Эхо планеты. – 1999. – №14.
10. Очаги тревоги в Восточной Европе. – М., 1994.
11. Страны Центральной и Восточной Европы – новые члены Европейского Союза: проблемы адаптации / под ред. С.П.Глинкиной, Н.В.Куликовой; Ин-т экономики РАН. – М: Наука, 2010. – 495 с.
12. Фейт М. Внешнеэкономические связи стран ЦВЕ – новых членов Евросоюза // Мир перемен. – 1/2010. – С.84-98.
13. Холцель М. Размышления о новой архитектуре европейской безопасности // Мир перемен. – 3/2009. – С.142-146.
14. Югославия в огне: Документы, факты, комментарии (1990-1992). – М., 1992.
15. Міжнародні відносини та зовнішня політика 1980-2000. – К., 2001.
16. Міжнародні відносини та світова політика. - Підручник: За ред. В.А.Манжоли.-К.,2010.
17. Ramet S.P. Central and Southeast European Politics Since 1989. – Cambridge University Press, 2010. – 563 p.

ТЕМА VII. ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА СЛОВЕНІЇ, ХОРВАТІЇ, БОСНІЇ І ГЕРЦЕГОВИНИ, МАКЕДОНІЇ НАПРИКІНЦІ 80-х – В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 90-х років XX ст.

Події в Югославії набули драматичного характеру. Їх особливість – поєднання розвалу тоталітарного режиму з міжусобною війною і розпадом федеративної держави. Коли Словенія, Хорватія, Боснія і Герцеговина, Македонія оголосили себе незалежними державами, розвал Югославської федерації став доконаним фактом. Сербські великодержавці, усвідомивши неможливість збереження колишньої федерації шести республік, проголосили створення нової югославської федерації – Союзної Республіки Югославії у складі двох республік – Сербії та Чорногорії. Одночасно вони спровокували бунти сербського населення, що компактно проживає в деяких регіонах Хорватії, Боснії і Герцеговини, проти урядів цих держав. Особливо трагічні події відбувалися протягом 1992-1995 рр. в Боснії і Герцеговині. Тут розгорнулися запеклі бої, що супроводжувалися жорстоким переслідуванням мирного населення. Тільки в 1995 р. світове співтовариство почало вживати рішучих заходів для припинення міжусобної війни та забезпечення подальшого існування Боснії і Герцеговини як єдиної суверенної держави.

При всіх відмінностях держав, що виникли на руїнах колишньої Югославії, їх об'єднують багато загальних рис. Йдеться насамперед про те, що в основі прагнення кожної з цих республік до самостійності (або, як це сталося у випадку Сербії – до спроби зберегти єдину державу) була національна ідея. Ототожнення нації зі свободою призвело до підвищення поняття «нація» як беззастережного ідеалу. Тим самим вакуум, що утворився в результаті краху комунізму, заповнився новою домінантою, цього разу – абсолютизацією нації. В стані соціально-економічної та політичної кризи в колишній СФРЮ в кінці 80-х років це неминуче призвело до загрози появи нових тоталітарних тенденцій, які здобули свою опору в націоналізмі. Всі існуючі суперечності, всі різноманіття політичних інтересів у колишніх югославських республіках трансформувалися в національні конфлікти. Це неминуче призвело до розпаду СФРЮ. Цілком очевидно, що жодна державна система не може бути достатньою мірою стабільною та життєздатною, якщо вона ґрунтується на перевазі одних складових її частин і придушенні або обмежуванні інтересів інших. В результаті на території колишньої Югославії спалахують все нові конфлікти, причому в найбільш небезпечному вигляді: з'явившись всередині новоутворених держав, вони ведуть вже не тільки до конфліктів між ними, але в них залучаються сусідні з колишньою СФРЮ держави.

Не можна не погодитися з Д.Бекічем, колишнім радником з міжнародних відносин президії Хорватії: «фундаментальне правило

демократії, якому й ми, хорвати, повинні навчитися, полягає в тому, що треба жити і співпрацювати з тими, хто мислить зовсім по-іншому і навіть тебе не любить. Ні чорно-білих поглядів в політиці за принципом «ми» і «вони». Балканський погляд на політику за принципом: «кому онучі, кому «опанки» більше не діє». Однак ця досить здорова думка поки ще дуже далека від втілення в життя в югославських республіках. Діалог і переговори – основні механізми демократичної взаємодії – поки ще не стали скільки-но міцною основою досягнення домовленостей ні всередині югославських республік, ні між ними. Дезінтеграція СФРЮ повсюдно поставила на порядок денний проблему кордонів, їх перегляду (чого, мабуть, міжнародне співтовариство не допустить). Причому мова йде не тільки про внутрішні кордони між республіками, але й про кордони з сусідніми країнами.

Зовнішня політика Словенії. На початку 1991 р. Скупщина Словенії, а за нею Сабор (парламент) Хорватії ухвалили рішення про майбутній вихід зі складу СФРЮ і звернулися із закликом до всіх інших республік почати негайно переговори про «роз'єднання». Словенія стала своєрідним внутрішнім детонатором політичної кризи в Югославії. Словенія і Хорватія проголосили незалежність 25 червня 1991 р. Це рішення було визнано антиконституційним з боку Президії СФРЮ. Провідні світові держави заявили, що не визнають незалежності цих двох республік.

На підставі, прийнятій в Брюсселі 17 грудня 1991 р. на засіданні міністрів закордонних справ країн-членів ЄС Декларації про критерії визнання нових держав у Східній Європі та Радянському Союзі, Словенія і Хорватія були визнані країнами ЄС на початку 1992 р. США приєдналися до цього рішення в березні 1992 р.

Вихід Словенії з югославської федерації пройшов найменш болісно. Цьому сприяли гомогенний склад населення і в значно більшому ступені, ніж у інших республік, врегульовані відносини з сусідніми державами. З часів входження в монархію Габсбургів Словенія була традиційно орієнтована на Австрію, Угорщину, Німеччину. Остання справила реальну допомогу Словенії в становленні державності, надавши їй позику для введення національної валюти. У березні 1992 р. Словенія уклала з Угорщиною угоду про регулярні консультації в галузі військової співпраці. Для Словенії та Хорватії істотну роль зіграла їх участь у субрегіональних угрупованнях: «Альпи-Адріатика», Дунайсько-Адріатичне співтовариство, Центральньо-Європейська Ініціатива. Співробітництво в межах цих об'єднань з Австрією, Італією, Німеччиною, Угорщиною, Чехією і Словаччиною, Польщею є запорукою більш повного залучення в європейські інтеграційні процеси.

Влітку 1992 р. Словенія офіційно вимагала в ООН розширення санкцій проти СРЮ і припинення її членства в ООН. На нараді НБСЄ, що проходила у Гельсінкі, глава уряду Словенії Я.Дрновшек не побажав зустрічатися з прем'єр-міністром СРЮ М.Панічевим. Голова президії

Словенії М.Кучан, коментуючи цей факт, заявив, що нинішня Югославія не є законним державним утворенням. Також негативно ставиться Словенія і до проголошення на території Боснії і Герцеговини суверенної хорватської держави Герцог-Боснія і Сербська Країна, хоча і вважає, що першопричина кризи – це сербська агресія, а Хорватія лише приймала відповідні заходи, які можна зрозуміти, але не виправдати.

На виконання санкцій ООН уряд СРЮ визнав республіку Словенія, про що говорилося в листі М.Панича до Ради Безпеки в серпні 1992 р. Проте керівництво Словенії продовжує дотримуватися думки, що юридично процес поділу колишньої Югославії ще не завершений, а СРЮ не може вважатися законним міжнародним суб'єктом. Що стосується російсько-словенських відносин, то можливе економічне співробітництво до деякої міри блокується розбіжністю поглядів на врегулювання югославської кризи.

Тим не менш, за останні роки Словенії вдалося вийти з кризи, практично звівши до мінімуму інфляцію і домігшись внутрішньої конвертованості своєї валюти. У 1993 р. вона вийшла на перше місце серед усіх пост-комуністичних країн за розміром ВВП на душу населення.

Відстоюючи політичну самостійність, Словенія виступає за відновлення економічних і політичних зв'язків колишніх республік СФРЮ.

Зовнішня політика Хорватії. Референдум з питання незалежності в Хорватії пройшов в травні 1991 р. 94% жителів республіки, в тому числі і серби, яким була обіцяна автономія, висловилися за незалежність.

Навесні 1991 р. з'явилися перші ознаки того, що низка держав, в першу чергу Німеччина і Австрія, схилиються до визнання незалежності Хорватії і Словенії. Одночасно саме в цей період були висловлені пропозиції про необхідність підключення механізмів ООН до врегулювання югославської кризи.

За ініціативою Італії в червні 1991 р. в Будапешті відбулася зустріч міністрів закордонних справ країн, що межують з Хорватією і Словенією. Стали висловлюватися думки, що первісна підтримка міжнародним співтовариством «єдиної і демократичної» Югославії сприяла розростанню внутрішнього конфлікту, оскільки таким чином військовим як би надали «алібі» для збройного втручання.

Через рік в Загребі було підписано договір про дружбу і співробітництво між Боснією і Герцеговиною та Хорватією президентами цих республік А.Ізетбеговичем і Ф.Туджманом. Згідно з цим договором збройні хорватські формування в Боснії і Герцеговині є частиною її єдиних збройних сил. Ф.Туджман назвав цей договір «історичним» і сказав, що він допоможе в боротьбі проти сербських і чорногорських збройних сил. Президенти попередили міжнародне співтовариство, що у випадку, якщо його зусилля з ліквідації конфлікту виявляться безуспішними, обидві

сторони вживатимуть усіх необхідних заходів щодо військової співпраці та проведення операцій для відбиття зовнішньої загрози.

Однак незабаром між Хорватією та Боснією і Герцеговиною виникли тертя. Боснійці запідозрили, що договір укладено з метою майбутнього розділу їх республіки. У вересні 1992 р. міністерство закордонних справ Хорватії підтвердило повідомлення, що в аеропорту Загреба затримано військово-транспортний літак Ірану з великою партією легкої стрілецької зброї і боєприпасів для мусульманських збройних формувань в Боснії і Герцеговині. За існуючою процедурою офіційна заява Хорватії про факт порушення ембарго ООН на поставки озброєнь республікам колишньої СФРЮ дозволила Комітету ООН з санкцій застосувати заходи впливу до порушника і підсилити блокаду.

Активізація втручання Хорватії в Боснії і Герцеговині призвела до того, що в листопаді 1992 р. співголова координаційного комітету міжнародної конференції з врегулювання у колишній Югославії лорд Оуен висловився за розповсюдження санкцій ООН, які діють щодо Сербії, і на Хорватію. За його словами, Хорватія бере участь у здійсненні так званих «етнічних чисток», зокрема, з видворення мусульман із деяких районів Боснії.

В галузі зовнішньої політики Хорватія, як і Словенія, в принципі орієнтована на включення у загальноєвропейські інтеграційні процеси. Хорватія і Словенія були прийняті в НБСЄ в березні 1992 р. після того, як Югославія зняла своє вето, заручившись запевненнями в тому, що прийняття цих республік не позначиться на її статусі в НБСЄ. Однак, на відміну від Словенії, на шляху Хорватії до Європи перешкод значно більше, і керівники республіки це добре усвідомлювали. Ситуація значною мірою змінилася, коли з ініціативи Франції та Німеччини було запропоновано в кінці 1993 р. створення на території Боснії і Герцеговини хорватомусульманської федерації з єдиним урядом, двопалатним парламентом, спільною валютною та митними системами. У березні 1994 р. президенти Хорватії та Боснії і Герцеговини підписали у Вашингтоні таку угоду. На думку західних країн, запропонований шлях сприяв розв'язці боснійської кризи і прискорив інтеграцію цього утворення в західне співтовариство. У вересні 1994 р. в Загребі президентами Ф.Туджманом і А.Ізетбеговичем був підписаний документ, що передбачає конкретні кроки щодо втілення в життя створення хорватомусульманської федерації. Один з головних пунктів цього документа – Боснія і Герцеговина отримує вихід до Адріатики через хорватське місто Плоче і через м.Неум, контрольований боснійськими хорватами.

Зовнішня політика Хорватії протягом усього десятиліття формувалася в умовах кризи на Балканах, безпосередньої залученості республіки в конфлікт. Особливо тісні відносини були налагоджені нею з найближчими сусідами – Австрією, Угорщиною, Словенією, а також з Німеччиною та Албанією.

У 1996 р. намітився процес поступової нормалізації відносин Хорватії з СРЮ. Підписання відповідної угоди стало важливим кроком у врегулюванні югославської кризи.

Зовнішня політика Боснії і Герцеговини. Референдум щодо незалежності республіки Боснія і Герцеговина відбувся 1 березня 1992 р. У ньому взяло участь трохи більше 60% населення республіки, майже одностайно (понад 99%) проголосували за незалежність. Сербі, які проживають в Боснії і Герцеговині відмовилися від участі в референдумі. Голова Сербської демократичної партії (СДП) в Боснії і Герцеговині Р.Караджич закликав під час підготовки референдуму припинити всю діяльність, спрямовану на вихід зі складу колишньої СФРЮ, до досягнення домовленості про конституційний устрій республіки. В іншому випадку, як заявив Р.Караджич, Північна Ірландія «здасться курортом». Нажаль, розвиток подій у Боснії і Герцеговині показав, що він був не дуже далекий від істини.

У середині березня 1992 р. в Брюсселі в рамках конференції щодо майбутнього устрою Боснії і Герцеговини під егідою ЄС вдалося досягти угоди про реорганізацію республіки за регіональним принципом. Її підписали лідери всіх трьох партій. Проте це було лише попередня заява, яка не розв'язувала безлічі проблем, не кажучи про відсутність реального проекту нової конституції незалежної Боснії і Герцеговини. Відповідно до заяви лідерів трьох партій про принципи майбутнього конституційного устрою республіки, прийнятому в Сараєво 16 березня 1992 р. під час проведення п'ятого раунду переговорів по Боснії і Герцеговині в рамках мирної конференції ЄС, передбачалося створення робочої групи, яка повинна була визначити межі майбутніх конституційних одиниць Боснії і Герцеговини. 1 квітня 1992 р. в Брюсселі розпочався шостий раунд переговорів по Боснії і Герцеговині, учасники якого закликали всі сторони в Боснії і Герцеговині утриматися від насильства і будь-яких інших дій, які можуть перешкоджати мирному вирішенню проблем, що існують в республіці. На цьому раунді учасники переговорів досягли домовленості, що до конституції Боснії і Герцеговини необхідно, під міжнародним контролем, ввести механізми з метою найбільш доцільного захисту прав людини в Боснії і Герцеговині. Було також досягнуто більш конкретну угоду про робочу групу під головуванням одного з представників Європейського співтовариства, яка визначатиме території національних округів у складі Боснії і Герцеговини. До складу робочої групи повинні були увійти представники всіх трьох партій Боснії і Герцеговини і три представники ЄС. На підставі референдуму в Боснії і Герцеговині і згаданих угод, що носили попередній характер, країни ЄС, США, а потім і Росія визнали в квітні 1992 р. Боснію і Герцеговину як незалежну державу. Критерії визнання нової держави навряд чи можна було назвати чіткими та продуманими. Визнання не тільки не призвело до нормалізації обстановки

в цій республіці, але розв'язало руки всім протиборчим силам та призвело лише до ескалації конфлікту.

Країни ЄС у більшості своїй вважали, що розв'язання кризи в Боснії і Герцеговині можливо не шляхом прямого військового втручання світової спільноти в конфлікт, а в рамках мирної конференції по Югославії. Були, однак, і інші думки. Так, Австрія влітку 1992 р. виступила з пропозицією почати військову інтервенцію в Боснію і Герцеговину. Неодноразово пропонувала це і Туреччина. У Туреччині були сформовані батальйони, готові до бойових дій у Боснії і Герцеговині на боці мусульман. У серпні 1992 р. переговори глав урядів Туреччини та СРЮ, дещо пом'якшили напруженість у сербсько-турецьких відносинах. На скликаній за ініціативою Туреччини в жовтні 1992 р. конференції міністрів закордонних справ балканських країн, де були присутні представники Туреччини, Словенії, Хорватії, Македонії, Боснії і Герцеговини, Албанії, Угорщини, Італії та Австрії, учасники уникали гострих питань (про військове втручання у Боснії і Герцеговині та скасування ембарго на поставки озброєнь в цю республіку).

Занепокоєння викликала і все більш різка реакція мусульманського світу на події в Боснії і Герцеговині. Так, генеральний секретар Організації Ісламська конференція Х.Алгабід закликав мусульманські держави призупинити всі відносини з Белградом, а в листопаді 1992 р. під час обговорення в раді Безпеки ООН резолюції щодо посилення контролю за дотриманням санкцій проти СРЮ, члени ОВК вимагали зняття ембарго на почтавання озброєнь в зону конфлікту, що дозволило б «братом по вірі» в Боснії ліквідувати військову перевагу сербів. Західні держави і Росія одностайно відкинули цю пропозицію. Туреччина запропонувала створити спеціальну зону безпеки на території Боснії і Герцеговини.

Тривала до кінця 1995 р. війна на території республіки фактично звела нанівець всі зовнішньополітичні ініціативи керівництва Боснії і Герцеговини.

Зовнішня політика Македонії. Наприкінці ХХ сторіччя знову постало на порядку денному «Македонське питання», яке неодноразово протягом довгого часу загрожувало Балканам. Після проголошення незалежності Словенії і Хорватії керівництво «урізаної Югославії» висловлювало сподівання на те, що Македонія, так само як і Боснія і Герцеговина залишиться у складі «третьої» Югославії. Однак проведений у вересні 1991 р. в Македонії референдум продемонстрував глибину сербсько-македонських протиріч: більше 70%, які брали участь у референдумі, висловилися за незалежність Македонії. Щоправда, президент Македонії К.Глігоров, досвідчений політик, запропонував винести на референдум формулювання: «За незалежну суверенну державу Македонія, з правом вступу в союз суверенних держав Югославію», залишивши, таким чином, місце для маневрування. Зауважимо, до речі, що

в період переговорів про майбутнє Югославії в 1990-1991 рр., які закінчилися провалом, президенти Македонії та Боснії і Герцеговини виступали за створення на території колишньої СФРЮ освіти, схожого з СНД. Сам факт проголошення македонської незалежності проте пройшов безболісно з точки зору відносин з Сербією. Македонію, якщо можна так висловитися, «спас» сербсько-хорватський конфлікт: формування ЮНА були виведені з Македонії. В іншому випадку в цій республіці міг би розпочатися сербсько-албанський конфлікт. Македонія заявила про відмову від територіальних претензій до сусідів. У березні 1992 р. Македонія була визнана Хорватією і Словенією.

Поява держави Македонії об'єктивно зачіпає інтереси більшості її сусідів. Тим не менше, її незалежність відразу ж була визнана Болгарією і Туреччиною. Це викликало різке загострення греко-болгарських відносин. Безпосередньо після проведення референдуму в Скоп'є Софія заявила, що Болгарія поважає право кожного народу на самовизначення. Це не означає, однак, що Софія змінила свою позицію з македонського питання, – вона як і раніше не визнає існування македонської нації. В екстреному виступі (після македонського референдуму) по болгарському телебаченню тодішній президент Ж.Желев підкреслював, що основний принцип болгарської позиції щодо колишньої Югославії «не скористатися нинішніми труднощами сусідів», «не намагатися ловити рибку в каламутній воді». У 1991 р. служба Геллапа з'ясовувала ставлення болгар до македонської проблеми. 65% опитаних заявили, що вони вважають македонців болгарами. Ще більше насторожує інший факт: лише 45% опитаних респондентів вважають нинішні кордони Болгарії прийнятними. Вибухонебезпечність цієї ситуації слід доповнити тим, що навесні 1991 р. в центрі Пірінського району Болгарії Благоевграді відбулися зіткнення у зв'язку з відмовою болгарського парламенту зареєструвати організацію «Ілinden», що виступає за створення незалежної македонської держави в межах Пірінської, Вардарської і Егейської Македонії.

Проте країни балканського регіону роблять кроки, мета яких – убезпечити себе від можливого непередбачуваного розвитку подій. Так, в листопаді 1991 р. між Грецією і Болгарією була підписана угода про співробітництво в галузі оборони, за яким Греція, член НАТО, надаватиме Болгарії допомогу в реорганізації її збройних сил. У червні 1992 р. Сербія запропонувала Греції створити конфедерацію, яка передбачала б і спільне військове командування. Про це заявив президент Сербії С.Мілошевич в інтерв'ю грецькій телевізійній станції «Антина». Міжнародне визнання незалежності Македонії блокується Грецією, хоча згідно з висновком арбітражної комісії ЄС, Македонія цілком відповідає критеріям визнання нових держав, прийнятих його членами. Переважна більшість країн ЄС, а також США, вважають, що визнання Македонії не дозволить розгорітися новому осередку нестабільності на Балканах.

Греція категорично протривить назві «Македонія», незважаючи на офіційні запевнення Скоп'є про визнання існуючих кордонів, загрожує навіть виходом з ЄС у разі визнання Македонії. У Греції бойкотували торгівлю з Італією після заяви в березні 1992 р. міністра закордонних справ Дж. де Мікеліс про те, що він вважає прагнення Македонії до незалежності цілком законним, а реакцію Греції на це – зайве «психологічною». Посередництво міністра закордонних справ Португалії в греко-македонському конфлікті поки не принесло результатів. Небажання Македонії змінювати назву було підтримано Росією. Указ про визнання Македонії був підписаний президентом РФ 4 серпня 1992 р. Це викликало негайну різку реакцію з боку Греції. У багатьох же країнах цей крок Росії був розцінений як внесок у запобігання подальшого кровопролиття в колишній Югославії та стабілізацію відносин на Балканах. Думається, що ніякої загрози одна з найбідніших республік колишньої СФРЮ для цілісності Греції – члена НАТО і ЄС не завдає. А от торгова блокада з боку Греції завдала величезної шкоди Македонії. У 1994 р. Греція оголосила про повну економічну блокаду Македонії, що викликало негативну реакцію всіх членів ЄС.

Економічне становище Македонії залишається складним. У республіці вже близько 200 тисяч безробітних, а це в умовах її багатонаціонального складу загрожує посиленням не тільки соціальних, але і міжнаціональних конфліктів.

Тим не менш, незважаючи на протести Греції, Македонія була прийнята в ООН, що значно пом'якшило її внутрішньополітичне становище і стабілізувало її міжнародні стосунки. У другій половині 90-х років Македонія продовжувала зміцнювати мирні ініціативи своєї зовнішньої політики. Особливо яскраво це проявилось в подіях 1999 року в Косово. Ще в 1995 р. після чотирирічних гострих суперечок Македонія і Греція підписали в Нью-Йорку угоду про нормалізацію відносин, а в 1996 р. був підписаний договір про нормалізацію відносин між Македонією і Союзною Республікою Югославією.

Рекомендована література

1. Бак М. Факторы экономической трансформации в странах ЦВЕ // Мир перемен. – 2/2010. – С.51-62.
2. Балканы: между прошлым и будущим. – М., 1995.
3. Бухарин Н. 20 лет перемен в странах Центрально-Восточной Европы // Мир перемен. – 3/2009. – С.45-58.
4. Восточная Европа на историческом переломе. Очерки революционных преобразований 1989-1990 г. – М., 1991.
5. Македония. Путь к самостоятельности. Документы. – М., 1997.

6. Міжнародні відносини та світова політика.-Підручник: За ред.. В.А.Манжоли.-К.,2010.
7. Национальный вопрос в Восточной Европе. Прошлое и настоящее. – М., 1995.
8. Очаги тревоги в Восточной Европе. Драма национальных противоречий. – М., 1994.
9. Политический ландшафт стран Восточной Европы середины 90-х годов. – М., 1997.
10. Страны Центральной и Восточной Европы – новые члены Европейского Союза: проблемы адаптации / под ред. С.П.Глинкиной, Н.В.Куликовой; Ин-т экономики РАН. – М: Наука, 2010. – 495 с.
11. Фейт М. Внешнеэкономические связи стран ЦВЕ – новых членов Евросоюза // Мир перемен. – 1/2010. – С.84-98.
12. Холцель М. Размышления о новой архитектуре европейской безопасности // Мир перемен. – 3/2009. – С.142-146.
13. Югославия в огне: документы, факты, комментарии. – Т.1. – М., 1992.
14. Югославский кризис и Россия: документы, факты, комментарии. – Т.2. – М., 1993.

ТЕМА VIII. ВНЕШНЯЯ ПОЛИТИКА ХОРВАТИИ, АЛБАНИИ, МАКЕДОНИИ, СЛОВЕНИИ, БОСНИИ И ГЕРЦЕГОВИНИ В 90-е РОКИ XX ст. – 2011 р.

Зовнішня політика Хорватії. Хорватія знаходиться в південній частині Центральної Європи, і з цим пов'язана особлива співпричетність хорватської нації з історією і долею європейських країн. Ще в I столітті до нашої ери хорватські землі були завойовані Римською імперією, в XII столітті Хорватія увійшла до складу Угорського королівства, потім Австро-Угорської імперії і залишалася там до 1918 року – з перервами на турецьку, венеціанську і французьку окупації. В межах «двоєдиної монархії» Хорватія мала автономію, але існували плани перетворення її в третю складову частину імперії. З 4,7 мільйона нинішнього населення близько 77 відсотків – хорватокатолики, офіційний алфавіт – латиниця. У XX столітті бурхливі історичні події зробили Хорватію частиною Західних Балкан та слов'янського світу: в 1918 році вона увійшла до Держави словенців, хорватів і сербів (Держава СХС), потім до Королівства СХС на чолі з королем Олександром з сербської династії Карагеоргієвичів, а з 1929 року – в Королівство Югославію. Після війни в 1946 році Хорватія увійшла до складу ФНРЮ, очолювану Йосипом Броз Тіто (з 1963 року – СФРЮ). У 1991 році була проголошена незалежна Республіка Хорватія, яка за територією трохи поступалася Сербії. Процес створення незалежних держав на руїнах Югославії викликав балканські війни 90-х років минулого століття, які принесли з собою великі людські жертви,

руйнування господарської інфраструктури, а також багатьох культурних пам'яток (наприклад, Дубровника, який залучав до Хорватії мільйони туристів). Перші 10 років президентом Хорватії був затятий націоналіст генерал Франьо Туджман, колись соратник, а потім непримиренний ворог Тіто і політичний в'язень. Смерть Ф.Туджмана в кінці 1999 року була сприйнята як кінець авторитаризму. Новим президентом став Стіпе Месич – останній голова президії СФРЮ, один з головних ідеологів розпаду Югославії, перший прем'єр-міністр Хорватії, який встиг відхреститися від згубного націоналізму Ф.Туджмана.

Відповідно до програми ЄС щодо стабілізації та асоціації Західних Балкан Хорватія увійшла в зону вільної торгівлі, почала співпрацювати з країнами свого регіону, отримала значну матеріальну допомогу для проведення внутрішніх реформ. Була проведена модернізація транспортної інфраструктури, пристосованої під європейські стандарти (в місяць вкладалося до 200 кілометрів доріг!). Стартувала репатріація біженців з числа етнічних сербів, і близько 70 тисяч з них змогли повернутися додому. Було дано серйозний імпульс розвитку важливого для економіки країни туризму. Влітку 2003 року в Салоніках пройшов саміт «ЄС – Західні Балкани», на який вперше були запрошені лідери п'яти країн, які підтвердили намір приєднатися до Європейського Союзу. У свою чергу ЄС підкріпив намір сприяти інтеграції цього регіону в єдину Європу черговою порцією трирічної фінансової допомоги в розмірі 200 мільйонів євро. Усього з 2000 по 2006 рік регіон отримав близько 4,650 мільярда євро. На шляху до ЄС Хорватія має шанс випередити сусідів по Західним Балканам. Але залишається ряд непростих проблем. Це і дотримання прав національних меншин, і повернення майна 24 тисячам сербів, що залишилися без житла в 1995 році (його зайняли втеклі з Боснії і Герцеговини хорвати), і повномасштабне співробітництво з Гаазьким трибуналом, і видача військових злочинців, у тому числі 48-річного генерала Анте Готовіни, якого звинувачують у вбивстві 100 і виселенні 150 тисяч сербів. Жорстка позиція Брюсселя змусила президента Хорватії С.Месича погодитися, щоб були зроблені нові зусилля іноземних спецслужб для затримання військових злочинців. Зіграв свою роль і папа Іоанн Павло II, який незадовго до своєї кончини виступив з визнанням провини «синів католицької церкви» у військових злочинах і закликав до дружби з сербами.

У 1993 році після війни Хорватія почала повільне відновлення економіки. У січні 1993 року країна приєдналася до Міжнародного валютного фонду (МВФ), а в квітні стала членом Міжнародного Банку Реконструкції та Розвитку). Причетність Хорватії до Боснійської війни (1992-1995 рр.) напружувала її відносини зі Світовим банком, але вони з тих пір дещо поліпшилися. Головними торговими партнерами є такі країни, як Німеччина, Австрія, Італія, Великобританія і Сполучені Штати. Більша частина експорту Хорватії припадає на продовольство, хімікалії і суду.

Товари широкого вжитку, обладнання і пальне домінують в імпорті. У 2007 році ВВП склав 275 500 000 000 хорватських кун або трохи більше 12,400 млрд. доларів США, що вище, ніж у таких країнах ЄС, як Румунія, Латвія, Литва та Польща. У 2010-2011 роках Хорватія сподівається приєднатися до ЄС. Що стосується ЄС, то переговори про вступ Хорватії наštовхнулися на протидію Словенії. Щоб домогтися права перебувати в ЄС, Хорватія готова на багато що. Прискорення інтеграції Балкан має особливе значення для Північноатлантичного альянсу в нинішні неспокійні часи. Хорватія заявила про своє бажання вступити до НАТО в 1995 р. У квітні 2008 року Хорватія стала повноцінним членом Організації Північноатлантичного договору. Дипломатичні відносини України та Хорватії були встановлені у лютому 1992 року. Укладено та діє близько 30 двосторонніх документів. Важливо відзначити угоду в сфері стандартизації, про боротьбу з транснаціональною злочинністю, про військово-технічне співробітництво, про повітряне сполучення, про торгівлю та економічне співробітництво, програму співробітництва у сфері культури та ін.

Єврокомісія рекомендувала прийняти Хорватію в Європейський Союз. Саміт Євросоюзу влітку 2011 р. затвердив вступ до ЄС Хорватії, яка 1 липня 2013 р. зможе стати 28-м членом об'єднання. Це відбулося після завершення переговорів щодо вступу. На думку президента Єврокомісії Жозе Мануела Баррозу, Хорватія подолала головний бар'єр на шляху до ЄС. Договір буде підписаний вже в грудні, заявив 12 жовтня Комісар Євросоюзу з питань розширення ЄС Штефан Фюле. Хорватія розпочала переговори про вступ до ЄС ще в жовтні 2005 року, а для того, щоб почати переговори про вступ, Хорватії знадобилося приблизно чотири роки.

Зовнішня політика Албанії. Республіка Албанія, держава в Південній Європі, на заході Балканського півострова. У минулому ця територія була населена іллірійцями. Незважаючи на неодноразові вторгнення римлян, слов'ян та турків, албанці зберегли етнічну самобутність. У період тривалого турецького панування відбувся масовий перехід населення з християнства в мусульманство, яке в даний час є переважаючою релігією на частині Балканського півострова (Албанія, Косово і Метохія, Македонія, Боснія і Герцеговина). 11 січня 1946 р. Албанія була проголошена Народною республікою. Через два місяці була схвалена Конституція країни, створена за зразком Конституцій Югославії та СРСР. У 1976 була прийнята нова Конституція, країна була перейменована в Народну Соціалістичну Республіку Албанія і вся політична влада монополізована керівництвом Комуністичної Албанської партії праці (АПП). Виконавча влада складається з президента, прем'єр-міністра і кабінету міністрів. Ніхто з них не обирається безпосередньо народом. Президент вибирається на п'ятирічний термін таємним голосуванням, більшістю у дві третини членів парламенту, а прем'єр-міністр і кабінет призначаються президентом і затверджуються парламентом. Президент

може бути усунутий парламентом за зраду батьківщині або з причини фізичної недієздатності. Згідно з Конституцією, Президент є главою держави, а прем'єр-міністр – главою уряду. Крім призначення прем'єр-міністра та інших міністрів, президент за своїм бажанням визначає порядок денний і виконує обов'язки голови на засіданнях кабінету міністрів, скликає і розпускає парламент, вимагає перегляду законопроектів, призначає послів Албанії і приймає вірчі грамоти зарубіжних послів, виконує функції Головнокомандуючого збройними силами країни. Відповідно до Конституції, прем'єр-міністр і очолюваний ним кабінет відповідають за проведення внутрішньої і зовнішньої політики, формують державний бюджет і економічні програми, укладають угоди із зарубіжними країнами і здійснюють загальні адміністративні заходи. Однопалатний законодавчий орган Албанії – Народні збори – налічує 155 членів, що обираються загальним голосуванням на чотирирічний термін. Народні збори здійснюють верховну владу від імені народу і є найвищим органом державної влади. У цій якості вони приймають закони і поправки до конституції, схвалюють державний бюджет і економічні програми, ратифікують міжнародні договори і угоди, обирають президента, стверджують призначення або відставку прем'єр-міністра та інших міністрів, призначають членів Верховного суду і в цілому здійснюють контроль за діяльністю уряду.

Зовнішня політика. Албанія протягом тривалого часу була найбільш ізольованою країною в Європі. Намагаючись утримати старомодний комуністичний режим, скопійований за зразком радянської диктатури сталінських часів, керівники Албанії уникали стійких і тривалих контактів з будь-якими країнами. Албанія вийшла з Другої світової війни як близький союзник Югославії та СРСР. Наявність значного албанського населення в Югославії і побоювання можливої експансії цієї країни породили тертя у її відносинах з Албанією. Коли в 1948 р. оголилися гострі протиріччя між СРСР і Югославією, Албанія активно підтримала радянську сторону. У 1949 р. вона вступила в РЕВ, а в 1955 р. приєдналася до Варшавського договору. У тому ж році Албанія стала членом ООН. В кінці 1950-х років спроби радянського керівника М.С.Хрущова налагодити «мирне співіснування» із Заходом і поліпшити радянсько-югославські відносини стривожили албанську владу. Коли в 1960 р. розгорнулася гостра ідеологічна та політична дискусія між СРСР і КНР, Албанія підтримала останню. У 1961 р. вона припинила співпрацю з Організацією Варшавського договору, а в 1962 р. – з РЕВ. У 1961-1978 рр. Албанія залишилася єдиним союзником Китаю в Європі. Коли в 1966 р. в КНР розгорнулася «культурна революція», Албанія наслідувала прикладу «старшого брата». У 1968 р. після вторгнення за ініціативою СРСР до Чехословаччини Албанія офіційно вийшла з Організації Варшавського договору. У 1970-1980 рр. Албанія встановила дипломатичні відносини з

багатьма країнами Західної Європи. Після смерті Мао Цзедуна в 1976 р. (тісні зв'язки з Китаєм перервалися в 1978 р.), смерті албанського лідера Енвера Ходжі в 1985 р., а також після повного краху європейського комунізму в 1989-1990 рр. Албанія поступово зайняла менш радикальну позицію в міжнародних відносинах.

У 1990-1991 рр. Албанія спробувала нормалізувати відносини з усіма великими країнами світу і, звичайно, з сусідами на Балканському півострові. Вдалося налагодити задовільні відносини з Югославією (у складі Сербії і Чорногорії), незважаючи на глибоку заклопотаність долею албанців, які проживають у краї Косово. Були встановлені добросусідські відносини з Македонією, албанцям, які проживають в цій країні, рекомендовано співпрацювати з нинішнім урядом. Згодом, після бурхливих подій в Косово в 1998 р. тисячі біженців кинулися в Албанію, що викликало загострення албано-югославських відносин. Після того як в 1990-і рр. були гарантовані права грецької меншини в південній Албанії, були нормалізовані відносини з Грецією. До кінця 1990-х рр. вони знову погіршилися, оскільки багато біженців з Косово пересувалися в цей регіон, що викликало невдоволення грецької сторони. Після 1991 р. Албанія налагодила відносини з США і Європейським союзом, чому сприяла суттєва допомога країн Заходу. У 1996 р. США надали Албанії кредити на суму 200 млн. дол., Італія – понад 400 млн. і Німеччина – більше 100 млн. дол. Крім того, ЄС пожертвував більше 650 млн. дол. в якості гуманітарної допомоги.

Албанія одна з перших визнала незалежність Косово, президент республіки Бамір Топі і прем'єр Салі Беріша взяли участь в урочистих заходах з нагоди святкування проголошення незалежності. Процеси, що відбувалися на офіційному рівні, іменувалися «культурно-економічною реінтеграцією єдиного албанського народу». Салі Беріша вважає, що для Сербії відділення Косово буде позитивним, оскільки позбавить Белград від внутрішньополітичних протиріч, від одвічних проблем з албанською нацменшиною, від додаткових бюджетних витрат, остаточно виведе Сербію «з-під пануючого тягара націоналістичного великодержавного комплексу».

Державні інститути Албанії протягом тривалого часу надавали консультативне сприяння Приштині в підготовці до створення власних держорганів. Албанське МЗС регулярно приймало делегації з Косово, знайомило з особливостями дипломатичної служби, на випадок оголошення Сербією економічної блокади, Албанія висловила готовність безоплатно надати в розпорядження косівських бізнесменів та державних структур свої морські порти в Дуррасе і Шенджіне, збільшити подачу електроенергії, поставляти зерно, сіль і цукор, предмети першої необхідності. Використовуючи вплив на албанців Македонії, Тирана натиснула на офіційний Скоп'є, переконавши македонців визнати Косово і відмовитися від наміру ввести візовий режим з Албанією та Косово після проголошення незалежності останнім.

На Бухарестському саміті НАТО було ухвалено рішення про залучення Албанії до Північноатлантичного альянсу. У квітні 2009 р. країна стала повноправним членом НАТО. Цей шлях у неї посів 17 років з часу проголошення такої мети і десять років з часу отримання ПДЧ.

Двосторонні *україно-албанські* відносини не відрізнялися високою інтенсивністю. У той же час міжнародно-правова база дозволяє розвивати і поглиблювати двостороннє співробітництво. 13 січня 1993 р. Україна і Республіка Албанія підписали спільне комюніке про встановлення дипломатичних відносин. У лютому 1997 р. було укладено угоду між Міністерствами оборони двох країн. Між урядами в 2002 р. були підписані угоди про торговельно-економічне співробітництво, про сприяння та взаємний захист інвестицій. Продовжувалося оформлення правових основ галузевої взаємодії. У 2003-2008 рр. були укладені угоди про співробітництво у сфері охорони здоров'я та медичної науки, між Міністерствами освіти і науки, між інформаційними агентствами, між генеральними прокуратурами, угоди про взаємну охорону секретної інформації, про безвізові поїздки з дипломатичними і службовими паспортами.

Зовнішня політика Македонії. Республіка Македонія виникла в 1944 р. в результаті національно-визвольного руху югославських народів, і увійшла до складу Федеративної Народної Республіки Югославії. Виникнення у 1944 р. Народної Республіки Македонії в складі СФРЮ стало новим етапом у долі македонського народу, який домагався створення своєї держави.

Основною частиною населення є македонці, які сповідують православ'я. Створення незалежної, самостійної «Національної держави македонського народу» було проголошено парламентом республіки (Зборами) 17 вересня 1991 р. Підставою для цього були результати проведеного 8 вересня 1991 р. референдуму, на якому за самостійність і суверенітет Македонії позитивно висловився 1021981 виборець, що склало 68,32% від загального їх числа або 95,08% від учасників голосування, «проти» – 38 896. Югославська армія була виведена з території Македонії без збройних зіткнень. На порядок денний постало питання про міжнародне визнання нової держави. На відміну від Хорватії, Словенії, Боснії і Герцеговини, які користувалися підтримкою Німеччини, що зробила серйозний тиск з метою якнайшвидшого визнання їх Європейським співтовариством, Македонія не мала покровителів. Значну роль у відстроченні визнання Македонії міжнародним співтовариством зіграла особлива позиція Греції. Грецький уряд зажадав не визнавати Македонію, виходячи з наступного: Македонією слід називати тільки область північної Греції, при цьому неприйнятно таке поняття, як «Егейська Македонія», бо в ньому міститься натяк на існування інших частин Македонії в складі сусідніх з Грецією держав; Слов'янська держава не може називатися «Республікою Македонія». Відповідно до даної позиції

Греція наполягала і наполягає на відмові республіки від імені власного «Македонія», а також від таких державних символів, як Вергінська зірка македонської династії стародавньої держави Македонія, – її зображення присутнє, зокрема, на прапорі країни. В іншому випадку не може йти мови про її дипломатичне визнання Афінами. Грецька сторона посиляється на те, що використання найменування і символів, які відносяться до «національної і культурної спадщини еллінів» означає насправді завуальовані територіальні претензії до Греції, а отже – загрозу її державній та національній безпеці. У лютому 1992 р. країни-члени Європейського співтовариства на Лісабонській конференції проголосили про свою готовність визнати республіку Македонію за умови зміни нею своєї назви, точніше, виключення з нього імені власного «Македонія». Розцінивши подібне рішення питання як абсолютно неможливе, республіка відмовилася його прийняти. У березні 1992 р. проблема визнання колишніх республік Югославії була обговорена державами ЄС спільно з США. Щодо республіки Македонії «сторони домовилися позитивно розглянути питання про її визнання», як тільки проблеми, наявні в ЄС у її відношенні, будуть дозволені. Склалася тупикова ситуація – країни ЄС і США погоджувалися визнати республіку Македонію, але для цього необхідно, щоб вона змінила свою назву і державну символіку, що викликала суперечки, або, щоб Греція відмовилася від висунутих нею вимог. Але ні та, ні інша сторона не вважали можливим піти на зазначені поступки. Враховуючи той факт, що республіка Македонія виконала всі умови, поставлені міжнародним співтовариством по відношенню до новостворених держав, Генеральна Асамблея ООН 8 квітня 1993 р. прийняла республіку Македонію 181-м членом ООН під тимчасовою назвою «Колишня югославська республіка Македонія». Проте ООН відмовлялася підняти прапор Македонії на штаб-квартирі ООН в Нью-Йорку до тих пір, поки не врегульовано конфлікт з Грецією. Незважаючи на всі внутрішні і зовнішні проблеми, з прийняттям в ООН республіка Македонія вийшла з блокади міжнародного невизнання. У грудні 1993 р. Македонію визнали 6 країн-членів ЄС (Німеччина, Франція, Великобританія, Італія, Нідерланди, Данія). Не останню роль в цьому визнанні зіграв той факт, що з 1 січня 1994 р. Греція на півроку заступала на посаду голови Ради ЄС. Побоюючись вчинків Греції по відношенню до колишньої югославської республіки Македонії, європейські держави, очевидно, і поспішили визнати республіку. Слідом за ними 9 лютого 1994 р. Македонію визнали США.

Відповідним кроком Греції стало рішення її уряду від 16 лютого 1994 р. про закриття порту Салоніки для судів Македонії, припинення поставок через північний грецький порт Салоніки всіх товарів для сусідів, а також про закриття в Скоп'є грецького консульства. Виняток було зроблено тільки для продовольства, медикаментів і палива для лікарень. Республіка

Македонія не має свого виходу до моря, і майже всі її постачання та торгівля з іншими країнами йшли через Салоніки. Тому закриття цього порту мало для неї серйозні наслідки. Тільки в середині вересня 1995 р. в Нью-Йорку було підписано угоду між Македонією та Грецією, згідно з яким Македонія взяла на себе зобов'язання протягом 30 днів змінити прапор країни і скасувати ті статті своєї Конституції, які Греція інтерпретує як територіальні претензії на її північну область під назвою Македонія, що й було зроблено. Греція зі свого боку скасувала в зазначений термін ембарго. Крім того, Греція визнала суверенітет і територіальну цілісність Македонії. Однак, залишилося невирішеним питання про назву Македонія. Це означає, що в міжнародних документах Македонія і далі буде називатися Колишньою Югославською республікою Македонією.

Македонія має проблеми і з іншими сусідами. Відносини з Албанією ускладнилися у зв'язку з політичною активністю албанської національної меншини в країні. З Сербією Македонія досі не має дипломатичних відносин. Сербська православна церква виступає категорично проти автокефалії Македонської православної церкви. Болгарія визнає Македонію як незалежну державу, проте вважає слов'янське населення Македонії болгарами, заперечує факт існування самостійної македонської нації. Питання албанської національної меншини є гострою проблемою для республіки. Масова поява албанців у Македонії припало на час її завоювання турками-османами. В даний час вони складають майже чверть населення країни.

Враховуючи всю складність взаємин Македонії з сусідами, її перший президент Кіро Григоров в 1994 р. сказав, що Македонія не буде брати участь ні в православних, ні в мусульманських альянсах на Балканах. Вона не зацікавлена у створенні нових політичних альянсів або конфедерацій, оскільки подібні кроки можуть призвести «до трагічного переділу на Балканах».

У своїй зовнішній політиці Республіка Македонія орієнтується на США. Перебуваючи в положенні, коли фактично кожна з сусідніх держав має претензії до республіки, вона дуже зацікавлена в могутньому гаранті її незалежності. Ще з літа 1993 р. на території республіки в межах миротворчого військового контингенту ООН знаходиться американський батальйон, що складався спочатку з 300 військовослужбовців. Пізніше він був збільшений і на сьогоднішній день тут розташований батальйон американських «блакитних касок» у складі 600 осіб. Він дислокований на македонсько-сербському кордоні. У Македонії знаходиться також скандинавський батальйон у складі 500 чоловік. З кінця 1994 р. республіка активізувала контакти з США. Про це свідчать підписаний у листопаді 1994 р., меморандум про військову співпрацю між двома країнами, відвідування Скоп'є в січні 1995 р. помічником держсекретаря США у справах Європи і Канади Річарда Холбрука і т.д. Є ряд інших фактів, що свідчать про велику зацікавленість США Македонією. США беруть

активну участь в оновленні македонської армії, зокрема, за допомогою своїх військових радників. На міжнародній арені Республіка Македонія користується все більшою підтримкою, поступово вона домагається прийняття в основні міжнародні організації. У листопаді 1995 р. Македонія разом з Україною була прийнята до Ради Європи. Македонія орієнтована на інтегрування в ЄС та НАТО, на розвиток багатостороннього регіонального співробітництва та добросусідські відносини на Балканах. У квітні 2001 року Македонія першою з країн Західних Балкан підписала Угоду про стабілізацію та асоціацію з Євросоюзом. Республіка Македонія має дипломатичні відносини з 121 державою. Велика увага приділяється розвитку відносин з США, країнами Євросоюзу, а також з України. У 1993 році Македонія прийняла рішення про необхідність вступу до НАТО. У квітні 1999 р. – стала офіційним кандидатом на приєднання до Альянсу і отримала ПДЧ. Виконавши всі умови пов'язані з виконанням ПДЧ, Македонія не отримала запрошення у зв'язку з однозначною позицією Греції. **Україна** – одна з небагатьох країн, яка визнала Македонію з її конституційною назвою. Позиція України під час її головування в Раді Безпеки ООН у березні 2000 року зробила істотний вплив на стабілізацію критичної ситуації в Македонії. Між Україною та Македонією укладено близько 20 двосторонніх угод. Зокрема, Договір про дружбу і співробітництво від 12 грудня 1998 року, міжгалузеві – про співпрацю в митній справі, інформації, про захист інвестицій і т.д.

Перемогу на президентських виборах у Македонії, які відбулися 5 квітня 2009 року, отримав кандидат від правлячого правоцентристського блоку Георгій Іванов. Основними пріоритетами його зовнішньої політики стануть інтеграція в НАТО і Європейський Союз. Разом з тим, новий лідер македонців зазначив, що слід попрацювати над вирішенням проблеми про назву країни з сусідньої Грецією.

Боснія і Герцеговина, на думку ряду експертів, зможе вступити до Північноатлантичного альянсу через п'ять-десять років. У 2010 році БіГ підключилася до Плану дій щодо членства в НАТО, ставши кандидатом на вступ до Альянсу. Інтеграція в НАТО – один з головних зовнішньополітичних пріоритетів влади в Сараєво. Між основними політичними партіями Боснії і Герцеговини є принципова домовленість про вступ до НАТО.

Македонія і Чорногорія отримали офіційний статус країн-кандидатів на членство в ЄС влітку 2011 року.

У листопаді 2010 року Європарламент підтримав пропозицію до кінця року скасувати візовий режим для громадян Албанії, а також Боснії і Герцеговини. Обидві країни виконали вимоги з безпеки документів та боротьби зі злочинністю і нелегальною імміграцією. Безвізовий режим поширюється тільки на власників біометричних паспортів. 30 листопада 2009 Європарламент підтримав безвізовий режим з Сербією, Чорногорією

та Македонією. На той момент Албанія та Боснія і Герцеговина ще не відповідали вимогам ЄС. Поширення безвізового режиму на ще одну балканську республіку – Косово – поки не є можливим, так як у країн ЄС немає єдиної думки про визнання її незалежності.

Зовнішня політика Словенії. Незалежність Словенії була визнана провідними західними державами в 1993 році. Словенія – член ООН і її спеціалізованих організацій. У 1998-99 рр. – Непостійний член Ради Безпеки ООН. За економічним рівнем Словенія є найбільш розвиненою з республік колишньої Югославії. Зовнішня торгівля: експорт – 8,5 млрд. євро, імпорт – 9,1 млрд. євро. Головні партнери – Німеччина, Італія, Франція, Австрія, Хорватія.

Зовнішня політика Словенії націлена, в першу чергу, на подальший розвиток інтеграційних зв'язків з країнами Європейського союзу (член ЄС з 1 травня 2004 р.) і НАТО (з квітня 2004 р.), відносин з найбільшими державами (США, Росією, Китаєм та Індією), сусідніми країнами і регіональними об'єднаннями.

У 2005 році Словенія головує в ОБСЄ. З травня 1993 р. – член Ради Європи. Словенія активно бере участь в роботі регіональних організацій – Центрально-Європейської Ініціативи (головувала в 2004 р.), «чотиристоронньому партнерстві», Адріатично-іонічній ініціативі. Має за кордоном 37 посольств, 7 генконсульств, 6 постпредств. Словенія в першій половині 2008 року головує в Європейському Союзі, першою серед постсоціалістичних нових членів. На референдумі вступ до Євросоюзу схвалили 90% словенців, а вступ до НАТО – 67%. У словенців був вибір – переходити в зону євро чи ні, і всі виступили за євро, тому що хотіли бути повністю в Європі, не частково, а саме повністю. Основна частка словенських інвестицій в цих чотирьох республіках колишньої Югославії направляється, головним чином, в галузь обробної промисловості, сферу фінансових послуг і торгівлю. На Хорватію, Македонію, БіГ, Сербію, Чорногорію – припадало понад 70% словенських інвестицій.

Компанії та фірми з Словенії реалізували в цих країнах 21 інвестиційний проект. Серед окремих республік перше місце за обсягом словенських інвестицій міцно утримує Хорватія. Серед найбільш великих інвестиційних проектів: компанія «Меркатор» (відкрила в Загребі свій торговий центр), «Короткий холдинг» (купив лінію по збірці тракторів на хорватському підприємстві «Торпедо»), «Меркатор» (набув у власність торговий будинок «Слобода»), компанія «Хеліос» (акції найбільшого хорватського виробника лакофарбових матеріалів «хромосом»). Успішно працюють словенські інвестори і на боснійському ринку. Всього, за даними Економічної палати Словенії, на території Боснії і Герцеговини зареєстровано 220 словенських або спільних словенсько-боснійських фірм.

Дипломатичні відносини **України та Словенії** були встановлені у березні 1992 року, укладено і діє близько півтора десятка двосторонніх угод.

Серед них про обмін та взаємну охорону інформації з обмеженим доступом, про морське судноплавство та ін. У Республіці Словенія відбулося засідання Україна – Трійка ЄС на рівні міністрів закордонних справ. Як повідомили в прес-службі МЗС, делегацію України очолював колишній міністр закордонних справ України Володимир Огризко, делегацію міністерської Трійки ЄС – міністр закордонних справ головуючої в ЄС Республіки Словенія Дімітрій Рупель. До складу делегації ЄС також увійшла Комісар ЄС з питань зовнішніх відносин та європейської політики сусідства Беніта Ферреро-Вальднер. У ході засідання сторони обговорили актуальний стан і перспективи переговорного процесу щодо нової посиленої угоди між Україною та ЄС, питання підготовки до проведення 12-го Саміту Україна – ЄС. Обидві сторони відзначили прогрес у переговорах щодо укладення нової посиленої угоди.

Словенія зняла свої заперечення проти приєднання Хорватії до Європейського Союзу. Рішення Словенії заблокувати подальший процес переговорів ЄС з Хорватією було пов'язано з суперечкою з приводу лінії проходження морського кордону між двома країнами і зі спробами надати на Загреб тиск з метою підвищення рівня його співпраці з Гаазьким трибуналом для колишньої Югославії.

Зовнішня політика Боснії і Герцеговини. Боснія і Герцеговина, держава на Балканському півострові. На півночі і заході межує з Хорватією, на сході і півдні – з Сербією і Чорногорією. Має вихід до Адріатичного моря. Протяжність берегової лінії 20 км. З 1878 року входила до складу Австро-Угорщини, з 1918 р. – Королівство сербів, хорватів і словенців, з 1929 р. – Королівство Югославія, з 1945 р. до квітня 1992 р. – Соціалістична Федеративна Республіка Югославія.

На території Боснії і Герцеговини проживає близько 3,8 млн. чоловік (в 1991 р. – 4,3 млн., в 1995 р. – 3,6 млн.). Станом на 1991 р. в країні проживало 44% боснійців (мусульман), 31% сербів, 17% хорватів, 5,5% югославів і 2,5% інших національностей. В результаті військових дій 1992-1995 рр. більше 1 млн. жителів Боснії і Герцеговини були змушені змінити місце проживання, багато з них залишилися за кордоном. Зовнішня політика Боснії і Герцеговини (БіГ) обумовлена державним устроєм. Найскладніша в Європі система державного устрою БіГ і строкатість політичних партій загальнодержавного і республіканського рівнів визначаються історичним розвитком країни в 1990-і роки. Згідно з діючою в даний час Конституцією, що міститься в Додатку 4 Дейтонської мирної угоди, досягнутої в США 21 листопада 1995 р. і підписаного в Парижі 14 грудня 1995 р., демократична держава Боснія і Герцеговина складається з двох утворень – Федерації Боснії і Герцеговини (мусульмансько-хорватської) і Республіки Сербської (РС). Кожне з цих утворень має свого президента, парламент і уряд. Органи влади на федеральному рівні складають Президію, Парламентську асамблею і Раду міністрів. Вищий

федеральний законодавчий орган – Парламентська асамблея, або Скупщина БіГ. Вона складається з двох палат: Палати народів (15 депутатів: 5 мусульман та 5 хорватів від Федерації БіГ, 5 сербів – від Республіки Сербської, які обираються парламентами двох утворень) і Палати представників (42 депутати, обраних прямим голосуванням: 14 мусульман і 14 хорватів від Федерації БіГ, 14 сербів від Республіки Сербської). Термін повноважень парламенту обмежений двома роками. Право голосу мають всі громадяни, які досягли 18-річного віку, а працюючі – 16 років. Вищий орган виконавчої влади – колегіальна Президія БіГ. До складу Президії входять три президенти, які обираються населенням: боснієць і хорват від Федерації Боснія і Герцеговина та серб від Республіки Сербської. Ротація головуючих в Президії БіГ з терміном повноважень 4 роки відбувається кожні 8 місяців. До компетенції Президії входять питання зовнішньої політики, призначення послів та інших міжнародних представників БіГ, співголів Ради міністрів, подання парламенту пропозицій щодо бюджету та інших. Голова Ради міністрів призначається Президією та затверджується, як і весь склад уряду, Палатою представників. Громадянська війна (квітень 1992 р. – листопад 1995 р.) завдала серйозної шкоди економіці Боснії і Герцеговини. Приблизно 80% підприємств легкої промисловості, яка переважала в економіці країни, були пошкоджені або зруйновані, скоротився імпорт нафти через блокаду хорватських портів на Адріатичному морі. Рівень безробіття досяг найвищих показників після Другої світової війни. За роки війни економіка і соціальна сфера БіГ були майже повністю зруйновані. Рівень промислового виробництва різко скоротився і становив бл. 15% довоєнного. Після 1995 р. широкомасштабна міжнародна допомога була орієнтована на процес відновлення економіки, хоча наслідки міжетнічного конфлікту як і раніше продовжують робити негативний вплив на її розвиток. Відновлення економіки країни проводилося в основному в межах міжнародної програми реконструкції, що передбачала виділення лише в 1996-2000 на ці цілі 5,1 млрд. дол. Поступово відновлюється добувна, металургійна, нафтопереробна, текстильна промисловість, виробництво комплектуючих для автомобілів і авіаційної промисловості, побутових приладів та ін. До початку 2000 р. за допомогою німецького «Фольксвагена» і чеської «Шкоди» почався випуск автомобілів, із-за низької вартості вони користуються попитом в сусідніх державах. Один з основних інвесторів у промисловість – Словенія. Боснія і Герцеговина офіційно підписала сьогодні з ЄС Угоду про стабілізацію та асоціацію і тим самим зробила важливий крок на шляху до вступу в Унію. Підписання Угоди про стабілізацію та асоціацію розглядається як перший крок на шляху до вступу західнобалканських країн в ЄС. У Боснії і Герцеговині було розгорнуто Сили втілення угоди (ІФОР). Це розгортання послужило початком принципово нової епохи євроатлантичної безпеки для всіх країн

регіону, включаючи Україну. Після закінчення дванадцятимісячного мандата ІФОР всі ці цілі були досягнуті. Бої були остаточно зупинені, протиборчі сили розведені. Здійснена демобілізація більше 350 000 військовослужбовців, знищено понад 6 000 одиниць важкої зброї. Рішучі дії ІФОР сприяли створенню умов безпеки, необхідних для відновлення і налагодження цивільного життя суспільства. Але найголовніше, ІФОР чітко продемонстрували, що міжнародне співтовариство не допустить ніякого поновлення воєнних дій і що мирний шлях – єдиний шлях, яким відтепер може слідувати народ Боснії і Герцеговини. Даний факт по будь-яким стандартам став історичним досягненням. Успішна діяльність ІФОР заклала основу для їх послідовників – Сил стабілізації (СФОР). Коли в кінці 1996 року СФОР замінили ІФОР, цілі операції стали більш широкомасштабними. Звичайно, СФОР продовжували здійснювати заходи щодо запобігання військових дій і забезпечення умов для просування мирного процесу. Однак у той же час СФОР почали, в межах своїх можливостей, надавати все більшу і більшу підтримку цивільним організаціям – таким, як Управління Верховного представника (УВП), Місії ООН в Боснії і Герцеговині, Місії Організації з безпеки і співробітництва в Європі та Міжнародного кримінального трибуналу по колишній Югославії. Україна має дипломатичні відносини з БіГ. Укладено і діють 5 міжурядових і галузевих угод, зокрема – про торгівлю, про захист інвестицій і ін.

Боснія і Герцеговина, на думку ряду експертів, зможе вступити до Північноатлантичного альянсу через п'ять-десять років. У 2010 році БіГ підключилася до Плану дій щодо членства в НАТО, ставши кандидатом на вступ до Альянсу. Інтеграція в НАТО – один з головних зовнішньополітичних пріоритетів влади в Сараєво. Між основними політичними партіями Боснії і Герцеговини є принципова домовленість про вступ до НАТО.

Рекомендована література

1. Бак М. Факторы экономической трансформации в странах ЦВЕ // Мир перемен. – 2/2010. – С.51-62.
2. Бухарин Н. 20 лет перемен в странах Центрально-Восточной Европы // Мир перемен. – 3/2009. – С.45-58.
3. Вопросы социальной, политической и культурной истории Юго-Восточной Европы. – М., 1984.
4. Краткая история Албании. С древнейших времен до наших дней. – М., 1992.
5. Силаев Е.Д. Албания. кономико-географическая характеристика. – М., 1953.

6. Страны Центральной и Восточной Европы – новые члены Европейского Союза: проблемы адаптации / под ред. С.П.Глинкиной, Н.В.Куликовой; Ин-т экономики РАН. – М: Наука, 2010. – 495 с.
7. Фейт М. Внешнеэкономические связи стран ЦВЕ – новых членов Евросоюза // Мир перемен. – 1/2010. – С.84-98.
8. Холцель М. Размышления о новой архитектуре европейской безопасности // Мир перемен. – 3/2009. – С.142-146.
9. Договір про дружбу і співробітництво між Україною і Республікою Македонія. Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>
10. Договір про дружбу і співробітництво між Україною і Республікою Хорватія. Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>
11. Загальна рамкова угода про мир в Боснії і Герцеговині 14 грудня 1995 р. Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>
12. Політична культура країн Європи в контексті інтеграційних процесів / В.Бурдяк, Н.Ротар / Чернівецький національний інститут ім. Юрія Федьковича. – Чернівці, 2004.
13. Тодоров І.Я. Національний аспект регіональної політики в Україні і Хорватії: спроба компаративного аналізу // Регіональна політика України: концептуальні засади, історія, перспективи / Міжнародна науково-практична конференція 10-11 листопада 1994 р. – К., 1995.
14. Тодоров І.Я. Позиція України щодо врегулювання югославської кризи // Проблеми слов'янознавства. – Львів, 2003.
15. Тодоров І., Данилюк О. Балканський фактор у військово-політичній безпеці Європи: російський погляд // Історичні і політологічні дослідження. – Донецьк, 2003. – №2(14).
16. Угода між Урядом України та Урядом Республіки Словенія про торговельно-економічне співробітництво. Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>

ТЕМА ІХ. ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ПОЛЬЩІ В 1990-2011 рр.

Лютий-квітень 1989 року став поворотними в історії Польщі. В цей час відбулося засідання «круглого столу», де з одного боку в дискусіях брали участь ПОРП та її прихильники, а з іншого – опозиція і католицькі кола. В результаті було досягнуто згоди про визнання за опозицією права на відкриту діяльність, легалізації «Солідарності», реформу парламенту і виборчого закону.

Вибори в червні 1989 року в сейм і сенат показали глибоке неприйняття польськими громадянами комуністичної системи. Вибори

вперше були частково вільними (299 місць було зарезервовано для ПОРП та її союзників). Всіх кандидатів від «Солідарності», окрім дев'яти, обрали, а з 299 комуністичних обрали лише п'ять. З 100 місць у Сенаті «Солідарність» отримала 99. І хоча в другому турі активність виборців впала, загальне ураження ПОРП стало невідворотним.

19 липня 1989 р. відбулися вибори президента Польщі. Національні збори (спільне засідання сейму і сенату) більшістю в один голос обрали головою держави генерала В.Ярузельського. У нових умовах президент був змушений затвердити на посаду прем'єра представника опозиції. Сейм затвердив головою уряду Тадеуша Мазовецького. «Солідарність» в ньому отримала 12 місць, а ПОРП – 4. Вперше з 1948 року керівником уряду став не комуніст. Демонтаж комуністичної системи відбувся мирним шляхом. Польща стояла на порозі кардинальних змін. Розпочався процес формування нових економічних і політичних структур. Змінилося сама назва держави: замість ПНР на політичній карті світу з'явилася Річ Посполита Польска (Республіка Польща); сталася департизація силових структур. У січні 1990 року ПОРП була перетворена в Соціал-демократію Республіки Польща (СДРП), яка стала на позиції парламентської демократії та ринкової економіки.

9 грудня 1990 р. на президентських виборах перемогу отримав Лех Валенса. Небувалий підйом в польському суспільстві викликав візит папи Іоанна Павла II в серпні 1991 року. Остаточний удар по комуністичній системі було завдано 27 жовтня 1990 р., коли на повністю вільних виборах до парламенту перемогу отримала правоцентристське угруповання. Перед урядом «Солідарності» на чолі з Т.Мазовецьким стояли складні економічні проблеми, успадковані від колишньої системи. Уряд представив програму кардинальної реорганізації економіки, яка базувалася на швидкому переході до ринкової економіки, зміцненні фінансової системи, рівність усіх форм власності та умов їх розвитку, здійсненні приватизації.

Нова економічна політика, яка проводилася під керівництвом міністра фінансів Лешека Бальцеровича, отримала назву «шокової терапії». Було ліквідовано державний контроль над цінами, почалася приватизація державної власності, в економіку став залучатися іноземний капітал. Перебудова економіки здійснювалася з серйозними труднощами: знизився рівень життя населення, виникло масове безробіття (на початку 1992 року – 2 млн. чоловік). Слабка соціальна залежність призвела до акцій протесту. Рівень життя сільських жителів, які становили в 1993 році близько третини економічно активного населення, знизився на 30-40%, тобто набагато більше, ніж у інших соціальних категорій. Раніше селяни самі збували свою продукцію, проте в умовах відсутності дефіциту подібній практиці прийшов кінець.

І все ж, незважаючи на похмуру загальну картину, Польща рухалася вперед. Вона була першою з країн Східної Європи, яка вийшла до

1993 року зі спаду: економічне зростання становило 1-2%. Інфляція за 1992 рік звелася до рівня 48%. Польщі вдалося домогтися стабілізації своєї валюти, не використовуючи кошти, виділені на ці цілі МВФ. Розпочате у 1992 році зростання обсягу виробництва ВВП продовжилось і прискорилося в наступні роки. У 1995 році він склав 5,5-6%. Близько 60% ВВП створювалося в приватному секторі.

Серед фактів зростання польської економіки в 1994-1996 рр. слід відзначити активізацію інвестиційної діяльності і зовнішньої торгівлі, пов'язану з економічним пожвавленням і сприятливою кон'юктурою на ринках розвинених країн. У 1991-1996 рр. Польща домоглася певних економічних успіхів в умовах поглиблення ринкових перетворень.

Важливу роль для країни відіграє зміцнення її міжнародного авторитету неможливого без зміцнення внутрішньополітичної ситуації. 1995 рік пройшов для Польщі під знаком найбільшої події – виборів нового президента. На пост глави держави претендувало 17 осіб, причому 16 з них представляли праві сили, однак переміг 17-й – Олександр Квасневський, лідер СДПР. Вибори, що відбулися 19 листопада 1995 р. були драматичними, але і найдемократичнішими за всю історію Польщі. Офіційні цифри відомі: у другому турі О.Квасневський отримав 51,7%, а Л.Валенса – 68%. Новим прем'єром на початку 1996 р. був призначений колишній діяч ПОРП, а потім безпартійний В.Цімошевич.

Переможені розгорнули безпрецедентне цькування переможців. Почалося це з нового президента, а прем'єра Ю.Олексу звинуватили у співпраці з іноземною розвідкою. 23 грудня 1995 р. О.Квасневський в сеймі РП прийняв присягу президента. Нове керівництво Польщі не бачить альтернативи ринковій економіці, проте прагне посилити соціальний захист трудящих.

Досить чітко в 90-і роки простежуються зовнішньополітичні орієнтири Польщі на країни Західної Європи та США. У першу чергу впровадження в структури НАТО, що й здійснилося у березні 1999 року, а також інтеграція в Європейський Союз та інші євроструктури. Іншими словами, це інтеграція у вже існуючі західноєвропейські структури партнерства і безпеки при ослабленні інтересу до центральноєвропейських спілок, а також підтримка дружніх відносин з усіма країнами, насамперед сусідніми, відмова від будь-яких територіальних домагань.

Розширення НАТО на схід означало зміну геополітичної позиції Польщі. Наполегливі зусилля Варшави з прийому в Альянс, незважаючи на протидію Росії, дали свої результати. Ще в 1997 році в Мадриді всіма членами НАТО було прийнято одностайне рішення про початок процедури прийому Польщі до цього блоку з умовою, що на її території не буде розміщуватися ядерна зброя. Прийняття 12 березня 1999 р. країни до Організації Північноатлантичного Договору є однією з найважливіших подій

у новітній історії Польщі. Польща стала частиною союзницької оборонної структури, яка гарантує безпеку і створює умови стабільного розвитку.

Поряд зі вступом до НАТО Польща реалізує свою політику безпеки як асоційований член Західноєвропейського співтовариства, а також шляхом участі в політичному діалозі, який ведеться в рамках Договору про спільну зовнішню політику і безпеку Європейського Союзу. Крім того, Польща активно бере участь у місіях з боротьби з тероризмом, організованих з ініціативи і реалізованих ООН.

Пріоритетом польської зовнішньої політики був вступ до Європейського Союзу як повноправного члена спільноти в 2004 р. Це означає отримання гарантій стабільності змін, що почалися в 1989 р., а також прискорення економічного і культурного прогресу.

Польща прагне зберігати зростаючу динаміку відносин зі своїми головними європейськими партнерами – Німеччиною, Францією і Великобританією. Одним із символів повернення Польщі до кола європейських демократичних держав стала зустріч у серпні 1991 р. міністрів закордонних справ: Польщі – Кшиштофа Скубішевського, Німеччини – Ганса Дітріха Геншера і Франції – Роланда Дюма в Веймарі. Ця зустріч поклала початок тристоронньої співпраці Польщі, Німеччини і Франції в ієжах Веймарського трикутника. Зустріч у Веймарі передварило підписання 9 квітня 1991 Договору про дружбу і солідарності між Польщею та Францією, а також підписання 17 червня того ж року польсько-німецького Договору про добросусідство і співробітництво.

Після краху комуністичної системи загальний досвід минулого і усвідомлення політичних, соціальних і економічних завдань, що стоять перед ними, привели три держави регіону – Польщу, Угорщину і тодішню Чехословаччину до тісніших контактів. У лютому 1991 р. була створена Вишеградська група, що є важливим елементом регіональної співпраці, яка зміцнює позицію тепер уже чотирьох партнерів у процесі європейської інтеграції. Свідченням регіонального підходу до економічних проблем стало створення в 1993 р. з ініціативи Вишеградської групи Асоціації вільної торгівлі країн Центральної Європи (АВТКЦЄ).

Іншими формами регіонального співробітництва, до яких Польща відноситься як до елементів інтеграційних процесів в Європі, є Центрально-Європейська ініціатива і Рада держав Балтійського моря. Ідея створення ЦЄІ як платформи для співпраці держав Центральної та Східної Європи народилася в 1989 р. Польща бере участь в її роботі з 1991 р. Незважаючи на відмінність в ситуації країн-партнерів, ЦЄІ як і раніше залишається полем для політичного діалогу з регіональними проблемами та форумом взаємодії держав Центральної Європи в інтеграції континенту.

Рада держав Балтійського моря, в свою чергу, займається координацією дій у сфері захисту природного середовища Балтійського моря, розвитку транспортної та енергетичної інфраструктури, а також

зміцнення співробітництва між державами басейну Балтики. Демократична Польща багато зусиль докладає до розвитку дружніх та партнерських відносин зі своїми сусідами. Після прийняття документів, що є базою прикордонного співробітництва – Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво, Європейської Хартії органів місцевого самоврядування та Європейської Хартії прикордонних і транскордонних регіонів, Польща з початку 90-х рр. активно бере участь у створенні єврорегіонів, метою яких є розвиток економічного співробітництва, розширення інфраструктури, захист навколишнього середовища, туризм та культурно-просвітницька діяльність.

Польща була першою країною, що визнала незалежність України і встановила з нею дипломатичні відносини. Відбувся обмін офіційними візитами президентів України і Польщі, а в 1992 р. між країнами було укладено Договір про добросусідство, дружні відносини і співробітництво. Останнім часом, особливо після вступу Польщі до НАТО, в столиці сусідньої з Україною держави всіляко намагаються показати свою увагу до України, маючи на увазі, зокрема, захищеність її кордонів з іншими державами. Польське керівництво, прагнучи всіляко патрунувати Україну, хоче за рахунок цього мати найбільші козирі в розмові з Росією за всі попередні роки.

Важливою сферою співробітництва України та Польщі були і залишаються міжнародні справи. Як зазначав у жовтні 1992 р. Тодішній міністр закордонних справ Польщі І.Скубишевський: «Україно-польські відносини добрі, а в деяких аспектах – дуже добрі, проте в господарській сфері ще потрібно багато зробити. Що ж до міжнародних справ, то тут здійснюється співробітництво в кількох основних напрямках».

Головними з них у першій половині 1990-х років була співпраця з напрямку ООН. У 1992 році в Києві відбулися українсько-польські консультації, присвячені проблемам ООН. Обговорювалися питання європейської безпеки та роззброєння, а також проблеми, що з'явилися між двома країнами після розпаду СРСР. Важливою темою співробітництва стала діяльність двох країн в межах Ради з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ). Україна разом з Великобританією стала тоді на прохання Польщі співавтором з ініціатив в ОБСЄ. Слід зазначити, що не все у відносинах двох сусідніх слов'янських країн було безхмарно. Польща тоді, а втім і зараз, дотримувалася політики «рівновіддаленості» в російсько-українських відносинах. Однак польське політичне керівництво усвідомлювало, що прагнення Польщі до вступу до НАТО неможливе без тісних взаємин з Україною. У силу цього Польща підтримала ідею про прийняття України до Ради Європи восени 1995 року, а також і в Центральноевропейські ініціативи (ЦЄІ).

Активні відносини встановилися з сусідньою Литвою, де проживає значна кількість поляків. Польща розвиває відносини і з Росією. У

1993 році останній російський солдат залишив територію Польщі. Однак взаємини з Російською Федерацією кілька ускладнені прагненням Польщі вступити, а потім і вступом в 1999 році до НАТО, проти чого Росія заперечувала.

Польща дуже зацікавлена в поглибленні співробітництва з ЄС і включенні в процес європейської інтеграції, з чим пов'язує надії на більш швидке і безболісне завершення процесу системних перетворень.

Європейський Договір, підписаний 1 грудня 1991 р. Польською Республікою та Європейськими Співтовариствами, створив міжнародно-правову базу для розвитку політичних, економічних, культурних і наукових відносин між сторонами, поширюючи коло питань, охоплених Угодою про Торгівлю та Торговельні відносини 1989 року, втілив на практиці політику ЄС, спрямовану на поглиблення співробітництва на європейському континенті та включення країн Центральної та Східної Європи в інтеграційний процес, створив передумови для приєднання в майбутньому Польщі до Європейського Союзу.

У своїй економічній частині Договір передбачає створення зони вільної торгівлі промисловими товарами (в розумінні ст. 24 ГАТТ) протягом 10 років, а не митного союзу, що є необхідною умовою вступу країни в ЄС – основної мети польської зовнішньої політики.

Договір про асоціацію Польщі з Європейськими Співтовариствами (Європейський Договір) був ратифікований польським парламентом 4 липня 1992 року. Процедура ратифікації в країнах ЄС тривала досить довго і була закінчена тільки в кінці 1993 року. З цієї причини 1 березня 1992 вступила в силу його торгова частина, як так званої Перехідної Угоди.

Був створений «Спільний Комітет», що виконує тимчасово роль Ради Асоціації. Його завданням була координація спільних дій сторін на рівні міністерств щодо забезпечення виконання рішень підписаної угоди.

Європейський Договір набув чинності 1 лютого 1994 року після тривалої ратифікаційної процедури в країнах-членах Союзу. Він передбачає лібералізацію торговельних відносин між Польщею та ЄС, поглиблення співробітництва в галузі фінансів, культури, науки, туризму, соціальної та економічної політики.

Договір створив юридичну, міжнародно-правову базу для інтеграції країни в Європейський Союз і вступу в майбутньому до цієї організації. Реалізація рішень Європейського Договору безпосередньо пов'язана з процесом адаптації польського народного господарства до норм Союзу та структурною перебудовою народного господарства країни. Договір про асоціацію є величезним шансом на подолання відсталості польської економіки, зміни структури національного виробництва і експорту (його сировинної спрямованості) та більш повного включення країни в міжнародний поділ праці.

Зростання експорту в ЄС є ключовим завданням польської зовнішньоекономічної політики. Питома вага Союзу в зовнішньоторговельному обороті країни досягає 60% (відповідає величині цього показника для країн-членів ЄС), що робить завдання поглиблення співробітництва особливо важливим. Збільшення експорту – один з найважливіших факторів економічного зростання. Договір про асоціацію дає шанс використовувати його в найбільш повному обсязі.

Лібералізація імпорту з Польщі в ЄС не вирішує проте всіх проблем, пов'язаних із структурною перебудовою експорту та народного господарства країни в цілому. Безсумнівно, збільшення експорту є важливим фактором забезпечення стійких темпів економічного росту, але все-таки найсуттєвішими є внутрішні чинники. Виконання поставлених перед країною в Європейському Договорі завдань вимагає вироблення і проведення державою довгострокової економічної політики, що полягає в підтримці інвестицій, продовження приватизаційних процесів та залучення іноземного капіталу.

Ці тенденції знайшли своє відображення в підписаному 16 грудня 1991 р. Європейському Договорі між Польською Республікою та Європейськими Співтовариствами, який утворює міжнародно-правову базу для подальшої політичної та економічної інтеграції країни в ЄС.

Польща є повноправним членом або тісно співпрацює з багатьма впливовими міжнародними економічними та політичними організаціями регіонального та глобального характеру. Серед них: Рада Європи, Європейський союз, Рада Північноатлантичного співробітництва, Всесвітня торгова організація, Організація економічного і соціального розвитку та ін.

Останнім часом Польща глибоко просунулася вперед на шляху економічної реінтеграції з Заходом. Польща була активним поборником європейської інтеграції. У 1994 р. Польща домоглася статусу асоційованого члена Європейського союзу (ЄС) та його оборонної підструктури Західноєвропейського союзу. У 1996 р. Польща отримала статус повноправного члена Організації економічного співробітництва та розвитку (OECD) і надала попередню документацію на повне членство в ЄС. У 1997 р. на липневому саміті НАТО в Мадриді в рамках першої хвилі політики розширення Польща була запрошена до вступу в Альянс. 12 березня 1999 р. Польща офіційно стала повноправним членом НАТО. Республіка просувала свою кандидатуру шляхом участі у програмі «Партнерство заради миру» і за допомогою інтенсивного індивідуального діалогу з НАТО. У травні 2004 р. Польща разом з іншими членами Вишеградської групи була прийнята до Європейського союзу.

Спецпідрозділ Війська Польського «ГРІМ» (пол. Wojskowa Formacja Specjalna GROM) брав участь у вторгненні коаліційних сил в березні-квітні 2003 р. до Іраку. Сюди було направлено 2,9 тис. польських

військовослужбовців, п'ятий за чисельністю контингент в складі коаліції. У 2008 р. Польща вивела свої війська з Іраку.

Події 1989 р. та їх наслідки повністю змінили карту Центральної Європи, і Польщі довелося встановлювати відносини з сімома новими сусідами. Польща досягла хороших взаємин з усіма своїми партнерами, підписавши угоди про дружбу і співробітництво, які замінили зв'язки, розірвані з крахом Варшавського договору. Були встановлені особливі відносини з Литвою і Україною з прагненням зблизити ці країни із Заходом.

Внаслідок свого трагічного історичного досвіду з постійними прикладами невірних союзників і одночасної агресії більш могутніх сусідів (наприклад, Розділи Польщі, Друга світова війна), польська зовнішня політика йде курсом тісної співпраці з сильним партнером, здатним надати досить сильну військову підтримку під час критичних ситуацій. Це створює передумови близьких відносин Польщі зі Сполученими Штатами і їх надчутливість у відносинах з головним партнером в Євросоюзі, Німеччиною. У той же час, в рівній мірі насторожене ставлення до Росії має результатом дуже напружені дипломатичні відносини, які постійно погіршувалися з часу приходу до влади президента В. Путіна та Катинської трагедії 2010 року.

Відносини Україна – Польща. Проголошення незалежності України польська політична еліта оцінювала неоднозначно. З одного боку, Польща першою у світі визнала рішення Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 року. З іншого боку, Польща остерігалася кількості зброї, яка перебувала в розпорядженні України. Що в свою чергу становило для Польщі загрозу. Надалі можна чітко простежити готовність Польщі будувати і розвивати стратегічно орієнтовані відносини з Україною лише як з без'ядерної країною.

У свою чергу Україна після досягнення незалежності мала низку проблем, серед яких було твердження на міжнародній арені і визначення свого зовнішньополітичного курсу. Безперечно, партнерські відносини з сусідніми державами мають велике значення для кожної країни. Беручи це до уваги, Україна надає особливого значення відносинам з Республікою Польща. Україна і Польща прагнуть стати стратегічними партнерами.

З самого початку існування Польщі її увага була звернена на Захід. А східна політика відповідно залишалася в тіні.

Саме в 1991-1992 роках формуються зовнішньополітичні цілі Польщі, тобто вступ до НАТО та ЄС. Це означало концентрацію всіх зусиль на виконанні цих завдань. Крім того після розпаду Радянського Союзу відпала необхідність проведення політики «двох колій», а з нею і встановився консенсус щодо східної політики.

Загалом, на початку 90-х років зовнішньополітична діяльність Польщі щодо України визначалася трьома основними факторами:

1) Розуміння об'єктивної внутрішньої слабкості українського партнера та сумнівами щодо його здатності зберегти незалежність.

2) Повне зосередження зусиль польської дипломатії на встановлення відносин із Заходом, який відділяв інтереси Польщі та України.

3) Відсутність чіткої політичної стратегії, як з боку західних держав, так і з боку Росії щодо країн Центрально-Східної Європи і колишніх республік СРСР.

Певний вплив на розвиток двосторонніх відносин справила нестабільна внутрішня ситуація в країнах.

Для України 1994 р. був роком виходу з міжнародної ізоляції і відмови від статусу ядерної держави. Однак ставлення України до Польщі було прохолодним. Замість того Польща, побачивши, що її східний сусід стає повноправним учасником міжнародних відносин, почала застосовувати засоби для поліпшення відносин.

Стабілізація та інтенсифікація українсько-польських відносин у другій половині 1990-х років були викликані безліччю причин серед яких можна виділити:

1) Інтеграція в структури НАТО як пріоритет у зовнішній політики Польщі в кінцевому рахунку була позитивно оцінена українською стороною;

2) Стабільність зовнішньополітичних орієнтирів офіційного Києва після президентських виборів 1994 року і приходу до влади Л.Кучми, який проголосив початок широкомасштабних реформ;

3) Визначення Україні в якості американського пріоритету, тим більше «стратегічного партнера», вирішальним фактором змінило ситуацію в Центрально-Східній Європі;

4) Серед представників польської політичної еліти поширювалася думка, що політика підтримки нових держав, які перебувають між Польщею і Росією, може привести до позитивних геополітичних змін для Варшави і може заблокувати повернення Росією статусу лідера;

5) Роль і місце Москви в польській зовнішній політиці значно ослабло. Це було причиною невдалої політики Росії щодо окремих країн ЦСЄ і всього регіону, яка проводилася на початку 1990-х років, а так само змінами на польській політичній сцені;

6) Посилення російсько-білоруських відносин сприяло посиленню відносин між Польщею, Литвою та Україною. Варшава гостро реагувала на посилення інтеграції між Москвою і Мінськом, так як це могло відбитися на відносинах Польщі з Заходом.

7) Зміни на польській внутрішній арені сприяли змінам у зовнішній політиці;

8) Важливим фактором, який сприяв посиленню українсько-польських відносин з перспективою на стратегічне співробітництво, було російсько-німецьке співробітництво. Така співпраця виходячи з історії була загрозою

для Польщі. Тому пошук союзників став важливим завданням політики Польщі;

9) Українсько-польське примирення стало результатом впливу системи безпеки в Європі, яка була можлива за допомогою НАТО;

10) Важливим фактором, який сприяв поглибленню відносин, була активізація економічного співробітництва з середини 1990-х років.

Так що можна зробити висновок, що для встановлення українсько-польських відносин стратегічного партнерства вже закладений потужний фундамент. Підписано ряд важливих документів, створено організаційно-правові механізми реалізації стратегічного партнерства, відбуваються зустрічі на вищому рівні.

Одним з найважливіших факторів польсько-українських відносин є стабільність в Європі, взаємодія з Росією, а також позиції США і країн західної Європи. Польща і Україна мають однакові стратегічні цілі, а саме інтеграція в євроатлантичні та європейські структури, тому існує база для стратегічного партнерства.

Проте, на початку 1990-х Україна та Польща ніяк не могли домовитися щодо стратегії безпеки у регіоні. Польща прагнула вступити до НАТО, а Україні пропонувала створити окремий блок для Центрально-європейського простору і висловлювала застереження про бажання Польщі вступити до НАТО. Але незабаром уряд України усвідомив безуспішність таких спроб і зрозумів, що розширення НАТО на Схід у будь-якому випадку повинно відбутися.

Польща зараз є членом Північноатлантичного союзу. Це членство було стратегічною метою її зовнішньої політики. Ці прагнення спочатку викликали сильний опір з боку східних сусідів, а саме України. Зараз же спільні військові навчання за участю України, Польщі та інших членів НАТО стали нормальним явищем.

Економічне співробітництво є одним з передумов успішності двосторонніх відносин. Однак у цій сфері Україні і Польщі ще треба багато зробити.

Протягом кількох років товарообіг країн має позитивну динаміку. У 2001 році він перевищив півтора мільярда доларів США.

У той же час вступ Польщі до Європейського Союзу, а України у Всесвітню організацію торгівлі, створило для торгівлі двох країн (особливо українськими товарами в Польщі) непогані стимули. Але як би не звеличувалась роль торгівлі в економічних відносинах двох країн, найбільше занепокоєння польської сторони викликає можливість витіснення польських товарів з українського ринку виробниками з інших держав. Найбільш далекоглядні політики та представники польських ділових кіл свідчать, що вони можуть втратити ринок сусіда, якщо не закріпляться на ньому шляхом створення СП та інвестицій. У цій галузі в останні роки спостерігається застій, хоча за деякими даними кількості

підприємств з польським капіталом в Україні досягла 1800 (за українськими даними – 710). При торговому обороті мільярд доларів на рік польські інвестиції за всі роки незалежності України склали близько 200 мільйонів.

Можна відзначити, що в економічній сфері для Польщі та України належить ще багато чого зробити.

Дуже цінним для відносин України з Польщею є посилення багатостороннього діалогу між суспільствами. Завдяки цьому кожен день тисячі українців перебувають у Польщі та навпаки. Це означає, що в обох країнах існує інтерес і бажання познайомитися з культурою та історією країн, вивчити мову. Тисячі студентів мають можливість навчатися як в Україні, так і в Польщі, користуючись при цьому різними можливостями отримання стипендій.

Однак для становлення стабільних культурних відносин потрібно багато чого зробити. Було б корисним розширення рамок існуючих програм стипендій (для молодих вчених; ім. Л.Кірккланда для молодих лідерів; «Gaude Polonia» для творчої інтелігенції і перекладачів польської літератури), з тим, щоб якомога більше молодих українців отримало можливість навчатися в Польщі та знайомитися з країною. Настав час остаточно визначити офіційний статус Європейської колегії польських і українських університетів та розширити її діяльність.

Велику роль у взаємних контактах грали і як і раніше можуть грати неурядові організації (домагаються отримання коштів на свою діяльність, зокрема, із зарубіжних джерел). Багато хто з них (у тому числі Фонд ім. Стефана Баторія, фонди «Новий Став», «Освіта для демократії», «Відродження», «Школа лідерів», «Наш Станіслав», фонди Інституту східних досліджень, «Польсько-Чесько-Словацької солідарності», асоціації «Лева», Східноєвропейський демократичний центр) протягом багатьох років співпрацюють з партнерами по інший бік кордону: чудово орієнтуються у польській та українській специфіці, прагнуть потрапити у найвіддаленіші куточки в обох країнах, і – що також важливо – їх діяльність обходиться відносно дешево. Протягом останніх років багато було дискусій про необхідність створити спеціальний фонд для підтримки неурядових організацій.

Відносини України з Польщею визначаються як стратегічні. Проте стратегічне партнерство не означає, що його учасники є союзниками. Союзники мають конкретні цілі, які визначаються документально-правовою базою, з відповідними обов'язками для кожного учасника. Стратегічне партнерство базується на бажанні держав, і воно є гнучкою формою взаємодії між державами. Воно передбачає постійний розвиток, згідно з національними інтересами партнерів. Стратегічне партнерство не може орієнтуватися в двосторонніх відносинах на період менше ніж 15-20 років, тобто термін необхідний для реалізації стратегічних цілей. Це в

свою чергу означає, що стратегічними партнерами можуть бути суб'єкти міжнародних відносин рівні за силою і впливом.

Таким чином, можна стверджувати, що польсько-українське партнерство у політичній сфері справді досягло рівня стратегічного. До 1994 року можна говорити лише про закладку нормативної бази для відносин тісного партнерства, яке на той час ще сильно залежало від впливу третіх країн, особливо Росії. З часом розпочнеться будівництво основ стратегічного партнерства, яке було сформовано в загальній декларації президентів 1996 року. У той же час формується військово-політична складова частина українсько-польських відносин. До 1999 року рівень контактів дійшов до стратегічного партнерства політичних еліт обох країн. Основним досягненням початку 2000-х років стало зміцнення структур двосторонніх взаємин і військово-політичного співробітництва, поступове позбавлення від впливу третіх країн, а так само виділення європейської та євроатлантичної складової функціональних партнерських відносин. З 2004 року стратегічне партнерство переходить з політичної на соціальний рівень, приймаючи оберти «масового характеру».

Серед основних загроз, які стоять на шляху українсько-польського партнерства є не тільки відсутність чітких зовнішньополітичних пріоритетів України, але перш за все гіпотетична боротьба між Польщею і Україною за політичне лідерство в регіоні та загострення національно-історичних проблем. Однак ймовірність боротьби за регіональне лідерство в сучасних умовах невелика. Поглиблення партнерства України та Польщі при будь-яких умовах допоможе уникнути загострення ситуації. Об'єднання потенціалів держав дозволить впливати на міжнародні відносини в регіоні. Ще більшу перспективу може мати в разі приєднання до співпраці інших держав регіону – Литви, Словенії і можливо Грузії. Таке партнерство дозволило б ефективно вирішувати питання регіональної взаємодії, а так само ефективно відстоювати свої інтереси на міжнародній арені. Курс на подвійне лідерство міг би стати новим елементом стратегічного партнерства, а з часом і стратегічною метою двосторонніх відносин.

Між Україною та Польщею створено діючий механізм співпраці. Кожна держава може вважати це взаємовигідним. Польща, як самий послідовний партнер Україні на західному кордоні, може стати плацдармом для інтеграції в європейські структури. Для Польщі існування незалежної України розглядається з точки зору стабільної національної безпеки та економічного співробітництва. У цій ситуації можливе встановлення подвійного польсько-українського регіонального лідерства, що створило б одну з опор загальноєвропейської безпеки і сформуло передумови для плідного економічного співробітництва.

Сучасна республіка Польща, позиціонуючи себе європейською державою з розвиненими демократичними інститутами і прагнучи грати

все більш активну роль в Європейському Союзі, декларує свій зовнішньополітичний курс, як спрямований на забезпечення «сприятливих міжнародних умов, які повною мірою гарантують безпеку, демократичний державний устрій, права і свободи громадян та сприяють цивілізаційної і економічній модернізації, так само як і підвищенню міжнародного авторитету країни».

Аналіз заяв та конкретних кроків знаходиться вже більше двох років при владі неоліберального уряду Д.Туска дозволяє зробити висновок, що в практичній зовнішній політиці сучасної Польщі чітко простежуються ті основні пріоритетні напрямки, які сформувалися ще в період вступу країни до Організації Північноатлантичного договору (березень 1999 р.) і Європейський союз (травень 2004 р.) і які потім перейшли у спадок до коаліційного уряду «Громадянської платформи» (ГП) та Польської Селянської партії (ПКП), що прийшов до влади восени 2007 р. після перемоги ГП на парламентських виборах над консервативним об'єднанням «Право і Справедливість» (ПіС).

За словами керівника комісії Сейму (нижньої палати Парламенту) в закордонних справах А.Шаліцького (ГП), польська зовнішня політика – це політика діалогу та відкритості, завдяки чому Польща «за правом вважається надійним партнером у світі, причому ефекти польської дипломатії помічені великими державами, тобто США і Росією».

Головною метою Варшави як «повноваженого» члена ЄС залишається послідовне реформування євросоюзної аграрної та структурної політики ЄВ, забезпечення сприятливого для Польщі бюджету після 2013 р., реалізація цілей Лісабонського договору, зміцнення власних позицій у контексті європейської зовнішньої політики в області безпеки.

У Європі, в рамках ЄС, Польща підкреслює важливість так званого «веймарського тріалога» (Берлін – Париж – Варшава).

Цей форум, спочатку створений для «підтягування» східноєвропейських країн, перш за все самої Польщі, до ЄС, тепер розглядається його учасниками своєю «платформою рівноправних партнерів», на якій можна ініціювати створення нових перспективних і обговорювати вдосконалення діючих і добре зарекомендували себе структури в Європі. По суті, у Польщі в «Веймарському трикутнику» з'явився особливий шанс вносити свій вклад в активне формування європейської політики на стадії узгодження актуальних і довгострокових ініціатив європейського порядку.

Іншою головною стратегічною метою Польщі у зовнішній політиці залишається подальше зміцнення своїх позицій в НАТО: Варшава продовжує розглядати цю організацію як основу системи європейської і глобальної безпеки і як фактор глобальної стабільності, а значить, і за межами зони відповідальності Альянсу.

У політичному плані Польща вважає НАТО «союзницькою трансатлантичною зчіпкою, що об'єднує західну цивілізацію», у військовому – гарантом так званого «раціонального прикриття». При збереженні провідної ролі Альянсу в сфері безпеки Варшава виходить також з необхідності зміцнення його європейської складової.

Сполучені Штати для Польщі, як і раніше є стратегічним партнером номер один, у всякому разі, так вона цього бажає, одночасно претендуючи на роль «випробуваного союзника» США в Центральній і Східній Європі. Польська дипломатія вважає військову співпрацю і політичний діалог з цією країною самим пріоритетним напрямом зовнішньої політики РП.

В опорі на стратегічний союз з Вашингтоном Варшава сподівається і далі зміцнювати свої позиції в Європі, а також, по можливості, за її межами. Польське керівництво, політична еліта і засоби масової інформації країни постійно і повсюдно підкреслюють своє дружнє, мало не «побожнє» ставлення до всього американського: політики, економіки, науки, культури. Поляки найактивніше виступають на підтримку будь-яких американських ініціатив і готові відстоювати американську позицію на шкоду відносинам з іншими країнами або власним торгово-економічним інтересам.

Ще одним пріоритетним зовнішньополітичним завданням Польща вважає забезпечення власного регіонального лідерства в Центральній і Східній Європі, з претензією, зокрема, на головного співавтора в реалізації східної політики Євросоюзу. Суть цієї політики, як уже зазначалося, зводиться до «підтягування» до ЄВ – у взаємодії з США і іншими союзниками – України, Молдови і Грузії здійснення «прагматичного» партнерства з Росією, сприяння «демократизації» Білорусі, співпраці з середньоазіатськими та чорноморськими регіонами.

На «східному напрямку» Польща активно співпрацює з сусідніми країнами, насамперед з Литвою і Україною, партнерству з якими надається «стратегічний» статус.

Польща сьогодні вже стала досить помітним гравцем у внутрішній і зовнішній політиці Євросоюзу, налагодила або помітно налагоджує нормальні і конструктивні відносини зі своїми головними сусідами – Німеччиною і Росією, якими б складними вони не представлялися при ретроспективному розгляді, в деякому сенсі навіть «емансипувати» та від нав'язаної самій собі беззастережну залежність від північноамериканського впливу.

Рекомендована література

1. Бак М. Факторы экономической трансформации в странах ЦВЕ // Мир перемен. – 2/2010. – С.51-62.

2. Бухарин Н. 20 лет перемен в странах Центрально-Восточной Европы // Мир перемен. – 3/2009. – С.45-58.
3. Бывшие «хозяева» Восточной Европы. Политические портреты. – М., 1995.
4. Внешняя политика стран Центральной и Восточной Европы / Под ред. проф. Крапивина А.В. – Донецк, 2001.
5. Волков В.К. Узловые вопросы новейшей истории стран Центральной и Юго-Восточной Европы. – М., 2000.
6. Гуцуляк І. Курс на подвійне лідерство, або еволюція політичного виміру польсько-українського стратегічного партнерства // Політика і час. – 2007 – №7.
7. Міжнародні відносини та світова політика.-Підручник: За ред.. В.АМанжоли.-К.,2010.
8. Политический ландшафт стран Восточной Европы середины 90-х годов. – М., 1997.
9. Политические партии и движения Восточной Европы. Проблемы и адаптации к современным условиям. – М., 1994.
10. Россия и Центрально-Восточная Европа. Трансформации в конце XX – начале XXI века. – Т.1-2. – М., 2005.
11. Седякин Ю.М. Внешняя политика современной Польши // Обозреватель-observer. – 2010. – №6. – С.58-69.
12. Страны Центральной и Восточной Европы – новые члены Европейского Союза: проблемы адаптации / под ред. С.П.Глинкиной, Н.В.Куликовой; Ин-т экономики РАН. – М: Наука, 2010. – 495 с.
13. Украина и Польша: проблемы и перспективы сотрудничества / Сост.: Яценко А.Б., Макогон Ю.В. – Донецк, 1997.
14. Фейт М. Внешнеэкономические связи стран ЦВЕ – новых членов Евросоюза // Мир перемен. – 1/2010. – С.84-98.
15. Холцель М. Размышления о новой архитектуре европейской безопасности // Мир перемен. – 3/2009. – С.142-146.
16. Центрально-Восточная Европа во второй половине XX века. – Т.1-2. – М., 2000-2002.
17. Знахоренко О. Стратегічне партнерство в українсько-польських відносинах// Людина і політика. – 2004. – №3.

ТЕМА X. ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ЧЕХІЇ І СЛОВАЧЧИНИ В 90-і роки XX ст.

Вступ Чехословаччини в новий етап розвитку після «оксамитової революції» супроводжувався корінними перетвореннями в усіх сферах життя суспільства. У 1990 р. було розпочато реалізацію програми чекової приватизації (вже в ході її першого етапу близько 70% жителів країни

стали акціонерами), що сприяла зростанню популярності реформаторів та їх перемозі на виборах до законодавчих органів влітку 1990 р. Основу урядової коаліції Чеської і Словацької Федеративної Республік (таким стала офіційна назва Чехословаччини з весни 1990 р.) склали рухи «Цивільний форум», «Громадськість проти насильства», а також Християнсько-демократична унія, Моравсько-сілезький рух, Християнсько-демократичний рух в Словаччині, партія зелених. Закріпленням підсумків парламентських виборів стало повторне обрання президентом держави В.Гавела (перший раз був обраний Федеральними зборами Чехословаччини 29 грудня 1990 р.). Зростання політичних протиріч між чехами і словаками в післявиборчий період призвів до розколу урядової коаліції. У Чехії найбільш впливовими і масовими в цей час стали ліберальні антикомуністичні рухи, притримуючи ідеології сучасного реалізму і відстоюючи концепцію радикальної економічної реформи через прискорену приватизацію та послаблення ролі держави. У Словаччині популярності домогся Рух за демократичну Словаччину на чолі з екс-комуністом В.Мечіаром. На початку 90-х років словацька сторона посилювала тиск на Прагу, домагаючись від неї гарантії рівних можливостей у федерації. Фактично, до 1992 р. питання про майбутнє федеративної держави вичерпувалося спробами перерозподілу компетенції між чеським і словацьким федеральними урядами і не припускало неминучого розпаду Чехословаччини.

Серйозним каменем спотикання в суперечках двох сторін стала вимога Словаччини надати їй самостійність в питаннях зовнішньої політики. Стало очевидно, що провідні політичні сили двох федеративних республік переслідують різні політичні та економічні цілі, і збереження єдиного федерального уряду в даній ситуації є проблематичним. 25 листопада 1992 р. Федеральні збори прийняли рішення про припинення федерації чеського і словацького народів.

З 1 січня 1993 р. на карті Європи замість колишньої чехословацької федерації з'явилися дві нові незалежні національних держави: Чеська Республіка (територія 78864 кв. км., населення 10,3 млн. осіб, з них бл. 95% – чехи) і Словаччина (територія 49036 кв. км., населення 5,3 млн. осіб, з них бл. 85,7% – словаки, 10,8% – угорці, 1,1% – чехи). Хоча територія і географічне положення Республік залишилося колишнім, зовнішня політика цих, тепер уже самостійних, політичних одиниць зазнала суттєвих змін під впливом нової геополітичної ситуації і різних умов державного розвитку.

Курс в пошуку зовнішньополітичних пріоритетів Чехії багато в чому був визначений новою ідеологічною парадигмою побудови громадянського суспільства, до якої до початку 90-х прийшли більшість держав Центральної та Східної Європи.

Починаючи ще з 1989 р. лідери Чехословаччини, Угорщини та Польщі, що вийшли в основному з дисидентів і встановили раніше особисті контакти, взяли курс на більш тісне співробітництво цих держав у суспільному та економічному областях. Ці зусилля призвели до створення під час зустрічі керівників держав в угорському місті Вишеграді так званої «Вишеградської трійки» (після розпаду Чехословаччини – «четвірки»). Наприкінці 1992 р. «Вишеградською трійкою» був підписаний Центрально-Європейський договір про вільну торгівлю, що призвів до лібералізації зовнішньої торгівлі між цими країнами з 1 січня 1998 р. Розпад Чехословаччини певною мірою послабив плани взаємної співпраці центрально-європейських держав, оскільки на цьому етапі посилювалися тенденції пошуку цими країнами власних шляхів входження в західноєвропейські структури. Поточні державні проблеми на тлі все зростаючої конкуренції за більш швидке входження в західноєвропейські структури, насамперед у НАТО, перешкоджав чіткішому оформленню програми взаємного співробітництва.

Найважливішим напрямом зовнішньої політики Чеської Республіки в 90-і рр. є інтеграція в європейські структури. Чехія є членом ОБСЄ, оформлення якої почалося після прийняття в листопаді 1990 р. Паризької хартії про нову Європу, а Прага стала першим місцем перебування її постійного секретаріату. Істотним фактором прискореної вестернізації чеського суспільства стало також і те, що в чеській столиці розміщуються редакції ряду транснаціональних інформаційних корпорацій, зокрема, радіостанції «Вільна Європа», Відкритий Дослідницький Медіа-Інститут (OMRI). Наполегливі зусилля чеської дипломатії були спрямовані на залучення уваги західних країн до Чехії, як до стабільної європейської держави, гідної зайняти своє місце в НАТО і ЄС. Перші кроки до здійснення цього завдання виявилися успішними: в 1997 р. на Мадридському саміті Північноатлантичного альянсу Чехія отримала запрошення про вступ, а в 1999 р., в 50-річну річницю створення цієї організації, переживши ратифікаційний період інтеграції в Альянс, Чехія стала членом НАТО.

Шлях Чеської Республіки в загальноєвропейські структури бачився її керівництвом насамперед за німецької підтримки. Частина суспільства навіть висловлювала побоювання щодо перетворення Чехії в сателіта цієї потужної європейської держави. ФРН є найбільшим торговим партнером Чехії (її частка в чеському експорті становить 36,5%, а в імпорті – 30%). Один з перших офіційних візитів В.Гавела як президента Чеської Республіки був у ФРН, де лідер Чехії приніс офіційні вибачення за депортацію судетських німців Чехословаччини в кінці 30-х років.

За даними на 1996 р., у зовнішньоекономічних зв'язках ЧР домінують країни з розвиненою ринковою економікою як у сфері експорту (63,6%), так і імпорту (70,4%). Європейські країни з перехідною економікою

(включаючи країни СНД) займають друге місце за зовнішньоторговельними показниками (30,3% чеського експорту та 23,4% імпорту). У загальному зовнішньоторговельному балансі ЧР з країнами СНД Росія займає перше місце, а Україна – друге. Традиційними партнерами є також країни Вишеградської групи (Словаччина, Польща, Угорщина) і Словенія.

У процесі поділу Чехословаччини Словацькій республіці спочатку було зумовлено отримання менш самодостатньої частки федеративної спадщини. Промислове виробництво активно розвивалося тут лише з 1948 р., причому в основному – виробництво озброєння. Словаччина успадкувала весь складний комплекс відносин з угорською стороною, у тому числі проблеми, пов'язані із завершенням будівництва найбільшої на Дунаї гідроелектростанції Габчіково-Надьмарош, що стала яблуком розбрату щодо двох сусідніх держав. Переговори про укладення договору про дружбу і співробітництво між ними завершилися лише в березні 1995 р., коли в Парижі був підписаний договір про добросусідство. Традиційно дружні відносини Словаччини з Росією і Україною, що грають, крім іншого, важливу роль в торговельному і енергетичному обороті держави, повинні були бути переосмислені з урахуванням нової політичної реальності. Ідея про створення зони вільної торгівлі з Росією була піддана критиці з боку ЄС і так і не була здійснена.

У червні 1994 р. на засіданні Ради Європи в Каннах прем'єр Словаччини В.Мечіар подав офіційну заяву про прийом Словацької Республіки в ЄС, а в листопаді того ж року ним було зроблено доповідь про економічне становище Словацької Республіки в Організації з економічного співробітництва та розвитку у Парижі. До кінця 1994 р. Словацька Республіка отримала дипломатичне визнання 122 держав.

На відміну від Чеської Республіки громадськість у Словаччині менш одноставно висловлювалася за інтеграцію країни в НАТО. У цій площині найбільш гостро проявилася незгода чеської та словацької зовнішньополітичних позицій, що призвело до відкликання чеського посла з Словаччини в 1997 р. (санкція супроводжувалася звинуваченнями з боку В.Гавела на адресу словацького прем'єр-міністра В.Мечіара в параної стосовно НАТО). Хоча посол незабаром повернувся в Братиславу, В.Мечіар у відповідь заявив про те, що його візити до чеської столиці будуть відкладені до тих пір, поки Прага не прийме рішення про повернення словакам їх частки чехословацького золотого запасу (4,5 тонн, які були «утримані», як компенсація боргів, що залишилися після розділу федерального майна).

У травні 1997 р. після візиту до Словаччини представник Європейської Комісії Ганс Ван Дер Брок повідомив у Брюсселі, що «принципи законності і демократії дотримуються в Словаччині недостатньо». Реакція Братислави на цю заяву була однозначною: по-

перше, опозиційні політичні сили роблять все для того, щоб негативно представити ситуацію в Словаччині західній аудиторії та підірвати владу правлячої коаліції. І, по-друге, будь-яка критика, подібна до цієї, є втручанням у внутрішні справи держави. У дискусії про відносини з НАТО і у відповідь на прийнятті Конгресом США в 1996 р. умови розширення організації (Польща, Чехія, Угорщина і Словенія були названі державами, що відповідають вимогам для вступу в НАТО і ЄС) словацькі дипломати також висловили свою точку зору: «Словаччина відповідає стандартам Альянсу більше, ніж деякі з його членів».

Влітку 1993 р. Рада Європи оголосила ряд критеріїв, яким мають відповідати «шукачі» членства в європейських структурах: стабільність інститутів, що гарантують демократію, законність, права людини, повагу і захист меншин; функціонуюча ринкова економіка, здатна впоратися з тиском конкурентів та ринкових сил в рамках ЄС; прихильність цілям політичного, економічного і грошового союзу*. У цьому зв'язку, значною перешкодою на шляху інтеграції обох держав у європейські структури залишаються поляризації політичних еліт, зростаюча корупція державних органів, відсутність паритету у відношенні до національних меншин, оскільки офіційна позиція ЄС щодо членства пост-комуністичних держав Центральної та Східної Європи виражена в тезі «без успішної трансформації немає інтеграції».

Дотримання прав національних меншин в Чехії і Словаччині залишалося однією з найгостріших і суперечливих проблем внутрішньої і зовнішньої політики двох держав. За даними Центру з прав людини в Празі, в Чехії відбулися конфлікти на національному ґрунті, а з 1990 по 1998 рр. 21 людина загинула в результаті таких конфліктів. Влітку 1997 р. сотні чеських циган звернулися з проханням про притулок до влади Канади, Великобританії та Франції, мотивуючи своє прохання тим, що в Чехії вони стикаються з проявом расизму (тільки кільком циганським сім'ям, однак, було надано притулок у Канаді). У Словаччині провокаційні ініціативи, що стосуються статусу словацьких угорців та циган, періодично висувуються кількома правими політичними партіями і рухами. У 1997 р. В.Мечіяр звернувся до прем'єр-міністра Угорщини Г.Хорну з пропозицією про обмін громадянами, в результаті якого проживаючі в Угорщині словаки і в Словаччині угорці повернулися б на історичну батьківщину. Коментуючи цю ініціативу, лідер Словацької Націоналістичної Партії (СНП) Я.Слота заявив: «У даній ситуації, коли деякі представники угорської меншини демонструють зверхнє ставлення до Словаччини, СНП вважає, що їх повернення на батьківщину – це конструктивне рішення в сформованих конфронтаційних відносинах».

* Див. таблицю 1 в кінці теми.

Таким чином, нові зовнішньополітичні орієнтири Чехії та Словаччини в 90-і роки свідчать про те, що країни знайшли своє місце в новій системі міжнародних відносин, що склалися в Центральній і Східній Європі.

Таблиця 1. Перехідний етап економіки в країнах
Центральної та Східної Європи
(за даними Financial Times і Business Central Europe)

	1989 г.	1995 г.			
	Потенційна частка середнього класу (у% від загального числа населення)	Зростання ВВП на душу населення (у дол. США)	Середня місячна зарплата (в дол. США)	Зарубіжні інвестиції на душу населення (в дол. США)	Зростання ВВП (у%)
Чехія	30	4,338	303,1	533,9	4
Словаччина	25	2,926	253,0	132,0	6,4
Угорщина	20-25	3,882	328,0	970,9	4,0
Польща	15	3,167	307,0	155,4	6,5
Румунія	5	1,380	110,0	79,3	3,8
Болгарія	5	1,176	118,0	94,1	2,8

Рекомендована література

1. Бак М. Факторы экономической трансформации в странах ЦВЕ // Мир перемен. – 2/2010. – С.51-62.
2. Бухарин Н. 20 лет перемен в странах Центрально-Восточной Европы // Мир перемен. – 3/2009. – С.45-58.
3. История южных и западных славян. Новейшее время . – Т.2. – М., 1998.
4. Вознюк А. Чехия. Необходимость в прагматичной модели взаимоотношений // Международная жизнь. – №9. – 1997. – С.46-52.
5. Міжнародні відносини та світова політика.-Підручник: За ред. В.А. Манжоли.-К.,2010.
6. Страны Центральной и Восточной Европы – новые члены Европейского Союза: проблемы адаптации / под ред. С.П.Глинкиной, Н.В.Куликовой; Ин-т экономики РАН. – М: Наука, 2010. – 495 с.
7. Фейт М. Внешнеэкономические связи стран ЦВЕ – новых членов Евросоюза // Мир перемен. – 1/2010. – С.84-98.
8. Холцель М. Размышления о новой архитектуре европейской безопасности // Мир перемен. – 3/2009. – С.142-146.
9. Ярошевский В. Великое не может быть великим, если оно лживо // Эхо планеты. – №11. – 1993. – С.38-42.
- 10.Brucan S. ‘Social Change in Russia and Eastern Europe’, Westport, Connecticut, London, 1998, pp.48-64.

11. Evtuhovici A. 'Slovakia courts the European Club', *Transition*, vol.4, no.2, 1997, pp.72-79.
12. Gould J., Szomolanyi S. 'Bridging the Chasm in Slovakia', *Transition*, vol.4, no.6, 1997, pp.70-76.
13. Vrba T. 'The Trade-offs of a Cozy Life', *Transition*, vol.5, no.3, 1998, pp.62-65.
14. Weiner R. 'Change in Eastern Europe', Westport, Connecticut, London, 1994, pp.99-109.

ТЕМА XI. ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ЧЕСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ В КІНЦІ 90-х РОКІВ XX ст. – 2011 р.

У травні 1990 р. в Брюсселі підписано угоду між ЧСФР і ЄС про торгівлю та економічне співробітництво. Можливість для посткомуністичних країн стати членами ЄС була уперше формально підтверджена в 1993 р. на саміті в Копенгагені, на якому були сформульовані також відповідні критерії членства. У наступні роки приймаються стратегія допомоги країнам-кандидатам з їх підготування (Ессен, 1994) і Біла книга для введення законодавства внутрішнього ринку (Канн, 1995). В цей же час Європейська Комісія опублікувала пакет документів, що стосуються розширення ЄС. У січні 1996 р. чеський уряд подав офіційну заяву про вступ до ЄС. 31 березня 1998 р. з республікою почалися вступні співбесіди. Двосторонні відносини Європейський Союз – Чеська республіка були регламентовані «Європейською угодою». Вони передбачали створення зон вільної торгівлі та впорядковували співробітництво практично в усіх сферах. Була розроблена Національна програма – стратегічний документ, який встановив подальші дії Чехії з підготування до членства в ЄС. Разом з тим в кінці XX – початку XXI ст. серед населення та політиків Чехії посилювалася апатія по відношенню до членства в ЄС, а також спостерігалось зростання так званого євроскептицизму. Так, підтримка ідеї вступу ЧР в ЄС впала у чехів в 2001 р. з 50 до 39%. Це був найнижчий показник серед держав Центрально-Східної Європи. Геополітичне становище республіки і велике транзитне значення її території надавали їй відповідну вагу в питаннях розвитку економічних зв'язків в центральноєвропейському регіоні.

З Росією взаємодія базується на укладеному 26 серпня 1993 р. у Празі рамковому Договорі про дружні відносини і співробітництво. У 2001 р. зрушилося питання про російську заборгованості Чехії в 3,6 млрд. дол., яка після перерахунку в бік зменшення і реструктуризації до 2020 р. скоротилася в цілому на 46%, тобто на 1,6 млрд. дол. Решта 2 млрд. Росія буде виплачувати рівними частками в майбутні два десятиліття.

Вишеградська група – регіональне об'єднання в Центральній Європі. До нього входять Угорщина, Польща, Чехія та Словаччина, співпраця яких в межах групи має багатосторонній характер. Рішення з найважливіших питань приймаються під час засідань глав держав чи ж прем'єр-міністрів, а також міністрів закордонних справ і інших членів урядових кабінетів. Вишеградська четвірка не має постійного місця перебування і власного секретаріату. Рішення, прийняті на зустрічах представників країн-учасниць, проводяться у життя спеціально створюваними для цих цілей робочими групами. Розпад чехословацької держави, певна самоізоляція Словаччини в 1994-1998 рр., а також негативне ставлення Чехії до культивування політичних форм взаємодії (реакція на прагнення Польщі відігравати роль регіонального лідера) призвели до негативних явищ в Вишеградському процесі. Особливе місце посідали у вишеградців проблеми їх майбутнього членства в НАТО. З моменту розпаду ЧСФР, стримаючи натиск з боку Польщі, чеський уряд прагнув проводити в цьому питанні індивідуальну політику, всупереч первинній домовленості про створення умов для одночасного вступу в Альянс всієї групи. Крім того, в питаннях забезпечення обороноздатності і безпеки Словаччина опинилася поза зоною діяльності Вишеградської четвірки, стримано ставлячись до співробітництва в цій галузі. Перемога на парламентських виборах у Словаччині правих сил (вересень 1998 р.) дала поштовх активізації Вишеградського процесу. У програмному документі нового словацького уряду підтверджувалася його готовність брати участь у діяльності четвірки. Ще раніше, 14 травня 1998 р. в Братиславі відбулися переговори голов урядів і міністрів закордонних справ Угорщини, Польщі, Чехії та Словаччини. В ході цих переговорів з'явився найважливіший, з моменту опублікування Декларації 1991, документ під назвою «Зміст Вишеградської співпраці». У ньому були визначені головні галузі взаємодії чотирьох держав – це зовнішня і внутрішня політика; освіта, культура, суспільство і спорт; наука і техніка; охорона навколишнього середовища; інфраструктура та прикордонне співробітництво. У сфері зовнішньої політики партнери передбачали підтримувати активні контакти у забезпеченні безпеки і стабільності регіону, надавати допомогу Словаччині у справі вступу до НАТО і в інші європейські структури. На наступній зустрічі глав урядів Вишеградської групи був створений Вишеградський фонд, який був покликаний фінансувати спільні проекти в галузі культури, освіти, спорту та молодіжного обміну. Кожна країна була зобов'язана внести до фонду 250 тис. євро. Крім того, прем'єри визнали необхідним поглиблення співробітництва в галузі оборонної промисловості. На зустрічі виявилися відмінності в підході до візової політики щодо України: Польща та Угорщина оголосили про збереження безвізового режиму, а Чехія і Словаччина готувалися ввести в'їзні візи для українських громадян. Перший рік реанімованої співпраці Вишеградської четвірки був

завершений зустріччю президентів О.Кваснівського, В.Гавела, А.Генца і Р.Шустера 3 грудня 1999 в Герлахові у Високих Татрах. У прийнятій в ході зустрічі Татранській декларації президенти заявили, що відновлення взаємодії чотирьох країн в колишньому складі принесло очікувані результати. Вони підтвердили намір координувати дії своїх урядів щодо якнайшвидшого вступу до ЄС, знову підтримали прагнення Словаччини стати членом НАТО. Від імені власних народів голови 4-х держав підтвердили готовність сприяти встановленню миру на Балканах.

Розвиток Чеської Республіки, як і більшості європейських держав, значною мірою залежить від успіхів міжнародної взаємодії. Використання та облік досвіду трансформаційних процесів в Чеській республіці, особливостей кризи правих сил і перемоги соціал-демократії, успішного втілення практики створення ефективних коаліцій у парламенті та уряді, що сприяло, зокрема, побудові чітко спрямованої і збалансованої зовнішньої політики, поза сумнівами, може бути корисним для України.

7 січня 2009 р. на конференції у приміщенні сенату країна-голова ЄС Чехія і Єврокомісія відкрили Європейський рік креативності та інновацій. Гасло цього року – «Уявляй. Створюй. Оновлюй». Вранці відбулося засідання експертів за круглим столом під головуванням колишнього прем'єр-міністра Фінляндії Еско Ахо. Серед учасників засідання було близько десяти послів Європейського року. Учасники прийняли рекомендацію урядам та установам ЄС, яку Еско Ахо сформулював на прес-конференції наступним чином: «Майбутнє Європи серйозно залежить від системи освіти. 2009 – Європейський рік креативності та інновацій і на особистому рівні. Впровадження нововведень має стати для нас фундаментом». Потім у лицарському залі Валенштейнського палацу відбулася конференція на честь відкриття року. У конференції брали участь національні делегати країн ЄС, представники Європейської Комісії, члени уряду Чехії та послы Європейського року. Учасники обговорювали можливість застосування креативних і новаторських підходів у галузях торгівлі, промисловості, освіти, науки і культури в умовах світового економічного спаду. У своїй промові міністр освіти і спорту Чехії Ондрей Лішка підкреслив необхідність збільшення інвестицій в освіту, оскільки це ефективний інструмент боротьби з економічною кризою.

Чехія з січня 2009 року виконувала функції голови Європейського Союзу. Прем'єр-міністр Чеської республіки Мірек Тополанек та віцепрем'єр Олександр Вондра презентували пріоритети діяльності та робочу програму головування Чехії в Євросоюзі. Прем'єр-міністр Чехії Мірек Тополанек заявив, що Чеська Республіка готова головувати в Раді Європейського Союзу і разом з тим просувати власні пріоритети, які є і пріоритетами Європи. Основні пріоритети головування Чехії в ЄС характеризуються як три «Е»: економіка, енергетика та зовнішні відносини (Economy, Energy and External Relations).

Зокрема, економічні питання включали: підвищення конкурентоспроможності Європи, посилення довіри споживачів, а також довіри малих і середніх підприємств за умов ринкової економіки; сприяння вирішенню проблеми фінансової кризи в ефективний і раціональний спосіб, проведення ліберальних реформ бюджету і політики ЄС, зокрема спільної сільськогосподарської політики, і не менш важливе – сприяння зайнятості. Чеська Республіка розглядала енергетичну політику як пошук балансу між потребами навколишнього середовища і збереження конкурентоспроможності та енергетичної безпеки в Європі. Зовнішні відносини означають фокусування на євроатлантичному напрямку, які Чехія разом з іншими країнами – членами ЄС розглядає як фундаментальні для безпеки та економічного співробітництва. Пріоритетом для Чехії також була відкритість і подальше розширення ЄС. Чехія вітала інтеграцію Західних Балкан. Іншим важливим пріоритетом було визначено Східне партнерство. Енергетична безпека і боротьба зі світовою економічною кризою були головними темами на порядку денному під час головування Чехії в Євросоюзі. Найбільша цінність – це справді європейська інтеграція як широкий простір для співпраці народів без будь-яких перешкод, це вільне пересування людей, товарів, служб, капіталів, інформацій і знань. Програма чеського головування «3 Е» піддалася серйозним випробуванням (трансформація «3» в «2 Г» – газ і Газу): конфлікт, який розгорівся на початку року навколо постачань російського газу через Україну і чергове загострення арабо-ізраїльського протистояння. Щодо світової фінансової кризи Чехія займає обережну позицію, з побоюванням сприймаючи ідеї крупних фінансових вливань в ринок. Будь-які антикризові заходи повинні носити короткостроковий характер і не мають ставати на заваді для структурних реформ в ЄС. Чеське головування передбачало перелік заходів, запланованих у відносинах з Україною і Росією на перші шість місяців року, зокрема щодо поточних переговорів про нові угоди, які прийдуть на зміну угодам про партнерство і співпрацю з обома країнами, а також зустрічей в рамках політичного діалогу. Переговори з Україною щодо нової угоди вже суттєво просунулися вперед. Переговорний процес з Росією тільки що почався після припинення зустрічей внаслідок конфлікту в Грузії серпня 2008 р. У цьому контексті перш за все мова йде про змістовне наповнення Нової поглибленої угоди про асоціацію між Європейським Союзом та Україною, яка має стати кроком вперед порівняно з Угодою про партнерство та співробітництво. Гаслом головування обрано слоган «Європа без бар'єрів». Документ є результатом дворічної підготовки. Уряд Чеської республіки визначив пріоритети і програму у відповідності зі стратегічними документами ЄС і висновками Ради ЄС. У співпраці з Францією і Швецією, партнерами по Трійці ЄС, Чехія підготувала спільну півторарічну програму, яка стане основою для розвитку ЄС на цей період. Програма також передбачає заходи для

подолання викликів, які постали перед Євросоюзом останнім часом. Крім того, Чехія презентувала програму культурних заходів, що містить більше 600 акцій. У програмі наголошується, що 2009 рік є ювілейним з декількох причин. По-перше, в 2009 році будуть відзначати двадцяту річниця падіння «залізної завіси». По-друге, це буде п'ята річниця найбільшого розширення ЄС. А культурна програма в період головування Чехії в ЄС головним чином буде спрямована на реалізацію слогана «Європа без бар'єрів».

Між *Україною та Чеською республікою* діє більше півсотні двосторонніх угод. Унікальне місце посідали угоди між Міністерством праці України та Міністерством праці і соціальних справ Чеської республіки про співробітництво у сфері праці та зайнятості, а також протокол між урядами двох країн про працевлаштування громадян України та громадян Чеської республіки, міждержавний договір про соціальне забезпечення. Завдяки такій міжнародно-правовій базі українські громадяни легально здійснювали трудову діяльність на території ЧР. Чехія об'єктивно зацікавлена в стабільному розвитку незалежної демократичної України, так само як і в економічному співробітництві з нею. Чехія не має спільного кордону з Україною. «Східна політика» Чехії концептуально відійшла на другий план порівняно з розвитком відносин з країнами Європейського Союзу. У Празі 26 квітня 1995 р. президенти Л.Кучма і В.Гавел підписали Договір про дружні відносини і співробітництво між Україною та Чеською Республікою. Діє загальна комісія з питань торговельно-економічного співробітництва. Завдяки позиції Чехії та Словаччини Україна в червні 1996 р. стала членом Центральноєвропейської ініціативи. Україна і Чехія активно співпрацюють у Раді Європи. З більшості проблем сучасної європейської політики концептуальні парадигми України та Чехії гармонують та реально сприяють розвитку нової інтегрованої Європи. Успішно розвивалося міжрегіональне співробітництво, чому сприяли консульські установи. З 2007 року діяло Генеральне консульство в Донецьку. Завдяки ініціативній та креативній позиції генерального консула А.Мургаша було організовано візит до Донецька прем'єр-міністра ЧР М.Тополанека, для сприяння торгово-економічному та гуманітарному співробітництву відкритий Чеський Дім.

Чеський президент Вацлав Клаус привертає увагу своєю відвертістю і здатністю висловлювати думки, неспівпадаючі з думкою більшості. Клаус звернув на себе увагу у зв'язку з полемікою про небезпеку глобального потепління. Чеського президента навіть запрошували в Америку в якості головного опонента борця з потеплінням, колишнього віце-президента Ала Гора. Пізніше Клаус розлютив деяких депутатів Європарламенту промовою проти майбутньої централізації Європейського союзу. У Нью-Йорку Клаус говорив про Організацію Об'єднаних Націй: ООН не

потрібно ставити перед собою нові завдання, достатньо і вже наявних. Реакцією на економічну кризу має стати не посилення ролі міжнародних організацій, а, навпаки, скорочення їх апарату і бюджету. Вацлав Клаус також вважає, що ООН не повинна прагнути до глобального правління. Треба поміняти склад Ради Безпеки, який вже не відповідає ситуації у міжнародній політиці.

З кінця 2010 року спостерігалось певне похолодання в українсько-чеських відносинах. Це значною мірою було пов'язане з наданням Чеською республікою політичного притулку колишньому міністру уряду Ю.Тимошенко Данілішину. На думку окремих експертів це було певною підставою з боку колег Чехії по Європейському союзу. Тим не менш, Україна навесні 2011 року вислала двох чеських дипломатів за діяльність несумісну з дипломатичним статусом. Природно, що Чеська республіка оголосила двох працівників українського посольства в Празі персонами нон грата. Довгий час Україна не давала позитивної відповіді на запит агремана і Чехія більше року не мала в Україні посла, так само була затримка у видачі екзекватури новому Генеральному консулу в Донецьку.

Словаччина набагато гостріше, ніж Чехія, пережила негативні наслідки трансформації. На відміну від Чеської Республіки, яка навіть за часів комунізму залишалася більш інтегрованою з Заходом, словацькі підприємства були тісно пов'язані з економікою колишнього СРСР. Витягували словацьку економіку на зламі 80-х і 90-х років металургійна та військова промисловість (Кошице), а також НПЗ «Словнафт» в Братиславі. Причому ці найбільші заводи дуже залежали від поставок сировини з Росії та України. У той же час їх експорт був спрямований переважно на ринки колишнього СРСР. З падінням комунізму і розривом зв'язків з Радянським Союзом в 1989-1990 роках словацька економіка опинилася в глибокій кризі. Що й призвело до конфліктів між Прагою, яка прагнула до якнайшвидшої інтеграції Чехословаччини з Заходом, і Братиславою, яка пропонувала політику «багатовекторності». До 1998 року Словаччина залишалася країною, яка повільніше за інших держав Вишеградської четвірки проводила економічну трансформацію. А вже в 2002 році її стали вважати європейським лідером реформ і «економічним тигром». Проведені в стислі терміни мегареформи – податкова, пенсійна, медична, освітня, соціальна та багато інших – повністю змінили обличчя цієї країни. Їх результатом, зокрема, стали: досягнення динаміки зростання ВВП більше 10%, при рекордно низькому дефіциті (1-2% ВВП). Символом цього словацького шляху «від аутсайдера до лідера» було те, що саме Словаччина, а не Чехія чи Польща, перша серед країн Вишеградської четвірки прийняла євро. Словаччина виступає за зміцнення стратегічної стабільності в світі, задіяння у цих цілях можливостей ООН. Але при цьому підтверджує необхідність реформування цієї організації.

Парламент Словаччини зажадав від Олександра Лукашенка звільнення політичних в'язнів і скасування заходів покарання щодо всіх білоруських громадян, які були засуджені у зв'язку з демонстрацією 19 грудня 2010 р. У березні 2011 р. країни Вишеградської групи – Угорщина, Польща, Словаччина та Чехія – закликали «режим Олександра Лукашенка» звільнити політичних ув'язнених і припинити залякування опозиції. Представники зовнішньополітичних відомств цих країн заявили, що якщо офіційний Мінськ цього не зробить, то ризикує зіткнутися з новими санкціями і ізоляцією. Якщо просування прав людини і демократії за кордоном вже давно було в центрі зовнішньої політики Польщі, Чехії та країн Балтії, то Словаччина вийшла на це поле відносно недавно.

Рекомендована література

1. Бак М. Факторы экономической трансформации в странах ЦВЕ // Мир перемен. – 2/2010. – С.51-62.
2. Бухарин Н. 20 лет перемен в странах Центрально-Восточной Европы // Мир перемен. – 3/2009. – С.45-58.
3. Страны Центральной и Восточной Европы – новые члены Европейского Союза: проблемы адаптации / под ред. С.П.Глинкиной, Н.В.Куликовой; Ин-т экономики РАН. – М: Наука, 2010. – 495 с.
4. Фейт М. Внешнеэкономические связи стран ЦВЕ – новых членов Евросоюза // Мир перемен. – 1/2010. – С.84-98.
5. Холцель М. Размышления о новой архитектуре европейской безопасности // Мир перемен. – 3/2009. – С.142-146.
6. Балтажи М.Ф. Шлях до об'єднаної Європи пролягає через Центральну Європу // Стратегічна панорама. – 1999. – №1-2.
7. Договір між Україною та Чеською Республікою про соціальне забезпечення. Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: – [http: www.rada.gov.ua](http://www.rada.gov.ua).
8. Договір про дружні відносини і співробітництво між Україною та Чеською Республікою. Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: – [http: www.rada.gov.ua](http://www.rada.gov.ua).
9. Міжнародні відносини та світова політика.-Підручник: За ред.. В.А.Манжоли.-К.,2010.
10. Рудич Ф. Політичні лідери і стратегії реформ у країнах Центральної і Східної Європи // Політичний менеджмент. – К., 2007. – №2.
11. Тодоров І.Я. Євроатлантична інтеграція країн Середньої та Східної Європи і місце в ній України // Історичні і політологічні дослідження. 1999. – №1-2.
12. Тодоров І.Я. Трансатлантичне покликання слов'янства // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф.

М.М.Алексієвця. – Вип. 3: Національно-державне відродження слов'янських народів Центрально-Східної Європи крізь призму 85-річчя. – Тернопіль, 2003.

13. Угода між Міністерством праці України та Міністерством праці і соціальних справ Чеської Республіки про співробітництво в галузі праці і зайнятості. Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: – <http://www.rada.gov.ua>.
14. Угода між Урядом України та Урядом Чеської Республіки про взаємне працевлаштування громадян України та громадян Чеської Республіки. Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: – <http://www.rada.gov.ua>.

ТЕМА XII. ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА СЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ НАПРИКІНЦІ 90-х РОКІВ XX ст. – 2011 р.

Після оформлення Словаччини як суверенного політичного суб'єкта розвиток її політичної системи характеризувався процесами перегрупування і поляризації сил. Початковий період політичної історії Словацької Республіки пов'язаний з ім'ям прем'єр-міністра Володимира Мечьяра. У період першого терміну перебування на посаді прем'єр-міністра (січень 1993 р. – березень 1994 р.) В.Мечьяр виступав за поступовість у проведенні приватизації. Крім того, займаючи двічі пост прем'єр-міністра, а також важливі економічні пости в уряді, В.Мечьяр мав великий вплив на зовнішню політику, що призвело до загострення відносин з Угорщиною. Йозеф Моравчик, що був раніше міністром закордонних справ в уряді В.Мечьяра, виступив із звинуваченнями на його адресу і на початку березня 1994 р. В.Мечьяр не отримав підтримку у Словацькій національній раді під час обговорення питання про вотум довіри. 16 березня Й.Моравчик був обраний главою тимчасового коаліційного уряду. Однак перемога противників В.Мечьяра виявилася короткочасною: опозиції не вистачило часу, щоб створити реальну йому альтернативу. В.Мечьяр залишався при владі з 1994р. до 1998 р. У цей час він включився в затяжну боротьбу з президентом Міхалом Ковачем, його колишнім сподвижником і суперником на президентських виборах. У Словаччині була досить популярна доктрина зовнішньополітичного нейтралітету, що набула поширення на початку – середині 1990-х рр. Один з відомих словацьких публіцистів Д.Шмігула так пояснює «феномен словацького ізоляціонізму». Всі народи, які межують зі словаками, перевершували їх за чисельністю. За винятком мораван і русинів. Останні були поглинуті сусідніми народами, що з усією очевидністю підтверджує тезу про неминуче зникнення малого народу, який не володіє достатньою ксенофобією. Я.Чарногурський, лідер Християнсько-демократичного руху,

говорив у середині 1990-х років, що Словаччина з чотирьох центральноєвропейських держав володіє найбільшою свободою для маневрів у зовнішній політиці, так як не мала за всю свою історію конфліктів ні з Росією, ні з Заходом. Народ, який тільки в 1993 році вперше за всю історію знайшов свою державність і незалежність, не дуже легко був готовий цією незалежністю знову пожертвувати. З моменту утворення незалежної Словаччини всі уряди висловлювали намір вступити до Євросоюзу і НАТО. Але виявилось, що недостатньо висувати пріоритети, записувати їх у державні програми або подавати заявку на вступ до Альянсу доти, доки політичні сили в країні не почнуть діяти спільно як у внутрішній, так і в зовнішній політиці. Словацька армія повинна була пройти через серйозну реформу, щоб досягти певного рівня спеціалізації, а інакше ВСС не могли забезпечити обороноздатність країни в усіх напрямках. Словаччина одночасно вступила і в Північноатлантичний альянс, і до Євросоюзу. А ЄС економічно куди більш потужна машина, ніж НАТО. Але можна чітко сказати, що інвестиційний клімат, який значною мірою залежить від стабільності в країні, після вступу до НАТО вдалося серйозно поліпшити, а значить, і збільшити обсяг інвестицій. Що стосується витрат на оборону, то в країнах Альянсу прийнято витрачати на ці цілі близько 2% держбюджету. У Словаччині ж даний показник поки не перевищував 1,8-1,9%.

Державний лад Словацької республіки визначається конституцією. Вона прийнята 1 вересня 1992 р., підписана 3 вересня 1992 р., набула чинності 1 жовтня 1992 р. За своїм Основним законом, Словацька республіка – суверенна, демократична і правова держава, не ґрунтується на будь-якій ідеології чи релігії Конституція передбачає: вищий законодавчий орган – однопалатний парламент, вищий виконавчий орган – уряд; пост президента – голови держави. Парламент країни – Національна Рада Словацької Республіки; 150 його членів обираються строком на 4 роки на основі загальних, рівних, прямих виборів при таємному голосуванні. Депутатом може бути обраний громадянин при досягненні 21-річного віку, який постійно проживає на території країни. Проекти законів висувають комітети НС СР, депутати і уряд Словацької республіки. Якщо президент повертає закон зі своїми зауваженнями, парламент обговорює його повторно; в разі схвалення закон повинен бути оприлюднений. Закон підписують президент, голова НС і голова уряду СР. Після парламентських виборів 1998 і 2002 років правлячу коаліцію складали прозахідні партії (Словацький демократичний і християнський союз, Угорська коаліційна партія). Хоча традиційно відносно більшість мала партія В.Мечьяра. Однак Мечьяр не міг сформувати уряд, оскільки жодна з парламентських партій не мала наміру входити з ним в коаліцію, а більшість партій навіть виключало таку можливість. Злагоджена робота проєвропейської коаліції, яка мала більшість всього в 1 голос дозволила в рекордно короткі терміни

провести процес адаптації національного законодавства з правом Європейського союзу і забезпечити правові основи приєднання Словацької республіки до Європейського союзу 1 травня 2004 року.

Главою держави є президент. До травня 1999 р. він обирався парламентом таємним голосуванням строком на 5 років (для цього було потрібно 3/5 голосів усіх депутатів). З 18 березня 1999 р. після зміни в Конституції президент обирається на той же термін громадянами країни в результаті прямих виборів таємним голосуванням. Для висунення кандидата на пост президента потрібна ініціатива депутатів НС СР (не менше 15 осіб) або петиція з підписами не менше 15 тис. громадян, внесених у виборчі списки. Першим президентом, що зайняв вищий державний пост в результаті прямих виборів 30 травня 1999 р. став Р.Шустер. Вибори президента зміцнили позиції парламентської більшості, а також посилили прозахідний курс країни у зовнішній політиці: було заявлено про прагнення максимально швидко вступити до НАТО (навесні-влітку 1999 р. уряд підтримував НАТО під час проведення військової операції проти Югославії, надаючи аеродроми і транспортні комунікації країнам Заходу і відмовляючись надати повітряні коридори літакам Росії). Вищим органом виконавчої влади СР є уряд, очолюваний головою (прем'єр-міністром), до його складу входять заступники голови та міністри; призначає і відкликає уряд президент СР.

Пріоритетний напрям зовнішньої політики Словаччини – європейські держави і трансатлантичні структури, насамперед ЄС, НАТО. У 1999 р. Словаччина була включена до складу 11 країн-кандидатів на повноцінне членство в ЄС. 15 лютого 2000 р. в Брюсселі відбулася офіційна церемонія початку переговорного процесу про вступ Словаччини до Європейського союзу. При цьому лідери країни виходять з того, що отримання повноправного членства в ЄС неможливо без «парасольки» НАТО. У свою чергу, керівництво цього блоку вважає обов'язковою модернізацію і реструктуризацію словацької армії, що вимагають значних фінансових коштів. При вступі до НАТО Словаччина розраховувала на допомогу Угорщини, Польщі та Чехії, які вже були членами Альянсу.

Основними торговими партнерами Словацької республіки є Німеччина, Чеська республіка, Італія, Росія, Австрія, Франція, Польща, Угорщина, Нідерланди, Великобританія, Бельгія, Швейцарія та Україна. У ВВП Словаччині частка зовнішньої торгівлі постійно збільшується і перевершує в даний час аналогічні показники багатьох розвинених європейських держав. В кінці 1996-1999 рр. темпи зростання зовнішньої торгівлі перевищили в 2 рази темпи зростання ВВП (відповідно 125% і 113%). Зростаючий ступінь відкритості економіки Словаччини стимулює її розвиток, однак при цьому збільшується і залежність від функціонування світової економіки в цілому. 1 січня 2009 р. Словаччина стала 16-ою країною ЄС, яка перейшла на євро.

Словаччина є членом Вишеградської групи. До неї входять також Угорщина, Польща і Чехія. Рішення по найважливіших питаннях приймаються консенсусом під час засідань глав держав чи ж прем'єр-міністрів, а також міністрів закордонних справ і інших членів урядових кабінетів. Рішення, прийняті на зустрічах представників країн-учасниць, проводяться у життя спеціально створюваними для цих цілей робочими групами.

Сьогодні Словацька Республіка відноситься до розвинених країн з чіткими ринковими правилами і з великими іноземними інвестиціями. Пріоритети зовнішньої політики Словаччини ґрунтуються на членстві в ЄС і НАТО. В галузі безпеки і боротьби з тероризмом словацький військовий контингент присутній в рамках міжнародних сил в Афганістані, місії ЄС на Балканах. Словацька Республіка грала і грає важливу роль в ООН, де була в 2006-2007 роках непостійним членом Ради Безпеки. Високі оцінки цієї роботи показали, що Словаччина виправдала покладену на неї довіру міжнародного співтовариства і що навіть невелика країна може грати важливу роль на глобальній арені.

Словаччина після вступу до НАТО та ЄС отримала можливість вирішувати чимало зовнішньополітичних завдань. Виявилось, що Альянс – ефективна система для забезпечення безпеки як окремої країни, в даному випадку Словаччини, так і всередині організації. А оскільки питання безпеки і оборони тісно пов'язані, НАТО не тільки забезпечує безпеку, але й обороняє від зовнішнього ворога. Із зовнішньополітичної точки зору, авторитет Словаччини дуже зріс. Після вступу до НАТО репутація в міжнародному співтоваристві молодій країні, що утворилася в 1993 р. після поділу Чехословаччини, серйозно покращилася. І по відношенню до держав-членів Альянсу, і по відношенню до інших країн, які не входять до НАТО. Словаччина стала більш респектабельною країною. До неї тепер прислухаються не тільки сусідні держави, а й ті регіони, де Альянс починає активно працювати. Такий принцип необхідний, щоб Альянс існував як ефективна міжнародна організація, що займається питаннями безпеки і оборони. Конфлікт між Росією та Україною у зв'язку з транзитом російського газу досить негативно позначився на економіці Словаччини. Припинення постачання російського газу коштувало Словаччині близько 100 мільйонів євро в день. Словаччина, яка імпортує з Росії 98 відсотків всього споживаного газу, зайняла, в цілому, проросійську позицію. На думку словацьких офіційних осіб, йшлося про комерційну суперечку між Росією та Україною, яка не стосувалася Словаччини, але завдала їй істотної шкоди (головним чином, з провини України, вважав прем'єр-міністр Роберт Фіцо).

Словацька Республіка, яка в 1993 році отримала незалежність внаслідок «оксамитового» розлучення з Чеською республікою, вступила до НАТО і ЄС одночасно – у 2004 році. Однак у середині 90-х років

відносини Словаччини з ЄС і НАТО були досить прохолодними. Серед населення підтримка вступу країни в Альянс становила 30 відсотків. Прямого зв'язку між вступом у НАТО і ЄС не існує. Якщо вступ до ЄС стосується інтеграції всього суспільства, то вступ до НАТО є трошки простішим. Базуючись на тих самих цінностях: свобода слова, демократія, вільний ринок, вступ до Альянсу вимагає перебудови одного сектора безпеки. НАТО – це міжурядова організація. Треба розуміти, що стаючи членом НАТО, країна стає учасником клубу. Успішна й правильна робота в НАТО прискорює питання євроінтеграції. При цьому люди набувають навичок роботи в міжнародному організмі, який працює на принципово інших умовах, ніж працював Варшавський Договір. Якщо в останньому випадку приймалося рішення в одному центрі, то в НАТО приймають рішення представники держав, які сидять за одним столом. Якщо одна країна встане і скаже: ми в цьому не беремо участь, тоді НАТО як організація – не бере участь. Прикладом цього є війна в Іраку, коли Німеччина, Франція, Бельгія, Канада навідріз відмовилися брати участь у цій війні. Деякі країни, виходячи зі своїх міркувань, підтримали США. Але НАТО як організація не була задіяна в цій війні.

Словаччина має багато спільних інтересів з Україною, зокрема в Карпатському регіоні. Українсько-словацькі відносини після розпаду ЧСФР розвивались спочатку динамічніше в порівнянні з українсько-чеськими. Договірніо-правова база українсько-словацьких відносин становить близько 50 документів. Під час візиту до Києва 29-30 червня 1993 р. Президента Словаччини Міхала Ковача було підписано Договір про дружбу і співробітництво. Важливою є фіксація відсутності територіальних претензій. Політичне порозуміння між Україною та Словаччиною сприяє плідному розвитку економічних зв'язків. Дещо пізніше ніж з Чехією Україна і зі Словаччиною підписала кілька документів про взаємний соціальний захист та працевлаштування громадян. У 2008 році в числі перших було укладено Угоду про місцеве прикордонне пересування.

Рекомендована література

1. Бак М. Факторы экономической трансформации в странах ЦВЕ // Мир перемен. – 2/2010. – С.51-62.
2. Бухарин Н. 20 лет перемен в странах Центрально-Восточной Европы // Мир перемен. – 3/2009. – С.45-58.
3. Міжнародні відносини та світова політика.-Підручник: За ред.. В.А.Манжоли.-К.,2010.
4. Руснак У. Некоторые преимущества вступления страны в НАТО: словацкие уроки // Економічний Часопис-XXI. – 2006. – №1-2.

5. Руснак У. Словакия получила большой выигрыш от вступления в НАТО // День. 2007. – 31 мая.
6. Свобода П. Вступ до європейського права. – Переклад з чеської О.Андрійчука. – К., 2006.
7. Страны Центральной и Восточной Европы – новые члены Европейского Союза: проблемы адаптации / под ред. С.П.Глинкиной, Н.В.Куликовой; Ин-т экономики РАН. – М: Наука, 2010. – 495 с.
8. Фейт М. Внешнеэкономические связи стран ЦВЕ – новых членов Евросоюза // Мир перемен. – 1/2010. – С.84-98.
9. Холцель М. Размышления о новой архитектуре европейской безопасности // Мир перемен. – 3/2009. – С.142-146.
10. Буренко Н.М. Еволюція політики Європейського Союзу щодо країн Центральної та Східної Європи: Автореф. дис... канд. політ. наук / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка – К., 2004.
11. Політична культура країн Європи в контексті інтеграційних процесів / В.Бурдяк, Н. Ротар / Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича. – Чернівці, 2004.
12. Тодоров І.Я. Євроатлантична інтеграція країн Середньої та Східної Європи і місце в ній України // Історичні і політологічні дослідження. 1999. – № 1-2.
13. Тодоров І.Я. Трансатлантичне покликання слов'янства // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. М.М.Алексієвця. – Вип. 3: Національно-державне відродження слов'янських народів Центрально-Східної Європи крізь призму 85-річчя. – Тернопіль, 2003.
14. Угода про партнерське співробітництво між Міністерством юстиції України та Міністерством справедливості Словацької Республіки Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: – <http://www.rada.gov.ua>.

ТЕМА XIII. ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА РУМУНІЇ У 90-ті РОКИ ХХ ст. – 2011 р.

Револьюційні події почалися на заході Румунії, у великому промисловому центрі Тімішоара. Тут міська влада вирішила перевести в сільський прихід неблагонадійного священика Ласло Текеша (угорця за національністю), проти чого виступили парафіяни його храму.

Жителі міста, які приєдналися до них, проголосили вимоги свободи і демократії. Увечері 16 грудня 1989 р. на головній площі міста зібралося кілька десятків тисяч жителів. Промовці вимагали проведення демократичних реформ. Проти демонстрантів за наказом Олени Чаушеску

були кинуті збройні загони сил безпеки. Але кривава розправа 16 і 17 грудня не зупинила народне повстання, хоча було вбито 89 осіб і поранено 219.

Події в Тімішоарі стали каталізатором народної революції в Румунії. Н.Чаушеску спробував змалювати виступи народу як підступи «зовнішніх контрреволюційних сил». Саме так він охарактеризував їх на мітингу в Бухаресті 22 грудня 1989 р. Проте вже на цьому мітингу обурений народ зажадав демократичних свобод і зміщення клану Чаушеску. Проти повсталих були направлені загони спецпризначення та особистої охорони диктатора. У Бухаресті розгорнулися запеклі вуличні бої. Народне повстання було підтримано армією. Але сили, вірні Чаушеску, протягом декількох днів продовжували вести бої. Збройні зіткнення розгорнулися в Тімішоарі, Бухаресті, Брашові, Сібіу.

Влада в країні перейшла до створеної в перші години повстання Ради Фронту національного порятунку (РФНП), яка проголосила повалення авторитарного режиму Н.Чаушеску. Втікачі з Бухареста – Ніколає і Олена Чаушеску – незабаром були схоплені і за вироком військового трибуналу були страчені за злочини перед народом 25 грудня 1989 р.

Рада фронту оголосила про розпуск усіх колишніх державних органів, у тому числі і компартії. Була оприлюднена політична платформа, яка передбачала відмову від керівної ролі однієї партії, створення плюралістичної системи, відмови від командно-адміністративних методів управління господарством, поділ законодавчої, виконавчої та судової влади, повага до прав і свобод особистості, прав національних меншин. Фронт приступив до розробки нової Конституції країни, оголосив про майбутні навесні 1990 р. вільні вибори. Почалася підготовка аграрної реформи.

Керівництво ради фронту було дуже неоднорідним. До нього увійшли в минулому опальні партійні та державні діячі, студенти, робітники, представники творчої і наукової інтелігенції. Очолив Раду Іон Ілієску.

Створена у перші години повстання Рада Фронту національного порятунку, ядро якої склали І.Ілієску, обраний головою Ради РФНП, П.Роман, С.Брукан, Д.Войкан, оголосила про розпуск усіх державних структур, що існували при диктаторі, в тому числі і компартії, дискредитованої і деморалізованої клікою Чаушеску. Главою уряду було призначено Петру Романа. Були утворені виконавче бюро РФНП, місцеві ради Фронту і органи самоврядування в повітах, муніципіях, містах і комунах. З 29 травня 1989 р. декретом РФНП Соціалістична Республіка Румунія іменується просто Румунія.

У політичній платформі РФНП передбачалося відмову від керівної ролі однієї партії, від командно-адміністративних методів у економіці, створення плюралістичної системи управління країною, повагу прав і свобод особистості, рівноправність національних меншин. Фронт

приступив до розробки нової конституції, підготовки до вільних виборів, проведенню аграрної реформи. Були прийняті декрети, що забезпечують повну свободу пересування румунських громадян, анульовані візи на виїзд з країни, заборони на контакти з іноземцями. Розпускалася «секурітате», були деполізовані збройні сили, правоохоронні органи.

У перші місяці 1990 р. на політичній арені країни з'явилося близько 70 партій, які активно включилися в передвиборну боротьбу. Були відтворені так звані «історичні партії» – НЦП та НЛП. Заявили про себе соціал-демократична партія, Угорський демократичний союз, екологічна партія. РКП оголосили поза законом, проте цей декрет був незабаром відмінено.

На парламентських виборах у травні 1990 р. ФНП завоював абсолютну більшість місць в парламенті. Президентом Румунії був обраний І.Ілієску. Опозиція не змиралася з поразкою, неодноразово виникали гострі конфлікти. Кульмінацією протистояння стало 13 червня 1991 р. Університетська площа в Бухаресті стала місцем масових демонстрацій супротивників ФНП. За наказом влади площа була силою очищена від демонстрантів. У відповідь на це вони підпалили ряд урядових будівель. Уряд залучив для придушення опозиції 10 тис. шахтарів, які розгромили штаб-квартири націонал-лібералів і націонал-цараністов. Однак ті ж шахтарі в 1991р., в умовах наростання економічної кризи, озброївшись сокирами, ланцюгами, пляшками з бензином, почали штурм будівлі уряду. Сили безпеки не допустили захоплення будівлі, але уряд пішов у відставку.

У 1991 р. парламент прийняв Конституцію Румунії, однак до стабільності було ще далеко. ФНП роздирали глибокі суперечності, які призвели до його розколу. На виборах у вересні 1992 р. перемогу здобув Демократичний фронт національного порятунку – політичний блок лівих сил, незабаром перейменований в Соціал-демократичну партію. Президентом країни знову було обрано І.Ілієску, а прем'єр-міністром став Н.Векерой. У 1992-1996 рр. політична боротьба загострилася. Правлячому блоку лівих партій протистояла права опозиція, об'єднана у Демократичну конвенцію Румунії (ДКР).

Румунія – єдина колишня соціалістична країна, де антикомуністична опозиція не бувала при владі. Шість років (1990-1996 рр.) повільного сповзання до злиднів призвели до падіння популярності правлячої Партії соціальної демократії Румунії (ПСДР), яка виділилася з Демократичного фронту національного порятунку та очолювалася І.Ілієску.

Період 1990-1992 років є одним з найбільш складних і менш відомих (у своїх подробицях) періодів в історії зовнішньої політики Румунії. Кілька істотних моментів характерні для цього періоду: 1) завершення холодної війни, розпад СРСР, а також тих східноєвропейських структур, до яких входила Румунія, – Варшавського договору та РЕВ, 2) пошук нових рішень

для забезпечення європейської безпеки, 3) регіональне змагання між державами колишнього комуністичного блоку з метою отримання західної фінансової, політичної та стратегічної підтримки; 4) тісний взаємозв'язок між характеристиками політичного режиму та його міжнародним сприйняттям; 5) зростаючий вплив таких міжнародних установ, як МВФ і Світовий банк, на дії адміністрації перехідного періоду.

У цей перший період Іон Ілієску перебував під підозрою в тому, що він скористався підтримкою СРСР в усуненні від влади Ніколає Чаушеску, а натомість прийняв більш гнучку позицію щодо Москви. Румунія на чолі з Іоном Ілієску погодилася з розпадом Варшавського договору та РЕВ. Хоча бухарестський режим мав зв'язки з НАТО в Раді з північноатлантичної координації, він довгий час залишався в стороні від Альянсу, відмовляючись від прямого військового співробітництва. У цій частині Європи він останнім уклав дипломатичні відносини з НАТО.

У серпні 1991-го та жовтні 1993 року, після московських путчів, реакції президента Румунії були двозначними, або, принаймні, такими вони здалися: Іон Ілієску вичікував, хто переможе. Укладання Договору про співробітництво, добросусідство і дружбу між СРСР і Румунією 5 квітня 1991 року, в умовах розпаду радянської системи безпеки в Центральній Європі, зміцнило західні підозри щодо зовнішньої політики Румунії.

Відносини з СРСР і його наступником – Російською Федерацією – залишаються найменш відомою частиною зовнішньої політики Румунії під час першого президентського мандата Іона Ілієску. Ця двозначність відносин з Москвою має три можливих пояснення: 1) «проросійська» орієнтація Іона Ілієску є результатом його московського досвіду в молодості і була пов'язана з підтримкою в отриманні влади в 1989 році, а також той факт, що зовнішня політика Румунії в перші післяреволюційні роки користувалася більшою підтримкою на Сході, ніж на Заході, 2) Ілієску просто проявив певну обережність, прагматизм і здоровий консерватизм по відношенню до установ холодної війни, і, в цілому, – у сфері зовнішньої політики, тому що існував специфічний міжнародний контекст, 3) двозначні відносини з Москвою були результатом західного скептицизму по відношенню до Румунії, негативного сприйняття Ілієску після звинувачень його в «конфіскації революції», походів шахтарів на Бухарест, конфліктів в Тиргу-Муреш і напружених відносин з опозицією. У даній інтерпретації двозначність відносин з Росією є результатом суперечливої внутрішньої політики, а відносно близькі відносини з Москвою в цей перший період можна пояснити швидше обмеженими політичними можливостями Ілієску – більшою мірою, ніж його свідомою орієнтацією на Російську Федерацію. В усякому разі, саме Ілієску в подальшому став одним з ініціаторів інтеграції Румунії в НАТО та ЄС.

Відносини між Румунією і Заходом пережили значні перетворення за дуже короткий термін з першої половини 1990 року: від хвилі симпатії після кровопролитної революції до міжнародної ізоляції після конфліктів в Тиргу-Муреш і походу шахтарів на Бухарест в червні. Крім того, західні побоювання, пов'язані з демократичним маршрутом Румунії, проявилися ще в 1990 році, коли міжнародна преса констатувала, що серед представників нової влади в Бухаресті є багато осіб, які займали високі посади і під час старого режиму. На цьому тлі міжнародної недовіри Румунія була ізолювана, її доступ до фінансових ресурсів та технічної допомоги, необхідний для початку переходу до ринкової економіки і демократичного суспільства, був фактично блокований.

Румунська дипломатія визначила Францію як основного західного спонсора, намагаючись отримати міжнародну підтримку з боку цієї держави. Однак президент Ілієску був змушений зосередити свою міжнародну економічну діяльність на участі в міжнародних конференціях (Всесвітньому економічному форумі в Давосі, Комісії США з безпеки і співробітництва в Європі (CSCE), Конференції ООН з питань навколишнього середовища та розвитку, Ріо-де-Жанейро, і так далі) і на візити в регіон ЦСЄ. Можливими союзниками Румунії були Югославія і Болгарія, з якими Румунія не мала ніяких територіальних суперечок. Тому були зроблені спроби створити південно-східноєвропейську одиницю, до складу якої входили також партнерства з Грецією і Туреччиною. Система двосторонніх договорів, створена Румунією, була націлена саме на створення субрегіональних коаліцій. Проте бажання Румунії приєднатися в 1991 році до Вишеградської групи було прийнято з ворожістю.

Президент Ілієску відмовився від визначення Румунії як «балканської держави» на користь «центральноєвропейської держави, сусідньої з Балканами». Незважаючи на ці зміни в риториці та політичних діях, Румунія спочатку не була прийнята в СЕФТА (Центральноєвропейська угода про вільну торгівлю), а також не була запрошена на зустріч глав держав Центральної Європи (ІСЕ).

Виборча кампанія осені 1992 року стала тим «кроком», на якому була випробувана нова Конституція Румунії. Зокрема, згідно Конституції 1991 р. прем'єр-міністр Румунії отримав право ставити другий підпис на деяких президентських декретах, з чого випливали певні загальні повноваження в сфері зовнішньої політики та національної оборони.

Вибори проходили на досить тривожному тлі економічної кризи, що посилювалась, і жорсткої політичної боротьби. Напруженням подій сприяв розкол в рядах правлячих партій. Проте основні опозиційні партії скористалися дворічним перепочинком для створення спільної передвиборчої платформи та для об'єднання в так звану демократичну конвенцію – саме основні партії, оскільки тодішній політичний спектр Румунії виявився надзвичайно розкиданим: число політичних формувань

досягло до того моменту неймовірної цифри. І жартома і всерйоз говорили, що досить простояти в черзі до продуктового магазину – і партія сформована. Величезна безліч «кишенькових партій», що вирізнялися не стільки доктринами, скільки назвами, заповнило країну.

11 жовтня 1992 р. були організовані нові президентські вибори – відповідно до щойно прийнятої Конституції країни. Ілієску був обраний президентом, набравши 48 відсотків голосів у першому турі і 62 відсотки – у другому (7297551 голос). Таким чином, його програму «Вірю в майбутнє Румунії» підтримала більшість виборців. Пріоритетними напрямками діяльності Ілієску стали: національне примирення, суспільна злагода, співпраця всіх політичних сил країни з метою забезпечення стабільності та безпека Румунії, перехід до ринкової економіки, продовження економічної реформи, соціальна захищеність. В області зовнішньої політики знову була проголошена концепція «відкритості зовнішньому світу».

У своїй книзі «Румунія в Європі і в світі», виданої в Бухаресті в 1994 р., І.Ілієску виклав основні принципи і головний зміст зовнішньополітичного курсу Румунії. Він був переконаний, що саме революція поклала край тривалій міжнародної ізоляції Румунії. Грудень 1989 р. застав Румунію вдвічі ізольованою, з одного боку, в рамках міжнародного співтовариства, і зокрема, західноєвропейської спільноти, а з іншого боку, в межах колишньої соціалістичної системи, що перетворило країну на острів політичної і соціальної самотності. Рішення, прийняті у зовнішньополітичній галузі ще в перші дні революції, були направлені в першу чергу на поліпшення відносин з сусідніми країнами. Вони також поклали початок процесу інтеграції Румунії в європейські та євроатлантичні структури. У цьому напрямку за згодою усіх політичних сил країни робилися конкретні й рішучі кроки.

Ілієску писав: «Важливо вести політику відкритості послідовно, а головне – не на шкоду національним інтересам ... У числі перших наша країна приступила до реалізації проекту об'єднання з Європою, розробивши з цією метою «Національну стратегію інтеграції». Першою підписала вона і програму НАТО «Партнерство заради миру». З тих пір ми далеко просунулися в своєму розвитку, навіть якщо іноді й упускали значні можливості. Загальний підсумок, тим не менш, позитивний. І нам нічого не залишається, як і надалі підпорядковувати свої дії конструктивній логіці просування по шляху демократії і реформ, сталого економічного та суспільного розвитку, зміцнюючи зовнішню політику, зосередивши увагу на основних ланках інтеграційного процесу, встигаючи за стрімкими переміщеннями на політичній арені світу, не упускаючи з уваги феномен глобалізації».

І всеж-таки румунський президент розглядав інтеграцію своєї країни в Євросоюз як більш важливе (в порівнянні зі вступом до НАТО) завдання «національного масштабу». На думку Ілієску, «зміни всередині країни є

частиною геополітичного перехідного періоду в Східній Європі, що передбачає інтеграцію країн цього регіону в європейські та євроатлантичні структури і створення нової на європейському континенті системи колективної безпеки, що виключає дискримінацію та поділ з яких-небудь ознак. Сюди слід віднести і процес історичної рекуперації повільного розвитку економіки, технологічних процесів, тих труднощів суспільного розвитку, що століттями накопичені цивілізацією в процесі залежного розвитку. Існує ще й світовий економічний перехідний період, що охоплює і високорозвинені країни, який передбачає загальний перехід до постіндустріального, інформаційного і висококультурного суспільства. Підключення до нього має відбуватися паралельно й органічно».

Ілієску з самого початку обрав програмою революції європейську модель економічного розвитку, добре усвідомлюючи, що впроваджувати слід соціальну модель, яка дозволила країнам Європейського співтовариства «домогтися відомих результатів».

Місія, яку взяв на себе президент Ілієску, полягала у виведенні країни з міжнародної ізоляції – в ній він був частково винен. Проте в період з 1993-го по 1996 рік румунська дипломатія не досягла значних успіхів. Основне досягнення Румунії в галузі зовнішньої політики в цей період – укладення політичного договору з Угорщиною. Три фактори сприяли укладанню румунсько-угорського базового договору: 1) вплив зовнішніх сил, перш за все – контекст європейської (і євроатлантичної) інтеграції, 2) робота на позитивний імідж Ілієску, яку міг зробити цей документ (не випадково договір був підписаний незадовго до виборів у листопаді 1996 року); 3) щире бажання президента Ілієску реально нормалізувати відносини з Угорщиною. Як для Бухареста, так і для Будапешта ставало все більш явним, що їх євроатлантична інтеграція залежить від нормалізації двосторонніх відносин.

У відносинах з Росією президент Іон Ілієску в 1993-1996 рр. не зміг зробити сміливих кроків, тому що в Румунії стосовно нього росла політична недовіра. З цієї причини, як ми вважаємо, у 1996 році було відкладено підписання політичної угоди.

Особливі відносини існували між Румунією та Югославією. Порушення Румунією міжнародного ембарго, введеного у відносинах з Югославією (транспорт вуглеводнів), був тим фактором, який підривав шанси євроатлантичної інтеграції Румунії. Тим не менш, Ілієску зберігав значні політичні зв'язки із засудженим на Заході режимом Слободана Мілошевича.

Можна визначити два важливих етапи в проведенні зовнішньої політики президентом Румунії І.Ілієску в 90-і рр. XX ст.:

- 1) 1990-1992 рр., двозначність і пошук можливих союзників;
- 2) 1993-1996 рр., вихід з міжнародної ізоляції і завоювання довіри західних країн.

Іон Ілієску мав важливі переваги порівняно з іншими політичними діячами епохи революційних перетворень у Румунії: політичний та адміністративний досвід, ораторські здібності, особистий досвід конфлікту з Чаушеску. Його вважали можливим наступником комуністичного лідера ще на початку 1989 року. Конституція Румунії не визначає точно роль Президента у сфері зовнішньої політики. Згідно з текстом Конституції, президент підписує договори, погоджені урядом, призначає послів, запропонованих урядом, очолює засідання Кабінету, в яких розглядаються питання зовнішньої політики.

Президент Румунії, безумовно, має широкі повноваження у сфері міжнародної політики, однак він не несе відповідальності за неї перед парламентом. Уряд же несе відповідальність перед парламентом за всі свої дії, в тому числі – за зовнішню політику. З цієї причини міністр закордонних справ відіграє досить важливу роль. Однак під час перших президентських мандатів Іона Ілієску був заснований звичай, щоб прем'єр-міністр зосереджувався на сфері внутрішньої політики, а головним відповідальним за зовнішню політику країни був президент. Саме тому основні принципи зовнішньої політики Румунії в 1990-1996 р. визначав президент країни І.Ілієску.

У даний період перебування І.Ілієску у влади найбільш активно розвивався євроатлантичний шлях зовнішньої політики Румунії. При цьому ЄС розглядався як основний стратегічний партнер, а НАТО – як найважливіший партнер у забезпеченні безпеки Румунії. Іншими основними напрямками зовнішньої політики країни в порядку пріоритетності були: 1) Молдавія як держава із загальним генезисом, культурою та історією, із загальними інтересами, 2) Угорщина як країна, що має деякі історичні права на Трансільванію і взяла під заступництво місцеве угорське населення.

Таким чином, можна виділити наступні основні принципи, що лежать в основі зовнішньополітичного курсу І.Ілієску:

1) пріоритет євроатлантичної інтеграції, 2) розвиток «особливих» відносин з Республікою Молдова, 3) розвиток максимально тісних відносин з Угорщиною (у тому числі – в рамках НАТО та ЄС) з метою вирішення проблеми угорської меншини в самій Румунії, 4) нейтралізація впливу Російської Федерації на події в регіоні.

Вибори 1996 р., і місцеві, і парламентські, принесли перемогу правоцентристській Демократичній конвенції Румунії. Румунський консервативний електорат відчув необхідність у змінах: страх перед тим, що може бути «ще гірше», поступився місцем бажанню ризикнути. В ході другого туру голосування 17 листопада 1996 р. з обрання президента Румунії перемогу здобув мало кому відомий професор геології Бухарестського університету, лідер ОКР Еміль Константінеску.

Чимало румунів, і в першу чергу прихильники ДКР, вважали, що груднева революція 1989 р. була «вкрадена» комуністами. Зміна режиму, що відбулася в Румунії, на думку багатьох, запізнилася на сім років, і успіх ОКР вони сприймають як логічне завершення подій грудня 1989 року.

57-річний професор уже змагався з І.Ілієску в 1992 р., поступившись перемогою в другому турі. Чотири роки не пройшли для Е.Константінеску даром, і на цей раз виборчу компанію він провів наступально. Програвши президентські вибори 1996 року «демократ-лібералові» Константінеску, у 2000 році Ілієску зумів повернутися в президентське крісло ще на один термін. У цей період вдалося зупинити економічний спад, ВВП, нарешті, почав зростати. У 2004 році країна вступила до НАТО. Настав час нової Румунії. І нових лідерів.

Але Румунія не потрапила тоді до числа нових членів ЄС – Брюссель вирішив, що реформи в країні йдуть занадто повільно. Однак у квітні 2005 р. Бухарест підписав з Євросоюзом договір про приєднання, а вже 1 січня 2007 року Румунія вступила до ЄС. Проте прийшов час нових лідерів.

Траян Бесеску, новий лідер Демократичної партії, прийшов до влади в 2004 році несподівано, здобувши важку перемогу над безумовним фаворитом виборів соціал-демократом і прем'єр-міністром країни Адріаном Настасе. Президентство Бесеску остаточно підвело межу під комуністичним періодом румунської історії. Перехід до пострадянської Румунії був завершений.

Перемога Бесеску чимось схожа на перемогу Ющенка в тому ж 2004 році на Україні, хіба що без українських скандалів і переголосувань. Саме вибори в 2004 році, з помаранчевими прапорами і мітингами в Бухаресті, з драматичною боротьбою у другому турі між представником «старої еліти» Настасе і колишнім капітаном далекого плавання і лідером опозиційної Демократичної партії Траяном Бесеску, стали однією з небагатьох подій у Румунії, що удостоїлися пильної уваги Заходу.

Бесеску – людина, на відміну від Ілієску, відносно «нова», або, принаймні, здається такою. На посаді капітана торгового флоту Румунії Бесеску перебував у «чаушеській» комуністичній партії, проте з приходом змін, негайно зайняв сторону революціонерів, увійшов, як, втім, і більшість комуністів, у Фронт національного порятунку. В уряді Петра Романа при президенті Ілієску займав пост міністра транспорту, після розколу ФНП увійшов у Демократичну партію Петра Романа. Потім, повторно обравшись до парламенту в 1996 році, знову став міністром транспорту, вже при президенті Константінеску. В 2001 роки змістив з посади лідера партії Петра Романа, а в 2003-м уклав стратегічний союз з Націонал-ліберальною партією. Так виник доленосний Альянс «Право і справедливість», який і став для Бесеску трампліном до президентського крісла.

Доля самого Альянсу, втім, була хоч і славною, але недовгою. З 2004 по 2007 рік «Право і справедливість» входив у правлячу урядову коаліцію, разом з Союзом угорців Румунії та гуманістичною партією. Проте в самому кінці 2006 року коаліція почала розвалюватися. Спочатку її покинула Гуманістична партія (на той час перейменована вже в Консервативну), а в квітні 2007 року прем'єр Тарічану (і лідер Націонал-ліберальної партії) зняв міністрів від Демократичної партії і разом з Союзом угорців сформував уряд меншості, одночасно поклавши кінець і Альянсу.

Весна 2007 року в Румунії взагалі видалася «врожайною» на політичні події, через що ця країна знову на короткий час опинилася в центрі уваги західних ЗМІ. У квітні парламент Румунії проголосував за імпічмент Бесеску (з формулюванням «за неконституційну поведінку»). Однак, він взяв участь у всенародному референдумі в травні і блискуче переміг, повернувши собі президентське крісло і «уклавши на лопатки» своїх недоброзичливців з уряду і Соціал-демократичної партії. Правда, відразу за тріумфальним референдумом Бесеску потрапив у черговий скандал, зопалу обізвавши журналістку, яка фотографувала його на мобільний телефон, «брудної циганкою» – проте популярність і вплив не втратив.

Разом з тим противник Бесеску прем'єр Тарічану все ж здобув часткову перемогу, так як «пробесеськівська» Демократична партія більше не входила до складу уряду, і контроль над економікою перейшов майже повністю в руки Тарічану і його партії. Це уряд меншості, що проіснував більше двох років, проводив цілком послідовну економічну політику і добився певних успіхів.

Так, ВВП в 2007 році досяг рекордних 49033000000 доларів в постійних цінах 1990 року, що перевищило «дореволюційний» рівень. Темпи економічного розвитку Румунії в 2000-і були одними з найвищих у Європі – 6-8%. Знизився рівень безробіття, підвищилися зарплати і загальний рівень життя.

Проте економіка Румунії потрапила під значний вплив світової фінансово-економічної кризи, що почалася в 2008 р. Наслідки кризи для Румунії дуже значні. Румунські політики та економісти стверджують, що країну охопила найважча, за останні 60 років, криза. Доказом цього став значний дефіцит бюджету – на початку 2010 року Румунія стояла на порозі дефолту. Зростання зовнішньої заборгованості і різке (на 7%) падіння ВВП. Небачений ріст безробіття – в середині 2010 року – 18% від усього зайнятого населення. Найвищий в ЄС рівень інфляції (5%) і девальвація національної валюти – це характеристики економічного становища Румунії під час світової економічної кризи.

Румунія поки все ще бідніше навіть таких країн, як Хорватія, Чехія, Словаччина, Словенія, Польща, Балтійські держави і Угорщина, дещо

випереджуючи за рівнем доходу серед європейських країн лише Молдову, Білорусь, Україну, Албанію, Болгарію та Сербію.

За оцінками експерта Інституту гуманітарно-політичних досліджень Володимира Брутера, «в останні рік-півтора Румунія відчуває серйозні економічні проблеми, і з настанням економічної кризи вони тільки загострилися. Однак, незважаючи на те що в Румунії досить складна ситуація, вона нітрохи не гірше, ніж в сусідніх країнах. Швидше за все, навіть трохи краще, тому що в Румунії не було надлишкових очікувань, на відміну від інших країн регіону. Економіка в останні роки не демонструвала вже дуже істотного зростання зарплат, цін на нерухомість, тобто нічого такого, що є предметом ажіотажного попиту, тому зараз їй падати трохи простіше».

Після виборів осені 2008 року політична ситуація в Румунії заплуталася більше колишнього. Формально перемогла партія Бесеску: Демократично-ліберальна партія (перейменована Демократична) за підсумками загального голосування зайняла 1-е місце, набравши 34,43% і отримавши 115 місць. Але ця перемога чисто номінальна, оскільки «Соціал-демократи» + «консерватори» (колишні «гуманісти») набрали 34,13% і взяли 114 місць (111 + 3). З колишніми союзниками – націонал-лібералами і угорцями – у Бесеску відносини були зіпсовані безнадійно за часів прем'єрства Тарічану. Тому був сформований такий собі монстр під назвою «Партнерство для Румунії», який пристойно іменується «широкою коаліцією». Коаліційний уряд очолив голова Демократично-ліберальної партії Еміль Бок. Коаліція ця фактично не мала жодної ідеологічної основи і носила виключно тактичний характер.

Урядова криза тривала під час кампанії з виборів президента Румунії і завершилася лише після підбиття підсумків другого туру голосування. На виборах президента Румунії перемогу знову здобув Траян Бесеску, який знову запропонував сформувати кабінет Емілю Боку. 23 грудня 2009 другий уряд Бока отримав вотум довіри в парламенті країни. Нову правлячу коаліцію склали Демократична ліберальна партія та Демократичний союз угорців Румунії.

Основним напрямом зовнішньої політики румунські керівники в 90-і роки вважали зміцнення своїх позицій у *Східній Європі та на Балканах*. Усунення ідеологічного фактора в міждержавних відносинах, спільна орієнтація країн регіону в питаннях безпеки і прав людини разом з об'єктивними потребами використання переваг кооперації в усіх сферах життя, зумовили зміст бухарестської зустрічі (вересень 1990 р.) представників «балканської шістки», де в центрі уваги опинився висунутий Румунією пакет ініціатив, що отримав назву «пропозицій Ілієску». Пакет румунських ініціатив містив пропозиції конституювати регіональний форум із забезпечення безпеки і співробітництва, створити єдину систему міжбалканських консультацій, в тому числі і з військово-політичних

питань, заснувати дослідний інститут з проблем етнічних груп і національних меншин з тим, щоб виробити загальні принципи вирішення дуже важливих для балканських країн проблем міжнаціональних відносин. І хоча румунські пропозиції не увійшли до підсумкового документу Бухарестської зустрічі, вони стали предметом обговорення на зустрічі міністрів закордонних справ балканських країн, що відбулася в жовтні 1990 р. в Тирані, де було розпочато інституційне оформлення висунутої Румунією пропозиції створити на Балканах регіональний варіант НБСЄ з тим, щоб сприяти найбільш повної асиміляції загальноєвропейських процесів до специфічних умов міждержавного життя на півострові. Проте ці та інші спроби направити балканський процес в безконфліктне русло і навіть створити балканський форум НБСЄ не змогли стримати розвиток глибоких внутрішніх протиріч, які підірвали крихкий мир на Балканах. Ще в кінці 1990 р. генеральний секретар НАТО М.Вернер назвав Балкани «однією з трьох зон ризику в світі поряд з Радянським Союзом і Близьким Сходом». Розвал Югославської федерації скоро підтвердив цю оцінку.

Новий політичний розклад на Балканах, розпад Радянського Союзу та Югославії висунув *Туреччину* на роль нового регіонального центру сили. Її вага і вплив у балканському регіоні постійно зростають, що забезпечується її економічною потужністю, партнерством зі США, а також підтримкою мусульманських груп в більшості країн регіону. Саме Туреччина, яка раніше ставилася з відомою часткою скептицизму до проєктів загальнобалканського співробітництва, виступила з ідеєю створення Чорноморської зони економічного співробітництва за участю всіх балканських країн і причорноморських республік колишнього Радянського Союзу.

Румунія, мабуть, єдина з балканських країн не має з Туреччиною ні міжнаціональних, ні територіальних проблем. Безконфліктний характер відносин зміцнився після 1989 р., коли Туреччина в числі перших визнала новий режим і нове керівництво Румунії. Ще в дні грудневої революції сюди було безоплатно надіслано з Туреччини медикаментів та медичного обладнання на 150 тис. \$ США, продуктів харчування на мільйон доларів, після чого Румунії був наданий кредит в 50 млн. доларів. У наступні роки між Румунією і Туреччиною встановилися добросусідські відносини.

Стабільністю відрізняються і *румунсько-грецькі відносини*. Підписана в кінці 1991 р. двостороння угода про дружбу, співробітництво і добросусідство строком на 20 років передбачає, що у разі загрози національній безпеці однієї із сторін, друга бере зобов'язання надати їй допомогу. Греція та Румунія мають намір спільно домагатися активізації процесу скорочення збройних сил і озброєнь, а також реалізації заходів довіри в Європі. У військовій галузі досягнута домовленість про періодичні консультації та обмін військовими делегаціями. Незважаючи на певний прогрес в області економічних відносин, досягнутий в останні два

роки, існують ще резерви активізації економічного співробітництва, особливо в галузі створення спільних підприємств. Греція надала Румунії кредит на суму в 50 млн. доларів, основним призначенням якого є розширення грецького експорту в країну. Крім того, Афіни мають намір сприяти налагодженню зв'язків Румунії з Європейським співтовариством. Що стосується багатостороннього співробітництва на балканському напрямку, то Румунією була підтримана грецька ініціатива, висунута влітку 1991 р., про проведення чотиристоронньої конференції (у складі Греції, Болгарії, Румунії та Сербії) з метою пошуку мирних шляхів врегулювання становища в Югославії. У лютому 1993 р. в результаті переговорів міністрів закордонних справ Румунії, Греції та Туреччини, ці країни заявили про пошуки основи для єдиної позиції щодо югославської кризи.

Румунсько-болгарські відносини періодично відчують на собі вплив «історичних» суперечок з приводу приналежності тих чи інших територій. Стосовно до Болгарії це пов'язано з можливими, на думку болгарських вчених і політиків, домаганнями Румунії Південної Добруджі, яку вона отримала в результаті поразки Болгарії в Другій балканській війні в 1913 р. і змушена була повернути їй в 1940 р. Полеміка з цього питання поки не вийшла на державний рівень, проте періодично виникає на сторінках наукових і публіцистичних видань обох країн.

Інше питання, яке займає і болгарську громадськість, і болгарське керівництво, стосується перспектив болгарської меншини, що проживає в Молдові. Поки це питання вирішене в рамках підписаного у вересні 1992 р. договору Болгарії з Молдовою, який гарантує молдавським болгарам «права і національну самобутність згідно з міжнародними стандартами». Однак болгар хвилює не нинішнє становище майже ста тисяч своїх співвітчизників у Молдові, а їхнє майбутнє. «Рано чи пізно, – вважає болгарський тижневик «Екіп-10», – але ми зіткнемося з перспективою відновлення «Великої Румунії». Чи не опиняться тоді мильною бульбашкою передбачені цим договором права бессарабських болгар? Чи вже настільки старі історичні ремінісценції великорумунської ідеї по відношенню до болгар на північ від Дунаю? Та й болгаро-румунські відносини дуже часто знаходили конфліктність саме через спроби її здійснення».

Відносини **Румунії з Молдовою і Україною** також не вільні від такого роду проблем. Причому, як показав придністровський конфлікт, ці проблеми можуть залучити в свою орбіту і ширше коло держав – Росію, Болгарію, Туреччину. Навіть сама постановка питання про усунення «історичної несправедливості», тобто повернення Румунії Північної Буковини та Південної Бессарабії, які перебувають нині у складі України, помітно ускладнила румуно-українські відносини, які до референдуму 1 грудня 1991 р. з питання про незалежність України розвивалися досить

успішно. Була досягнута домовленість про підписання договору про дружбу, добросусідство і співробітництво, а також встановлені дипломатичні відносини.

Після розпаду СРСР Україна стала найбільшим сусідом Румунії, їх об'єднує більше 800 км. спільного кордону. Враховуючи відносно непросте міжнародне становище Румунії (стримане ставлення Заходу, напруженість у відносинах з Угорщиною, екологічний конфлікт з Болгарією), Україна могла б стати одним з її головних політичних партнерів. Однак заява парламенту Румунії від 28 листопада 1991 р. з приводу «незаконності проведення референдуму на румунських територіях, що входять до складу України» кинуло тінь на румуно-українські відносини. Близька до урядових кіл газета «Адеверул» писала з цього приводу, що «парламент і уряд Румунії прямо і без натяків вказали, що підсумки референдуму будуть недійсні на анексованих територіях, які ніколи не належали Україні та по праву належать Румунії. Якщо раніше позиція Бухареста виходила з констатації факту окупації колишнім Радянським Союзом цих територій, але разом з тим ґрунтувалася на необхідності визнання існуючих реальностей, то після заяви румунського парламенту від 28 листопада 1991 р. двосторонні відносини були затьмарені по суті недвозначними територіальними претензіями до України. Подібні заяви були розцінені в Києві як втручання у внутрішні справи України, яка взагалі не має наміру визнавати наявність «буковинської проблеми» в україно-румунських відносинах. Її принципова позиція була сформульована в ході візиту парламентської делегації України до Румунії в квітні 1992 р., коли було заявлено, що «Україна не буде вимагати повернення жодного клаптика землі, яка їй коли-небудь належала, але і не допустить ніяких територіальних претензій у свою адресу, навіть якщо нинішні кордони не є ідеальними для проживаючих там народів».

Усвідомивши, мабуть, негативний баланс власних дій і натрапивши на несхвальну реакцію ряду західних країн, румунська сторона змушена була скорегувати свої первинні заяви. «Проблема румунських територій, відторгнутих силою в 1940 р., – зазначалося в заяві МЗС Румунії невдовзі після референдуму на Україну, є болючою для громадської думки країни, і тому парламент і уряд змушені були зробити цю заяву». У той же час в Румунії не вважають «буковинську проблему» закритою і висловлюються за необхідність «довести цей процес до кінця, вирішивши проблему румунських територій, включених до складу України, шляхом двосторонніх переговорів за участю Молдови».

Останнім часом намітилися перспективи покращення відносин з Україною. Сталося це після винесення в 2009 р. Міжнародним судом ООН рішення у спорі двох країн про морські кордони і визначення виняткових економічних зон. Незважаючи на періодичні заяви румунських політиків

про необхідність створення Великої Румунії, у тому числі за рахунок українських земель, під час візиту в Києві 10 листопада 2011 р. Міністр закордонних справ Теодор Баконскі заявив, що Бухарест не має територіальних претензій до України.

Таким чином, балканська політика Румунії виходить далеко за межі суто географічного поняття і зачіпає її відносини з центрально-європейськими країнами (Угорщина, Польща) та державами СНД. Як і інші балканські країни, Румунія безумовно зацікавлена в стабілізації політичної ситуації на Балканах, і без того вже серйозно порушеною подіями в прикордонній з нею Югославією.

Початок демократизації румунського суспільства і курс на формування економіки ринкового типу істотно розширили можливості для розвитку інтеграційних процесів з країнами Заходу.

У 1992 р. в Брюсселі для країн Східної Європи були спеціально розроблені угоди про їх асоційоване членство в ЄС, розраховані на 10 років. В результаті між Румунією та ЄС було підписано 11 документів, головним з яких є Угода про свободу торгівлі.

Основними інвесторами в економіку Румунії, незважаючи на нестабільне становище у 1990-2011 рр., були Італія, Франція, Англія і США. Світовий банк реконструкції та розвитку виділяє Румунії досить великі кредити, умови яких строго обумовлюються. Приєднання до Європейського Союзу не заважає розширенню економічних зв'язків і з іншими партнерами. Зокрема Румунія активно включилася в роботу нового об'єднання держав – Центрально-європейської ініціативи. Перспективною в Румунії визначено її участь у створенні Чорноморського економічного району. Серйозна робота з експорту капіталу проводиться в Північній Африці та ряді країн Латинської Америки. Однак зовнішньоекономічні зв'язки і за інвестиціями, і за масштабами охоплення партнерів, і за змістом, поки що значно відстають від аналогічних показників Чехії, Польщі, Угорщини, що багато в чому пояснюється внутрішньополітичними проблемами.

У двосторонніх відносинах з країнами Заходу найбільш тісні зв'язки у Румунії встановилися з *Італією та Францією*. На початку XXI століття Румунія показала себе як надійного союзника *США* і це проявилось як в питанні підтримки операцій Вашингтона в Іраку і Афганістані, так і в згоді на розміщення елементів американської протиракетної оборони на своїй території. Згідно з угодою, підписаною 13 вересня 2011 р. до 2015 р. на колишній військово-повітряній базі Девеселу в Румунії можливо будуть встановлені елементи американської системи ПРО. Їх будуть обслуговувати 200 американських військовослужбовців, проте при необхідності їх чисельність може бути збільшена до 500.

Окремо зовнішній політиці Румунії стоїть *Молдова*. Ці дві нині незалежні країни об'єднують тісні етнічні, історичні та соціально-

культурні коріння. Багато жителів двох країн розглядають румунів і молдаван як представників однієї нації. І в Румунії, і в Молдові є серйозні тенденції і наміри до об'єднання двох держав. Однак Бухарест у своїх відносинах з Кишиневом не завжди діє виходячи з норм міжнародного права. Одним з останніх прикладів є події квітня 2003 р. в Молдові, відразу після президентських виборів у цій країні.

Республіка Молдова також є джерелом напруженості між Бухарестом і Москвою. Після парламентських виборів у цій країні в квітні 2009 р. РФ заявила про втручання Румунії. Бухарест відкрито заявив про підтримку прозахідної коаліції в Молдові та активно лобіює якнайшвидше приєднання Кишинева до ЄС. Додатково до цього, закон про румунське громадянство дозволяє багатьом молдаванам стати румунами, а значить і громадянами Європейського Союзу. Не менш гострою в румунсько-російських відносинах є проблема Придністров'я і присутність там російських військ. У листопаді 2010 р. президент Румунії Траян Басеску запропонував, щоб ці війська були замінені на європейські/румунські. Бухарест бере активну участь у вирішенні конфлікту в Придністров'ї у форматі 5+2, наполягаючи на суверенітеті і територіальній цілісності Республіки Молдова. Ще більше занепокоєння в Москві, а також в інших столицях, серед яких і Київ, викликало рішення Бухареста брати участь в планах США з розміщення ракет-перехоплювачів наземного базування на румунській території в межах нової системи протиракетної оборони для Європи.

Потрібно зазначити, що в останні роки Румунія є активним гравцем в регіоні Чорного моря та її зусилля в останні роки спрямовані на розвиток енергетичних інфраструктурних проектів. Бухарест підтримує будівництво газопроводу «Набукко», покликаною посилити енергетичну безпеку Європейського Союзу. Пріоритетним для Румунії також є збільшення поставок зрідженого газу з прикаспійських країн.

Зовнішню політику Румунії на сучасному етапі можна охарактеризувати як «регіональну», одночасно, в еру глобалізації Бухарест фокусується на відносинах зі своїми сусідами. Протягом 1990-х – 2000-х рр. Румунія спрямовувала основні зусилля на нормалізацію і стабілізацію відносин по периметру своїх кордонів. Після входження в Європейський Союз в 2007 р. Бухарест передав частину своїх зовнішньополітичних повноважень на рівень ЄС і не став шукати ролі лідера серед східноєвропейських членів, як це зробила Польща.

Рекомендована література

1. Бак М. Факторы экономической трансформации в странах ЦВЕ // Мир перемен. – 2/2010. – С.51-62.
2. Балканы: между прошлым и будущим. – М., 1995.

3. Бухарин Н. 20 лет перемен в странах Центрально-Восточной Европы // Мир перемен. – 3/2009. – С.45-58.
4. Восточная Европа на историческом переломе. Очерки революционных преобразований 1989-1990 гг. – М., 1991.
5. Дарендорф Р. После 1989 г. Размышления о революции в Европе. – М., 1998.
6. Міжнародні відносини та світова політика.-Підручник: За ред. В.А.Манжоли.-К.,2010.
7. Очаги тревоги в Восточной Европе. Драма национальных противоречий. – М., 1994.
8. Политический ландшафт стран Восточной Европы в середине 90-х годов. – М., 1997.
9. Современные международные отношения. – М., 2000.
10. Страны Центральной и Восточной Европы – новые члены Европейского Союза: проблемы адаптации / под ред. С.П.Глинкиной, Н.В.Куликовой; Ин-т экономики РАН. – М: Наука, 2010. – 495 с.
11. Фейт М. Внешнеэкономические связи стран ЦВЕ – новых членов Евросоюза // Мир перемен. – 1/2010. – С.84-98.
12. Холцель М. Размышления о новой архитектуре европейской безопасности // Мир перемен. – 3/2009. – С.142-146.
13. Papadimitriou D., Phinnemore D. Romania and the European Union: from marginalisation to membership. – Routledge, 2008. – 183 p.
14. Ramet S.P. Central and Southeast European Politics Since 1989. – Cambridge University Press, 2010. – 563 p.

ТЕМА XIV. ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА УГОРЩИНИ У 90-ТІ РОКИ ХХ ст. – 2011 р.

Навесні 1990 р. в Угорщині відбулися перші за 45 років вільні парламентські вибори. Найбільше число голосів на них набрав Угорський демократичний форум (ВДФ) – правоцентристське об'єднання, що спиралося на християнські та національні традиції. Уряд очолив лідер ВДФ Іожеф Анталл. Парламент обрав президентом Угорської Республіки лідера опозиційного ВДФ Союзу вільних демократів Арпада Генца – активного учасника революції 1956 р. У 1995 р. він був обраний президентом країни на другий термін.

Новий уряд провів радикальну чистку від засилля комуністів державного апарату, армії, керівництва підприємств. У 1991 р. був розроблений план виведення економіки з кризи, який передбачав перехід до господарства, що спирається на приватну власність. У такому ж дусі в 1992 р. був прийнятий закон про земельну реформу. Кожен селянин – власник землі – відтепер міг вільно вирішувати, чи буде він вести

господарство одноосібно або в кооперації з іншими. Економіка Угорщини поступово виходила з кризового стану. Однак реформування господарства супроводжувалося зростанням безробіття та інфляцією, зниженням життєвого рівня народу. Це стало причиною падіння популярності Угорського демократичного форуму та керованого цією партією уряду. На парламентських виборах, що відбулися в травні 1994 р., ВДФ зазнав поразки. На провідне місце вийшла Угорська соціалістична партія. Її лідер Дьюла Горн став прем'єр-міністром. При цьому економічний курс уряду залишився незмінним.

Після виборів соціалістична партія вступила в коаліцію з Союзом вільних демократів, які народилися з дисидентського руху до зміни системи. Насмішка історії, що в одному кабінеті виявилися вчорашні противники – ті, хто боролися проти тодішньої влади, і ті, хто придушували цю боротьбу. Протягом двох років вільні демократи закликали до радикального відновлення макроекономічної рівноваги і ці заклики вони повторювали під час виборної кампанії. Вони не приховували той факт, що країна переживає серйозні економічні труднощі і що будуть потрібні обмежувальні заходи, які потягнуть за собою жертви. Їх ідеї відповідають в цілому ліберальним європейським підходам, хоча частини вільних демократів не чужі і соціал-демократичні принципи.

Коаліція цих двох партій отримала 72% парламентських місць. Цього більш ніж достатньо для проходження пропозицій уряду – навіть тих законів, до ухвалення яких потрібна кваліфікована більшість у дві третини.

Парадокс полягає в тому, що саме цьому уряду на чолі з соціалістами судилося провести пакет заходів, найбільш непопулярних в історії країни з 1956 р., спрямованих на скорочення внутрішнього споживання і витрат бюджету. У результаті цих заходів лише за один 1995 р. реальна заробітна плата впала більш ніж на 12%, а в 1996 р. – ще на 5%. Скоротилися соціальні виплати та допомоги. Соціал-ліберальному уряду за час свого правління вдалося вивести країну з кризи, зупинити спад виробництва і перейти до політики досить стійкого економічного зростання, завершити широкомасштабну приватизацію.

Під впливом заходів, прийнятих в березні 1995 р., вже з III кв. 1995 р. стала поліпшуватися зовнішня і внутрішня збалансованість економіки, стан якої катастрофічно погіршувався в 1993 і 1994 рр., що загрожувало обвальною кризою. Так, дефіцит зовнішньоторговельного балансу знизився – з 3,6 млрд. у 1994 р. до 2,6 млрд. дол. в 1995 р., 2,4 млрд. в 1996 р. і 2,1 млрд. дол. в 1997 р.

Вперше за багато років почала скорочуватися зовнішня заборгованість країни, що досягла свого піку в липні 1995 р. – близько 33 млрд. дол. При цьому успіхи фінансової стабілізації відбувалися на тлі помітного пожвавлення економіки: в 1997 р. приріст ВВП склав 4,4% (проти 1,5% в 1995 р. і 1,3% в 1996 р.). Ще помітніше було зростання промислового

виробництва. Принципово важливим з точки зору перелому ситуації є той факт, що з 1997 р. припинилося падіння життєвого рівня населення, реальна заробітна плата зросла приблизно на 5%.

Темпи інфляції, пік якої припадав на 1991 р., коли зростання цін становило 35% (вище вони ніколи не були на відміну від багатьох інших постсоціалістичних країн), знижувалися протягом 1992-1994 рр., потім підскочили на 10 процентних пунктів – до 28,2% в 1995 р., але знову впали до 23,6% в 1996 р. і 18,3% в 1997 р. Позитивна тенденція зберігалася і в 1998 р. – приріст ВВП, склав близько 5%, промислового виробництва – 11%, реальної заробітної плати 3,5-5%. Продовжувало скорочуватися, хоча і не настільки істотно, безробіття – з 10,9% в 1995 р. до 10,4 в 1997 р. і 8,5-9% в 1998 р.

Угорщина почала вибиратися з пастки зовнішніх боргів, в яку вона потрапила з середини 70-х років. У 1995 р. валова заборгованість країни досягла 31,7 млрд. дол., що склало 71% до ВВП. Кілька разів (у 1978, 1982 і 1994 рр.) Угорщина була на межі неплатоспроможності та впливові угорські економісти ставили питання про доцільність досягнення домовленості про відстрочення платежів. Проте жоден уряд Угорщини на це не пішов. Країна завжди вчасно платила відсотки та поточні платежі з погашення основного боргу. На міжнародному фінансовому ринку вона залишалася «добрим боржником». Досягнувши піку в липні 1995 р., Угорщина з 1996 р. стала в наступному році активно скорочувати заборгованість, обсяг якої впав до 23,8 млрд. дол. (52,6% ВВП) в 1997 р. У 1998 р. цей процес триває.

Таке скорочення боргу було досягнуто значною мірою завдяки доходам від приватизації, яка різко прискорилося з кінця 1995 р. шляхом активного залучення іноземного капіталу. Частково цьому сприяла і конвертація зовнішнього боргу у внутрішній. У 1997 р. Угорщина повністю відмовилася від залучення зовнішніх запозичень, зокрема резервних кредитів МВФ для обслуговування зовнішнього боргу. Тим самим була ослаблена залежність її економіки від МВФ. Зниження зовнішнього боргу і успіхи фінансової стабілізації різко підвищили рейтинг кредитоспроможності Угорщини у провідних західних агентствах – «Мудіз» і «Стандард енд пурз».

Особливої уваги заслуговує вмиле управління сукупним державним боргом (внутрішнім і зовнішнім). При величезному обсязі держборгу, який у 1995 р. досяг 86% ВВП, шляхом поступової фінансової стабілізації та скорочення зовнішньої заборгованості в 1996 р. вдалося зменшити питому вагу боргу в ВВП до 73,1%. Надалі цей показник ще більш знизився.

У 1997 р., згідно з офіційними заявами, завершився процес широкомасштабної приватизації. За 1995-1997 рр. було здійснено близько 60% всього обсягу приватизації за 1990-1997 рр. Приватизація в ці роки

торкнулася ключових галузей: електроенергетика, телекомунікація, банки, хімічна промисловість.

Її найважливішими характерними рисами, що відрізняють Угорщину від інших держав регіону, є платний, грошовий характер і активна участь в ній іноземного капіталу. Доходи від приватизації, 2/3 яких надійшли у валюті, забезпечили серйозну підтримку у вирішенні завдань економічної політики держави, зокрема, скорочення зовнішньої заборгованості. Приватизація та розвиток приватного сектора сприяли створенню шару ефективних власників, удосконалення структури виробництва і експорту.

До кінця 1997 р. в приватному секторі вироблялося близько 80% ВВП країни. Частка іноземного капіталу в угорській економіці нині надзвичайно висока навіть за європейськими мірками: вона становить до 75% в промисловості, 60% в енергетичному комплексі і більше 60% в банківському секторі.

Такі основні підсумки розвитку країни в 1994-1998 рр. в період правління соціал-ліберального уряду, по суті, обіцянки, дані соціалістами перед виборами, були виконані: країна домоглася економічної стабілізації і перейшла до політики зростання та підвищення життєвого рівня. Правда, одночасно ВСП довелося поступитися своїм іміджем як соціалістичної партії.

Після 1989 р. змінився характер зовнішньої політики Угорської республіки. Її основним пріоритетом стало приєднання країни до процесу європейської інтеграції. Протягом 1990-1991 рр. з Угорщини були виведені радянські війська, що знаходилися там з 1944-1945 рр. У грудні 1991 р. були встановлені дипломатичні відносини між Україною та Угорщиною, а в 1992 р. – укладено Договір про основи добросусідства та співробітництва.

Переорієнтація країн Центральної та Східної Європи, зокрема, Угорщини, з раніше пріоритетних політичних і економічних відносин з СРСР/Росією на країни Заходу, насамперед Європейське співтовариство, почалася в кінці 80-х років. Цей складний і неоднозначний процес був викликаний в першу чергу закінченням епохи «холодної війни», крахом комуністичних ідеалів і центральної ролі Москви як безумовного лідера цієї частини континенту, переходом практично у всіх державах – колишніх членах РЕВ до об'єктивно необхідних реформ у політичній та економічній галузях. Його кульмінацією стала подача 10 країнами ЦСЄ офіційних заявок на вступ до ЄС: Угорщина (березень 1994 року), Польща (квітень 1994 року), Чехія (січень 1995 року), Румунія (червень 1995 року), Словаччина (червень 1995 року), Латвія (жовтень 1995 року), Естонія (листопад 1995 року), Литва (грудень 1995 року), Болгарія (грудень 1995 року), Словенія (червень 1996 року).

У червні 1997 року Комісія ЄС прийняла «Порядок денний 2000 року» – фактичну програму майбутнього розширення Євросоюзу. У цьому

документі визначено шість країн «першого ешелону», з якими ЄС планував розпочати переговори вже в 1998 році: Польща, Угорщина, Чехія, Словенія, Кіпр та Естонія. По суті, рекомендації КЕС будувалися відповідно з низкою раніше схвалених принципових підходів.

Як і очікувалося, переговори спочатку були розпочаті восени 1998 року з першою шісткою кандидатів. Одночасно прискорено підготовку інших кандидатів: починаючи з кінця 1998 року КЕС регулярно аналізує хід виконання даними країнами вищевказаних рекомендацій і готує для членів ЄС відповідні висновки.

Прагнення країн ЦСЄ вступити до ЄС зустріло розуміння як у керівних структурах ЄС, так і серед його держав-членів. Проте їх підтримка, принаймні на тому етапі, була заснована на міркуваннях більше політичного, ніж економічного характеру.

В результаті вступу вищезгаданих країн ЦСЄ населення ЄС збільшиться приблизно на 100 млн. жителів і складе сьогодні порядку 470 млн. ч. Значно розшириться територія Євросоюзу. Це дозволить посилити політичну вагу ЄС у світі, велика частина Європи буде об'єднана в рамках загальної системи політичної, економічної та екологічної безпеки.

Наприкінці 90-х років у внутрішній і зовнішній політиці Угорщини відбулися зміни. На початку літа 1998 р., після чергових парламентських виборів, Угорська соціалістична партія Д.Горна зазнала несподіваної поразки. Перемогу здобув Союз молодих демократів – Угорська громадянська партія (СМД-ВГП), лідер якого В.Орбан незабаром очолив угорський уряд. У зовнішній політиці новий уряд проводить курс своїх попередників – на європейську інтеграцію. Першим серйозним результатом цього став вступ Угорщини в березні 1999 р. до НАТО, наступним має стати її вступ до Євросоюзу.

Сучасна зовнішня політика Угорщини, яка з 1999 р. є членом НАТО, спрямована в бік поглиблення участі Угорщини в загальноєвропейському та євроатлантичному інтеграційних процесах. Головні пріоритети у зовнішній політиці сучасної Угорщини – активна участь у діяльності НАТО та ЄС.

Військовий бюджет країни в 1999 р. склав 722 млн. дол. НАТО надає Угорщини всебічну допомогу в модернізації збройних сил, створенні по суті нової військової інфраструктури, підготовці офіцерських кадрів. Угорський уряд сповнений рішучості активізувати участь своєї країни в миротворчих операціях, боротьбі проти міжнародного тероризму.

В останні роки Угорщина вела активну підготовку до вступу в Європейський Союз, за що отримала позитивну оцінку з боку керівництва ЄС. При цьому особливого визнання був удостоєний стан угорської економіки, яка так само, як і економіка Естонії та Польщі, вперше була кваліфікована як здатна витримати натиск конкуренції з боку Євросоюзу в

короткостроковій перспективі. Економіка Угорщини в ЄС де-факто визнана ринковою.

Рівень розвитку угорської промисловості оцінюється в ЄС як середній; останнім часом для промисловості країни були характерні динамізм, висока експортна квота, випереджаюче зростання виробництва машинобудівної продукції.

На саміті Європейського Союзу в Копенгагені в грудні 2002 р. Угорщина отримала офіційне запрошення для вступу в ЄС. Членом Євросоюзу Угорщина стала в 2004 р.

У зв'язку з підготовкою до вступу в ЄС Угорщини довелося вирішувати багато невідкладних завдань. ВВП Угорщини на душу населення в кінці 2002 р. становив тільки 52% від середнього по Євросоюзу. Глава угорського уряду і його колеги з Польщі, Чехії та Словаччини під час роботи саміту ЄС у Копенгагені виступали із загальним заклик до керівництва Євросоюзу збільшити фінансові гранти для вступників країн, «інакше серйозні проблеми для національних бюджетів неминучі». Єврокомісія у свою чергу попередила Угорщину (так само, як і Чехію, Болгарію і Румунію) про необхідність поліпшити становище циган в країні.

Також країна бере участь в регіональних структурах співробітництва: Вишеградській угоді, Центральньо-європейській угоді про вільну торгівлю (ЦЕССТ), Центральньо-європейській ініціативі (ЦЄІ), Пакті стабільності для Південно-Східної Європи (ПСЮВЕ), Дунайській комісії (її штаб-квартира знаходиться в Будапешті).

Уряд здійснює постійну турботу про угорців, які проживають на території Румунії, Словаччини, України, Сербії, Хорватії та низки інших країн. Національна політика продовжує залишатися однією з болючих тем у відносинах з сусідніми країнами. Особливо це проявляється у відносинах Угорщини з Румунією, Словаччиною, Сербією. Уряд виступає, зокрема, за надання пільг для тимчасового працевлаштування на території Угорщини не тільки угорцям з Румунії, але і всім співвітчизникам з інших країн.

В умовах переорієнтації Угорщини на країни Заходу відносини з Росією та іншими країнами Східної Європи швидко відійшли на задній план. Причому ослаблення контактів торкнулося не тільки торговельно-економічної діяльності, але й політичних взаємин, які обмежувалися в цей період лише спорадичними консультаціями на рівні міністрів закордонних справ і парламентських груп. Правда, 6 грудня 1991 р. в Москві було підписано Договір про дружні відносини і співробітництво між двома країнами, а в наступні роки було укладено більше 20 угод про торговельно-економічне співробітництво, однак багато положень цих документів на практиці не виконувалися. Найбільший успіх був відзначений у тій сфері, яка стосувалася виведення російських військ з території Угорщини і врегулювання взаємних претензій. Так, наприклад,

під час візиту президента Росії Б.М.Єльцина до Угорщини в листопаді 1992 р. сторони погодилися з «нульовим варіантом», відповідно до якого вони відмовлялися від взаємних фінансових претензій і вирішили проблему радянського боргу Угорщини (1,7 млрд. дол.)

В останні роки Угорщина проявляє велику активність в напрямку розвитку взаємовигідних відносин з азіатськими і африканськими країнами. Значно зміцнилися останнім часом її відносини з Туреччиною, Індією, Китаєм, В'єтнамом, Єгиптом, низкою інших країн.

Відносини Угорщина – Україна. Після зміни суспільного ладу в 90-і роки відбулося становлення справді незалежного зовнішньополітичного курсу Угорщини. Його найбільш істотні елементи – визнання непорушності кордонів, рівноправність, інтеграція Угорщини до Європейського Союзу, зближення і вступ до НАТО, захист угорських національних меншин лише міжнародно-правовими засобами. Незважаючи на те, що Угорщина відмовилася від іредентистської політики 20-30-х рр., зберігаються серйозні проблеми в її стосунках з Румунією, Словаччиною, Сербією. Це пов'язано з тим, що Угорщина, визнаючи встановлені кордони, не вважає задовільним становище угорців у цих країнах, відстоює права на національний, культурний розвиток 15 млн. угорців, розділених між шістьма державами, намагається запобігти асиміляції угорського етносу в сусідніх країнах.

На цьому тлі сучасні угорсько-українські відносини відрізняються доброзичливістю і конструктивністю. Угорщина беззастережно визнала незалежність України, 6 грудня 1991 р. підписала з нею Договір про основи добросусідства та співробітництва – поки що єдиний договір такого характеру між Угорщиною та суміжними державами. Сторони визнали кордони обох держав непорушними, домовилися про надання взаємодопомоги в разі агресії проти третьої держави однієї з них, зобов'язалися брати участь у захисті етнічних, культурних, мовних і релігійних прав і свобод національних меншин відповідно до міжнародних норм. Повноцінне угорсько-українське співробітництво зумовлене сприятливим становищем угорської національної меншини в Закарпатті, яке, за оцінками угорських політиків, є кращим у порівнянні з положенням угорців у Румунії, Словаччині, Сербії. Політичні діячі народно-демократичної Угорщини послідовно наголошують, що «за всяку ціну необхідно зберегти незалежність України та інших нових країн Європи. Угорщина не виграє від дестабілізації становища в кожній з сусідніх країн або в тому випадку, якщо СРСР відродиться і знову стане нашим сусідом».

Симптоматичною є орієнтація Будапешта на те, що в міру зміцнення Української держави вона стане активним союзником Угорщини в захисті інтересів угорської національної меншини, в розвитку інтеграційних процесів в Європі. Сильна і стабільна Україна в союзі з європейськими державами зможе впливати на подолання негараздів, пов'язаних з поділом

угорської нації: на цьому шляху співробітництво України та Угорщини має перспективу і може стати ефективним.

Останнім часом Угорщина також докладає зусиль, щоб разом з Україною грати роль посередника у зближенні Німеччини та Росії як основних елементів майбутньої єдиної Європи. При домінуванні інтеграційних факторів на Європейському континенті Угорщина та Україна можуть спільно виступати провідниками об'єднаної політики.

Відносини Угорщина – Росія. Угорська Республіка і РРФСР(державою- правонаступником якої є Російська Федерація), уклали Договір про основи співробітництва (базовий договір) 6 грудня 1991 року. Підписаний у Москві Прем'єр-міністром Угорщини Йожефом Анталла і Президентом Росії Б. Єльциним. Базовий договір заклав основи і визначив межі системи міждержавних відносин нового типу, вільних від ідеологізації та заснований на засадах рівноправності сторін, загальних інтересах і взаємній вигоді. У врегулюванні невирішених питань у системі угорсько-російських міждержавних зв'язків та побудові структури договірних відносин між двома країнами на новій основі поворотним пунктом з'явився візит Бориса Єльцина в Будапешт в листопаді 1992 року, в межах якого сторони підписали дев'ять міжурядових і міжвідомчих угод. На основі базового договору почалося будівництво структурних принципів у різних сферах двостороннього співробітництва, поступова розробка нової системи міжурядових і міжвідомчих угод. Наприклад, окремими протоколами регламентується співробітництво між міністерствами внутрішніх справ, закордонних справ, освіти і культури. У ході переговорів Дюли Хорна, угорського прем'єр-міністра, в Москві було підписано угоду про взаємне увічнення пам'яті та охорони місць поховань та меморіалів угорських та радянських воїнів, полеглих на їх територіях.

Крім активізації двосторонніх відносин, Угорщина надавала великого значення розвитку зв'язків з Росією в межах багатостороннього співробітництва. Росія є одним з провідних торговельно-економічних партнерів Угорщини. У зв'язку з цим у сфері двосторонніх відносин найбільші резерви приховані, в галузі торгівлі та економічних зв'язків. В Угорщині російську культуру сприймають як один з визначальних складових елементів загальноєвропейських цінностей.

Хоча зміна політичної системи в Угорщині відбулася навесні 1990 року, основні цілі ринкової трансформації були сформульовані раніше, в межах старої системи. Процес переходу від однієї системи до іншої пройшов безболісно. Завдяки цьому Угорщина зберегла дружні відносини зі Сходом і була готова до європейської інтеграції. На міжнародній арені в 90-ті роки ХХ ст. Угорщина виступала як найбільш стабільна держава всього посткомуністичного простору і тому шлях входу в ЄС і НАТО був досить легким. Її правова, економічна та політична база більшою мірою відповідали вимогам ЄС, завдяки реформам

проведеним на початку 90-х років. У ті роки вся зовнішня політика і активність на міжнародній арені Угорщини тим чи іншим чином була налаштована на розвиток співробітництва з ЄС та інтеграцію в ЄС. У керівництва країни виникало чимало труднощів пов'язаних з економічними проблемами, реформуванням системи і національною самосвідомістю народу, але послідовність політики дозволила Угорщини зміцнити свої позиції до кінця 90-х років ХХ ст. У 2004 р. вона була прийнята в ЄС. Підтримання рівних відносин із Росією і найближчими сусідами давало можливість для розвитку і зміцнення своєї позиції на міжнародній арені як стабільної європейської держави.

На сьогоднішній день, демократизація, економічна стабільність і досягнення європейського рівня сусідніми країнами, які не є членами ЄС, є важливою метою угорської зовнішньої політики. Це основоположний інтерес політики безпеки Угорщини, її економічний і національно-політичний інтерес. Угорщина також значною мірою зацікавлена в демократичному та економічному розвитку найбільшого свого сусіда – України, тому наданням свого досвіду вона допомагає і сприяє появі для неї в майбутньому європейської перспективи.

Угорщина має намір просувати «Східне партнерство» в межах головування в ЄС. Відповідну заяву зробив прем'єр-міністр Угорщини Віктор Орбан. Одним з найважливіших напрямків зовнішньої політики угорського головування в Європейському Союзі (ЄС) з першої половини 2011 р. є просування програми «Східне партнерство». Успіх цієї програми може значно посилити європейське співтовариство, заявив прем'єр-міністр Угорщини Віктор Орбан в інтерв'ю, опублікованому на сайті Ради Євросоюзу, передає РБК з посиланням на агентство Trend. В.Орбан наголосив, що Угорщина організовує саміт «Східного партнерства» в Будапешті. Під час головування в Євросоюзі прем'єр-міністр Угорщини, за його словами, зустрівся з усіма прем'єр-міністрами країн ЄС, а також провів переговори з лідерами держав, що беруть участь у програмі «Східне партнерство» та з кількома головами урядів на Балканах.

Проект «Східне партнерство» націлений на політичне і економічне зближення з Євросоюзом шести держав пострадянського простору – Азербайджану, Вірменії, Грузії, Молдавії, Україні і Білорусії. Програма не передбачає можливості членства в ЄС, але припускає полегшення візового режиму, співпрацю у сфері енергетики, введення зон вільної торгівлі. Також планується здійснення проектів з обміну студентами, захисту навколишнього середовища, енергозабезпечення.

Угорці постійно демонструють свою готовність прямувати у фарватері зовнішньої політики США. У цьому зв'язку було заявлено про готовність Угорщини і далі брати участь у військовій компанії США в Афганістані під гаслом «Разом увійшли. Разом і вийдемо». Іншою важливою темою є «стабілізація» т.зв. «Західних Балкан». Зазначимо, що

поняття «Західні Балкани» Угорщина використовує для подальшої політичної ізоляції в регіоні Сербії. Зараз Угорщина пропонує відразу після євроатлантичної інтеграції Хорватії продовжити цей процес у відношенні Чорногорії. Керівництво Угорщини сподівається, що вже в найближчому майбутньому почнуться переговори про вступ цієї країни до ЄС. Що стосується участі Чорногорії в НАТО, очікується, що вже на наступній зустрічі в 2012 р. в верхах учасників цього військового союзу в Чикаго Чорногорія, мабуть, отримає запрошення вступити до Північноатлантичного альянсу.

Про надзвичайно високий ступінь активності центрально-європейських держав щодо Балкан восени 2011 р. свідчить і конференція, що проходила на початку листопада, т.зв. Центрально-європейської ініціативи всіх 18 центрально- і східноєвропейських держав. Угорщину на конференції презентував заступник держсекретаря МЗС Р.Проді, який зазначив, що Угорщина підтримує необхідність розширення ЄС на Балкани, тому що третина угорського зовнішнього товарообігу припадає на ці країни.

Об'єднання «Центрально-європейська ініціатива» було створено за ініціативою Італії в 1989 р. Спочатку до нього входили Італія, Австрія, Угорщина і Югославія. До цього ядра пізніше приєдналися інші учасники, так що «Центрально-європейська ініціатива» включає в даний час 18 країн. Під цією назвою об'єднання існує з 1992 р. В даний час головою «Центрально-європейської ініціативи» є Україна. На 2013 р. пост голови запропонований Угорщині.

В кінці 2011 р. ООН опублікував щорічний звіт про положення країн світу на підставі шкали індексу розвитку людини (HDI). Це альтернативна методика розрахунку рейтингу країн іншим способом, що використовує принцип GDP. 187 країн світу з точки зору індексу HDI були розподілені в 4 групи: високорозвинені, розвинені, середньорозвинені і низькорозвинені країни. В основу показника покладена середня тривалість життя людини і середній час тривалості його утворення. Згідно рейтингу країн світу, розрахованого на основі показника HDI, Угорщина займає 38-е місце і полягає в групі високорозвинених країн. Показники Угорщини 74,4 року тривалість життя і 11,1 років – тривалість освіти. У рейтингу Угорщина займає місце між Катаром і Польщею, поступаючись першому і випереджаючи другу. Показово, що східноєвропейські країни опинилися в близькому сусідстві з арабськими нафтовидобувними країнами: Об'єднані емірати (30 місце), Катар (37), Бахрейн (42), Саудівська Аравія (56), Кувейт (63). На першому місці в рейтингу HDI Норвегія – тривалість життя 81,1 рік, тривалість освіти – 12,1 років. На останньому місці Демократична республіка Конго – тривалість життя 48,4 років, тривалість освіти – 3,5 роки.

Останнім часом Угорщина активізує свою діяльність в межах Вишеградської четвірки (V4). Зустріч міністрів закордонних справ четвірки, що відбулася в кінці 2011 р., була присвячена балканським проблемам. Хроніка зовнішньополітичного життя демонструє високу ступінь активності Угорщини та країн групи V4 в напрямку цього регіону. Зовнішньополітичні кола країн V4 виступають за інтеграцію держав «Західних Балкан» в ЄС. Проте, учасники зустрічі визнали, що через поточну кризу ЄС сповільнилася вся процедура прийняття рішень. У ході зустрічі міністрів закордонних справ V4 стало відомо, що Чехія, Польща та Угорщина підтримують незалежне самовизначення Косово. А Словаччина – ні. На позицію Словаччини впливає побоювання національного ревізіонізму Угорщини щодо її територій. На прес-конференції, що відбулася після робочого засідання, міністр закордонних справ від імені всіх учасників міністрів зробив заяву: в інтересах усіх держав Вишеградської групи, тобто Чехії, Угорщини, Польщі та Словаччини, щоб єврозона в ЄС залишалася стабільною і, щоб проблеми Греції та інших країн-боржників були вирішенні, як можна швидше.

2012 р. угорці проголосили «роком Рауля Валленберга» в Угорщині. Шведський дипломат Р.Валленберг під час Другої світової війни в 1944-1945 р. з дипломатичною місією в Угорщині взяв участь у порятунку місцевих євреїв від депортації в нацистські концентраційні табори. Очевидно, що з проголошенням «року Валленберга» націоналістичний угорський уряд намагається піти від звинувачень в антисемітизмі на його адресу. Він намагається зробити черговий реверанс на адресу впливового лобі в США і заспокоїти міжнародну громадську думку.

Рекомендована література

1. Бак М. Факторы экономической трансформации в странах ЦВЕ // Мир перемен. – 2/2010. – С.51-62.
2. Бухарин Н. 20 лет перемен в странах Центрально-Восточной Европы // Мир перемен. – 3/2009. – С.45-58.
3. Власть – Общество – Реформы. Центральная и Юго-Восточная Европа. Вторая половина XX в. – М., 2006.
4. Добропольский Н.А. Поворот к демократии и внешняя политика Венгрии. – М., 2001.
5. Европа. Вчера. Сегодня. Завтра. – М., 2003.
6. История антикоммунистических революций конца XX века. Центральная и Юго-Восточная Европа. – М., 2007.
7. Міжнародні відносини та світова політика.-Підручник: За ред..В.А.Манжоли.-К.,2010.
8. Поликаренко А.А. Украина в венгерских концепциях и доктринах. – Киев, 2003.

9. Россия и Центрально-Восточная Европа. Трансформации в конце XX – начале XXI века. – Т.1-2. – М., 2005.
10. Страны Центральной и Восточной Европы – новые члены Европейского Союза: проблемы адаптации / под ред. С.П.Глинкиной, Н.В.Куликовой; Ин-т экономики РАН. – М: Наука, 2010. – 495 с.
11. Тамас Р.Л. Европейский интеграционный процесс: позиция Венгрии. – М., 2005.
12. Усиевич М.А. Венгрия: Десятилетие реформ. – М., 2001.
13. Фейт М. Внешнеэкономические связи стран ЦВЕ – новых членов Евросоюза // Мир перемен. – 1/2010. – С.84-98.
14. Холцель М. Размышления о новой архитектуре европейской безопасности // Мир перемен. – 3/2009. – С.142-146.
15. Центрально-Восточная Европа во второй половине XX века. – Т.1-2. – М., 2000-2002.

ВИСНОВОК

Країни і народи Центральної та Східної Європи у ХХ – початку ХХІ століття пройшли складний, часом драматичний шлях розвитку. Цей період в їх історії вмістив створення і зміцнення національно-незалежних держав, боротьбу за зміцнення парламентської демократії і боротьбу проти фашизму, встановлення тоталітарних режимів за сталінським зразком, спроби реформувати соціалізм, наступ реакції, народно-демократичні революції, перехід до ринкової економіки, реформування політичної системи, численні соціальні проблеми перших років перетворень, болісний пошук нових шляхів розвитку, прагнення увійти у світове співтовариство цивілізованим шляхом. На початку ХХІ століття більшість країн Центральної та Східної Європи увійшли в цивілізоване співтовариство шляхом інтеграції в усі впливові міжнародні та регіональні організації.

Вплив Радянського Союзу на країни Східної Європи був визначальним. Демократичні інститути перших повоєнних років були ліквідовані. До влади в 1947-1948 рр. прийшли комуністичні партії, які «поглинули» соціал-демократів. Політичні противники, партії, рухи ліквідовувалися за допомогою насильства.

Приватна власність замінялася державною. Проводились індустріалізація і насильницька кооперація в сільському господарстві. Освіта РЕВ і Організації Варшавського договору під егідою СРСР залучали країни Східної Європи в фарватер зовнішньої політики Радянського Союзу.

Спроби виступити проти тоталітарного соціалізму в НДР (1953 р.), Угорщині та Польщі (1956 р.) були придушені місцевою реакцією і військами Радянської Армії.

Деякі країни східного блоку (спочатку Югославія, а потім Румунія, Угорщина, Чехословаччина) намагалися проводити реформи, самостійну зовнішню політику, вийти з-під «заступництва» Москви. У «соціалістичному таборі» з'явилися тріщини. Зміни, які періодично мали місце в СРСР та інших країнах регіону, були неглибокими, не зачіпали основ системи. Навіть деякі поступки і лібералізація стали розглядатися як небезпечні.

Після інтервенції в Чехословаччині (1968 р.) у всіх країнах Східної Європи, які пережили спроби оновлення соціалізму, почалося посилення тоталітарного режиму. Економічні реформи були зупинені. Почалося переслідування незадоволених, у багатьох країнах виник дисидентський рух.

Починаючи з 70-х рр. ХХ ст. неухильно стало погіршуватися економічне становище, різко зроста зовнішня заборгованість. Екстенсивний розвиток вичерпав себе.

Нове покоління промосковського керівництва в 70-80-і рр. спиралося тільки на силу репресивного апарату і не думало про реформи. Стали складатися умови для антитоталітарних революцій.

До кінця 80-х рр. різко зросли соціальні проблеми внаслідок обвального погіршення стану економіки. Криза тоталітарного соціалізму стала загальною, вона проявлялася і в політиці, і в економіці, і в ідеології, культурі, моралі.

Оновлення в СРСР, потепління на міжнародній арені створили передумови для демократизації у Східній Європі. СРСР визнав право народів на вибір свого шляху розвитку, силове, воєнне втручання було вже неможливим. Народньо-демократичні, антитоталітарні революції 1989-1990 рр. відбувалися різними шляхами, але скрізь вони призвели до демонтажу соціалістичних режимів.

Домігшись самостійності, незалежності, країни Центральної та Східної Європи рішуче встали на шлях оновлення і розвитку ринкової економіки. Цей шлях супроводжувався падінням виробництва, інфляцією, зростанням цін і безробіття, загостренням політичної боротьби. Найбільш успішно цей відрізок історії йшли Чехія, Угорщина, Польща, де реформи мали найбільш послідовний і радикальний характер. Колишні країни радянського блоку стали повноцінними членами міжнародного співтовариства, інтегрувалися в його економічні та політичні організації на правах рівноправних учасників. Тепер доля народів Польщі, Угорщини, Чехії, Словаччини, Румунії, Болгарії, Албанії, Сербії, Чорногорії, Хорватії, Словенії, Македонії, Боснії і Герцеговини в їх власних руках.

Історія цих країн, їх зовнішня політика переконливо довели марність спроб позбавити їх національної самостійності. В даний час в країнах ЦСЄ йде суперечливий, складний процес формування нової Східної Європи, роль якої постійно зростає в загальноєвропейських і міжнародних справах. Цей фактор буде і далі чинити величезний вплив на всю світову політику.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

БіГ	– Боснія і Герцеговина
СБ	– Світовий банк
ВВП	– Валовий внутрішній продукт
ВНП	– Валовий національний продукт
ВПК	– Військово-промисловий комплекс
ВУ	– Вишеградська угода
СОТ	– Світова організація торгівлі
ГУАМ	– Грузія, Україна, Азербайджан, Молдова
ДКБ	– Договір про колективну безпеку
ДНЯЗ	– Договір про нерозповсюдження ядерної зброї
ДЗЗСЄ	– Договір про звичайні збройні сили Європи
ЄПБО	– Європейська політика безпеки і оборони
ЄС	– Європейський союз
ЄСБО	– Європейська система безпеки і оборони
ІФОР	– Сили забезпечення реалізації мирних угод
КНБ	– Концепція національної безпеки
МВФ	– Міжнародний валютний фонд
МБРР	– Міжнародний банк реконструкції та розвитку
МОП	– Міжнародна організація праці
НАТО	– Організація Північноатлантичного договору
ВАК	– Визвольна армія Косово
ОБСЄ	– Організація з безпеки і співробітництва в Європі
ОВД	– Організація Варшавського договору
ОІК	– Організація Ісламська конференція
ООН	– Організація Об'єднаних Націй
ОПЕК	– Організація країн експортерів нафти
ПАРЄ	– Парламентська Асамблея Ради Європи

ПДЧ	– Партнерство заради членства
ПРО	– Протиракетна оборона
ПЗМ	– Програма «Партнерство заради миру»
ПРООН	– Програма розвитку ООН
РБ	– Республіка Білорусь
РП	– Республіка Польща
РС	– Республіка Сербія
РФ	– Російська Федерація
РБ ООН	– Рада безпеки Організації Об'єднаних Націй
РЄ	– Рада Європи
РЄАП	– Рада євроатлантичного партнерства
СНД	– Співдружність незалежних держав
СРЮ	– Союзна Республіка Югославія
СОІ	– Стратегічна оборонна ініціатива
РПАС	– Рада Північноатлантичного співробітництва
ЦСЄ	– Центральна-Східна Європа
ЦЄІ	– Центральна-європейська ініціатива
ІОНКТАД	– Конференція ООН з торгівлі та розвитку
G7(8)	– Велика сімка (вісімка)
G20	– Група двадцяти розвинених держав

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. Країни Центральної та Південно-Східної Європи в міжнародних відносинах 1914-1945 рр.....	5
Тема I. Країни Центральної та Південно-Східної Європи у міжнародних відносинах кінця XIX – початку XX ст.....	5
Тема II. Болгарія в системі міжнародних відносин від кінця Першої і до кінця Другої світової війни	16
Тема III. Югославія в системі міжнародних відносин (1918- 1945 рр.).....	25
Тема IV. Зовнішня політика Польської республіки в 1918- 1945 рр.....	35
Тема V. Зовнішня політика Чехословацької республіки в 1918- 1945 рр.....	43
Тема VI. Зовнішня політика Румунії від кінця Першої до кінця Другої світової війни.....	55
Тема VII. Зовнішня політика Угорщини в 1918-1945 рр.....	65
РОЗДІЛ II. Країни Центральної та Південно-Східної Європи у міжнародних відносинах в епоху «холодної війни».....	77
Тема I. Зовнішня політика країн Центральної та Південно- Східної Європи в епоху «холодної війни»	77
Тема II. Зовнішня політика Болгарії (1944-1989 рр.)	82
Тема III. Зовнішня політика Югославії (1945-1990 рр.).....	88
Тема IV. Зовнішня політика Польщі в 1945-1989 рр.....	91
Тема V. Зовнішня політика Чехословаччини в 1945-1989 рр.....	102
Тема VI. Зовнішня політика Румунії в 1945-1989 рр.	109
Тема VII. Зовнішня політика Угорщини в 1945-1989 рр.	117
РОЗДІЛ III. Зовнішня політика країн Центральної та Східної Європи наприкінці XX – початку XXI ст.....	125
Тема I. Країни Центральної та Східної Європи в міжнародних відносинах 80-х – початку 90-х років XX ст.	125
Тема II. Країни Центрально-Східної Європи в умовах, що змінювалися на європейському континенті після закінчення «холодної війни» в умовах «плюралістичної однополярності»	133
Тема III. Зовнішня політика Болгарії в 90-і роки XX ст.	144
Тема IV. Зовнішня політика Болгарії в 1995-2011 роках.....	152
Тема V. Югославія в системі міжнародних відносин кінця 80-х – початку 90-х років	167

Тема VI. Зовнішня політика союзної Республіки Югославії (Республіки Сербія) в 90-ті роки XX ст. – 2011 р.	173
Тема VII. Зовнішня політика Словенії, Хорватії, Боснії і Герцеговини, Македонії в кінці 80-х – у першій половині 90-х років XX ст.	187
Тема VIII. Зовнішня політика Хорватії, Албанії, Македонії, Словенії, Боснії та Герцеговини в 90-ті роки XX ст. – 2011 р.	195
Тема IX. Зовнішня політика Польщі в 1990-2011 рр.	208
Тема X. Зовнішня політика Чехії та Словаччини в 90-ті роки XX ст.	222
Тема XI. Зовнішня політика Чеської республіки в кінці 90-х років XX ст. – 2011 р.	228
Тема XII. Зовнішня політика Словацької республіки в кінці 90-х років XX ст. – 2011 р.	235
Тема XIII. Зовнішня політика Румунії в 90-ті роки XX ст. - 2011 р.	240
Тема XIV. Зовнішня політика Угорщини в 90-ті роки XX ст. - 2011 р.	256
ВИСНОВОК.....	268
СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	270

Навчальний посібник

**ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА КРАЇН
ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ**

Редактор: *Кранівіна Н.О.*

Комп'ютерна верстка та дизайн: *Черниш С.В.*